ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ
ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ ΠΕΡΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ

Βασιλική Βλυσίδου - Σ. Λαμπάκης - Μαρία Λεοντσίνη - Τ. Λουγγής

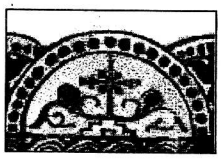

ΑΠΟ ΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
ΑΘΗΝΑ 2006

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος Υπουργού Εξωτερικών κ. Ντόρας Μπακογιάννη 9

Προλογικό σημείωμα του Διευθυντή της Διπλωματικής Ακαδημίας Πρέσβεως κ. Σ. Δούκα 13

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Τ. Λουγγής, Βυζαντινή διπλωματία. Αρχές, μέθοδοι, διαχρονικές ιεραρχήσεις και προτεραιότητες 17

- Βυζαντινά έγγραφα εξωτερικής πολιτικής 31
- Το Βυζάντιο και η Ευρώπη 395-1204 47

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄

Μ. Λεοντσίνη, Ο Πάπας της Ρώμης και ο αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης. Οι διαδοχικές φάσεις της ανεξαρτητοποίησης του επισκόπου της Ρώμης (395-800) 107

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

Β. Βλυσίδου, Βυζαντινή πολιτική και διπλωματία έναντι του Πάπα Ρώμης (800-1054): εξισορροπητικές κινήσεις ενδιαφέροντος και αδιαφορίας, έλξης και απώθησης 157

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ΄

Σ. Λαμπάκης, Η πολυδιάστατη «διπλωματία» του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου (1258-1282) 213

Πίνακες 233

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΗΣ ΥΠΟΥΡΓΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

Χαιρετίζω την έκδοση του Τόμου περί Βυζαντινής Διπλωματίας που εκδίδεται με τη φροντίδα της Διπλωματικής Ακαδημίας του Υπουργείου μας. Πρόκειται για μια σειρά πέντε διαλέξεων που έλαβαν χώρα πέρυσι. Τα περιεχόμενα δεν αφορούν βέβαια σε μια συστηματική διδασκαλία της βυζαντινής διπλωματίας, πλην μιας διαλέξεως που τοποθετείται επί των αρχών, μεθόδων και διαχρονικών ιεραρχήσεών της. Είμαι βεβαία όμως ότι η διδασκαλία αυτή θα θεσμοθετηθεί σύντομα, όταν καθοριστεί με σαφήνεια και πληρότητα η διδακτέα ύλη.

Έχουμε πολλά να διδαχθούμε μελετώντας την βυζαντινή διπλωματία. Το Ανατολικό Ρωμαϊκό Κράτος, και από το 476 μ.Χ., το μόνο «νόμιμο» Ρωμαϊκό Κράτος, κατάφερε να επιζήσει επί έντεκα περίπου αιώνες όχι μόνο χάρη στη στρατιωτική του ισχύ, η οποία δεν ήταν πάντοτε η αναμενόμενη για ένα κράτος των διαστάσεών του, αλλά, κατά κύριο λόγο, χάρη στην ικανή του διπλωματία και σε ορισμένες άλλες σημαντικές παραμέτρους της ισχύος του. Τέτοιες παράμετροι ήταν π.χ. η αίγλη του Ρωμαϊκού ονόματος και η νομιμοποίηση του κράτους έναντι «των βαρβάρων», λόγω της καταγωγής του από την παλαιά Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Η οικονομική ισχύς του, για πολλούς αιώνες, καθώς η Κωνσταντινούπολη, ιδίως, αλλά και άλλα τμήματα της Αυτοκρατορίας, κατελάμβαναν κομβική θέση στο διαμετακομιστικό εμπόριο του τότε γνωστού κόσμου. Η οικονομική αυτή ισχύς καθίστατο ακόμα μεγαλύτερη λόγω της οργανωτικής επάρκειας του κράτους, σε σχέση με τα σύγχρονά του, και της σταθερότητας της αξίας του νομίσματός του, το οποίο, για αιώνες, κατείχε θέση ανάλογη με εκείνη του δολλαρίου μετά τον Β΄ Παγκόσμιο

Πόλεμο. Η «ήπια» ισχύς του Βυζαντίου αυξανόταν ακόμα περισσότερο χάρη στην πολιτιστική του αίγλη, τη λάμψη και το μεγαλείο της πρωτεύουσάς του και την ακτινοβολία της Ορθόδοξης Πίστης του, την οποία επέτυχε να μεταλαμπαδεύσει σε μεγάλο μέρος της Ανατολικής Ευρώπης.

Στον καθαρώς διπλωματικό τομέα η επιτυχία του βασιζόταν, πέραν της υπάρξεως ενός μορφωμένου, καταρτισμένου και ικανότατου «διπλωματικού σώματος», στην άριστη γνώση των τεκταινομένων σε άλλες χώρες και Αυλές, στη δημιουργία εσωτερικών κύκλων επιρροής σε αυτές, στην αξιοποίηση της οικονομικής του ισχύος, σε ένα εντυπωσιακό δίκτυο «κατασκόπων» και, το σπουδαιότερο, στην ικανότητά του να στρέφει τον έναν αντίπαλό του κατά του άλλου. Πρέπει πάντως να τονιστεί ότι, παρ' όλο που η διπλωματία αυτή καθ' εαυτή, είχε σημαντικές επιτυχίες, ακόμα και σε περιόδους σχετικής εσωτερικής ή στρατιωτικής αδυναμίας, η συνολική ισχύς του κράτους έφθασε στο απόγειό της επί Μακεδονικής Δυναστείας, όταν την διπλωματία συνεπικουρούσε ένας σχετικά μεγάλος, αλλά ισχυρός και καλά οργανωμένος στρατός. Το ίδιο ίσχυε και για το Ναυτικό. Η απόφαση του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού να αναθέσει ευθύνες ναυτικής προστασίας του κράτους στη Βενετία είχε εξαιρετικά αρνητικές μεσομακροπρόθεσμες συνέπειες.

Χαίρομαι που μία από τις διαλέξεις αναφέρεται στον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο ως υπόδειγμα πολυδιάστατης διπλωματίας. Είναι γνωστή εξάλλου η αποστροφή ενός Βρετανού ιστορικού ο οποίος αναφερόμενος στην περίοδο της βασιλείας του Μιχαήλ και στις προκλήσεις που αντιμετώπιζε, μιλούσε για «μάχη ευφυΐας Ελλήνων και Λατίνων» και κατέληγε στο συμπέρασμα ότι τη μάχη αυτή, μετά και τον περίφημο «Σικελινό Εσπερινό», την κέρδισαν αναμφισβήτητα οι Έλληνες.

Τελειώνοντας, θα ήθελα να συγχαρώ για μια ακόμα φορά τη Διπλωματική Ακαδημία του Υπουργείου Εξωτερικών για την πρωτοβουλία έκδοσης του Τόμου που κρατάτε στα χέ-

ρια σας και να σημειώσω την πρόσθετη ωφέλεια που ίσως θα προσέδιδε να εισαχθεί σύντομα μια σφαιρική και ολοκληρωμένη σειρά μαθημάτων περί βυζαντινής διπλωματίας στη Διπλωματική μας Ακαδημία. Οι σύγχρονοι Έλληνες διπλωμάτες, αλλά και οι Έλληνες γενικότερα, έχουν πολλά να διδαχθούν από τον τρόπο με τον οποίο οι προπάτορές μας κατάφεραν να διατηρήσουν εν ζωή το τεράστιο κράτος που είχαν στα χέρια τους για έντεκα σχεδόν αιώνες.

ΝΤΟΡΑ ΜΠΑΚΟΓΙΑΝΝΗ
ΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗ
ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

Η Διπλωματική Ακαδημία διοργανώνει μεταξύ των άλλων δραστηριοτήτων της, κύκλους σεμιναρίων υπό μορφή διαλέξεων-διαλογικών συζητήσεων με θεματολογία, που απορρέει από τις σύγχρονες ανάγκες επιμόρφωσης των υπαλλήλων του Υπουργείου Εξωτερικών, καθώς και τις τρέχουσες ιστορικές συγκυρίες. Σκοπός των σεμιναρίων αυτών είναι η ευρύτερη δυνατή διάχυση της επιστημονικής γνώσης και πληροφορίας, καθώς και η υπεύθυνη ενημέρωση σε θέματα διεθνών σχέσεων, διπλωματίας και εξωτερικής πολιτικής.

Με βάση αυτές τις προϋποθέσεις είχε συμπεριληφθεί στο πρόγραμμα της εκπαιδευτικής περιόδου για την ΙΔ΄ σειρά υποψηφίων Ακολούθων Πρεσβείας, ένας κύκλος ομιλιών σε συνεργασία με το Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, με γενικό τίτλο "ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ". Η συγκεκριμένη θεματική των σεμιναρίων επικεντρώθηκε στην μακρά ιστορική περίοδο, που κάλυψε η βυζαντινή ιστορία, με αποκλειστικό ζητούμενο την ανεύρεση ενδεχομένων σημείων καμπής, συνολικής και σύγχρονης σημασίας.

Η παράδοση της βυζαντινής διπλωματίας αποτελεί πολύτιμη πηγή για την άντληση διαχρονικής γνώσης και εντοπισμό των διαχρονικών συνεχειών, που χαρακτηρίζουν τα κοινωνικά φαινόμενα, ιδίως όσον αφορά τις σχέσεις ισχύος και εξουσίας, οι οποίες κυριαρχούν στις διεθνείς σχέσεις.

Η αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης αποτέλεσε κέντρο διεθνούς ισχύος και παράγοντα πολιτικής νομιμοποίησης για μακρύ χρονικό διάστημα, γιατί συνέδεε την πολιτειακή της υπόσταση και την πολιτική της πρακτική, στοχεύοντας όχι απλώς στην "εθνική" επιβίωση, στην πολεμική υπεροχή ή στην οικονο-

μική ηγεμονία της, αλλά και στην διεθνή ισχύ και επιρροή του πολιτισμού, που μετέφερε. Ακόμα και σε περιόδους εδαφικής συρρίκνωσης, πληθώρας εξωτερικών απειλών και οικονομικής εξάντλησης, το ανθρώπινο δυναμικό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας διατηρούσε την νοοτροπία διαχείρισης ενός πολιτισμού οικουμενικής εμβέλειας. Αυτή η πολιτική νοοτροπία αποτέλεσε τον κεντρικό άξονα της διπλωματίας και της στρατηγικής, που είχε ως αποτέλεσμα την υπεροχή των διεθνών ερεισμάτων και της πολιτικής ισχύος της Αυτοκρατορίας.

Το μεγάλο επίτευγμα της βυζαντινής διπλωματίας και στρατηγικής ήταν η προώθηση μιας διεθνούς τάξης, εδραιωμένης στον βυζαντινό πολιτισμό, που ενσάρκωνε τον ιδεολογικό οικουμενισμό του Βυζαντίου. Η εξάπλωση του βυζαντινού πολιτισμού προϋπέθετε την επιβίωση του Βυζαντίου ως μεγάλης δύναμης σε ένα σκληρά ανταγωνιστικό διεθνές σύστημα. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία αντιμετώπιζε μια σύνθετη πρόκληση. Αφενός επιδίωκε να συγκροτήσει μια διεθνή τάξη με γνώμονα τις εσωτερικές της αξίες, προκειμένου να διαμορφώνει ένα διεθνές περιβάλλον το οποίο θα εξασφάλιζε την οικουμενική επικράτηση του πολιτισμού της. Αφετέρου έπρεπε να αντιμετωπίζει ισχυρές αντίπαλες στρατιωτικές δυνάμεις, που απειλούσαν τα ζωτικά της συμφέροντα και ενίοτε την ίδια την επιβίωσή της.

Σκόπιμο συνεπώς είναι να εντοπισθεί η ιδιαιτερότητα της βυζαντινής περίπτωσης, η οποία προέρχεται από τον συνδυασμό τριών στοιχείων. Πρώτον, το Βυζάντιο αντιμετώπιζε κατά το μεγαλύτερο μέρος της ιστορίας του τουλάχιστον μια δύναμη στρατιωτικά ισχυρότερή του. Δεύτερον, το Βυζάντιο υπήρξε η μακροβιότερη δύναμη στην ιστορία του δυτικού πολιτισμού. Τρίτον, κατόρθωσε να εξαπλώσει τον πολιτισμό του σε περιοχές του ευρύτερου περιβάλλοντός του με συνέπειες, που γίνονται εμφανείς στο σημερινό-σύγχρονο πολιτιστικό γίγνεσθαι ενός σημαντικού μέρους της ευρασιατικής ηπειρωτικής περιοχής. Αυτός ο συνδυασμός των τριών στοιχείων καθιστά ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και σημαντική την μελέτη της βυζαντινής διπλωματίας, η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει πολιτικό δίδαγμα για την εποχή μας άκρως ρεαλιστικό.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους ομιλητές και όλους όσοι συντέλεσαν στην πραγματοποίηση του κύκλου ομιλιών. Ειδικότερα, τον δ.Φ. Τηλέμαχο Λουγγή, Διευθυντή Ερευνών στο Ι.Β.Ε./Ε.Ι.Ε., για την άμεση ανταπόκριση στην πρωτοβουλία διοργάνωσης του συγκεκριμένου κύκλου ομιλιών, καθώς και για την πολύτιμη συμβολή του στο συντονισμό των ομιλητών και των θεμάτων. Θερμές ευχαριστίες επίσης οφείλονται στους δ.Φ. Βασιλική Βλυσίδου και Στέλιο Λαμπάκη, κύριους ερευνητές του Ι.Β.Ε./Ε.Ι.Ε., καθώς και στην δ.Φ. Μαρία Λεοντσίνη, δόκιμη ερευνήτρια του Ι.Β.Ε./Ε.Ι.Ε., για την επιστημονικά εμπεριστατωμένη συνεισφορά τους στην επιτυχία του σεμιναρίου.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την διάθεση των αναγκαίων κονδυλίων από το Γ΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης, όσο και τον Ειδικό Γραμματέα του Εθνικού Τυπογραφείου κύριο Πάτροκλο Γεωργιάδη, χωρίς την αμέριστη συμπαράσταση του οποίου δεν θα είχε επιτευχθεί το σημερινό αποτέλεσμα.

Αθήνα 8 Φεβρουαρίου 2006
ΣΤΡΑΤΟΣ ΔΟΥΚΑΣ
Διευθυντής Διπλωματικής Ακαδημίας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ

ΤΗΛΕΜΑΧΟΣ ΛΟΥΓΓΗΣ

ΑΡΧΕΣ, ΜΕΘΟΔΟΙ, ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΕΣ ΙΕΡΑΡΧΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΕΣ

Αν η έννοια της διπλωματίας ταυτίζεται με τις επίσημες σχέσεις ενός κράτους με το εξωτερικό, τότε, προκειμένου να κατανοήσει κανείς τη διπλωματία του κράτους αυτού, θα πρέπει να μελετήσει ολόκληρη την πολιτική ιστορία του εν λόγω κράτους σε καιρό ειρήνης και πολέμου. Αν, αντίθετα, διπλωματία σημαίνει μόνο την «τεχνική» που χρησιμοποιεί κάθε κράτος στις σχέσεις του με το εξωτερικό ανάλογα με τις περιστάσεις, τότε πρέπει κανείς να περιοριστεί στην ακόλουθη ερώτηση: πώς διεκπεραιώνονται ή διεκπεραιώνονταν κάθε φορά οι διεθνείς σχέσεις. Πέρα από το αίτημα αυτό, πρέπει κανείς να περιοριστεί στον εντοπισμό ορισμένων μεταβολών στην τεχνική των διεθνών σχέσεων στο μέτρο, φυσικά, που τέτοιες αλλαγές θα μπορούσαν να εντοπιστούν.

Από την αρχή πρέπει να διευκρινιστεί, ότι όχι μόνο η Βυζαντινή αυτοκρατορία, αλλά ολόκληρος ο Μεσαίωνας δεν γνωρίζουν τη μόνιμη παρουσία διπλωματικών αποστολών στο εξωτερικό. Αυτό είναι ένα φαινόμενο του 15ου αιώνα και οφείλεται -σύμφωνα με τους Βέλγους ιστορικούς του Μεσαίωνα H. Pirenne[1] και F. L. Ganshof[2]- στις σχέσεις που αναπτύσσουν μεταξύ τους τα διάφορα μικρά ανεξάρτητα κράτη που υπάρχουν τότε στην Ιταλία, καθώς και στην αντίληψη που σχηματίζει η τότε ανερχόμενη αστική τάξη ότι οι υπάρχουσες Δυνάμεις, δηλαδή τα τότε κράτη, είναι και ισχυρά και μακρόβια. Τότε ο περίφημος N. Macchiavelli (*Istorie Florentine* V, 8) θα παραπέμψει με ικανοποίηση στον Τίτο Λίβιο (IX, 1) πάνω στην αδήριτη ανάγκη για αποφυγή των πολέμων: *justum est bellum quibus necessarium, et pia arma quibus nulla nisi in armis relinquitur spes.* Από τότε, η διπλωματία αρχίζει να θεωρείται από όλους τους σύγχρονους ανθρώπους μια αυτοδίκαια μόνιμη κρατική δραστηριότητα πρώτης επιλογής και ο ρόλος της πρωταρχικός, κάτι που, βέβαια, δεν συνέβαινε στη διάρκεια του Μεσαίωνα.

Έτσι, όταν πρόκειται να γίνει λόγος για το Βυζάντιο, την Ανατολική Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, ή τη Βυζαντινή αυτοκρατορία, όπως συνηθίζουμε σήμερα να αποκαλούμε καταχρηστικά εκείνο το μεσαιωνικό κράτος που έχει ως επίσημη γλώσσα του την ελληνική και που τα κείμενα αποκαλούν *Ῥωμαίων πολιτεία* ή *Ῥωμαίων ἀρχή*[3], πρέπει να έχουμε πάντα υπ' όψη μας ότι οι διπλωματικές αντιπροσωπείες παραμένουν στο

1. H. Pirenne, *Histoire économique et sociale du Moyen Âge*, Paris 1963.

2. F. L. Ganshof, *Le Moyen Âge* (Histoire des relations internationales sous la direction de P. Renouvin, t.I), Paris 1964.

3. T. C. Lounghis, Some Questions Concerning the Terminology Used in Narrative Sources to Designate the Byzantine State, *Σύμμεικτα* 11 (1997), 11-22.

εξωτερικό μόνον όσο χρόνο χρειάζονται για να φέρουν σε πέρας την αποστολή που τους έχει ανατεθεί, είτε πρόκειται για βυζαντινές πρεσβείες στο εξωτερικό, είτε πρόκειται για ξένες πρεσβείες στην Κωνσταντινούπολη και ότι ο κανόνας αυτός έχει γενική ισχύ ώς το 1453. Όταν οι πηγές μας μνημονεύουν π.χ. έναν μόνιμο *ἀποκρισιάριο* (*ad responsum, responsalis*) του Πάπα Ρώμης στην Κωνσταντινούπολη, πρόκειται για μόνιμο αντιπρόσωπο της Εκκλησίας της Ρώμης σε μιαν άλλη Εκκλησία, κάτι που συμβαίνει -όχι πάντα- στις σχέσεις ανάμεσα σε όλα τα Πατριαρχεία. Ο ρόλος της Εκκλησίας στην ιστορία της Βυζαντινής διπλωματίας είναι γενικά αξιόλογος και ιδιόμορφος επειδή πολλές φορές πρέσβεις της κοσμικής εξουσίας προς χριστιανικά κράτη -σχεδόν ποτέ προς απίστους Μουσουλμάνους- είναι κληρικοί και για το λόγο αυτό, ίσως, ο όρος *ἀποκρισιάριος*, εκκλησιαστικής προέλευσης αρχικά, κατέληξε να σημαίνει σε ορισμένα κείμενα και τον κοσμικό *πρεσβευτή*. Ο τελευταίος αυτός όρος είναι κατ' εξοχήν δόκιμος στις πηγές, όπως και ο όρος *πρέσβυς-εις*, όπως ακριβώς και σήμερα.

Ευρύτατα διαδεδομένη είναι η αντίληψη ότι το Βυζάντιο διέπρεψε στην άσκηση διπλωματίας, ή ότι είχε την τάση να δρα περισσότερο με τη διπλωματία, παρά με τα όπλα. Στο σημείο όπου βρίσκεται σήμερα η έρευνα, δεν μπορούμε να επιβεβαιώσουμε με ακρίβεια και σαφήνεια το λεγόμενο αυτό επειδή α) το Βυζάντιο αντιμετώπισε πάρα πολλές φορές τετελεσμένα γεγονότα, όπου δεν ήταν καθόλου εύκολο να υπάρξει επιλογή ανάμεσα στη διπλωματία ή στον πόλεμο β) το Βυζάντιο έζησε περίπου χίλια χρόνια, ίσως και 1060, αν δεχτούμε ως αρχή της Βυζαντινής Ιστορίας το έτος 395 (χωρισμός της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας σε Ανατολική υπό τον Αρκάδιο [395-408] και σε Δυτική υπό τον Ονώριο [395-423])[4] και η ισχύς του δεν ήταν πάντα η ίδια ώστε να πρεσβεύουν πάντα οι ίδιες αρχές στην αντιμετώπιση των εξωτερικών κινδύνων γ) το Βυζάντιο είχε πάντα τεράστια μέτωπα προς κάλυψη στην Ανατολή, στο Βορρά και στη Δύση, έτσι ώστε και οι απειλές και οι ανάγκες που προέκυπταν από κάθε μέτωπο κάθε φορά να μην είναι ούτε ομοιόμορφες, ούτε πάντα συγκρίσιμες.

Σε τελική ανάλυση όμως φαίνεται ότι, τόσο για το Βυζάντιο όσο και για τα υπόλοιπα μεσαιωνικά κράτη, ισχύει το ακόλουθο αξίωμα: όταν το κράτος είναι ισχυρό, είναι και επιθετικό, οπότε η διπλωματία δεν εξαφανίζεται βέβαια, αλλά κατέχει σχετικά μικρή θέση στην εξωτερική πολιτική. Αντίθετα, η διπλωματία αποτελεί μείζονα φροντίδα και δραστηριότητα του κράτους και αναλαμβάνει την προσπάθεια να αποτρέψει την επικρεμάμενη καταστροφή, όταν το κράτος αισθάνεται την ανάγκη να αποφύγει τον

4. E. Stein, Introduction à l'histoire et aux institutions byzantines, *Traditio* 7 (1949-1951), 99-111. G. Ostrogorsky, Die Perioden der byzantinischen Geschichte, *Historische Zeitschrift* 163 (1940-1941), 229-241. Ο χωρισμός της αυτοκρατορίας το 395 είναι αποφασιστικός με την έννοια ότι τα δύο τμήματα της ώς τότε ενιαίας Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας δεν ενώθηκαν ποτέ πια στο μέλλον.

πόλεμο με οποιοδήποτε τρόπο. Γενικά, πάρα πολλοί έχουν επιχειρήσει να υποστηρίξουν ότι η ιστορία της Βυζαντινής διπλωματίας δεν γράφτηκε ακόμη[5] ή ακόμη ότι θα ήταν καλύτερα να υπήρχαν ή να γράφονταν πολλές σχετικές με τη Βυζαντινή διπλωματία μονογραφίες, διαφορετικές η μια από την άλλη[6]. Όλες αυτές οι προτάσεις και γνώμες βαραίνουν πάνω στο εγχείρημα του να γίνει εφικτό να δοθεί μια πλήρης εικόνα της Βυζαντινής διπλωματίας, τουλάχιστον στα βασικά της σημεία και στοιχεία[7].

Και πρώτα απ' όλα, η ίδια η έννοια του εξωτερικού: αυτή αρχίζει να υπάρχει από τη στιγμή που η Ανατολική αυτοκρατορία συνειδητοποιεί ότι πέρα από τα σύνορά της υπάρχουν πολλά οργανωμένα κράτη. Η παλιότερη Ρωμαϊκή Οικουμένη (*Orbis Romanus*) που αποτελούσε ολόκληρο τον πολιτισμένο κόσμο στη διάρκεια των προηγούμενων αιώνων, αναγνώριζε ως ισότιμο ξένο κράτος μόνο το περσικό βασίλειο των Σασσανιδών, όπου κυρίαρχος ήταν ο γνωστός από την Αρχαιότητα *Μέγας Βασιλεύς* ή *Βασιλεύς Βασιλέων*. Πέρα από το ανατολικό σύνορο, στα υπόλοιπα σύνορα της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας οι Βάρβαροι, οσοδήποτε επικίνδυνοι κι αν γίνονταν κατά καιρούς, δεν μπορούσαν να θεωρηθούν παρά μόνον ως κατώτερα, ανοργάνωτα και, γενικά, απολίτιστα έθνη. Έτσι αρχίζει προοδευτικά να δημιουργείται η αντίληψη της *διεθνούς ιεραρχίας των κρατών και ηγεμόνων* που θα επηρεάσει καίρια τη Βυζαντινή διπλωματία. Ιδιαίτερα μάλιστα από τα τέλη του καλοκαιριού του 476, οπότε εκθρονίζεται στην Ιταλία ο τελευταίος δυτικός ρωμαίος αυτοκράτορας, ο Ρωμύλος Αυγουστύλος, η ρωμαϊκή οικουμένη που παραμένει άθικτη τότε αποτελείται από την Ανατολική αυτοκρατορία που έχει ως μόνο κυβερνήτη της τον αυτοκράτορα που εδρεύει στην Κωνσταντινούπολη και που, θεωρητικά τουλάχιστον, εξακολουθεί να διοικεί τις δυτικές επαρχίες της Δυτικής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας διά μέσου των τοπικών αξιωματούχων του, δηλαδή των Βαρβάρων ηγεμόνων που έχουν στο μεταξύ κατακτήσει τη Δύση[8].

Αυτό που επικρατεί και γίνεται αισθητό σε κάθε σημερινό ερευνητή που εξετάζει την πρώην ρωμαϊκή Δύση μετά τη βαρβαρική κατάκτηση τον 5ο μ. Χ. αιώνα είναι *η πολιτική βαρβαρότητα*. Οι αρχηγοί των βαρβαρικών λαών που κυριαρχούν στη Δύση και που ο αυτοκράτορας της Ανατολής τους θεωρεί αξιωματούχους του είναι, πρώτα απ' όλα στρατιωτικοί ή πολεμικοί αρχηγοί, και ως κύρια ασχολία τους έχουν το να διοικούν

5. Βλ. D. Obolensky – G. Moravcsik – D. Zakythinos, The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy, *Actes du XIIe Congrès international d'Études Byzantines*, Beograd 1963, t. I, 46-61, 301-313, 313-319, όπου και τα τότε αιτήματα της έρευνας

6. A. Kazdan, The Notion of Byzantine Diplomacy, στον τόμο *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, ed. by J. Shepard and S. Franklin, Aldershot 1992, 3-24, ιδιαίτερα σημαντική επισκόπηση των ερευνών μέχρι τότε.

7. Πρβλ. Z. V. Udalcova, Diplomatija, στον τόμο *Kul'tura Vizantii, Vtoraja polovina VII-XIIvv*, Moskva 1989, 241-275, όπου τονίζεται υπερβολικά η λεγόμενη «περιφρόνηση» των Βυζαντινών προς τους ξένους λαούς.

8. Βλ. *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τόμ. Ζ΄, Αθήνα 1978, 127-142.

το στρατό τους στη μάχη και στη λεηλασία. Για τους κατακτημένους όμως πληθυσμούς, οι Βάρβαροι αυτοί ηγέτες, στην αρχή τουλάχιστον, δεν ήταν παρά στρατηγοί που, όπως και οι προηγούμενοι στρατηγοί της αυτοκρατορίας, έκαναν κατασχέσεις και στρατοπέδευαν τα τμήματα υπό την ηγεσία τους. Αυτό είναι, σε γενικές γραμμές, το συλλογικό ψυχολογικό αποτέλεσμα για τους ευρωπαϊκούς πληθυσμούς, είτε από την κατάκτησή τους με τα όπλα, είτε από τις ετεροβαρείς συνθήκες (*foedera*) που συνήπτε η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία για να εγκαταστήσει Βαρβάρους στις επαρχίες της που ερημώνονταν είτε από πολέμους είτε από την προοδευτική κοινωνική παρακμή.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα ετεροβαρούς συνθήκης (*foedus*) αποτελεί η συνθήκη που συνομολόγησε με τους Βησιγότθους το 382 ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος Α΄ (379-395), μετά από τη συντριβή του ρωμαϊκού στρατού στη μάχη της Αδριανούπολης το 378, όπου έπεσε και ο αιρετικός (αρειανός) αυτοκράτορας Ουάλης (364-378): ένα τμήμα των Βαρβάρων αυτών εγκαθίσταται στις λεηλατημένες περιοχές ανάμεσα στον ποταμό Δούναβη και στην οροσειρά του Αίμου, τους διανέμονται γαίες (μικρομεσαίοι κλήροι) και οι Βησιγότθοι είναι υποχρεωμένοι να παρέχουν τις στρατιωτικές τους υπηρεσίες στην αυτοκρατορία. Με αυτόν τον τρόπο γίνονται *φοιδερᾶτοι* (*foederati*), δηλαδή κάτι σαν υποτελείς σύμμαχοι, υπόκεινται στη δικαιοδοσία των δικών τους νόμων και δεν πληρώνουν κρατικούς φόρους[9]. Το είδος αυτό διπλωματικής συνθήκης παρουσιάζει μια μοναδική ιδιοτυπία: *ενώ οι σχέσεις που συνάπτονται είναι σαφέστατα σχέσεις διεθνούς δικαίου, οι Βάρβαροι βρίσκονται τώρα* μέσα στα σύνορα *του κράτους*. Αναφερόμενος στις συνθήκες αυτού του είδους, ο πολύς Προκόπιος ο Καισαρεύς, κλασικιστής ιστορικός της εποχής του Ιουστινιανού που ρέπει προς κάθε τι το αρχαιοπρεπές, χρησιμοποιεί την ακόλουθη έκφραση: *καὶ τῷ εὐπρεπεῖ τῆς ξυμμαχίας ὀνόματι πρὸς τῶν ἐπηλύδων τυραννούμενοι ἐβιάζοντο*[10]. Αναγνωρίζει δηλαδή ο Προκόπιος και την οργανική αδυναμία της αυτοκρατορίας που την υποχρέωσε να συνάψει συνθήκες εξ αιτίας της στρατιωτικής ισχύος των Βαρβάρων και, ταυτόχρονα, τη βλαπτική επίδραση που είχαν για τους *Ρωμαίους* αυτά τα *foedera*.

Για να επανέλθουμε στη Βαρβαρική τώρα Δυτική Ευρώπη, οι λαοί και πληθυσμοί μπορεί να κατορθώνουν αρχικά να διατηρήσουν ένα μέρος από τις παλιές τους συνήθειες (ήθη και έθιμα, καθώς και ορισμένα στοιχεία από το Ρωμαϊκό Δίκαιο), αλλά, με τη νέα κατάσταση που επικρατεί τώρα, *μεταβάλλεται δραστικά η έννοια της δημόσιας ισχύος*. Αρχίζει, δηλαδή, να παρουσιάζει όλο και μεγαλύτερο έλλειμμα η έννοια του οργανωμένου κράτους που ορίζει και συντονίζει τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των ατόμων και

9. G. Wirth, Zur Frage der föderierten Staaten in der späteren römischen Kaiserzeit, *Historia* 16 (1967), 231-251. Οι μελέτες σχετικά με το foedus είναι πολυάριθμες, ορισμένες δε από αυτές, ιδιαίτερα δυσνόητες

10. Προκόπιος, *Πόλεμοι*, Ε΄, 1, 4 (έκδ. J. Haury - G. Wirth, *Procopii Caesariensis opera omnia*, Leipzig 1963), τόμ. II, σ. 4.

των ομάδων. Μολονότι ορισμένοι Βάρβαροι αρχηγοί, όπως ο Οστρογότθος Θεοδώριχος ο Μέγας (493-526), βασιλιάς στην Ιταλία, διέθεταν πραγματική κρατική ισχύ και μάλιστα πολύ αποτελεσματική σε όλους τους τομείς, η γενική αρχή που δεν γνώριζε περιορισμούς στην προσωπική ισχύ των αρχηγών υποτασσόταν στην έλλειψη ενδιαφέροντος για κάθε είδος πολιτισμού που αρχίζει να επικρατεί ανάμεσα στους πληθυσμούς της Δυτικής Ευρώπης, καθώς αρχίζει ο Μεσαίωνας. Οι άνθρωποι αρχίζουν να δένονται στενά με τα τοπικά συμφέροντα, καθώς οι αποστάσεις αρχίζουν να δείχνουν ανυπέρβλητα μεγάλες και περισσότερο χωρίζουν τους ανθρώπους, παρά τους ενώνουν, όπως στην Αρχαιότητα, οπότε ο πολιτισμός ήταν ο ίδιος, κοινός σε όλα τα μέρη του τότε πολιτισμένου κόσμου. Από την άλλη πλευρά, στα βαρβαρικά βασίλεια της Δύσης που συνδέονται με φυλογενετικού τύπου επιγαμίες ανάμεσα σε συγγενείς, δημιουργείται προοδευτικά το συναίσθημα μιας αριστοκρατίας του αίματος (Geblütsadel, noblesse de sang) που συνδέεται με τον αρχηγό-ηγεμόνα-βασιλιά με διαφορετικό τρόπο απ' ότι οι υπόλοιποι ελεύθεροι άνθρωποι.

Με βάση όσα ειπώθηκαν ώς τώρα, είναι φανερό ότι εκεί που διατηρείται η Ανατολική Ρωμαϊκή αυτοκρατορία μετά το 476, τα πράγματα διατηρούν για πολύ περισσότερο χρόνο τον αρχαιοπρεπή τους χαρακτήρα του Ρωμαϊκού κράτους. Εκεί, τα έγγραφα που εκδίδει ο αυτοκράτορας είναι νόμοι για όλους τους υπηκόους και για όλους τους τομείς. Αυτό συντελεί στο να διατηρηθεί ανάμεσα στους αιώνες η αντίληψη ότι η αυτοκρατορία είναι αιώνια και ότι οι Βάρβαροι βασιλείς δεν είναι παρά εντολοδόχοι του αυτοκράτορα σε εδάφη που λίγο-πολύ και ανάλογα με τις περιστάσεις, παραμένουν ρωμαϊκά. Πέρα όμως από τα ιδεολογικά αυτά στοιχεία, η ρωμαϊκή δομή και οργάνωση υποχωρούν παντού. Ήδη, από τα τέλη του μοιραίου χρόνου 476, ο αυτοκράτορας Ζήνων (474-475 και 476-491) που βασιλεύει στην Κωνσταντινούπολη στέλνει ως πρεσβευτή στην Καρχηδόνα, τώρα πρωτεύουσα του βανδαλικού βασιλείου τον συγκλητικό Σεβήρο, προβιβάζοντάς τον ταυτόχρονα σε πατρίκιο, *ὅπως τῆς πρεσβείας τὸ σχῆμα κατασκευάσῃ σεμνότερον*, λέει ο ιστορικός Μάλχος ο Φιλαδελφεύς[11]. Το πόσο τελεσφόρησαν μακροπρόθεσμα οι βυζαντινές αυτές διπλωματικές προσπάθειες να στέλνουν πρεσβευτές ομοιόβαθμους προς τους Βαρβάρους ηγεμόνες στους οποίους απευθύνονται[12], θα φανεί πολύ αργότερα, μετά τα μέσα του όγδοου αιώνα, όταν η διεθνής ιεραρχία των ηγεμόνων θα μεταβληθεί ριζικά.

Σε ό,τι αφορά τώρα το ανατολικό σύνορο της αυτοκρατορίας όπου επικρατεί

11. Μάλχος (έκδ. Lia Raffaella Cresci, *Malco di Filadelfia, Frammenti* [Byzantina et Neohellenica Neapolitana IX], Napoli 1982), απ. 3, σ. 75-76.

12. Τον 5ο μ. Χ. αιώνα οι Οστρογότθοι, Βουργούνδιοι και ίσως ακόμα οι Βησιγότθοι και Βάνδαλοι ηγεμόνες έχουν τον τίτλο του πατρίκιου ή κάποιο αντίστοιχο αξίωμα, π. χ. magister militum, απονεμημένο σε κάποια στιγμή από την αυτοκρατορία. Πρβλ. T. C. Lounghis, *Les ambassades byzantines en Occident depuis la fondation des états barbares jusqu'aux Croisades (407-1096)*, Athènes 1980, 266-270.

πολιτική[13] και πνευματική ισότητα ανάμεσα στον αυτοκράτορα των Ρωμαίων και στον Μεγάλο βασιλέα των Περσών, εκείνο που πρέπει να γίνει πρώτα απ' όλα αντιληπτό είναι το ότι πρόκειται για μιαν ισότητα ανάμεσα σε δύο αρχαιογενή κράτη, με δομές και παράδοση που ανάγονται στο απώτερο παρελθόν και ότι, όσο περνούν οι αιώνες, ο μακροχρόνιος ανταγωνισμός ανάμεσα στους δύο αναχρονιστικούς αυτούς κρατικούς οργανισμούς θα οδηγήσει στην εξαφάνιση του αρχαιότερου από αυτούς, δηλαδή του περσικού (η περσική αντίσταση στους Άραβες θα σταματήσει οριστικά το 651) και στον εδαφικό ακρωτηριασμό του λιγότερο αρχαίου, δηλαδή του βυζαντινού, που θα χρειαστεί μια ριζική αναδιάρθρωση σχεδόν δύο αιώνων: το πρώιμο Βυζάντιο παύει γύρω στα τέλη της βασιλείας του αυτοκράτορα Ηράκλειου (610-641) και αρχίζει μια μακροχρόνια περίοδος μεταβολής της κοινωνίας και της διοίκησης της αυτοκρατορίας, σε συνεχή και αδιάκοπο αγώνα με το αρχικά παντού επιθετικό και νικηφόρο Ισλάμ, που διαδέχεται τους Πέρσες ως Μεγάλη Δύναμη στην Ανατολή.

Η παραδοσιακή ισότητα στις πολιτικές σχέσεις ανάμεσα στο Βυζάντιο και στην Περσία συνεπάγεται μιαν απόλυτη και διαρκή διπλωματική ισότητα που εκφράζεται σε ένα πομπώδες πρωτόκολλο των ηγεμονικών διπλωματικών εγγράφων. Καθώς οι δύο παντοδύναμοι και ισότιμοι αρχαιοπρεπείς ηγεμόνες αλληλοαποκαλούνται *ἀδελφοί*, υπάρχουν ακόμα και έκτακτες περιπτώσεις υψηλής διπλωματίας, όπου ο ετοιμοθάνατος βυζαντινός αυτοκράτορας επιδιώκει να αναθέσει την επιτροπεία του ανήλικου γιου και διαδόχου του στο Μεγάλο Βασιλέα (Αρκάδιος για το Θεοδόσιο Β΄ από Ισδιγέρδη Α΄[399-421])[14] αλλά και αντίστροφα (Καβάδης Α΄ για το Χοσρόη Α΄ από Ιουστίνο Α΄ [518-527])[15], άσχετα με το ότι αυτοί οι στόχοι δεν υλοποιούνται τελικά. Κάποιες άλλες φορές ο Μέγας Βασιλεύς, σε μεγάλη οικονομική στενότητα προφανώς, ζητάει από το βυζαντινό αυτοκράτορα *δάνειον* με *ἔγγραφον ὁμολογίαν*, όπως έκανε ο Καβάδης Α΄ (488-531) από τον Αναστάσιο Α΄ (491-518) το έτος 502/503[16], που βέβαια δεν του δίνεται, χωρίς απολύτως καμιά διπλωματική αβρότητα, και, έτσι, ο Καβάδης κηρύσσει πόλεμο! Ο μεγαλοπρεπέστερος όλων των αυτοκρατόρων σε ό,τι αφορά το πρωτόκολλο Ιουστινιανός Α΄ (527-565) τιτλοφορείται συχνά στα έγγραφα που εκδίδει με πολλούς αρχαιοπρεπείς ρωμαϊκούς θριαμβικούς τίτλους που δείχνουν τους λαούς που έχει υποτάξει, π. χ. *Imperator Flavius Iustinianus, Alamannicus, Gothicus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus,*

13. Κ. Συνέλλη, *Οι διπλωματικές σχέσεις Βυζαντίου και Περσίας έως τον ΣΤ΄ αιώνα*, Αθήνα 1986.

14. Προκόπιος, *Πόλεμοι* Α΄, 2, 6-7, ό. π. I, 8.

15. Προκόπιος, *Πόλεμοι* Α΄, 11, 6, ό. π. I, 49.

16. Προκόπιος, *Πόλεμοι* Α΄, 7, 1, ό. π. I, 30. Θεοφάνης, *Χρονογραφία* (έκδ. C. de Boor, *Theophanis Chronographia*, Lipsiae 1883), 144. Οι πηγές του 5ου και 6ου αιώνα παρουσιάζουν και τις δύο αρχαιοπρεπείς «μεγάλες δυνάμεις» της εποχής, δηλ. και την αυτοκρατορία και το περσικό κράτος, σε μάλλον μόνιμη οικονομική στενότητα.

Vandalicus, Africanus, pius felix inclitus victor ac triumphator, semper Augustus[17]. Τι να πει όμως κανείς και για το πώς απευθύνεται στον Ιουστινιανό ο ένδοξος και, κατά γενική παραδοχή, πολύ μορφωμένος ισότιμος αντίπαλός του Χοσρόης Α΄ Anusharwan (531-579), όπως μας τον παρουσιάζει ο ιστορικός Μένανδρος ο Προτήκτωρ[18] ανατρέχοντας στις γνωστές πεντηκονταετείς σπονδές που υπογράφτηκαν από την αυτοκρατορία και την Περσία το χειμώνα του 561/562; *Θεῖος, ἀγαθός, εἰρηνοπάτριος, ἀρχαῖος Χοσρόης, βασιλεὺς βασιλέων, εὐτυχής, εὐσεβής, ἀγαθοποιός, ᾧτινι οἱ θεοὶ μεγάλην τύχην καὶ μεγάλην βασιλείαν δεδώκασι, γίγας γιγάντων, ὃς ἐκ θεῶν χαρακτηρίζεται, Ἰουστινιανῷ Καίσαρι, ἀδελφῷ ἡμετέρῳ.* Την αρχαία παράδοση και ισχύ του Περσικού κράτους εκθειάζει και ο ιστορικός Αγαθίας ο Μυριναίος που, συνεχίζοντας τον Προκόπιο, περιγράφει την εποχή 552-558 με την ακόλουθη διευκρίνιση: *ἄλλην γὰρ πολιτείαν οὕτω οὐκ οἶδα ἐς πλείστας μορφάς τε καὶ σχήματα μεταβαλοῦσαν καὶ ἐν ταυτῷ μένειν οὐ διαρκέσασαν, ἀλλὰ μυρίων ἐθνῶν ἄλλοτε ἄλλων ἐπικράτειαν δεξαμένην*[19]. Από οποιαδήποτε σκοπιά κι αν δει κανείς αυτή την ισότητα ή ισοτιμία ανάμεσα στο Βυζάντιο και στην Περσία, θα διακρίνει ότι πρόκειται για μια ισότητα που ανάγεται στο παρελθόν και, ιδιαίτερα από τον Αγαθία, προκύπτει ότι ο κύκλος ζωής της περσικής αυτοκρατορίας αρχίζει να κλείνει.

Η ίδια ισότητα, mutatis mutandis, θα επικρατήσει στο ανατολικό σύνορο και μετά την επικράτηση εκεί των Αράβων που θα διαδεχθούν τους Πέρσες στον πολιτικό ανταγωνισμό με το Βυζάντιο. Τόσο ο Ομεϊάδης χαλίφης που εδρεύει στη Δαμασκό (661-750) όσο και ο Αββασίδης χαλίφης που θα εδρεύει στη Βαγδάτη από το δεύτερο μισό του 8ου αιώνα ώς τα μέσα του 11ου περίπου, θα είναι ισότιμοι με το βυζαντινό αυτοκράτορα που θα τους αποδώσει τον τίτλο *ἀμερμουμνής* ή *ἀμεραμνουνής* (απόδοση στα ελληνικά του *emir el muemini* = αρχηγός των πιστών), ενώ το σχετικό ρήμα είναι *ἀμηρεύειν*[20]. Όπως προβλέπει το γνωστό αυλικό σύγγραμμα εθιμοτυπίας *Περὶ βασιλείου τάξεως* που αποδίδεται στον λόγιο αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο (945-959), οι βυζαντινοί πρεσβευτές απευθύνουν στους χαλίφες των Σαρακηνών μακροσκελέστατους κολακευτικούς χαιρετισμούς[21], ενώ, γράφοντας στον όχι και τόσο

17. *Novellae Justiniani*, έκδ. R. Schoell - G. Kroll *(Corpus Iuris Civilis III)*, Dublin-Zürich 1972[10], Appendix VII, σ. 799-800.

18. Μένανδρος (έκδ. R. C. Blockley, *The History of Menander the Guardsman*, Liverpool 1985), απ. 6, 1, σ. 62.

19. Αγαθίας (έκδ. R. Keydell, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 2, Berlin 1967), Β΄, 25, 3, σ. 73. Πολλοί φιλόσοφοι που θα αναγκαστούν να καταφύγουν στην Περσία μετά τα μέτρα του Ιουστινιανού εναντίον των αρχαίων φιλοσοφικών θεωριών θα απογοητευθούν, σύμφωνα πάντα με τον Αγαθία, και θα επιστρέψουν στην αυτοκρατορία.

20. Βλ. π.χ. Θεοφάνης, ό. π., 360,32.

21. Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, *περὶ βασιλείου τάξεως* (έκδ. I. I. Reiske, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Βόννη 1829), II, 47, σ. 683-684: *χαίροις ὁ χαίρων εἰρήνῃ, ὁ φρόνιμος ἐν βουλαῖς, καὶ ἀγαθὸς καὶ πραότατος, ὑγιαίνων,*

σημαντικό εμίρη της Κρήτης al Muktadir, ο πατριάρχης Νικόλαος ο Μυστικός (901-907 και 912-925) αναγνωρίζει στους άπιστους Σαρακηνούς τα ίδια με τη Βυζαντινή αυτοκρατορία δικαιώματα κυριαρχίας και υπεροχής σε ολόκληρο τον κόσμο[22]. Αρκεί να σκεφθεί κανείς ότι, τόσο απέναντι στους ισότιμους Πέρσες, όσο απέναντι στους ισότιμους Άραβες στη συνέχεια, το Βυζάντιο μπόρεσε να αντεπεξέλθει στρατιωτικά και πολιτικά με μεγάλη επιτυχία επί περισσότερο από έξη αιώνες και χρειάστηκε, μετά από όλα αυτά, η τουρκική προέλαση (αρχικά Σελτζούκοι και στη συνέχεια Οθωμανοί) για να σημάνει η οριστική *διεθνής υποχώρηση* της Βυζαντινής αυτοκρατορίας ως κυρίαρχου κράτους απέναντι σε όλα τα άλλα σύγχρονά της κράτη.

Ένα άλλο αξιοσημείωτο στην ιστορία των βυζαντινο-αραβικών σχέσεων είναι η μορφωτική και πολιτιστική πλευρά[23]: ενώ ισχύει ως απαράβατος κανόνας ότι κληρικοί δεν στέλνονται ως πρεσβευτές στους Άραβες, κάποιοι μετέπειτα επιφανείς κληρικοί, και μάλιστα πατριάρχες εκ λαϊκών, γνωστοί για την ευρυμάθεια και τη σοφία τους στο σύγχρονό τους μεσαιωνικό κόσμο, επισκέπτονται τη Βαγδάτη ως πρεσβευτές και καταπλήσσουν τους πάντες με τη λάμψη της παρουσίας τους. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι εκείνο του περίφημου Ιωάννη του Γραμματικού που στάλθηκε, μάλλον το 829-830 από τον αυτοκράτορα Θεόφιλο (829-842) ως πρεσβευτής στον επίσης περίφημο για την ευρυμάθειά του και την αγάπη του για τα γράμματα και τις επιστήμες χαλίφη al Mamun (813-833). Η πρεσβεία αυτή με τα πλούσια δώρα περιγράφεται από τους βυζαντινούς συγγραφείς[24] ως τεκμήριο της ακτινοβολίας του αυτοκρατορικού μεγαλείου στην Ανατολή. Με δεδομένο ότι ο αυτοκρατορικός πρεσβευτής Ιωάννης ο Γραμματικός έγινε πατριάρχης στην Κωνσταντινούπολη λίγο αργότερα (835-843), ένας άλλος, λίγο μεταγενέστερος πατριάρχης, ο πολύς Φώτιος (858-867 και 877-886), καυχιέται στον πρόλογο της περίφημης *Βιβλιοθήκης* του, ότι στη νεότητά του είχε διοριστεί κι αυτός πρεσβευτής στους Άραβες. Έχουν προταθεί διάφορες χρονολογίες για την πιθανολογούμενη αυτή πρεσβεία, το πιθανότερο όμως είναι ότι δεν πρέπει να έγινε ποτέ[25] και ότι ο επίσης ευρυμαθής και ακόμα περισσότερο φιλόδοξος πατριάρχης Φώτιος πρέπει να ορέχθηκε τη δόξα του ίσου του στην ευρυμάθεια Ιωάννη του

εὐθυμῶν, εἰρηνεύων πάντοθεν, μεγαλοπρεπέστατε καὶ ἐνδοξότατε Ἀμερμουμνῆ. Εἰρήνη σοι ἀπὸ γῆς καὶ θαλάσσης, δόξα καὶ τιμή, εὐφροσύνη καὶ ζωὴ μακροχρόνιος εἰρηνικώτατε καὶ εὐγενέστατε ἀμερμουμνῆ, εἴη σου τὸ ὄνομα ἔντιμον καὶ ἡ ζωὴ μακροχρόνιος, φίλε γλυκύτατε τοῦ βασιλέως ἡμῶν τοῦ ἁγίου, περίβλεπτε καὶ περιφανέστατε Ἀμερμουμνῆ. Βλ. και τα παραθέματα κειμένων.

22. Επιστολή Νικολάου Μυστικού (έκδ. R. Jenkins -L. Westerink, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 6, Washington DC 1973), αρ. 1, σ. 2. Βλ. και παράθεμα αρ. 2α.

23. D. Zakythinos, Byzance et les Arabes dans leurs rapports intellectuels, *L'Hellénisme contemporain* (1947), 42-54.

24. *Συνέχεια Θεοφάνη* (έκδ. I. Bekker, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Βόννη 1838), 95-98. Βλ. και τα παραθέματα κειμένων, αρ. 3.

25. Β. Βλυσίδου, Σχετικὰ μὲ τὴν πρεσβεία τοῦ Φωτίου «ἐπ' Ἀσσυρίους», *Δίπτυχα* 5 (1992), 270-279.

Γραμματικού και να παρουσίασε τον εαυτό του να πρεσβεύει στους Άραβες, χωρίς αυτό να έχει συμβεί. Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η βυζαντινή ενασχόληση με τις πνευματικές δραστηριότητες των αλλοθρήσκων συμπίπτει χρονικά με την ανάδειξη της πρωτεύουσας των Αββασιδών Βαγδάτης σε πολιτιστικό κέντρο τεράστιας εμβέλειας και ακτινοβολίας σε παγκόσμιο, για την εποχή, επίπεδο.

Η **διεθνής σκηνή** είναι, συνεπώς, εντελώς διαφορετική από την Ανατολή στη Δύση ώς τα τέλη του 11ου αιώνα τουλάχιστον, με τον ακόλουθο τρόπο: στη Δύση, η πολιτική και διπλωματική ισότητα ή ισοτιμία με τη Βυζαντινή αυτοκρατορία επέρχεται βαθμιαία, με την ανάδειξη της Δυτικής Ευρώπης σε πολιτικό και πνευματικό παράγοντα πρώτου βεληνεκούς σε δύο φάσεις, και οι δύο από τα μέσα ώς τα τέλη του 8ου αιώνα: αρχικά, αποσχίζεται από τη Βυζαντινή αυτοκρατορία και χειραφετείται πολιτικά ο Πάπας Ρώμης, ανώτατη πνευματική αυθεντία σε ολόκληρη τη Δύση. **Ως πνευματική αλλά και πολιτική τώρα αυθεντία,** ο Πάπας έχει ανάγκη από μια ισχυρή στρατιωτική δύναμη στη Δυτική Ευρώπη που να υπακούει στις εντολές του, και τη βρίσκει στους Φράγγους με τον ακαταμάχητο στα πεδία των μαχών στρατό. Με ενθάρρυνση του Πάπα Ρώμης Ζαχαρία (741-752) καθαιρείται η φραγγική δυναστεία των Μεροβιγγείων (751) και εγκαθιδρύεται η δυναστεία των Καρολιγγείων που ενοποιεί εδαφικά τα ώς τότε τρία ή τέσσερα φραγγικά βασίλεια και, μετά από διάφορες νέες εδαφικές προσαρτήσεις, φτάνει στο σημείο να ανακηρύξει τον δεύτερο εστεμμένο εκπρόσωπό της Κάρολο (768-814) αυτοκράτορα στη Ρώμη τα Χριστούγεννα του έτους 800[26]. Με τον τρόπο αυτό ιδρύεται η Δυτική μεσαιωνική αυτοκρατορία υπό τον περιλάλητο Καρλομάγνο που θα διεκδικήσει από το Βυζάντιο την αναγνώριση και ισοτιμία και θα την αποκτήσει με τη βυζαντινή πρεσβεία στο Ακυίσγρανον (Aachen - Aix-la-Chapelle) το 812[27]. Από εκεί, λοιπόν, που η Βυζαντινή αυτοκρατορία αντιμετώπιζε στη Δύση κράτη πολύ υποδεέστερα, οι σχέσεις με τα οποία ανάγονταν στα ετεροβαρή *foedera*, τώρα στη Δύση υπάρχει μια αυτοκρατορία, ο κυρίαρχος της οποίας είναι *ἀδελφὸς* του Βυζαντινού αυτοκράτορα, όπως παλιότερα ήταν ο Μέγας Βασιλεύς των Περσών στην Ανατολή (ο χαλίφης των Αράβων μπορεί να είναι ισότιμος, αλλά με κανένα τρόπο *ἀδελφὸς* ενός χριστιανού αυτοκράτορα). Το γεγονός της ύπαρξης και πάλι στη Δύση ενός αυτοκρατορικού τίτλου θα δημιουργήσει αυτό που αποκλήθηκε στην επιστήμη «πρόβλημα των δύο αυτοκρατόρων»[28] και αυτό σημαίνει πεντακάθαρα ότι το Βυζάντιο -που μπορεί να εκφράζεται με μιαν απαράμιλλη

26. Λεπτομερής παρακολούθηση των σχέσεων από τον C. Tsirpanlis, Byzantine Reactions to the Coronation of Charlemagne, *Βυζαντινά* 6 (1974), 347-360.

27. Lounghis, *Ambassades*, 160-161. D. Nerlich, *Diplomatische Gesandtschaften zwischen Ost- und Westkaisern, 756-1002*, Bern 1999.

28. Βλ. W. Ohnsorge, *Das Zweikaiserproblem im früheren Mittelalter*, Hildesheim 1947.

διπλωματική γλώσσα αλλά η πολιτική του σκέψη είναι σχεδόν πάντα ρεαλιστική- ότι στην κορυφή της διεθνούς ιεραρχίας των ηγεμόνων του κλασικού Μεσαίωνα[29] δεν μπορεί να είναι πια ο βυζαντινός αυτοκράτορας, όπως συνέβαινε παλιά, αλλά ο Πάπας Ρώμης, στον οποίο και οι δύο αυτοκράτορες, καί ο Δυτικός και ο Ανατολικός, απευθύνονται με την προσφώνηση - επωνυμία *πνευματικὸς πατὴρ* (*pater spiritualis*).

Σε γενικές γραμμές, το Βυζάντιο που, όπως είναι πια γνωστό, αναπτύσσεται δυναμικά στον οικονομικό τομέα τον 10ο αιώνα[30], είναι αρκετά πιθανό να χάνει σε κάποιο βαθμό το προβάδισμα στον τομέα της «τεχνολογίας» απέναντι στη Δυτική Ευρώπη γύρω στα μέσα περίπου του 11ου αιώνα. Ωστόσο, για να αντιληφθεί κανείς τη διπλωματική προσπάθεια και δραστηριότητα της αυτοκρατορίας κατά τη λεγόμενη εποχή των Σταυροφοριών είναι απαραίτητο να κατανοήσει το χαρακτήρα των μεταβολών στη διεθνή σκηνή και τον αντίκτυπό τους στη βυζαντινή πολιτική ιδεολογία της εποχής, κάτι που θα εκτεθεί στη συνέχεια. Το γεγονός, πάντως που δεσπόζει κατά την έναρξη των Σταυροφοριών (1096), σε συνδυασμό με το ότι ο Πάπας Ρώμης βρίσκεται, ήδη από τους προηγούμενους δύο αιώνες, σε μιαν ανώτερη ιδεολογική βαθμίδα από τους δύο ισότιμους μεταξύ τους αυτοκράτορες, Ανατολικό και Δυτικό, είναι ότι τώρα στην πρώτη Σταυροφορία παίρνουν μέρος υπό την άμεση πνευματική ηγεσία του Πάπα Ρώμης πολλοί κοσμικοί, όχι ηγέτες κρατών, αλλά φεουδαρχικοί χωροδεσπότες υποτελείς στους κοσμικούς ηγεμόνες που δεν συμμετέχουν αυτοπροσώπως στη Σταυροφορία. Με τον τρόπο αυτό πραγματοποιείται στο θεωρητικό επίπεδο η μεταβολή προς την εποχή της λεγόμενης *Θεοκρατίας* που ταυτίζεται με την εποχή των Σταυροφοριών και κατά την οποία επικρατεί στην Ευρώπη η αντίληψη ότι όλα τα κοσμικά, λαϊκά κράτη είναι ισότιμα μεταξύ τους, αλλά πολύ κατώτερα από την κοσμική και πνευματική εξουσία του Πάπα[31]. Τότε δημιουργείται και η γενική αντίληψη ότι το (αποδυναμωμένο στη Μικρασία και οριστικά στερημένο από τις ιταλικές του κτήσεις) Βυζάντιο που διοικείται από τον οικογενειακό συνασπισμό Κομνηνών και Αγγέλων (1081-1204) είναι ισότιμο στη διεθνή ιεραρχία των ηγεμόνων όχι μόνο με τη Γερμανική αυτοκρατορία των Hohenstaufen (1125-1250), αλλά και με τα τότε ήδη ισχυρά βασίλεια της Γαλλίας και της Αγγλίας. Με άλλα λόγια, από το 12ο αιώνα και εξής, το Βυζάντιο δεν έχει την παραμικρή ιδεολογική προϋπόθεση να διεκδικήσει

29. G. Ostrogorsky, Die byzantinische Staatenhierarchie, *Seminarium Kondakovianum* 8 (1936), 41-61. F. Dölger, Die "Familie der Könige" im Mittelalter, *Byzanz und die europäische Staatenwelt*, Darmstadt 1964, 34-69. Και οι δύο πίστευαν, λανθασμένα κατά τη γνώμη μου, ότι στην κορυφή της διεθνούς ιεραρχίας των ηγεμόνων βρισκόταν πάντα ο βυζαντινός αυτοκράτορας. Θεωρώ ότι αυτό ισχύει μόνο για την περίοδο 476-800.

30. A. Harvey, *Economic Expansion in the Byzantine Empire 900-1200*, Cambridge 1989.

31. Παραμένει αξεπέραστο το μνημειώδες βιβλίο του W. Norden, *Das Papsttum und Byzanz. Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung*, Berlin 1903, καθώς εξετάζει τη Θεοκρατία στη Δυτική Ευρώπη σε συνδυασμό με το Σχίσμα των Εκκλησιών (1054) και τις αμοιβαίες σχέσεις Κωνσταντινούπολης και Ρώμης.

κάποια υπεροχή ανάμεσα στα υπάρχοντα ισχυρά κοσμικά κράτη. Η όποια λάμψη και υπεροχή του περιορίζεται στον πολιτιστικό τομέα.

Η διπλωματική μέθοδος που ακολουθεί η αυτοκρατορία από την έναρξη της πρώτης Σταυροφορίας και εξής (καθώς μάλιστα οι στρατοί των τεσσάρων πρώτων Σταυροφοριών θα περάσουν από τα εδάφη της με τελικό αποτέλεσμα την άλωση του 1204) συνίσταται στη *μεταφορά της έννοιας της βυζαντινής επικυριαρχίας πάνω σε δυτικά εδάφη από τη Δύση στην Ανατολή*. Αυτό σημαίνει ότι η βυζαντινή πολιτική και στρατιωτική ισχύς, περισσότερο επί Κομνηνών και πολύ λιγότερο επί Αγγέλων αυτοκρατόρων, επιδιώκει να καταστήσει υποτελείς της τους θεωρητικά συμμαχικούς σταυροφορικούς στρατούς που περνούν από τα εδάφη της και, σε επέκταση, τα σταυροφορικά κράτη που ιδρύονται στην Παλαιστίνη μετά την πρώτη Σταυροφορία[32]. Στην προσπάθειά της αυτή, η πάντα εύκαμπτη σε ό,τι αφορά τις διεθνείς σχέσεις βυζαντινή πολιτική σκέψη χρησιμοποιεί την ευρύτατα διαδεδομένη στη Δυτική Ευρώπη κοινωνική και πολιτική πρακτική της *φεουδαρχικής υποτέλειας* και ο όρος που χρησιμοποιείται συχνότερα στις βυζαντινές πηγές για να χαρακτηρίσει αυτή τη σχέση υποτέλειας που μεταφέρεται στις διεθνείς σχέσεις κυρίως ώς το 1160 περίπου (οπότε η βυζαντινή αυτοκρατορία είναι ακόμα ικανή να επιβάλλει κατά καιρούς την επικυριαρχία της στην Εγγύς Ανατολή των Σταυροφόρων), είναι *λίζιος* (=*lige*), που σημαίνει, σε βυζαντινές εννοιολογικές ερμηνείες, *οἰκέτης καὶ ὑποχείριος* ή *δοῦλος πιστός*[33], όπως προκύπτει από τη λεγόμενη «συνθήκη της Δεαβόλεως» του 1108, οπότε ο Νορμανδός δούκας του Τάραντα Βοημούνδος ορκίστηκε υποτέλεια, δική του και των απογόνων του, στο νικητή του στο πεδίο της μάχης αυτοκράτορα Αλέξιο Α΄ Κομνηνό (1081-1118). Η σχέση αυτή υποτέλειας κατοχυρώνεται πάντα με όρκο πίστης που δίνεται από τον υποτελή στον επικυρίαρχο, όπως περίπου και στη Δύση. Με την όλο και μεγαλύτερη πολιτική αδυναμία της βυζαντινής αυτοκρατορίας, και ο τρόπος αυτός επιβολής αποδυναμώνεται και, τελικά, εξαφανίζεται.

Μετά την πρώτη Άλωση του 1204 από τους Σταυροφόρους και ώς την τελική Άλωση του 1453 από τους Οθωμανούς με μόνη σημαντική εξαίρεση την εποχή της βασιλείας του Μιχαήλ Παλαιολόγου (1258-1282), το Βυζάντιο χαρακτηρίστηκε «μικρό

32. R. -J. Lilie, *Byzanz und die Kreuzfahrerstaaten. Studien zur Politik des byzantinischen Reiches gegenüber den Staaten der Kreuzfahrer in Syrien und Palästina bis zum vierten Kreuzzug (1096-1204)*, München 1981. Η αρχή αυτή θα ακολουθηθεί (τελείως παραποιημένη) και κατά την Δ΄ Σταυροφορία, οπότε Ισαάκιος Β΄ και Αλέξιος Δ΄ θα επιχειρήσουν να πείσουν τους Σταυροφόρους να δράσουν προς την παλινόρθωση του Ισαάκιου.

33. Παραδείγματα: Άννα Κομνηνή (έκδ. D. Reinsch-A. Kambylis, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 40, Berlin-New York 2002), ΙΓ΄, 12, 1-28, σ. 413-423 [βλ. και παράθεμα αρ. 22]. Ιωάννης Κίνναμος (έκδ. A. Meineke, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Βόννη 1838), 34. Νικήτας Χωνιάτης, (έκδ. J. L. van Dieten, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 11, Berlin-New York 1975), 27. Πρβλ. J. Ferluga, La ligesse dans l'empire byzantin, *Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta* 7 (1961), 97-123.

κράτος» από τον G. Ostrogorsky και είναι αλήθεια ότι, από τότε, η διπλωματία είναι τόσο πλούσια σε δραστηριότητα, όσο φτωχοί είναι οι στόχοι της, που συνοψίζονται στη συνεχή προσπάθεια για επιβίωση του κάποτε μεγάλου και πολύ ενδόξου κράτους. Ακόμα και αυτοκράτορες (που φέρουν πάντοτε τον τίτλο του αυτοκράτορα των Ρωμαίων) ταξιδεύουν στη Δύση επαιτώντας βοήθεια απέναντι στην τουρκική απειλή που πλησιάζει. Ήδη από το 1379, η αυτοκρατορία, περιορισμένη σε ελάχιστα εδάφη πια, γίνεται φόρου υποτελής στους Τούρκους[34]. Σε ένα γράμμα του 1432, ο αυτοκράτορας Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος (1425-1449) θα αποκαλέσει το μεγάλο βεζύρη *φίλε τῆς βασιλείας μου* και το σουλτάνο Μουράτ Β΄ (1421-1451) *ἀδελφό*, όπως αποκαλούσαν παλιότερα οι αυτοκράτορες τους δυτικούς αυτοκράτορες. Με διαδοχικές ταπεινωτικές παραχωρήσεις, οι διαδοχικοί Παλαιολόγοι αυτοκράτορες επιχειρούν να κρατήσουν ζωντανό το ό,τι απομένει από το κράτος, δηλαδή την Πόλη. Μόνο αυτήν, γράφει ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος (1449-1453) στο σουλτάνο Μεχμέτ Β΄ (1451-1481) δεν μπορεί ένας αυτοκράτορας να δώσει: καλύτερα ο θάνατος[35]. Με ένα γενικό τρόπο λοιπόν μετά από αυτή την πολύ σύντομη διαχρονική επισκόπηση, αυτό που χρειάζεται να τονίζεται και να εξαίρεται στην ιστορία της βυζαντινής διπλωματίας είναι η σχεδόν συνεχής μεταβολή στις αρχές που την διέπουν και η υποχρεωτική προσαρμοστικότητά της, όσο κι αν φαίνεται ότι η αυτοκρατορία και οι αρχές της είναι αμετακίνητες ανά τους αιώνες.

34. G. Ostrogorsky, Byzance, état tributaire de l'empire turc, *Zbornik Radova Vizantoloskog Instituta 5* (1958), 49-58.

35. Αναλυτική παρουσίαση των αρχών της βυζαντινής διπλωματίας πριν από την Άλωση από τον I. P. Medvedev, O printsipach vizantiiskoï diplomatii nakanunie padenija imperii, *Vizantiiskii Vremennik* 33 (1972), 129-139.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Τα βυζαντινά έγγραφα εξωτερικής πολιτικής ή διπλωματικά έγγραφα υπόκεινται και αυτά σε διαδοχικές μεταβολές, διαχρονικά αντίστοιχες με τις μεταβολές της βυζαντινής πολιτικής ιδεολογίας σχετικά με τη διεθνή ιεραρχία των ηγεμόνων. Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει εύλογα ότι, με την αρχή της βυζαντινής ιστορίας, οπότε η έννοια του εξωτερικού υπάρχει μόνο στην Ανατολή και ο αυτοκράτορας δεν έχει ισότιμο ή ισόβαθμο ηγεμόνα πέρα από το Μεγάλο Βασιλέα των Περσών, τα έγγραφα που απευθύνονται προς τη Δύση είναι όμοια με εκείνα που απευθύνονται προς το εσωτερικό. Σύμφωνα με τον ιστορικό Μένανδρο τον Προτήκτορα (Protector = ένα είδος αυτοκρατορικού φρουρού) για τις πεντηκονταετείς σπονδές του 561/2 ανάμεσα στην αυτοκρατορία και την Περσία υπήρξε αμοιβαία μετάφραση στις δύο γλώσσες: *ἐγράφησαν περσιστὶ καὶ ἑλληνιστί, μετεβλήθη τε τὸ Ἑλληνικὸν εἰς Περσίδα φωνὴν καὶ τὸ Περσικὸν εἰς Ἑλληνίδα...τῶν οὖν ἐξ ἑκατέρου μέρους ὁμολογιῶν ἐν συλλαβαῖς ἀναληφθεισῶν, ἀντιπαρεβλήθησαν ἀλλήλαις τῷ ἰσοδυνάμῳ τῶν ἐνθυμημάτων τε καὶ ῥημάτων*[36]. Έτσι, διαπιστώνεται ότι, σε επίσημες και τόσο βαρυσήμαντες συνθήκες, υπήρχε πρόνοια για να γίνεται μετάφραση στις γλώσσες και των δύο συμβαλλομένων μερών από τη μνήμη αυτών που είχαν παρακολουθήσει τις διαπραγματεύσεις. Από ό,τι φαίνεται και από την πολύ μεταγενέστερη αραβοβυζαντινή συχνή διπλωματική αλληλογραφία, η βυζαντινή αυτοκρατορική γραμματεία συνήθιζε να συνοδεύει τα γραμμένα πάντα στην ελληνική γλώσσα αυτοκρατορικά έγγραφα προς τους χαλίφες με μια επίσημη αραβική μετάφραση. Το αρχαιότερο παράδειγμα αυτοκρατορικής επιστολής με αραβική μετάφραση ανάγεται μόλις στις αρχές του έτους 938 (γράμμα του αυτοκράτορα Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού [920-944] προς τον χαλίφη al Radi [934-938] με θέμα τη σύναψη συνθήκης ειρήνης και ανταλλαγή αιχμαλώτων). Όπως λέει ο μεταγενέστερος των γεγονότων αυτών άραβας ιστορικός Sibt ibn Djauzi, το αυτοκρατορικό αυτό γράμμα, που σήμερα δεν σώζεται, ήταν γραμμένο με χρυσά γράμματα και είχε προσαρτημένη μια αραβική μετάφραση με ασημένια γράμματα[37]. Με τον ίδιο σχεδόν τρόπο, σε ένα γράμμα του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Θ΄ του Μονομάχου (1042-1055) προς τον χαλίφη της Βαγδάτης al Kaïm του 1050 ή του 1055, υπάρχει μια αραβική μετάφραση ανάμεσα στις ελληνικά γραμμένες σειρές του εγγράφου[38], μια πρακτική που καθιστά το διπλωματικό αυτό έγγραφο

36. Μένανδρος, απ. 6, 1, ό. π., σ. 70 [βλ. και παράθεμα αρ. 5].

37. Βλ. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes II. La dynastie Macédonienne, 2. Extraits des sources arabes*, Bruxelles 1950, 172.

38. Το κλασικό εγχειρίδιο για τα βυζαντινά έγγραφα γράφτηκε από τους F. Dölger και J. Karayannopulos, *Byzantinische Urkundenlehre*, München 1968, 90.

έργο τέχνης. Γενικά, τα περισσότερα από τα σχετικά λίγα βυζαντινά έγγραφα εξωτερικής πολιτικής που έχουν διασωθεί ώς τις μέρες μας, διακρίνονται για τη μεγαλοπρέπειά τους.

Το αρχαιότερο αυθεντικό βυζαντινό αυτοκρατορικό έγγραφο εξωτερικής πολιτικής που σώζεται στο πρωτότυπο ώς τις μέρες μας είναι ο λεγόμενος «Πάπυρος του Αγίου Διονυσίου». Το 1693/4 ο Βενεδικτίνος μοναχός J. Mabillon, ο γνωστός ως πρώτος συστηματικός ερευνητής της ελληνικής παλαιογραφίας, ανακάλυψε στο μοναστήρι του St. Denis (σημερινό Β. τμήμα του Παρισιού) όπου μόναζε, έναν ελληνικά γραμμένο πάπυρο του 9ου αιώνα (σήμερα Archives Nationales K7, no 17). Σύμφωνα με το περιεχόμενο του εγγράφου αυτού που σώθηκε ακέφαλο και ακρωτηριασμένο (δηλαδή λείπουν η αρχή και το τέλος), ένας βυζαντινός αυτοκράτορας που δεν κατονομάζεται στο κείμενο καλούσε το δυτικό του συνάδελφο να έρθει σε βοήθεια των βυζαντινών στρατευμάτων διαμέσου μιας φραγγικής στρατιάς που θα διοικούσε ο γιος του δυτικού αυτοκράτορα, που αποκαλείται *ὁ ρίξ*. Σε μια θεμελιακή μελέτη του του έτους 1948[39], ο διάσημος βυζαντινολόγος F. Dölger συνέδεσε αυτό το καταπληκτικό γραπτό μνημείο με μια βυζαντινή πρεσβεία του αυτοκράτορα Θεόφιλου (829-842) που έγινε δεκτή στους Τρεβίρους (Trier/Trèves) το χειμώνα του 841/842 από το δυτικό αυτοκράτορα Λοθάριο Α΄ (840-855) και την πρεσβεία αυτή του Θεόφιλου μνημονεύουν διάφορες φιλολογικές πηγές, βυζαντινές και δυτικές[40]. Ανεξάρτητα από τις βελτιώσεις και διορθώσεις που πρότεινε λίγο αργότερα ο W. Ohnsorge[41] στην ανάγνωση και στη χρονολόγηση του Dölger, το έγγραφο διατήρησε στην επιστημονική βιβλιογραφία το χαρακτηρισμό που του είχε απονείμει ο Dölger: το αρχαιότερο γραπτό μνημείο των Σταυροφοριών (das älteste Kreuzzugsdokument), με την έννοια ότι οι δύο αυτοκρατορίες που υπήρχαν τον 9ο αιώνα, Ανατολική και Δυτική, έτειναν να ενώσουν τις δυνάμεις τους ως χριστιανικά κράτη και να καταπολεμήσουν τους άπιστους Σαρακηνούς που είχαν αποβιβαστεί στη Σικελία από το 828 περίπου και, μετά την κατοχή της Ισπανίας (από το 711), τώρα απειλούσαν καίρια και τον ηπειρωτικό κορμό της Ιταλίας. Η Ν. Ιταλία θα αποτελέσει αρκετές φορές κοινό σημείο αναφοράς σε ό,τι αφορά την άμυνα των χριστιανικών δυνάμεων εναντίον των Μουσουλμάνων κατά τη διάρκεια του πρώιμου Μεσαίωνα, ώς την κατάκτησή της από τους Νορμανδούς τον 11ο αιώνα.

Ο πάπυρος του Αγίου Διονυσίου είναι γραμμένος με τη φροντισμένη, μεγαλοπρεπή

39. F. Dölger, Der Pariser St. Denis Papyrus als ältestes Kreuzzugsdokument, *Byzantinische Diplomatik*, Ettal 1956, 204-214 (βλ. παράθεμα αρ. 7 και πίν. 1).

40. Για τις πηγές, βλ. Τ. Λουγγής, Διπλωματία και Διπλωματική κατά τον Μεσαίωνα. Ορισμένα παραδείγματα, στον τόμο *Διπλωματία και πολιτική. Ιστορική προσέγγιση*, Αθήνα 2005, 244.

41. W. Ohnsorge, Das Kaiserbündnis von 842-844 gegen die Sarazenen, *Abendland und Byzanz*, Darmstadt 1963, 131-183.

(και μικρογράμματη πια τον 9ο αιώνα) γραφή της αυτοκρατορικής γραμματείας στην Κωνσταντινούπολη. Αντί για υπογραφή του αυτοκράτορα μετά το κείμενο (αφήγηση = **narratio**), φέρει τη γνωστή αυτοκρατορική επισήμανση *legimus*, τη μοναδική λέξη που έγραφαν με το χέρι τους οι αυτοκράτορες και που σημαίνει *ἀνέγνωμεν* (*διαβάσαμε*), πάντα με κόκκινο μελάνι (κιννάβαρι). Ο ακρωτηριασμός του εγγράφου δεν επιτρέπει να υποθέσουμε πώς είχε το τέλος του (*ἐσχατόκολλον* είναι το τελευταίο τμήμα του εγγράφου, αντίθετο του *πρωτοκόλλου*).

Σύμφωνα με τις παραδοσιακές προδιαγραφές των εγχειριδίων, το βυζαντινό έγγραφο εξωτερικής πολιτικής αρχίζει με το *πρωτόκολλον*, το οποίο περιλαμβάνει συνήθως:

α) την επίκληση στο θείο (**invocatio**), π. χ. *In nomine Dei Jesu Christi...*

β) την τιτλοφορία (**intitulatio**), π. χ. όπως ο Ιουστινιανός, πιο πάνω ή ο Μαυρίκιος. Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι οι αρχαίου τύπου ρωμαϊκοί θριαμβικοί τίτλοι στο πρωτόκολλο των εγγράφων σταματούν το 678[42] και κάνουν μια τελείως επεισοδιακή επανεμφάνιση επί Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (1143-1180) που δεν έχει συνέχεια

γ) την αναγραφή του αποδέκτη (**inscriptio**), π.χ. *Childeberto viro glorioso regi Francorum.*

Ακολουθεί η εξιστόρηση/αφήγηση (**narratio**) που καταλαμβάνει το μεσαίο και συνήθως το μεγαλύτερο τμήμα του εγγράφου.

Το πρωτόκολλο, όπως εξ άλλου και το εσχατόκολλο, υφίσταται διάφορες σχετικά ασήμαντες μεταβολές στη μορφή του, ανάλογα με την περίπτωση και ανεξάρτητα από το χρόνο που απολύθηκε το έγγραφο, δηλαδή οι μεταβολές αυτές δεν υπακούουν σε κάποιους κανόνες που να προκύπτουν από τη χρονολογική εξέλιξη. Παράδειγμα, στην *inscriptio* του Πάπα - αποδέκτη σε έγγραφο του Ισαάκιου Β΄ Αγγέλου (1185-1195): *Ἰσαάκιος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Ἄγγελος Καιλεστίνῳ τῷ ἁγιωτάτῳ πάπα Ῥώμης τιμὴν τὴν προσήκουσαν ὡς πνευματικῷ πατρὶ καὶ θέλησιν τῶν εὐχῶν αὐτοῦ*[43] ή η *invocatio* στο χρυσό γράμμα του Ρωμανού Λακαπηνού προς το χαλίφη al Radi του 938: *Au nom du père et du fils et du Saint-Esprit, le Dieu unique*[44]. Ο γνωστός δυτικός πρεσβευτής και επίσκοπος Κρεμόνας Λιουτπράνδος στο περίφημο έργο του *Relatio de legatione Constantinopolitana* που έγραψε σχετικά με την αποστολή του στη Βασιλεύουσα το 968 όπου βασίλευε ο Νικηφόρος Β΄ Φωκάς (963-969) αναφέρει ότι, κατά την αναχώρησή του του δόθηκε για τον αυθέντη του δυτικό αυτοκράτορα Όθωνα

42. Επιστολή αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Δ΄ (668-685) στον Πάπα Δόνο (676-678) πριν από την ΣΤ΄ Οικουμενική Σύνοδο: *Acta Conciliorum Oecumenicorum* II, 2, 1, Berlin 1990, 2-10.

43. O. Kresten, Zur Rekonstruktion der Protokolle kaiserlich- byzantinischer Auslandsschreiben des 12. Jahrhunderts aus lateinischen Quellen, στον τόμο *Πολύπλευρος Νοῦς. Miscellanea für Peter Schreiner* (Byzantinisches Archiv 19), München 2000, 149, παράδειγμα f.

44. Σύμφωνα με την γαλλική μετάφραση των Vasiliev-Canard, (ό. π., σημ. 37), 172.

Α΄ (936-973) ένα *χρυσοβούλιον, id est epistola auro scripta et signata*[45]. Ο εκδότης και ειδικός των βυζαντινών εγγράφων εξωτερικής πολιτικής Ο. Kresten επισημαίνει ώς δέκα παραδείγματα *Χρυσογραφίας* (όπως αποκαλεί αυτή τη μέθοδο γραφής αυτοκρατορικών εγγράφων με χρυσά γράμματα) από το 938 ώς το 1146[46], ένα ακόμα παράδειγμα του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού προς το γερμανό αυτοκράτορα Φρειδερίκο Α΄ Μπαρμπαρόσσα (1152-1189) το 1179[47] και ένα ακόμα, αυτό μεταγενέστερο, του 1416[48]. Το *εσχατόκολλον* αποτελείται συνήθως από μια σύντομη μορφή χαιρετισμού, π.χ. *Divinitas te servet per multos annos*, ή *ἔρρωσο ἐν κυρίῳ* κλπ[49]. Μετά το ιδιόχειρο *legimus* από τον αυτοκράτορα, ακολουθεί η χρονολόγηση με το έτος της βασιλείας του αυτοκράτορα-αποστολέα, το λεγόμενο *μηνολόγημα* (*ἀπελύθη μηνὶ...ἰνδικτιῶνος...*). Προς τα τέλη του Βυζαντινού κράτους (15ος αιώνας), κάποιες φορές αναγράφεται στο τέλος, μαζί με τη βυζαντινή από Κτίσεως Κόσμου, και η χρονολογία από τη γέννηση του Χριστού που συνηθίζεται στη Δύση προς το τέλος του Μεσαίωνα (*τῷ τῶν Λατίνων δρόμῳ*, όπως λέγεται στο βυζαντινό έγγραφο όχι χωρίς κάποια δόση περιφρόνησης προς τους Λατίνους).

Ένα δεύτερο είδος βυζαντινού εγγράφου εξωτερικής πολιτικής και διπλωματικής πρακτικής, μετά το αυτοκρατορικό γράμμα, είναι η συνθήκη με διάφορα κράτη του εξωτερικού που συντάσσεται από τη βυζαντινή πλευρά. Όπως παρατηρήθηκε ήδη, στην πρώιμη βυζαντινή εποχή οι συνθήκες μνημονεύονται σχετικά λεπτομερειακά από τις φιλολογικές πηγές[50], όπως π.χ. οι πεντηκονταετείς σπονδές με την Περσία το 561/562 από τον Μένανδρο τον Προτήκτορα, αλλά για να φτάσουμε σε ένα βυζαντινό έγγραφο συνθήκης με το εξωτερικό που να σώζεται στο πρωτότυπο, πρέπει να φτάσει ο 12ος αιώνας. Για να κατανοήσει κανείς όμως το πώς λειτουργούσε η βυζαντινή διπλωματία ώς τον 12ο αιώνα δεν χρειάζεται, φυσικά, να περιμένουμε τα πρωτότυπα αυτά. Έτσι, βλέπουμε ότι ανάμεσα στις ισότιμες δυνάμεις Βυζάντιο και Περσία διεξάγονται εργώδεις διαπραγματεύσεις από πρεσβευτές στην παραμεθόρια πόλη της Μεσοποταμίας Δάρας-Αναστασιούπολη. Οι πρεσβευτές φαίνεται ότι ακολουθούνται από αρκετό προσωπικό

45. Liutprandi, *Legatio* 56 (έκδ. J. Becker, *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*, Hannover- Leipzig 1915), 206. Σχετικά με την τεράστια σημασία του πρεσβευτή Λιουτπράνδου της Κρεμόνας για την κατανόηση των δύο διαφορετικών βυζαντινών στρατηγικών εξωτερικής πολιτικής, βλ. σ. 63-68.

46. O. Kresten, Zur Chrysographie in den Auslandsschreiben der byzantinischen Kaiser, *Römische Historische Mitteilungen* 40 (1998), 139-186. Ο Kresten είναι σήμερα ο επιφανέστερος ειδικός για τα βυζαντινά έγγραφα της μέσης και ύστερης περιόδου.

47. Annales Stadenses auctore Alberto, 1179 = *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum* XVI, 349. Πρβλ. O. Kresten, Der "Anredestreit" zwischen Manuel I. Komnenos und Friedrich I. Barbarossa nach der Schlacht von Myriokephalon, *Römische Historische Mitteilungen* 34/35 (1992/1993), 65-110.

48. O. Kresten, *Correctiunculae* zu Auslandsschreiben byzantinischer Kaiser des 15. Jahrhunderts, *Römische Historische Mitteilungen* 41 (1999), 271-292. Βλ. και πίν. 7.

49. Dölger - Karayannopulos, 92-93.

50. Dölger - Karayannopulos, 94.

ο καθένας, αν σκεφθεί κανείς ότι μόνο οι διερμηνείς είναι έξι από κάθε πλευρά[51] και το μακροσκελές κείμενο της συνθήκης συντάσσεται ελληνικά και περσικά (βλέπουμε εδώ ότι σε ό,τι αφορά τις σχέσεις με την Περσία, στο Βυζάντιο εγκαταλείπεται η λατινική γλώσσα ήδη από τη βασιλεία του Ιουστινιανού). Τα κείμενα ελέγχονται ως προς την ακρίβεια και την αντιστοιχία μεταξύ τους, σφραγίζονται επιμελώς και με κέρινα εκμαγεία (προφανώς κάποια σφραγίδα του ηγεμόνα) και με τις δακτύλιες σφραγίδες των δύο πρεσβευτών για περισσότερη ασφάλεια και, τέλος, ανταλλάσσονται μεταξύ τους, οπότε οι πρεσβευτές είναι πια ελεύθεροι να φύγουν. Η λεπτομερειακή σύνταξη του κειμένου φαίνεται ότι προέρχεται αποκλειστικά από τη μνήμη όσων παρακολούθησαν τις διαπραγματεύσεις και δεν φαίνεται να υπήρχε κάποιος τρόπος στενογράφησης πρακτικών. Επικρατεί, δηλαδή, μεγάλη τυπικότητα και επισημότητα.

Ένα διπλωματικό έγγραφο που είναι ταυτόχρονα αυτοκρατορικό γράμμα προς ξένους ηγεμόνες και, επίσης κείμενο συνθήκης συμμαχίας από τη βυζαντινή πλευρά, πρέπει να είναι και το γράμμα που έστειλε στους Μεροβίγγειους φράγγους βασιλείς ο Ιουστινιανός Α΄ αρχίζοντας τον πόλεμο εναντίον των Οστρογότθων της Ιταλίας το 534/535. Το έγγραφο αυτό που διασώζει στο κείμενό του ο Προκόπιος ο Καισαρεύς[52] καλεί τους μόνους ορθοδόξους συμμάχους που διαθέτει η αυτοκρατορία στη Δυτική Ευρώπη, τους Φράγγους, να συστρατευθούν στον αγώνα που αρχίζει ο Ιουστινιανός εναντίον των αιρετικών Αρειανών Οστρογότθων, κοινών εχθρών. Είναι δύσκολο να γίνει πιστευτό, με βάση τα όσα ξέρουμε από τη βυζαντινή διπλωματική, ότι το αυτοκρατορικό γράμμα ήταν τόσο σύντομο, ώστε να μην ξεπερνάει τις έξι σύντομες και σε ύφος εντολής φράσεις. Το πιθανότερο είναι ότι το διασκεύασε κατάλληλα συντομεύοντάς το ταυτόχρονα ο Προκόπιος για να αποδώσει μόνο το νόημά του και τίποτε παραπάνω. Είναι εξ άλλου γνωστό, ότι ο Προκόπιος κάθε άλλο παρά συμπάθεια αισθάνεται για τους Φράγγους που κατηγορεί συνεχώς.

Αντίθετα, το γράμμα του αυτοκράτορα Μαυρίκιου (582-602) προς το φράγγο βασιλέα της Αυστρασίας Χιλδέβερτο Β΄ (575-595) του οποίου το κείμενο σώζεται σε μια συλλογή επιστολών σε έναν κώδικα της Χαϊδελβέργης[53] δεν μπορεί να θεωρηθεί κείμενο συνθήκης, αλλά περισσότερο ως προσωπική επιστολή και γραπτή έκφραση δυσαρέσκειας, εξ αιτίας του ότι η αυτοκρατορική επιθυμία να εκστρατεύσουν οι σύμμαχοι Φράγγοι στην

51. Μένανδρος, ό. π., απ. 6, 1, σ. 76.

52. Προκόπιος, *Πόλεμοι* Ε΄, 5, 8-9, ό. π., ΙΙ, 26 (και παράθεμα αρ. 6). Η κοινωνική και πολιτική παράταξη στην οποία ανήκε ο Προκόπιος (και το ίνδαλμά του, ο στρατηγός Βελισάριος) δεν επιθυμούσε τη φραγγική επικουρία στην εκστρατεία ανάκτησης, αλλά κατάκτηση της Δύσης από μόνο την αυτοκρατορία.

53. Codex Palatinus Latinus 869. Πρβλ. για τη συλλογή επιστολών. P. Goubert, *Byzance avant l'Islam. II, 1. Byzance et les Francs*, Paris 1956, 95-173. Για τη χρονολογία, Lounghis, *Ambassades*, 95-96. Πρόκειται για την αυστρασιακή επιστολή 42 = *Monumenta Germaniae Historica, Epistulae* III, έκδ. W. Gundlach, Berolini 1957, 148-149 (βλ. και παράθεμα αρ. 4β).

Ιταλία -τότε πάγιο βυζαντινό αίτημα σύμφωνα με την ιουστινιάνεια τακτική- δεν έχει ικανοποιηθεί.

Παραθέτοντας επίσης και κάποια περιστατικά από την παραμονή και συμπεριφορά ξένων πρεσβευτών στην Κωνσταντινούπολη κατά την πρώιμη εποχή, χρειάζεται να αναφερθεί εδώ ο περιβόητος πέρσης Ισδιγούσνας (κατά Προκόπιο) ή Ιεδεγουσνάφ (κατά Μένανδρο), Ζιχ το αξίωμα και σχεδόν μόνιμος πρεσβευτής του Χοσρόη Α΄ στον Ιουστινιανό, όχι μόνο κατά τη σύναψη της συνθήκης του 561/562 στο Δάρας, αλλά και νωρίτερα. Πρόκειται για έναν άνθρωπο *ὀφρυάζοντά τε καὶ ἀλαζονείᾳ τινι ἀμυθήτῳ ἐχόμενον*, κάτι που, σε όλες τις εποχές, στιγμάτισε τη συμπεριφορά πολλών πρεσβευτών. Επισκεπτόμενος επίσημα την Κωνσταντινούπολη το έτος 550 για διαπραγματεύσεις είχε μαζί του τη σύζυγο, τα παιδιά και τον αδελφό του καθώς και *θεραπευόντων πάμπολυ πλῆθος*, λέει ο Προκόπιος[54], έτσι ώστε να δείχνει περισσότερο ότι πηγαίνει με το στρατό του σε μάχη, παρά σε μια πολιτισμένη διπλωματική αποστολή. Το 558, οι κάτοικοι της Κωνσταντινούπολης βγαίνουν ομαδικά στους δρόμους έκπληκτοι, σύμφωνα με τη *Χρονογραφία* του Θεοφάνη[55] για να μη χάσουν το θέαμα των πρώτων Αβάρων που φτάνουν ως πρεσβευτές στην αυτοκρατορική πρωτεύουσα (δεν αναφέρεται πόσοι ήταν αυτοί οι Άβαροι): έχουν τα μαλλιά τους πλεγμένα σε κοτσίδες (*πρανδίοις*), ενώ η υπόλοιπη φορεσιά τους είναι όμοια με εκείνη των άλλων Ούννων. Για το βαρβαρικό αυτό λαό της στέππας που καταταλαιπώρησε τόσο την αυτοκρατορία όσο και την Ευρώπη γενικότερα ώς την οριστική του καταστροφή από τις ισχυρές φραγγικές στρατιές του Καρλομάγνου (803) ισχύει το ότι, κατά καιρούς, έστειλε διάφορες διπλωματικές αποστολές στην Κωνσταντινούπολη με σχετικά μετριοπαθή αιτήματα που, όμως, δεν έγιναν αποδεκτά. Εξ άλλου, με τους νομαδικούς λαούς όπως ήταν οι Άβαροι, ή, αργότερα, οι Πετσενέγγοι ή οι Κουμάνοι, το Βυζάντιο δεν φαίνεται να συνομολόγησε ποτέ επίσημες γραπτές συνθήκες[56].

Συνηθίζεται επίσης να λέγεται στα κλασικά εγχειρίδια[57] ότι, σύμφωνα με την πολιτική θεωρία των Βυζαντινών (χωρίς να διευκρινίζεται ποια πολιτική θεωρία), η συνθήκη συντάσσεται σε μορφή απονομής προνομίων εκ μέρους του αυτοκράτορα προς ένα κράτος ή έθνος ή ακόμα έναν αρχηγό έθνους του εξωτερικού. Με δεδομένο ότι οι συνθήκες που σώζονται στο πρωτότυπο αρχίζουν από το 12ο αιώνα και εξής, ενώ μνημονεύονται λεπτομερώς από άλλες πηγές (κατά το πρότυπο που ο Μένανδρος ο Προτήκτωρ

54. Προκόπιος, *Πόλεμοι* Η΄, 15, 4-5, ό. π., ΙΙ, 535.

55. Θεοφάνης, ό. π., 232.

56. Το ίδιο πρέπει να ισχύει και για τους τρομερούς Ούννους του Αττίλα, ο,τιδήποτε κι αν διηγείται ο ιστορικός Πρίσκος τον 5ο μ. Χ. αιώνα, παρά το ότι δεν είμαστε βέβαιοι γι' αυτό. Βλ. Association internationale d'Études du Sud-Est européen, *Pour une grande histoire des Balkans, des origines jusqu'aux Guerres Balkaniques*, Paris 2004, 122-131.

57. Dölger - Karayannopulos, 95.

μνημονεύει τη συνθήκη του 561/562), η διαπίστωση αυτή ισχύει μόνο σε μικρό βαθμό και όχι με τη γενική ισχύ που της αποδίδεται συνήθως. Οι συνθήκες που συνάπτονται π.χ. με ισότιμες προς την αυτοκρατορία δυνάμεις δεν αποτελούν με κανένα τρόπο απονομή προνομίων, ούτε η συνθήκη για πενήντα χρόνια ειρήνης του 561/562 με την Περσία στο Δάρας, ούτε η διμερής συνθήκη του 812 στο Ακυίσγρανον που αναγνώρισε επί τέλους τον Καρλομάγνο ως αυτοκράτορα[58] μετά από σχεδόν δώδεκα χρόνια προσπαθειών εκ μέρους του, αλλά και ισχυρών διαφωνιών και άκαρπων διαπραγματεύσεων και μετέφερε στην Κωνσταντινούπολη ένα κείμενο της συνθήκης αυτής που της παραδόθηκε από τους Φράγγους[59]. Αυτό που κατά πάσα πιθανότητα επιχειρούν να αναδείξουν τα εγχειρίδια, χωρίς όμως να το ολοκληρώνουν με εντελώς κατανοητό τρόπο, είναι το ότι, από τη στιγμή που το πασίγνωστο στη συνέχεια βυζαντινό έγγραφο *χρυσόβουλλος λόγος* ή *σιγίλλιον*[60] αρχίζει να χρησιμοποιείται και ως έγγραφο εξωτερικής πολιτικής (δηλαδή από το 992 και εξής[61]), αφορά δυνάμεις του εξωτερικού που βρίσκονται και πάλι στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας (Βενετοί και άλλοι) και, έτσι, η σύναψη συνθήκης, πολιτικής ή εμπορικής, με την αυτοκρατορία παίρνει και πάλι τη μορφή της παραχώρησης αυτοκρατορικών προνομίων προς τους αλλοδαπούς, όπως συνέβαινε περίπου και κατά την πρώιμη βυζαντινή εποχή με τη σύναψη του ετεροβαρούς *foedus*. Εξ άλλου, οπουδήποτε και αν συνάπτονταν οι συνθήκες αυτές, η επικύρωσή τους γινόταν πάντα στην Κωνσταντινούπολη. Τώρα, αν κατά την ύστερη βυζαντινή εποχή, όπως λέγεται, οι *χρυσόβουλλοι λόγοι* και τα *χρυσόβουλλα σιγίλλια* αποτέλεσαν ολέθρια μέθοδο παραχώρησης οικονομικών προνομίων σε ξένους που υπέσκαπταν την ισχύ της αυτοκρατορίας[62], αυτό δεν μπορεί να απαντηθεί με τόσο απλό τρόπο, αλλά μόνο αν ληφθούν υπ' όψη όλες οι παράμετροι εξέλιξης της βυζαντινής κοινωνίας που οδήγησαν σε αυτή τη λύση. Όπως και όλα τα άλλα αυτοκρατορικά γράμματα, έτσι και οι συνθήκες έχουν το ίδιο πρωτόκολλο (*invocatio, intitulatio, inscriptio*), την κύρια αφήγηση (μερικές φορές *προοίμιον*, στη συνέχεια *narratio*), τέλος το *ἐσχατόκολλον* με τη χρονολόγηση και την αυτοκρατορική υπογραφή. Εδώ πρέπει να σημειωθεί, ότι το αρχαιότερο δείγμα αυθεντικής υπογραφής βυζαντινού

58. Για τις πηγές που αναφέρουν την πρεσβεία του 812, Lounghis, *Ambassades*, 160-161. Nehrlich, *Gesandtschaften*, 180-181.

59. Οι Annales regni Francorum 812 (έκδ. F. Rau, ***Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters***, Darmstadt 1974), 100, δίνουν την εκτενέστερη εξιστόρηση: ***(Michahel imperator) et suos legatos direxit, Michehelem scilicet episcopum et Arsafium atque Theognostum protospatharios, et per eos pacem a Niciforo inceptam confirmavit. Nam Aquisgrani, ubi ad imperatorem venerunt, scriptum pacti ab eo in ecclesia suscipientes more suo, id est Greca lingua, laudes ei direxerunt, imperatorem eum et basileum appellantes.***

60. Για τον όρο *σιγίλλιον* που προϋποθέτει σφραγίδα στο έγγραφο βλ. O. Kresten, Zur Verwendung des Terminus Sigillion in der byzantinischen Kaiserkanzlei (Der Geleitbrief), *Römische Historische Mitteilungen* 38 (1996), 58-76.

61. Για το πολυσυζητημένο αυτό έγγραφο του Βασίλειου Β΄ με τον όρο extranei, βλ. O. Tuma, Some Notes on the Significance of the Imperial Chrysobull to the Venetians of 992, *Byzantion* 54 (1984), 358-366. J. Koder, Das Sigillion von 992 - Eine "außenpolitische" Urkunde?, *Byzantinoslavica* 52(1991), 40-44.

62. Βλ. D. M. Nicol, *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge 1992.

αυτοκράτορα που σώζεται ώς σήμερα στο πρωτότυπο είναι η υπογραφή του Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή (969-976) στο Τυπικόν του Αγίου Όρους του 972[63], δηλαδή σε έγγραφο που απευθύνεται στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας: **+ Ἰωάννης ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ βασιλεὺς Ῥωμαίων.** Επειδή όμως, όπως θα φανεί στη συνέχεια, διάφορα βυζαντινά αυτοκρατορικά έγγραφα που στάλθηκαν σε δυτικούς ηγεμόνες κατά τη μέση περίοδο περιλαμβάνονται αυτούσια ή σχεδόν αυτούσια σε δυτικές αφηγηματικές πηγές και μάλιστα σε πολύ εκτενέστερη μορφή από ό,τι π.χ. παλαιότερα στον Προκόπιο χωρίς όμως να παραθέτουν και την αυτοκρατορική υπογραφή και τιτλοφορία, θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ως αρχαιότερο δείγμα αυτοκρατορικής υπογραφής που σώζεται σήμερα σε πρωτότυπο τη σύνθετη και πολύ ιδιόμορφα εντυπωσιακή υπογραφή του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού (1118-1143) στο γράμμα που έστειλε τον Ιούνιο του 1139 στον πάπα Ιννοκέντιο Β΄ (1130-1143) **Ἰ**Ω΄**ΑΝΝΗΣ Ἐ**Ν **Χ(ριστ)**ΩΙ **ΤΩ Θ(ε)**ΩΙ **ΠΙΣΤ**ὸ**(ς) ΒαΣιλ(εύς), ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤο(ς), Ἄ**ΝΑΞ **Ὑ**ΨΗ**(λός), ΚΡατ(αι)**ό**(ς), Ἄ**ΥΓΟΥΣΤΟ**(ς) Κ(αὶ) Ἀ**ΥΤΟΚ**ρ΄**Ατ(ω)**ῳ **Ῥ**ΩΜαί**(ων) Ὁ ΚΟΜΝΗΝό(ς)**[64].

Από ό,τι μπορεί να υποτεθεί, οι σχέσεις ανάμεσα στο Βυζάντιο και στην Αγγλία ώς τα τέλη του 11ου αιώνα πρέπει να ήταν μόνο εμπορικές, ενώ θα μπορούσαν να εντοπιστούν και κάποιες βυζαντινές διοικητικές επιδράσεις το 10ο αιώνα[65]. Μπορεί ένας ελληνόφωνος από την Ταρσό της Κιλικίας να έγινε αρχιεπίσκοπος του Canterbury προς τα τέλη της βασιλείας του Κώνσταντος Β΄ (642-668)[66], αλλά η επιφανής αυτή περίπτωση, ελάχιστα γνωστή ευρύτερα, αποτελεί ένα μάλλον μεμονωμένο γεγονός. Η πρώτη επίσημη διπλωματική επαφή της Αγγλίας με τη Βυζαντινή αυτοκρατορία δεν πρέπει να είναι προγενέστερη του 1170, οπότε, σύμφωνα με ένα σχετικά άγνωστο χρονικό (Chronicon Universale Anonymi Laudunensis), ο βασιλέας Ερρίκος Β΄ Plantagenet (1154-1189) υποδέχτηκε με μεγάλες τιμές τους απεσταλμένους του Μανουήλ, αυτοκράτορα Graecorum, τους περιέφερε στις διάφορες πόλεις και στα κάστρα που εξουσίαζε (από τα συμφραζόμενα πρέπει να υποτεθεί στις γαλλικές του κτήσεις που τότε ήταν απέραντες), και, στη συνέλευση *apud Andegavam* (Andegava = Angers) οι βυζαντινοί πρεσβευτές πρότειναν στον Ερρίκο να στείλει στην Κωνσταντινούπολη το νεότερο από τους τέσσερις γιους του Ιωάννη (τον μετέπειτα Ιωάννη Ακτήμονα [1199-1224] για να νυμφευθεί την κόρη του Μανουήλ Α΄

63. Dölger - Karayannopulos, 123, σημ. 3.

64. Archivio Segreto Vaticano, Signatur AA. Arm. I-XVIII 402 (A). Πρβλ. O. Kresten-A. Müller, Die Auslandsschreiben der byzantinischen Kaiser des 11. und 12. Jahrhunderts: Specimen einer kritischen Ausgabe, *Byzantinische Zeitschrift* 86/87 (1993/1994), 422-429. Βλ. και παραθέματα κειμένων, αρ. 9 και πίν. 2.

65. Κλασική παλαιότερη μελέτη παραμένει αυτή του R. S. Lopez, Le problème des relations anglo-byzantines du septième au dixième siècle, *Byzantion* 18 (1946-8), 139-162.

66. A. Savvides, Theodore of Tarsus, Greek Archbishop of Canterbury in A.D. 668/9-690, *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 47 (1987-1989), 97-108, που χρονολογεί την αρχή της επισκοπείας του Θεοδώρου γύρω στο 668.

Κομνηνού (μάλλον τη Μαρία), κάτι που θα του δημιουργούσε και προϋποθέσεις και για το βυζαντινό αυτοκρατορικό θρόνο αργότερα. Στη δελεαστική αυτή βυζαντινή πρόταση, ο Ερρίκος Β΄ υποσχέθηκε να απαντήσει μέσα στις 15 επόμενες μέρες[67]. Παρ' όλο που το προτεινόμενο ηγεμονικό συνοικέσιο πρέπει να απορρίφθηκε «μετά πολλών επαίνων», οι σχέσεις δεν φαίνεται να ψυχράνθηκαν, επειδή έξι χρόνια αργότερα, από τα τέλη του 1176 ώς τα τέλη σχεδόν του 1177, αναφέρεται, ανάμεσα σε αρκετούς άλλους, και παρουσία βυζαντινών πρεσβευτών στο Westminster, δηλαδή σε καθαρά αγγλικό μητροπολιτικό έδαφος, και ένα αγγλικό βασιλικό έγγραφο διατάσσει τη φιλοξενία τους ορίζοντας και τα σχετικά έξοδα με την από τότε ανεπτυγμένη, όπως φαίνεται, αγγλική σχολαστικότητα στα ζητήματα αυτά[68]. Μάλλον την άνοιξη του 1177[69] (Απρίλιος) έφτασε στην Αγγλία το νέο για τη βυζαντινή στρατιωτική καταστροφή στο Μυριοκέφαλον (στενά του Τζιβρίτζη στη Φρυγία) από τους Σελτζούκους Τούρκους (Σεπτέμβριος 1176).

Πρόκειται για ένα μάλλον αυθεντικό γράμμα του Μανουήλ Α΄ που έγραψε στον Ερρίκο Β΄ και που διέσωσε στο λατινικό του κείμενο ο χρονικογράφος Roger of Howden[70] αποτελώντας έτσι μια από τις κύριες –και ίσως και τη μόνη αυθεντική- πηγές για τη γνώση των λεπτομερειών αυτής της πολύκροτης μάχης που καθόρισε την οριστική απώλεια της Μικράς Ασίας για τη Βυζαντινή αυτοκρατορία. Το μετριοπαθές, σε σχέση με άλλα, πολύ πομπωδέστερα έγγραφα του Μανουήλ, πρωτόκολλο έχει ως εξής: *Manuel in Christo Deo fidelis imperator, porfirogenitus, divinitus coronatus, sublimes, potens, excelsus, semper augustus et moderator Romanorum Comnenus Henrico nobilissimo regi Angliae, carissimo amico suo, salutem et omne bonum.* Στο ίδιο το κείμενο, οι Τούρκοι αποκαλούνται, κατά την πάγια συνήθεια των Βυζαντινών, Πέρσες, η βυζαντινή προπαρασκευή για την εκστρατεία αναφέρεται ως κατώτερη των προσδοκιών, ο όγκος των μεταγωγικών και των πολιορκητικών μηχανημάτων πολύ μεγάλος και συνεπώς υπαίτιος για τη βραδυπορεία της στρατιάς, καθώς και η επιδημία που εκδηλώθηκε κατά τη μακρά πορεία της και την αποδυνάμωσε. Με την είσοδο στα τουρκικά εδάφη, άρχισαν αψιμαχίες. Στο Τζυβριτζιλιμανί (Μυριοκέφαλον) η στρατιά βρέθηκε αντιμέτωπη με υπέρτερες εχθρικές δυνάμεις. Ανωμαλίες στο έδαφος και στενότητα χώρου οδηγούν στην υποχρεωτική ανάπτυξη της στρατιάς σε φάλαγγα σχεδόν κατ' άνδρα σε μήκος δέκα

67. Ex Chronico Universali Anonymi Laudunensis, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum* XVI, 446-447.

68. A. A. Vasiliev, Manuel Comnenus and Henry Plantagenet, *Byzantinische Zeitschrift* 29 (1929-30), 240-241.

69. Στις 22 Απριλίου, ένα διοικητικό έγγραφο στο Dover ορίζει 5 σελίνια και 5 πέννες για τη φιλοξενία των πρέσβεων του αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης: Vasiliev, στο ίδιο, 242.

70. Chronica magistri Rogeri de Hovedene, έκδ. W. Stubbs, II, London 1869, 102-104 (*Rerum britannicarum medii aevi scriptores*, vol. 51). Σε συντομότερη μορφή (Benedict of Peterborough), Gesta Regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis, ed. W. Stubbs, London 1867 (*Rerum britannicarum*...etc, vol. 49), 128-130.

μιλίων περίπου, έτσι ώστε ο συντονισμός να είναι αδύνατος από την εμπροσθοφυλακή στην οπισθοφυλακή. Ακολουθεί η τουρκική επίθεση από τις δύο πλευρές του στενού και η σφαγή ανθρώπων και ζώων είναι μεγάλη. Η οπισθοφυλακή υποχωρεί σε ένα γειτονικό λόφο, ο αυτοκράτορας μάχεται σώμα με σώμα, πληγώνεται πολλές φορές, διατάσσει την προσωπική του σωματοφυλακή όσο μπορεί πιο αμυντικά. Ο σουλτάνος, βλέποντας την έκβαση, ζητάει ειρήνη (!). Η σχεδιασμένη εκστρατεία εναντίον του Ικονίου έχει πια ματαιωθεί και, έτσι, ο αυτοκράτορας δέχεται την ευνοϊκή ειρήνη που του προσφέρει ο σουλτάνος Κιλίτζ Αρσλάν. Έχοντας επιστρέψει στην πρωτεύουσα, διηγείται όλα αυτά στον αγαπημένο του φίλο βασιλέα της Αγγλίας που τον συνδέουν μαζί του δεσμοί αίματος των παιδιών τους (;). Χρονολόγηση, Νοέμβριος, 10η ινδικτιών, δηλαδή 1176.

Το γράμμα παρατέθηκε σε σχετικά εκτενή περίληψη για να φανεί κάπως η διπλωματική γλώσσα της εποχής, αφού το λατινικό κείμενο του Roger of Howden που εκτείνεται σε τρεις σελίδες περίπου δεν εκτίθεται εδώ ολόκληρο για προφανείς λόγους. Δεν χρειάζεται να επισημάνει κανείς ότι, σε σχέση με την περιγραφή που κάνει στον Ερρίκο Β΄ ο Μανουήλ Α΄, οι βυζαντινοί ιστορικοί που περιγράφουν τη μάχη Ιωάννης Κίνναμος και Νικήτας Χωνιάτης είναι πολύ αυστηρότεροι απέναντι στο βυζαντινό αυτοκράτορα[71] από ό,τι είναι ο ίδιος προς τον εαυτό του. Οπωσδήποτε όμως αυτό που προκύπτει την εποχή αυτή και από ό,τι ακολούθησε αμέσως μετά[72], είναι η αγωνιώδης προσπάθεια της αυτοκρατορίας να προσεταιριστεί τη φιλία της Αγγλίας, καθώς, όπως φαίνεται, η γερμανική συμμαχία, αυτός ο διαχρονικός ακρογωνιαίος λίθος της βυζαντινής δυτικής πολιτικής βρίσκεται κατά τα εβδομηκοστά έτη του 12ου αιώνα σε νεκρό σημείο[73]. Το παράδειγμα των διπλωματικών σχέσεων που επιχειρείται να αναπτυχθεί ανάμεσα στο Βυζάντιο και στην Αγγλία με βυζαντινή πρωτοβουλία μπορεί να δείχνει βραχυχρόνιο, οπωσδήποτε όμως είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικό με την αυτονομία και πρωτοτυπία που το διακρίνουν μέσα σε ολόκληρη τη λεγόμενη μέση βυζαντινή εποχή (642-1204)[74] καθώς και για ό,τι πρόκειται να ακολουθήσει κατά την ύστερη εποχή με το ταξίδι «αυτοκρατορικής επαιτείας» του Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου ώς το πολύ μακρινό Λονδίνο το 1402.

Όπως θα φανεί καθαρότερα από τη συνέχεια και με τα σημερινά δεδομένα της επιστημονικής έρευνας, οι διπλωματικές σχέσεις της Βυζαντινής αυτοκρατορίας με τα κράτη της Δύσης πυκνώνουν στο μέτρο που η απόσταση από αυτά μικραίνει, και αντίστροφα.

71. Βλ. το βιβλίο του P. Magdalino, *The Empire of Manuel Komnenos (1143-1180)*, Cambridge 1993, 92, 96, 458

72. Vasiliev, στο ίδιο, 242-244.

73. Βλ. την εξονυχιστική μελέτη του O. Kresten, Der "Anredestreit" zwischen Manuel I. Komnenos und Friedrich I. Barbarossa nach der Schlacht von Myriokephalon, *Römische Historische Mitteilungen* 34/35 (1992/1993), 65-110.

74. Βλ. για τη μέση βυζαντινή περίοδο (που θεωρεί ότι αρχίζει το 800) J. Shepard, Byzantine Diplomacy, A.D. 800-1204: means and ends, στον τόμο *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, ed. by J. Shepard and S. Franklin, Aldershot 1992, 43.

Αυτό οφείλεται κύρια στις δύσκολες συνθήκες που επικρατούσαν κατά το Μεσαίωνα. Με το βασίλειο της Γαλλίας, π.χ., που, από το 843 και εξής αποκαλείται στις πηγές Francia occidentalis (Δυτική Φραγγία), εκείνο που έχει βαρύνουσα σημασία είναι ότι, όσον καιρό βασιλεύουν εκεί απόγονοι της δυναστείας των Καρολιγγείων (840-987), δεν υπάρχουν επίσημες διπλωματικές σχέσεις. Αυτές περιορίζονται αποκλειστικά με το βασίλειο της Ανατολικής Φραγγίας (Γερμανία) που ελέγχει συνήθως και την Ιταλία, σε άμεση γειτνίαση με τη Βυζαντινή αυτοκρατορία που διαθέτει κτήσεις εκεί. Αυτή είναι η πάγια πολιτική της περιορισμένης οικουμενικότητας που ακολουθεί η Μακεδονική δυναστεία. Το 987 όμως, οπότε ο ισχυρός δούκας της Δυτικής Φραγγίας Ούγος Καπέτος (987-996)- έχοντας πλησιάσει προηγουμένως τη γερμανική αυτοκρατορία, που τη διοικούν τώρα οι αυτοκράτορες της Σαξονικής δυναστείας (Οθωνίδες)[75] και βρίσκονται μόνιμα πια σε καλές σχέσεις με το Βυζάντιο- εκθρονίζει οριστικά τους παρακμασμένους Καρολίγγειους, θα στείλει ένα γράμμα στους συναυτοκράτορες Βασίλειο Β΄ (976-1025) και Κωνσταντίνο Η΄ (976-1028) στην Κωνσταντινούπολη ζητώντας μια βυζαντινή νύφη για το γιο και διάδοχό του Ροβέρτο[76], προφανέστατα για επί πλέον νομιμοποίηση και ιδεολογική ισχυροποίηση της δυναστείας του. Το σχέδιο αυτό δεν πρέπει να βρήκε τη δέουσα ανταπόκριση από τη βυζαντινή πλευρά και άλλες διπλωματικές επαφές με τη Δυτική Φραγγία δεν πρέπει να υπήρξαν στη συνέχεια, παρά μόνο από την εποχή της Β΄ Σταυροφορίας (1146-1149) και μετά, από την οποία υπάρχουν δύο γράμματα του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού προς τον βασιλέα της Γαλλίας Λουδοβίκο Ζ΄ (1137-1180), ένα το 1146[77], και ένα δεύτερο το 1164[78]: στο πρώτο του γράμμα, ο βυζαντινός αυτοκράτορας που τιτλοφορείται *Manuel in Christo fidelis Deo* rex, *porphyrogenitus, celsus, sublimis et imperator Romanorum* χαίρεται για το ότι ο γάλλος βασιλέας θα πάρει το Σταυρό, υπόσχεται ότι θα τον υποδεχτεί με τον καλύτερο τρόπο στην επικράτειά του και θα φροντίσει για τον ανεφοδιασμό του. Στο δεύτερο γράμμα, όπου η αυτοκρατορική τιτλοφορία είναι πολύ πιο φροντισμένη (*Manuel in Christo Deo fidelis imperator, porphyrogenitus, regnator, fortis, excelsus, semper augustus et* autocrator *Romeon Comninos dilectissimo consanguineo et amico imperii sui, Ludovico nobilissimo regi Francorum, salutes et consanguineae dilectionis indissolubile vinculum*), ο αυτοκράτορας εκφράζει την ικανοποίησή του επειδή τώρα συνδέεται με δεσμούς αίματος με το βασιλέα της Γαλλίας διαμέσου του (δεύτερου) γάμου του με την πριγκίπισσα Μαρία

75. T. C. Lounghis, Der Verfall des Papsttums im X. Jahrhundert als Ergebnis der deutsch-byzantinischen Annäherung, *Βυζαντιακά* 14 (1994), 230-231, όπου και μια απόπειρα ερμηνείας των γεγονότων μετά την παραχώρηση της Θεοφανούς.

76. Μοναδική μελέτη, αυτή του A. A. Vasiliev, Hugh Capet of France and Byzantium, *Dumbarton Oaks Papers* 6 (1951), 229-251.

77. Dom Bouquet, *Recueil des Historiens des Gaules et de la France,* XVI [...]. Nouvelle édition, publiée sous la direction de [...] L. Delisle, Paris 1878, 9-10 (no XXVI). Δεν γνωρίζω να υπάρχει νεότερη έκδοση.

78. Στο ίδιο, 82 (no CCXLIX).

της Αντιοχείας και δηλώνει έτοιμος να αναγνωρίσει την αμφισβητούμενη εκλογή του πάπα Αλέξανδρου Γ΄ (1159-1181). Όπως παρατήρησε ήδη ο O. Kresten[79], η διαφορά ανάμεσα στην αυτοκρατορική τιτλοφορία των δύο γραμμάτων βρίσκεται στη διαφορετική λατινική μετάφραση του όρου *βασιλεὺς* που προφανώς υπήρχε στο ελληνικά γραμμένο πρωτότυπο που σήμερα έχει χαθεί. Ο όρος αυτός, που έχει μακρά προϊστορία, δεν σημαίνει *rex* στα λατινικά, αλλά το βυζαντινό αυτοκράτορα (σήμερα οι βυζαντινολόγοι γράφουν basileus). Επειδή όμως η λέξη *imperator* υπήρχε ήδη στην τιτλοφορία και το *rex* ήταν οπωσδήποτε μειωτικό για ένα βυζαντινό αυτοκράτορα, επιλέχθηκε τελικά το *imperator et autocrator* (sic), μάλλον ως πιο επιβλητικό, ίσως όμως και ως μόνη εναπομένουσα λύση διπλωματικού χαρακτήρα. Βλέπει κανείς ότι οι πρακτικές της αυτοκρατορικής γραμματείας στην Κωνσταντινούπολη, που συνέτασσε τα διπλωματικά αυτά έγγραφα, κάθε άλλο παρά δύσκαμπτες ήταν, αρκεί βέβαια να μην παραβιάζονταν ορισμένες πάγιες παραδόσεις.

Όπως θα έπρεπε να περιμένει κανείς, οι πιο σημαντικές διακρατικές διπλωματικές επαφές κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα πραγματοποιήθηκαν, όπως ήταν φυσικό, στην κορυφή της λεγόμενης «Ιεραρχίας των ηγεμόνων»[80], δηλαδή ανάμεσα στους δύο αυτοκράτορες, Ανατολικό και το Δυτικό και τον Πάπα Ρώμης, μετά το έτος 800, οπότε παλινορθώθηκε η ιδέα της αυτοκρατορικής εξουσίας στη Δυτική Ευρώπη. Το αρχαιότερο βυζαντινό αυτοκρατορικό έγγραφο προς Δυτικό αυτοκράτορα, το κείμενο του οποίου σώζεται ώς σήμερα αλλά μόνο σε λατινική μετάφραση, ανάγεται στο έτος 824 και, από το περιεχόμενό του, του δόθηκε ο (μεταγενέστερος) τίτλος *de non adorandis imaginibus.*

Ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Β΄, αποκαλούμενος Τραυλός (820-829) και ο συναυτοκράτορας γιος του Θεόφιλος απευθύνονται στο γιο και διάδοχο του Καρλομάγνου Λουδοβίκο Α΄ τον Ευσεβή (614-840) ως εξής: *In nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti, unius, soli, veri Dei. Michael et Theophilus fideles in ipso Deo Imperatores Romanorum dilecto et honorabili fratri Hludovico glorioso regi Francorum et Langobardorum, et vocato eorum Imperatori*[81]. Παρ' όλο που ο τίτλος της επιστολής προδικάζει ένα μάλλον θρησκευτικό περιεχόμενο, το μακροσκελές αυτό αυτοκρατορικό γράμμα αποτελεί μάλλον μια προσπάθεια ενημέρωσης του Δυτικού αυτοκράτορα για τα γεγονότα που συντέλεσαν στην τρέχουσα πολιτική των αυτοκρατόρων στην Ανατολή (π.χ. η καταστολή της μεγάλης αγροτικής εξέγερσης του Θωμά του Σλάβου, που αποτελεί και το κύριο περιεχόμενο και όλων των άλλων πηγών που πραγματεύονται τη βασιλεία του Μιχαήλ Β΄, καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος του

79. Kresten, "Anredestreit", 88.

80. Στις μελέτες για το θέμα αυτό που αναφέρθηκαν πιο πάνω, σημ. 29, πρέπει να προστεθεί και η μεταγενέστερη από το *Seminarium Kondakovianum* 8 (1936) εργασία του G. Ostrogorsky, The Byzantine Emperor and the Hierarchical World Order, *The Slavonic and East European Review* 35 (1956), no 84, 1-14.

81. J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, XIV, 1767, 417-422. Νεότερη έκδοση *Monumenta Germaniae Historica, Leges III, Concilia II, Concilia aevi karolini I, pars II*, 1908, 475-480.

και μόνο το υπόλοιπο είναι πολιτικό-θρησκευτικό). Πέρα από τη σχετικά προσβλητική εκείνη αποστροφή στο πρωτόκολλο *et vocato eorum Imperatori* (*και αποκαλούμενο αυτοκράτορά τους*), όλα τα υπόλοιπα στο αυτοκρατορικό γράμμα δείχνουν αδελφική αγάπη, εμπιστοσύνη και οικειότητα, καθώς και αλληλεγγύη και ομόνοια ανάμεσα στις δύο αυτοκρατορίες σύμφωνα με τη συνθήκη του 812, κάτι που οδήγησε το μεγάλο βρεταννό ιστορικό J. B. Bury να γράψει το 1912, ότι οι σχέσεις ανάμεσα στους βυζαντινούς και τους πρώτους Καρολίγγειους αυτοκράτορες ήταν περίπου αδελφικές και θύμιζαν τις παλιές καλές σχέσεις ανάμεσα στον Αρκάδιο (395-408) και στον Ονώριο (395-423), ή ανάμεσα στο Θεοδόσιο Β΄ (408-450) και το Βαλεντινιανό Γ΄ (424-455)[82]. Εδώ πρόκειται, ακόμα μια φορά, για την περίφημη προσαρμοστικότητα της βυζαντινής πολιτικής ιδεολογίας που καθόριζε κάθε φορά τον τόνο των διπλωματικών σχέσεων με το εξωτερικό και που αποφεύγει να ενσωματώσει στη ρωμαϊκή αυτοκρατορική παράδοση τη νέα αυτοκρατορία που ιδρύθηκε στη Δύση το έτος 800.

Αν τώρα συγκρίνει κανείς τα γράμματα των αυτοκρατόρων Μιχαήλ Β΄ και Θεόφιλου προς Λουδοβίκο Ευσεβή και Λοθάριο της περιόδου 824-842 με το γράμμα που, σύμφωνα με την πορφυρογέννητη πριγκίπισσα και συγγραφέα Άννα Κομνηνή (σε αντίθεση με τον Προκόπιο που πρέπει να συντομεύει δραστικά το γράμμα του Ιουστινιανού του 535 προς τους Μεροβίγγειους, η Άννα Κομνηνή πρέπει να παραθέτει το γράμμα του πατέρα της αυτούσιο εκτός από το πρωτόκολλο και το εσχατόκολλο που παραμένουν άγνωστα) έστειλε με μια επίσημη πρεσβεία ο Αλέξιος Α΄ Κομνηνός (1081-1118) στο Γερμανό αυτοκράτορα Ερρίκο Δ΄ (1056-1106), για να χρηματοδοτήσει μια συμμαχία εναντίον των Νορμανδών και της Παποσύνης το 1082[83], οι παρατηρήσεις θα ήταν σχεδόν οι ίδιες: πλήρης έκφραση αλληλεγγύης, ανοιχτή ομολογία για τις απειλές που βαραίνουν πάνω στη Βυζαντινή αυτοκρατορία εξ αιτίας της διαγωγής των Νορμανδών του Ρομπέρτου Γυισκάρδου. Το λεπτό σημείο όμως που θα έπρεπε να προσεχθεί είναι το εξής: τόσο στο γράμμα του 824 όσο και σε εκείνο του 1082, η κατεύθυνση είναι σχεδόν απερίφραστα αντιπαπική. Την πρώτη φορά γίνεται λόγος εναντίον της λατρείας των εικόνων, δηλαδή εναντίον της επίσημης ιδεολογίας των τότε Παπών και, τη δεύτερη φορά, η κοινή εκστρατεία εναντίον των Νορμανδών της Ν. Ιταλίας που σχεδιάζεται είναι απερίφραστα μια εκστρατεία αντιπαπική, εφ' όσον οι τότε Πάπες διατάσσουν και οι

82. J. B. Bury, *History of the Eastern Roman Empire, from the Fall of Irene to the Accession of Basil the Macedonian (802-867)*, London 1912, 325.

83. Άννα Κομνηνή, Γ΄, 10, 3-8, ό. π., 112-114 (βλ. παράθεμα αρ. 8). Σχετικά με τα δώρα που έστελνε ο Αλέξιος, βλ. T. Lounghis, Die byzantinischen Gesandten als Vermittler materieller Kultur vom 5. bis ins 11. Jahrhundert, *Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil.- Hist. Klasse*, 619. Bd., Wien 1994, 49-50. Επίσης The failure of the German-Byzantine Alliance on the Eve of the First Crusade, *Actes du XVe Congrès international d'études Byzantines, Athènes 1976*, τόμ. IV, Histoire, Athènes 1980, 198-207.

Νορμανδοί διεξάγουν πολέμους για τα συμφέροντα της Αγίας Έδρας. Αλλά και, πέρα από αυτό, ο βυζαντινός αυτοκράτορας το 1082 οφείλει να αντιμετωπίσει το πρόσφατο Σχίσμα των Εκκλησιών του 1054 ενώ ο δυτικός αυτοκράτορας που έχει μόνιμο μέτωπο με τους Πάπες (Έριδα της Περιβολής, Investiturstreit), πρέπει να αποκαταστήσει το γόητρό του μετά την ακόμα πιο πρόσφατη ταπείνωσή του από τον Πάπα στην Canossa το 1077. Η μεταγενέστερη ιστορική εξέλιξη έδειξε με τον πιο αδιαφιλονίκητο τρόπο ότι, σε τελική ανάλυση, οι δύο κοσμικές μεσαιωνικές αυτοκρατορίες δεν μπόρεσαν αν όχι να υποτάξουν, ούτε καν να υποσκελίσουν την παπική δύναμη, που πάντα έβρισκε τον τρόπο να κινητοποιεί μια κοσμική δύναμη με έναν ισχυρό στρατό για να επιβάλει τις πολιτικές επιδιώξεις της, οσοδήποτε ισχυροί κι αν έδειχναν να είναι οι αυτοκρατορικοί αντίπαλοί της. Αυτά όλα θα γίνουν αντικείμενο πραγμάτευσης στη συνέχεια, μέσα στα πλαίσια της εξιστόρησης της βυζαντινής πολιτικής ιδεολογίας εξωτερικής πολιτικής και των διπλωματικών σχέσεων στην Ευρώπη τον Μεσαίωνα.

Η επίκληση στον Πάπα Ρώμης ως *πνευματικό πατέρα* εκ μέρους του βυζαντινού αυτοκράτορα στα έγγραφα που απευθύνονται σ' αυτόν έχει αρχαία προέλευση και ομαλή ιστορία. Σε ένα καθαρά δογματικού περιεχομένου γράμμα του της 6 Ιουνίου του 533 προς τον πάπα Ιωάννη Β΄ (533-535) που διασώζει ο Ιουστινιάνειος Κώδικας[84], ο Ιουστινιανός Α΄, που αυτοτιτλοφορείται στο πρωτόκολλο *Victor Iustinianus pius felix inclitus triumphator semper Augustus*, απευθυνόμενος *Iohanni sanctissimo archiepiscopo almae urbis Romae et patriarchae*, τελειώνει τη διήγησή του με το ακόλουθο εσχατόκολλο: *Divinitas te servet per multos annos, sancte et religiosissime pater. Data VIII id. Iun. Constantinopoli dn. Iustiniano perpetuo augusto III consule.* Εδώ, πρόκειται ακόμα για μια εποχή, οπότε η Ιταλία δεν θεωρείται ξένο έδαφος, παρ' όλο που την κατέχουν οι Βάρβαροι από το 476, αρχικά ο Οδόακρος και, από το 493 οι Οστρογότθοι. Πρόκειται για θεωρητικά υποτελείς. Είναι ακόμα γνωστό, ότι, πολύ αργότερα, στο πρωτόκολλο της βυζαντινής εξωτερικής πολιτικής του 10ου αιώνα που περιέχεται στο σύγγραμμα *Περὶ βασιλείου τάξεως* λέγεται ρητά ότι ο Πάπας Ρώμης αποκαλείται πάντα *πνευματικὸς πατήρ*[85], αλλά η πάγια αυτή συνήθεια της αυτοκρατορικής γραμματείας πρέπει μάλλον να εγκαταλείπεται καθώς οι θεολογικές αντιπαραθέσεις και έριδες αρχίζουν να πληθαίνουν μετά το Σχίσμα των Εκκλησιών του 1054. Στο μεγαλοπρεπές γράμμα π.χ. που έστειλε ο Ιωάννης Β΄ Κομνηνός στον πάπα Ιννοκέντιο Β΄ τον Ιούνιο του 1139 και που σώζεται στο πρωτότυπο, υπάρχει μόνο η αναγραφή ΈΙΣ

84. *Codex Iustinianus* I, 1, 8 (έκδ. P. Krüger, *Corpus iuris civilis* II, Dublin-Zürich 1967). Αντίθετα, στη Νεαρά IX του έτους 535 (*Novellae*, ό.π., σ. 91-92), που αποτελεί ένα καθαρά νομοθετικό κείμενο και απευθύνεται στον ίδιο Πάπα, η αποστροφή αυτή δεν υπάρχει.

85. *Περὶ βασιλείου τάξεως* ό. π., II, 48, σ. 686 και 688-689. Παρ' όλη όμως αυτή την ιδιαίτερη απόδοση σεβασμού, η χρυσή βούλλα με την οποία σφραγίζονται τα αυτοκρατορικά έγγραφα που απευθύνονται στον Πάπα Ρώμης, δεν είναι βαριά, αλλά *μονοσολδία*, ζυγίζει δηλαδή και ταυτόχρονα αξίζει μόνο ένα χρυσό νόμισμα (solidus aureus), ενώ άλλες βούλλες, σε γράμματα προς άλλους ξένους ηγεμόνες κοστίζουν πολύ περισσότερο.

ΤΟΝ ΑΓΙΩΤΑΤΟΝ ΠΑΠΑΝ στα δεξιά της εξωτερικής πλευράς του εγγράφου[86] και όμοια (*ἁγιώτατε πάπα*) είναι και η αυτοκρατορική αποστροφή μέσα στο κείμενο του γράμματος. Από εκεί και πέρα οι σχέσεις με την καθολική Εκκλησία που κυριαρχεί στη Δύση περιπλέκονται, στο μέτρο που κάποιοι αυτοκράτορες επιθυμούν την άρση του Σχίσματος για να μπορέσει η Δύση να στείλει στρατεύματα εναντίον των Τούρκων ενώ η ορθόδοξη βυζαντινή Εκκλησία (δηλαδή πρώτα το πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης και μετά τα άλλα πατριαρχεία που βρίσκονται υπό μουσουλμανική κατοχή) αντιτίθεται με σφοδρότητα στην κρατική διαλλακτικότητα. Κάπως έτσι, το Φεβρουάριο του 1199, ο αυτοκράτορας Αλέξιος Γ΄ Άγγελος (1195-1203) θα γράψει στον πάπα Ιννοκέντιο Γ΄ (1197-1214) με το ακόλουθο σύνθετο πρωτόκολλο: *Alexius in Christo Deo fidelis imperator, divinitus coronatus, sublimis, potens, excelsus, semper augustus et moderator Romanorum Comnanus Innocentio sanctissimo pape Rome honorem concedentem ut patri spirituali et votum orationum eius*[87] και κατά τη διάρκεια της Δ΄ Σταυροφορίας, προς τα τέλη του καλοκαιριού του 1203 οπότε βασιλεύει υπό την κυριαρχία των Σταυροφόρων, ο Αλέξιος Δ΄ Άγγελος (1203-1204) θα απευθυνθεί και πάλι στον πάπα Ιννοκέντιο Γ΄ και πάλι με τη σχεδόν ίδια προσφώνηση: *Sanctissimo patri et domino*[88].

Τέλος, μια τρίτη, μικρότερη από τις δύο προηγούμενες και τελευταία κατηγορία βυζαντινών αυτοκρατορικών εγγράφων εξωτερικής πολιτικής (μετά τα κάθε είδους αυτοκρατορικά γράμματα προς το εξωτερικό και τις συνθήκες) είναι τα αποκαλούμενα *εξουσιοδοτικά έγγραφα* ή *πληρεξούσια*[89] ή ακόμα, με ένα γενικότερο τρόπο, *συνοδευτικά έγγραφα* ή *γράμματα*[90] που έδινε ο βυζαντινός αυτοκράτορας στους πρεσβευτές ή γενικότερα στους διπλωματικούς απεσταλμένους, είτε ημεδαπούς είτε αλλοδαπούς, που θα διεκπεραίωναν μια οποιαδήποτε αποστολή διπλωματικού χαρακτήρα δικής του επιλογής ή έγκρισης. Σύμφωνα με το εγχειρίδιο της βυζαντινής διπλωματικής (*έρευνας των διπλωμάτων, δηλ. των εγγράφων*) που τα ονομάζει *procuratoria*, από αυτά τα έγγραφα, στο κείμενο των οποίων υπάρχει το ρήμα *δίδω* σε παρωχημένους χρόνους (π. χ. *δέδωκα*), έχουν σωθεί στο πρωτότυπο μόνο δύο από την τελευταία βυζαντινή εποχή, ένα του 1362 και ένα του 1433[91]. Σύμφωνα με μια νεότερη άποψη που δίνει στα συνοδευτικά αυτά έγγραφα το χαρακτηρισμό τού *salvacondotto* (*sauf-conduit*), υπάρχουν δύο ακόμα αρχαιότερα

86. Kresten-Müller, Auslandsschreiben, 422-427.

87. O. Kresten, Diplomatische und historische Beobachtungen zu den in den Kanzleiregistern Papst Innocenz III. überlieferten Auslandsschreiben byzantinischer Kaiser, *Römische Historische Mitteilungen* 37 (1995), 46-47.

88. Kresten, στο ίδιο, 66-72. Βλ. πίν. 4.

89. Dölger - Karayannopulos, 105: Ermächtigungsurkunden.

90. O. Kresten, Der Geleitbrief - Ein wenig beachteter Typus der byzantinischen Kaiserurkunde, *Römische Historische Mitteilungen* 38 (1996), 41-83: Geleitbrief.

91. Dölger - Karayannopulos, 105, 163, αρ. 58, 164, αρ. 59.

έγγραφα αυτού του είδους, και τα δύο του αυτοκράτορα Αλέξιου Γ΄ Άγγελου (1195-1203) των ετών 1199 και 1201 αντίστοιχα[92]. Τα έγγραφα αυτά αρχίζουν με ένα σταυρό +, που θεωρείται ότι, ως μια μονογράμματη invocatio (επίκληση), επέχει θέση πρωτοκόλλου που δεν υπάρχει στο έγγραφο. Αντίθετα, το εσχατόκολλο υπάρχει, αλλά περιορίζεται στην ιδιόχειρη αναγραφή του μηνολογήματος από τον αυτοκράτορα, πάντα με το αυτοκρατορικό κόκκινο μελάνι (κιννάβαρι), και αυτή η απλή αυτοκρατορική επέμβαση στο τέλος του εγγράφου επέχει θέση αυτοκρατορικής υπογραφής. Ο αυτοκράτορας δηλώνει την παρουσία του, αλλά δεν συστήνεται σε κατωτέρους αναγράφοντας το όνομα και την ιδιότητά του. Και στα δύο έγγραφα που αποκαλούνται *σιγίλλια* (λέξη γραμμένη επίσης με κόκκινο μελάνι μέσα στο κείμενο του εγγράφου) υπάρχει το ρήμα *ἐπεδόθη*, που τονίζει τη σχέση του αυτοκράτορα με τον φέροντα το έγγραφο.

Σαν καταληκτική παρατήρηση, θα μπορούσε να προστεθεί, ότι σχετικά με τον όρο *σιγίλλιον* (sigillum = σφραγίδα), οι σφραγίδες των βυζαντινών εγγράφων εξωτερικής πολιτικής δεν ταυτίζονται προς το είδος και το βάρος των σφραγίδων που ορίζει το *Περὶ βασιλείου τάξεως*. Αλλού έχουν σωθεί σφραγίδες στα έγγραφα (οι λιγότερες περιπτώσεις), αλλού όχι, καθώς μια χρυσή αυτοκρατορική σφραγίδα είναι κάτι το ιδιαίτερα πολύτιμο και είναι φυσικό να αποτελεί βορά πολλών σε πολλές εποχές. Αλλά και το βάρος της μεταβάλλεται με την πάροδο αιώνων.

Σε ό,τι, τέλος, αφορά τη γλώσσα που χρησιμοποιείται στα αυτοκρατορικά έγγραφα εξωτερικής πολιτικής (πέρα από τις αραβικές μεταφράσεις ανάμεσα στις ελληνικές γραμμές), από την εποχή των Κομνηνών (τέλη 11ου αιώνα) και εξής, τα ελληνικά γραμμένα αυτοκρατορικά έγγραφα συνοδεύονται σχεδόν πάντα από λατινική μετάφραση, που συνήθως αυτή σώζεται και περιλαμβάνεται και στις λατινικά γραμμένες φιλολογικές πηγές (π.χ. Roger of Howden), είτε αυτούσια, είτε διασκευασμένη, με τον ίδιο περίπου τρόπο που ο Προκόπιος π.χ. διασκεύαζε τα γράμματα του Ιουστινιανού. Με άλλα λόγια, το Βυζάντιο συνειδητοποιεί ότι η χριστιανική Δυτική Ευρώπη δεν είναι υποχρεωμένη να γνωρίζει την ελληνική γλώσσα που χρησιμοποιείται στην Κωνσταντινούπολη. Όσο περνάει ο χρόνος, μαζί με την γραφή που γίνεται όλο και λιγότερο πολυτελής και εξεζητημένη, και η ίδια η χρησιμοποιούμενη γλώσσα αρχίζει και αυτή να διακρίνεται από την ύπαρξη πολλών λέξεων και εκφράσεων της τότε καθομιλουμένης «δημώδους» ή «δημοτικής», όπως φαίνεται και από το έγγραφο του Αλέξιου Γ΄ προς τους Πιζάνους πρεσβευτές το 1199. Όπως θα έπρεπε να περμένει κανείς, η δημώδης γλώσσα που πλησιάζει συνεχώς τη νεοελληνική έχει την εντελώς φυσική τάση να προοδεύει όλο και περισσότερο σε βάρος της αρχαιοπρεπούς επίσημης βυζαντινής γλώσσας των εγγράφων εξωτερικής πολιτικής.

92. Kresten, Geleitbrief, 50-57. Βλ. πίν. 5-6 και παράθεμα αρ. 10.

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ Η ΕΥΡΩΠΗ 395-1204

1. Η θεωρία της Ανάκτησης και οι ορθόδοξοι σύμμαχοι

Οι όροι *Μεταγενέστερη Αρχαιότητα (Late Antiquity, Spätantike, Antiquité tardive), Πρώιμη Βυζαντινή εποχή* ή ακόμα *παρακμή της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας* είναι περίπου ταυτόσημοι χρονικά στο μέτρο που αναφέρονται στην ίδια ιστορική εποχή που οριοθετεί τη μετάβαση από τη Ρωμαϊκή στη Βυζαντινή αυτοκρατορία ή από την Αρχαιότητα στο Μεσαίωνα. Για το λόγο αυτό, η χρονική της διάρκεια είναι, ακόμα και σήμερα, αντικείμενο πολλών διχογνωμιών ανάμεσα στους ειδικούς που χρησιμοποιούν διαφορετικά κριτήρια ο ένας από τον άλλο για να ορίσουν και να χαρακτηρίσουν αυτή την ιδιαίτερα σημαντική εποχή[93]. Η γενικότερη αλλαγή που επέρχεται στον ελληνορωμαϊκό αρχαίο κόσμο συνοψίζεται στη μεταβολή των σχέσεων παραγωγής (από τη δουλοκτησία, που δεν αποδίδει πια, προς τη φεουδαρχία) που συνοδεύεται και από μια μεγάλης έκτασης αλλαγή στο ιδεολογικό εποικοδόμημα (από την ειδωλολατρία στο χριστιανισμό). Στο επίπεδο όμως της εξωτερικής πολιτικής της αυτοκρατορίας, οι βαρβαρικοί Γερμανικοί λαοί που, με την πάροδο του χρόνου γίνονται όλο και ισχυρότεροι, εποφθαλμιούν τον τότε μοναδικό πολιτισμένο κόσμο. «Στρέφουν τα μάτια τους εδώ κι εκεί», σύμφωνα με τον εθνικό ιστορικό των Γότθων Jordanes, που μεταχειρίζεται εδώ μια πολύ γνωστή έκφραση του Βιργιλίου[94] και δεν μπορούν να πιστέψουν ότι αντικρίζουν τόσα θαύματα. Από την πλευρά τους, οι όλο και πιο αδύναμοι Ρωμαίοι προτιμούν, σύμφωνα με τον ίδιο ιστορικό, να τους νικούν με πρωτοβουλίες και δώρα, κάτι που συνάδει με τη ρήση του Προκόπιου για το ευπρεπές όνομα της συνθήκης που συνάπτουν οι Ρωμαίοι με τους Βαρβάρους. Η εξωτερική λοιπόν πολιτική που ακολουθεί την κοινωνία και την ιδεολογία στις μεταβολές προσδίνει σε ολόκληρη αυτή την ιστορική εποχή χαρακτηριστικά γενικής **κρίσης**. Κρίση και αποσύνθεση των παλαιών δομών και ιδεών[95], ακόμα εντονότερη μετά την ετεροβαρή συνθήκη ειρήνης/*foedus* του 382. Στο μέτρο που η εσωτερική πολιτική που ορίζει και τις

93. Βλ. το συλλογικό έργο *Βυζαντινό κράτος και κοινωνία. Σύγχρονες κατευθύνσεις της έρευνας* (Σ. Λαμπάκης - Σ. Τρωιάνος - Ε. Σαράντη - Τ. Λουγγής - Β. Βλυσίδου - Α. Σαββίδης), Αθήνα 2003, 89-106.

94. Jordanes, Getica 143 (*Monumenta Germaniae Historica Auctores Antiquissimi*, V/1, 95). Πβλ. *Huc illuc volvens oculos*, Βιργιλίου Αινειάς IV, 363. Βλ. και παράθεμα αρ. 11.

95. O. Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt*, VI, Stuttgart 1919. R. Rémondon, *La crise de l'empire romain, de Marc-Aurèle à Anastase*, Paris 1964. A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire. A Social, Economic and Administrative Survey*, London 1964. Πρβλ. A. Chastagnol, *Le Bas-Empire*, Paris 1969. H. Brandt, *Das Ende der Antike. Geschichte des spätrömischen Reiches*, München 2001.

γενικές γραμμές της εξωτερικής πολιτικής γίνεται όλο και πιο πολύπλοκη εξ αιτίας των σκληρών συνθηκών που επικρατούν, η αυτοκρατορική διπλωματία θα έχει στο εξής το προνόμιο μιας μονοσήμαντης και μονολιθικής μορφής -ακριβώς όπως μονοσήμαντο και μονολιθικό είναι το αυτοκρατορικό καθεστώς της εποχής που αποκαλείται Dominatus- με όλο και πιο πολυσήμαντο όμως και πολυδιάστατο περιεχόμενο, όσο περνάει ο καιρός.

Ήδη από τον 4ο μ. Χ. αιώνα, δηλαδή σχεδόν αμέσως μετά την επικράτηση του χριστιανισμού, γίνεται αντιληπτό στον κόσμο ότι «*ούτε τα αγριότερα θηρία δεν είναι τόσο εχθρικά προς τον άνθρωπο, όσο είναι οι αντιμαχόμενοι Χριστιανοί μεταξύ τους*»[96]. Είναι αρκετό να επισημανθεί εδώ ότι ο χριστιανισμός που ορίζεται ως μόνη νόμιμη θρησκεία της αυτοκρατορίας από τη Β΄ οικουμενική Σύνοδο στην Κωνσταντινούπολη το 381 είναι αρκετά διαφορετικός στο «πιστεύω», δηλαδή στο δόγμα, από το χριστιανισμό/αρειανισμό που διδάχθηκε στους Γότθους από τον επίσκοπο Ουλφίλα το 341. Έτσι, όταν οι Βάρβαροι θα έχουν πια κατακτήσει τη Δύση, η Δυτική Ευρώπη θα είναι πια αρειανική ενώ η Ανατολική αυτοκρατορία ορθόδοξη. Ορθόδοξος επίσης θα παραμείνει και ο Πάπας στη Ρώμη, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι θα είναι πάντα σύμφωνος και σύμμαχος με την Ανατολική αυτοκρατορία, αφού πρέπει να διατηρεί καλές σχέσεις και κάποια ισορροπία με τις δυνάμεις που κυριαρχούν στη Δύση[97] και, επί πλέον, στην Ανατολή δεν είναι όλος ο λαός ορθόδοξος. Την κοινή ορθοδοξία Κωνσταντινούπολης και Ρώμης προωθεί η χριστιανικά αναδομημένη τώρα συγκλητική αριστοκρατία με την αρχαία προέλευση και παράδοση με την αρωγή του επισκοπικού, ανώτερου κλήρου, που είναι ορθόδοξος στην πλειοψηφία του και, ορισμένες φορές, φτάνει στο σημείο να απαιτεί να γίνουν οι Γότθοι της συνθήκης των ετεροβαρών συνθηκών *εἴλωτες*, κατά το αρχαίο πρότυπο (Θεμίστιος, Συνέσιος). Έτσι, αρχίζει να διαμορφώνεται στην Ανατολή ένα ορθόδοξο πολιτικό πρόγραμμα που αποσκοπεί στην ανάκτηση της ρωμαϊκής Δύσης[98]. Για να πραγματοποιηθεί το ορθόδοξο αυτό πολιτικό πρόγραμμα στρατιωτικής ανάκτησης χαμένων εδαφών, η Ανατολική αυτοκρατορία χρειάζεται στη Δύση έναν ορθόδοξο και αξιόπιστο σύμμαχο που να διαθέτει έναν αξιόλογο στρατό[99]. Για το σκοπό αυτό, πρεσβευτές του αυτοκράτορα Αναστάσιου (491-518) απονέμουν

96. Αμμιανός Μαρκελλίνος (έκδ. J. C. Rolfe, Loeb Classical Library, London-Cambridge 1935), XXII, 5, 4, τόμ. II, 203: *nullas infestas hominibus bestias, ut sunt sibi ferales plerique Christianorum.* Το απόφθεγμα αποδίδεται στον ειδωλολάτρη αυτοκράτορα Ιουλιανό τον Παραβάτη (361-363).

97 J. Richards, *The Popes and the Papacy in the Early Middle Ages, 476-752*, London 1979.

98. T. C. Lounghis, Ambassadors, Embassies and Administrative Changes in the Eastern Roman Empire, Prior to the Reconquista, στον τόμο: *Das Reich und die Barbaren,* hg. von E. Chrysos u. A. Schwarcz, Wien - Köln 1989, 143-154.

99. T. C. Lounghis, Le programme politique des "Romains Orientaux" après 476; une répétition générale ?, στον τόμο: *La nozione di « Romano tra cittadinanza e universalità», Da Roma alla Terza Roma, Documenti e studi. Studi* II, Napoli 1984, 309-315.

το έτος 508 στο βάρβαρο βασιλιά των Φράγγων Χλωδοβίκο (Chlodoweg, Clovis 481-511) τα διάσημα του *πατρίκιου* ή του *consul honorarius*[100] στην πόλη των Τουρώνων (Tours). Ο Χλωδοβίκος αυτός μόλις έχει βαπτιστεί μαζί με τους πολεμιστές του χριστιανός ορθόδοξος σε αντίθεση με τους υπόλοιπους βαρβάρους ηγεμόνες στη Δύση που είναι αρειανοί (βάπτιση Χλωδοβίκου 506/507, πρεσβεία Αναστάσιου 507/508) και αναλαμβάνει τώρα ένα μεγάλο μέρος της εκκαθάρισης της Δυτικής Ευρώπης από τους αιρετικούς, με ανώτατη έγκριση και εποπτεία της Ανατολικής αυτοκρατορίας. Έτσι, ο εγγονός του Θευδίβερτος Α΄ που συμμετέχει με ενεργό τρόπο στην Ανάκτηση της Δύσης (Reconquista) από τους αρειανούς Γότθους επί Ιουστινιανού θα αποκαλεί το βυζαντινό αυτοκράτορα *πατέρα* και, λίγο αργότερα, ο Μαυρίκιος το Χιλδέβερτο Β΄ *parens*, όπως αποκαλούνται οι ανώτατοι αξιωματούχοι της αυτοκρατορίας σε ορισμένους νόμους (βλ. και παραθέματα αρ. 4α και 4β).

Θα μπορούσε λοιπόν κανείς εύλογα να διερωτηθεί, για ποιο λόγο ο Χλωδοβίκος αναγορεύεται από τον Ανατολικό αυτοκράτορα πατρίκιος και όχι κάτι άλλο. Το πρόβλημα ανάγεται στο μοιραίο έτος 476, οπότε ο βάρβαρος (Σκίρος) ηγέτης Οδόακρος (476-493), που κυριαρχούσε ήδη στην Ιταλία, εκθρόνισε τον τελευταίο Δυτικό αυτοκράτορα Ρωμύλο Αυγουστύλο. Τότε, ο Ανατολικός αυτοκράτορας Ζήνων (476-491) έστειλε στον Οδόακρο μια πρεσβεία που, σε αντάλλαγμα των αυτοκρατορικών διασήμων και διακριτικών που ο Οδόακρος είχε στείλει στην Κωνσταντινούλη, του απένειμε τα διάσημα του πατρίκιου. Ο ιστορικός Μάλχος ο Φιλαδελφεύς που περιγράφει την περίοδο αυτή και σώζεται μόνο σε αποσπάσματα, συνδυάζει χρονικά την πρεσβεία που αναγόρευσε πατρίκιο τον Οδόακρο με την αποστολή του συγκλητικού Σεβήρου στην Καρχηδόνα τον ίδιο χρόνο 476/477 και με την ad hoc προαγωγή του σε πατρίκιο, για να γίνει με αυτόν τον τρόπο η εμφάνιση της πρεσβείας επιβλητικότερη, όπως λέει[101]. Έτσι, η πρεσβεία του Αναστάσιου στους Φράγγους του Χλωδοβίκου το 507/508 με το επιβλητικό αποτέλεσμα έχει τον ίδιο σκοπό με την πρεσβεία του Ζήνωνος στην Ιταλία το 476/477: να αναδείξει ένα βάρβαρο ηγεμόνα σε ανώτατο αυτοκρατορικό αξιωματούχο κατάλληλο -εξαιτίας του τίτλου που του απονέμεται- για τη διακυβέρνηση μιας μεγάλης αυτοκρατορικής επαρχίας ή ενός βαρβαρικού κράτους (στη συγκεκριμένη περίπτωση πρόκειται για το ίδιο πράγμα). Η διαφορά ανάμεσα στις δύο πρεσβείες αυτές έγκειται στο ότι ο Ζήνων έκανε την ανάγκη φιλοτιμία, δηλαδή αναγόρευσε τον

100. Gregorii episcopi Turonensis, *Historia Francorum* (έκδ. H. Omont - G. Collon - R. Poupardin, Paris 1913), II, 38, σ. 72 (βλ παράθεμα αρ. 13). Για τον ακριβή τίτλο που απονεμήθηκε στο Χλωδοβίκο από τον Αναστάσιο η συζήτηση συνεχίζεται ώς σήμερα.

101. Μάλχος, απ. 10, ό. π. 87 και Μάλχος, απ. 3, ό.π. 75-76: *ὅπως τῆς πρεσβείας τὸ σχῆμα κατασκευάση σεμνότερον* (βλ. και παράθεμα αρ. 12).

Οδόακρο σε πατρίκιο και ταυτόχρονα υφιστάμενό του, επειδή ο αρειανός Οδόακρος κατείχε σταθερά την Ιταλία, ενώ τον ορθόδοξο Χλωδοβίκο αναγόρευσε σε πατρίκιο ο Αναστάσιος ειδικά για να συμμετάσχει στη στρατιωτική προσπάθεια ανάκτησης, πρώτα της Ιταλίας και, στη συνέχεια, ολόκληρης της αρειανικής Δύσης. Η πρωταρχική και κυρίαρχη θέση της Ιταλίας μέσα στον πολιτικό σχεδιασμό της ορθόδοξης ανάκτησης της Δύσης από την Ανατολική αυτοκρατορία αναδεικνύεται από το ότι ήταν η έδρα του Δυτικού αυτοκράτορα και αυτό, με τη σειρά του, κατοχυρώνεται από το ότι η Ανατολική αυτοκρατορία θα μετέλθει διάφορες μεθοδεύσεις, κατά καιρούς, για να επιβληθεί στην Ιταλία: πολύ πριν απευθυνθεί στο Χλωδοβίκο και στους Φράγγους ο Αναστάσιος, ο Ζήνων εξαπολύει εναντίον του Οδόακρου (που τον είχε ονομάσει πατρίκιο) τον περίφημο οστρογότθο ηγέτη Θεοδώριχο τον Αμαλό, που βρίσκεται στα Βαλκάνια ως πατρίκιος και αρχιστράτηγος της αυτοκρατορίας. Ο Θεοδώριχος θα εκστρατεύσει εν ονόματι του Ζήνωνος, θα νικήσει τον Οδόακρο και θα βασιλεύσει ένδοξα στην Ιταλία[102] ως ηγεμόνας υφιστάμενος των διαδοχικών αυτοκρατόρων της Ανατολής Ζήνωνος, Αναστάσιου και Ιουστίνου Α΄(518-527) και μόνο προς τα τέλη της μακράς βασιλείας του θα διαταραχθούν οι σχεδόν πάντα καλές σχέσεις με την αυτοκρατορία, επειδή θα διαπιστωθούν οι αμιγώς επιθετικές τάσεις της τελευταίας. Το θέμα της εξασφάλισης της βυζαντινής κυριαρχίας ή επικυριαρχίας στη Δύση είναι πρωταρχικής σημασίας και προτεραιότητας για όλες τις διαδοχικές κυβερνήσεις στην Κωνσταντινούπολη την εποχή αυτή και εξασφαλίζει διαμέσου της διπλωματικής κυρίως δραστηριότητας την υπεροχή και την πρωτοκαθεδρία της Βυζαντινής αυτοκρατορίας μέσα στο μεσαιωνικό κόσμο ως του κράτους που είναι ο αποκλειστικός φορέας της ρωμαϊκής ιδέας[103]. Για το λόγο αυτό, ο βυζαντινός αυτοκράτορας θα διατηρήσει ώς την Άλωση του 1453 και παρά τις οποιεσδήποτε διεθνείς ταπεινώσεις, τον τίτλο του *αυτοκράτορα των Ρωμαίων*. Από το 476, οπότε καταλύεται οριστικά η Δυτική ρωμαϊκή αυτοκρατορία, ο ικανός αυτοκράτορας της Ανατολής Ζήνων γνωρίζει πολύ καλά *τὰ παρόντα εὖ τίθεσθαι*, σύμφωνα με τον Προκόπιο[104] και αυτή ακριβώς η χρήσιμη ιδιότητα ενός ικανού αυτοκράτορα να διευθετεί όλες τις τρέχουσες υποθέσεις με συμφέροντα τρόπο (όπως λέει ο Αγαθίας για τα γηρατειά του Ιουστινιανού[105]) συνίσταται στο *ξυγκρούειν ἐν σφίσι τοὺς πολεμίους δώροις αὐτούς, εἴ που δεήσοι, καταθωπεύειν καὶ ταύτῃ ἀμωσγέπως*

102. J. Moorhead, *Theoderic in Italy*, Oxford 1992.

103. O. Treitinger, *Die oströmische Kaiser- und Reichsidee nach ihrer Gestaltung im höfischen Zeremoniell. Vom oströmischen Kaiser- und Reichsgedanken*, Darmstadt 1956.

104. Προκόπιος, *Πόλεμοι* Ε΄, 1, 10, ό. π., II, 5.

105. Αγαθίας, Ε΄, 14, 1, ό. π., 180.

ἀποκρούεσθαι ἢ ἐφ' ἑαυτῷ πεποιθέναι καὶ μέχρι παντὸς διακινδυνεύειν. Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, η ιδιότητα αυτή του «διαίρει και βασίλευε» δείχνει την αξία της ιδιαίτερα στις εποχές, οπότε η αυτοκρατορία δεν έχει τις απαιτούμενες δυνάμεις για να επιβάλει τη θέλησή της διεθνώς.

Η υπαγωγή, συνεπώς, της πρώην Ρωμαϊκής Δύσης, που έχει γίνει τώρα βαρβαρική, στην επικυριαρχία της Ανατολικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, που γίνεται πολιτικό πρόγραμμα μετά το 476, συνεπιφέρει και τις παραμέτρους που θα πρυτανεύσουν στην γιγαντιαίας κλίμακας αυτή προσπάθεια. Συνηθίζεται να λέγεται σχηματικά, ότι το μεγάλο κατακτητικό αυτό πρόγραμμα και εγχείρημα έφεραν σε πέρας τον 6ο αιώνα οι στρατηγοί του Ιουστινιανού Βελισάριος στην Αφρική, Ναρσής στην Ιταλία και Λιβέριος στην Ισπανία με τα όπλα[106]. Στην πραγματικότητα, μια απλή ματιά σε έναν πολιτικό χάρτη των τελευταίων χρόνων της βασιλείας του Ιουστινιανού δείχνει ότι ολόκληρη η Γαλλία, το μεγαλύτερο μέρος της Ισπανίας και η παλιά ρωμαϊκή Βρεταννία βρίσκονται έξω από τα όρια του κράτους που κυβερνάει ο Ιουστινιανός ώς τα τέλη της ζωής του. Αντίθετα, φάνηκε ήδη καθαρά, ότι η Ανατολική αυτοκρατορία σκοπεύει να φέρει σε πέρας το τεράστιο έργο της ανάκτησης της Δύσης με τη βοήθεια των Φράγγων, που είναι οι μοναδικοί ορθόδοξοι σύμμαχοί της απέναντι στα βαρβαρικά αιρετικά αρειανικά κράτη. Έτσι, οι Φράγγοι θα βοηθήσουν αρχικά στην Ιταλία με εκστρατείες από τα Βόρεια, στη συνέχεια όμως δεν θα βοηθήσουν στην Ισπανία, καθώς οι σχέσεις ψυχραίνονται κατά τη διάρκεια της τελικής εκστρατείας του Ναρσή (ίσως και νωρίτερα, από τη διαγωγή του Βελισάριου) και, σε ό,τι αφορά τη Βρεταννία, στέλνοντας μια πρεσβεία στο σύμμαχό του αυτοκράτορα Ιουστινιανό (που αποκαλεί *πατέρα*) ο υπερφίαλος φράγγος βασιλιάς Θευδίβερτος Α΄ περιέλαβε στη σύνθεση αυτής της πρεσβείας και... Άγγλους, *φιλοτιμούμενος ὡς καὶ ἡ νῆσος ἥδε πρὸς αὐτοῦ ἄρχεται*[107]. Έτσι, βλέπει κανείς ότι το φιλόδοξο πρόγραμμα κατάκτησης όλων των βαρβαρικών κρατών της Δυτικής Ευρώπης πραγματοποιείται περισσότερο από τη διπλωματική παρά από την πολεμική προσπάθεια της αυτοκρατορίας, χωρίς αυτό να σημαίνει και υποτίμηση της τελευταίας, την οποία τόσο πάσχισε να αναδείξει ο Προκόπιος, περιγράφοντας πολέμους. Η διαπίστωση αυτή δίνει και μια σχετικά ικανοποιητική απάντηση στο γνωστό ερώτημα που επανέρχεται κατά καιρούς στην επιστήμη, αν η Βυζαντινή αυτοκρατορία πολεμούσε αποκλειστικά και μόνον όταν η διπλωματική προσπάθεια δεν μπορούσε πια να αποδώσει καρπούς. Ως γενική αρχή, η Βυζαντινή αυτοκρατορία, από τις απαρχές της, θεωρούσε ότι οι

106. M. McCormick, *Eternal Victory. Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium and the Early Medieval West*, Cambridge, London, New-York, New Rochelle, Melbourne, Sydney 1986.

107. Προκόπιος, *Πόλεμοι* Η΄, 20, 10, ό. π., II, 591 και *Πόλεμοι* Η΄, 20, 49, ό. π., II, 598.

συνθήκες επέβαλλαν πρώτα την άσκηση της διπλωματίας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρξαν και εξαιρέσεις στον κανόνα αυτό.

2. Η διεθνής οικογένεια των πατρικίων

Είναι ευνόητο ότι σε ένα κράτος που διαρκεί χίλια χρόνια δεν υπάρχουν από την αρχή ώς το τέλος ούτε όλοι ούτε οι ίδιοι θεσμοί ή όλες εκείνες οι κρατικές υπηρεσίες που εμφανίζονται να δρουν με ιδιαίτερα αποτελεσματικό τρόπο σε κάποιες διάσπαρτες κρίσιμες στιγμές. Είναι προφανές ότι ορισμένοι θεσμοί, υπηρεσίες, μέθοδοι και πρακτικές θα εμφανιστούν ή θα προκύψουν ως αποτέλεσμα συγκεκριμένων αναγκών στην πορεία. Έτσι λοιπόν, η διαμόρφωση ορισμένων θεσμών και κανόνων στην ιστορία της βυζαντινής διπλωματίας συμβαδίζει με τη διαμόρφωση της πολιτικής ιδεολογίας της αυτοκρατορίας απέναντι στη Δυτική Ευρώπη[108] και αυτό ισχύει για ολόκληρη την εποχή που η αυτοκρατορία είναι μεγάλη, ισχυρή και ενιαία, δηλαδή ώς την Άλωση του 1204. Για να μπορέσει κανείς να παρακολουθήσει αυτή την εξέλιξη, θα πρέπει να έχει πάντα υπ'όψη του, αυτά που ειπώθηκαν ήδη πιο πάνω, δηλαδή ότι:

Α) Αρχικά, η αυτοκρατορία δεν αναγνωρίζει στη Δύση την ισοτιμία στο επίπεδο των ηγεμόνων. Ισοτιμία αναγνωρίζει στην Ανατολή, με την Περσία.

Β) Η αποστολή στο εξωτερικό πρεσβευτών με το βαθμό του *πατρίκιου* έχει μια ιδιαίτερη σημασία, και

Γ) Τουλάχιστον στα παραδείγματα των πρεσβειών στον Οδόακρο το 476/477 και στο Χλωδοβίκο το 507/508 διακρίνεται μια βυζαντινή τάση να ονομάζονται *πατρίκιοι* ορισμένοι ξένοι ηγεμόνες στη Δύση, προφανέστατα κατώτεροι ιεραρχικά από το βυζαντινό αυτοκράτορα.

Από την εποχή των διοικητικών μεταρρυθμίσεων του Κωνσταντίνου Α΄, του αποκαλούμενου «Μεγάλου» (306-337), αρχίζει να εμφανίζεται ο συλλογικός θεσμός που οι πηγές της εποχής αποκαλούν *parentes publici* και οι νεότεροι ιστορικοί «πολιτική οικογένεια του αυτοκράτορα». Απευθυνόμενος προς διαφόρους ανώτατους αξιωματούχους του σε νόμους, ο αυτοκράτορας τους αποκαλεί μερικές φορές *parens amantissime* ή *carissime*. Φυσικά, όλοι αυτοί οι *parentes* (=συγγενείς) έχουν συγκλητικά αξιώματα και οι συγκλητικοί είναι, ήδη από την εποχή της Δημοκρατίας *patres* (*conscripti*), δηλαδή κατέχουν την ιδιότητα του *parens*. Οι πατρίκιοι της πολιτικής οικογένειας του αυτοκράτορα από την εποχή του Κωνσταντίνου Α΄ όμως δεν αποτελούν μια αόριστη κοινωνική κατηγορία πλούσιων και ευγενών, όπως συνέβαινε κατά την εποχή της Δημοκρατίας, αλλά, αντίθετα, μια σχετικά συμπαγή, μικρή ομάδα

108. Πβλ. επίσης Τ. Λουγγής, Η ευρωπαϊκή ισορροπία στον Μεσαίωνα: η γερμανοβυζαντινή συμμαχία, στο συλλογικό έργο *Το Βυζάντιο και οι απαρχές της Ευρώπης*, Αθήνα 2004, 53-74.

συγκλητικών αξιωματούχων, συσπειρωμένων γύρω από τον αυτοκράτορα, δηλαδή μια δράκα ιδιαίτερα έμπιστων συνεργατών[109].

Ο αυτοκράτορας Ζήνων που, κατά μια καθόλου τυχαία σύμπτωση όπως φαίνεται, βρίσκεται στο θρόνο της Κωνσταντινούπολης το 476 και φροντίζει για την πρώτη προαγωγή ενός πρεσβευτή σε πατρίκιο, θα εκδώσει ένα νόμο (βλ. παράθεμα αρ.15), σύμφωνα με τον οποίο, για να μπορέσει κανείς να φτάσει στην ανώτατη τιμή του αξιώματος του πατρίκιου (*ad sublimem patriciatus honorem*), πρέπει προηγουμένως να έχει διατελέσει τουλάχιστον σε ένα από τα έξι ανώτατα πολιτικά και στρατιωτικά αξιώματα της αυτοκρατορίας[110], δηλαδή ο Ζήνων εξυψώνει ακόμα περισσότερο το αξίωμα του πατρίκιου, το κάνει περίπου απρόσιτο για τους ανώτερους αξιωματούχους, χωρίς βέβαια ο νόμος να μνημονεύει ότι το αξίωμα αυτό έχει αρχίσει ήδη να εξυπηρετεί ανάγκες εξωτερικής πολιτικής και να απονέμεται σε ξένους ηγεμόνες. Έτσι, αρχίζει να δημιουργείται μια de facto κατάσταση που προϋποθέτει *ένα είδος ισοτιμίας των αυτοκρατορικών αξιωμάτων που διαθέτουν οι βάρβαροι ηγεμόνες της Δύσης από τη μια πλευρά και στα αξιώματα που έχουν οι πρεσβευτές που τους αποστέλλονται εκ μέρους της Ανατολικής αυτοκρατορίας.*

Με την πάροδο του χρόνου θα υπάρξουν, βέβαια, και κάποιες τροποποιήσεις στον κανόνα, αρκετά εκλεπτυσμένες, καθώς η διπλωματία ήταν πάντα μια ιδιαίτερα εκλεπτυσμένη ανθρώπινη δραστηριότητα: στην Ανατολή, π.χ., όπου δεσπόζει η πάντα επιβλητική και πάντα ισότιμη με την αυτοκρατορία περσική δύναμη, οι πρεσβευτές που θα στέλνονται τον 6ο αιώνα για τη σύναψη συνθηκών ειρήνης δεν θα είναι μόνο πατρίκιοι (καθώς πατρίκιοι έχουν ήδη αρχίσει να αποστέλλονται και στην ιεραρχικά κατώτερη Δύση), αλλά και εν ενεργεία ανώτατοι αξιωματούχοι με επί πλέον τον τίτλο του πατρίκιου, όπως συμβαίνει π.χ. με τον πατρίκιο και μάγιστρο Ερμογένη, επί κεφαλής της βυζαντινής πρεσβείας που συνήψε το 532 τη λεγόμενη *ἀπέραντον εἰρήνην* (*aeterna pax, quies perpetua*). Στην πράξη, η συνθήκη αυτή με τον επιβλητικό επιθετικό προσδιορισμό διάρκεσε μόνο οκτώ χρόνια, δηλαδή μόλις ώς το 540)[111] και όμοια είναι και η περίπτωση του πατρίκιου και μάγιστρου Πέτρου, που συνήψε το 561/562 τις πεντηκονταετείς σπονδές με την Περσία, για τις οποίες έχει ήδη γίνει λόγος. Επειδή ο Πέτρος Πατρίκιος και Μάγιστρος είναι ένας από τους πιο διάσημους βυζαντινούς πρεσβευτές[112], είναι

109. Ειδική μονογραφία για το Μεσαίωνα είναι αυτή του W. Heil, *Der konstantinische Patriziat*, Basel-Stuttgart 1966.

110. *Codex Iustinianus* XII, 3, 3 (ό. π., σ. 454), νόμος που πρέπει να δημοσιεύθηκε ανάμεσα στο 476 και το 484.

111. *Codex Iustinianus* I, 17, 2 (ό. π., σ. 70-74). Προκόπιος, *Πόλεμοι* Α΄, 22, 16 ό. π., I, 117. Πρβλ. Jones, *Later Roman Empire*, 470.

112. Βλ. Π. Αντωνόπουλος, *Πέτρος Πατρίκιος: ὁ βυζαντινὸς διπλωμάτης, ἀξιωματοῦχος καὶ συγγραφέας*, Αθήνα 1990.

χαρακτηριστικό της περίπτωσής του το ότι, στη νεότητά του και έχοντας μέτρια κρατικά αξιώματα (με μόνο κριτήριο ότι είναι *ρήτωρ*, δηλαδή δικηγόρος, προφανώς γνωστών ικανοτήτων) γίνεται πρεσβευτής στην Ιταλία, όπου το ποιος είναι ο πραγματικός ηγεμόνας δεν έχει ξεκαθαριστεί εντελώς εκείνη την εποχή (Θευδάτος - Αμαλασούνθα), ενώ στην ώριμη ηλικία του και γεμάτος πια ανώτατα αξιώματα, ο Πέτρος γίνεται πρεσβευτής στην Ανατολή. Μπορεί, συνεπώς, το αξίωμα του πατρίκιου να αποτελεί τον ανώτατο βαθμό ενός πρεσβευτή, αλλά στην Ανατολή της μεγάλης χλιδής το αξίωμα αυτό θα έλεγε κανείς ότι υποσκελίζεται περίπου από μια ακόμα μεγαλύτερη λαμπρότητα, όπως φαίνεται και από το παράδειγμα του υπερμορφωμένου Ιωάννη Γραμματικού, μετέπειτα εικονομάχου πατριάρχη (835-843) που πήγε στη Βαγδάτη το 830 σταλμένος από τον αυτοκράτορα Θεόφιλο για να συνομιλήσει με τον Αββασίδη χαλίφη al-Mamun (813-833), επίσης υπερμορφωμένο για την εποχή του. Η συνήθεια αυτή της πρόκλησης θαυμασμού στον αποδέκτη για το βυζαντινό πρεσβευτή που του αποστέλλεται θα καταστεί επίσης κανόνας με το πέρασμα των αιώνων και το ανώτατο αξίωμα του πατρίκιου - πρεσβευτή θα είναι πάντα ισότιμο με το αξίωμα του πατρίκιου - στρατηγού (ανεξάρτητα από την ονομασία που θα φέρει ο βαθμός του στρατηγού στο Βυζάντιο, ανάλογα με τις διάφορες εποχές) καθώς και με το αξίωμα του μητροπολίτη στην εκκλησιαστική ιεραρχία (αυτός ο τίτλος παραμένει αναλλοίωτος ανά τους αιώνες)[113].

Ωστόσο, σε ό,τι αφορά την εξέλιξη των διπλωματικών αποστολών στη Δύση κατά τη διάρκεια των λεγόμενων «σκοτεινών αιώνων» (650-850 περίπου) τα πράγματα μοιάζουν να περιπλέκονται, επειδή οι αντίθετες πολιτικές παρατάξεις διαδέχονται η μια την άλλη ως κεντρική εξουσία στην Κωνσταντινούπολη, έτσι ώστε οι αντίστοιχες τάσεις στο επίπεδο της εξωτερικής πολιτικής απέναντι στη Δύση να καταντούν πολύ δυσδιάκριτες[114]. Αν όμως η γενική κατεύθυνση της βυζαντινής πολιτικής δεν διακρίνεται με την πρώτη ματιά, δύο τουλάχιστον παράμετροί της μπορούν να θεωρηθούν ως δεδομένες, καθώς φαίνονται «δια γυμνού οφθαλμού»:

Α) Μετά την πτώση του εξαρχάτου της Ραβέννας το 751 και την εξαφάνιση του θεσμού του *πατρίκιου και έξαρχου Ιταλίας* που ήταν ώς τότε ο ανώτατος βυζαντινός εκπρόσωπος στη Δύση, ως διάδοχός του παραμένει στο εξής ο *πατρίκιος και στρατηγός Σικελίας*[115]. Από την άλλη πλευρά, υφαρπάζοντας μαζί με την πολιτική του ανεξαρτησία από τη Βυζαντινή αυτοκρατορία το 756/757 και το δικαίωμα να αναγορεύει και

113. Lounghis, *Ambassades*, 297 κε, 335 κε.

114. Βλ. J. Herrin, Constantinople, Rome and the Franks in the Seventh and Eighth Centuries, στον τόμο: *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, ed by J. Shepard - S. Franklin, Aldershot 1992, 91-107.

115. Τ. Λουγγής, *Η βυζαντινή κυριαρχία στην Ιταλία (395-1071)*, Αθήνα 1989, 148-154.

πατρίκιους στη Δύση, ο Πάπας Ρώμης έχει αναγορεύσει το βασιλέα των Φράγγων Πεπίνο τον Βραχύ (741-768) και τους δύο γιούς του *πατρίκιους των Ρωμαίων*. Στο εξής, οι Φράγγοι ηγεμόνες θα ακολουθούν τις παπικές και όχι τις βυζαντινές εντολές. Τότε, αρχίζει να εκδηλώνεται προοδευτικά η ακόλουθη βυζαντινή διπλωματική αντίδραση σε βάθος χρόνου:

Α1) Το 787, ο πατρίκιος και στρατηγός Σικελίας συνοδευόμενος από δύο *σπαθάριους*, αναγορεύει τον τοπικό πρίγκιπα Βενεβενδού (Benevento) σε πατρίκιο[116]. Η ανώτατη βυζαντινή διοίκηση στη Δύση, περιορισμένη τώρα στη Ν. Ιταλία και Σικελία συνεχίζει να διορίζει πατρίκιους-εκπροσώπους της τους ηγεμόνες των ημιαυτόνομων κρατιδίων εκεί (puffer-states), πάντα μέσα στα εδαφικά όρια που θεωρεί ότι εμπίπτουν στην επικυριαρχία της.

Α2) Πατρίκιοι-πρεσβευτές στους δυτικούς ηγεμόνες/αυτοκράτορες μετά το έτος 800 (αυτοκρατορική στέψη Καρλομάγνου) θα συνεχίσουν να υπάρχουν σύμφωνα με την παράδοση που ισχύει από το 476 και η παρουσία τους στη σύνθεση των βυζαντινών πρεσβειών θα είναι ιδιαίτερα κρίσιμη και αισθητή σε περιόδους πολιτικής και διπλωματικής κρίσης με τη Δύση, όπως π.χ. κατά την κατάληψη της Βάρεως (Bari) από τις συνδυασμένες (χερσαίες φραγγικές και ναυτικές βυζαντινές) χριστιανικές δυνάμεις το 871[117], αλλά και σε άλλες ανάλογες ή αντίστοιχες περιστάσεις. Τώρα όμως, ως πρεσβευτές στη Δύση οι παραδοσιακοί πατρίκιοι θα εναλλάσσονται με τους *πρωτοσπαθάριους*, δηλαδή αξιωματούχους με επίσης βαθμό στρατηγού όπως οι πατρίκιοι, αλλά ελαφρά κατώτερους από τους πατρίκιους[118]. Σε γενικές γραμμές και όπως αποδεικνύεται από τη σύνθεση δεκάδων βυζαντινών πρεσβειών στη Δύση, ο πρωτοσπαθάριος έχει με τον πατρίκιο την ίδια περίπου ιεραρχική απόσταση όπως ο υποστράτηγος από τον αντιστράτηγο, όπως ο απλός επίσκοπος από το μητροπολίτη στις μέρες μας. Από την πλευρά αυτή, είναι χαρακτηριστική η σύνθεση της πασίγνωστης βυζαντινής πρεσβείας που αναγνώρισε τον Καρλομάγνο ως αυτοκράτορα στο Ακυίσγρανον (Aachen - Aix-la-Chapelle) το έτος 812: ένας επίσκοπος και δύο πρωτοσπαθάριοι[119]. Θα έλεγε κανείς ότι, μετά την παπική ανεξαρτησία, η βυζαντινή κεντρική εξουσία χρησιμοποιεί τους πατρίκιους ως πρεσβευτές μόνο σε εξαιρετικές περιστάσεις.

116. *Codex Carolinus no 82 = Monumenta Germaniae Historica, Epistulae III*, έκδ. W. Gundlach, Berolini 1957, 616, 11-13:...*statim missi Grecorum duo spatarii imperatoris cum diucitin* (=διοικητήν), *quod Latine dispositor Siciliae dicitur*...Πρβλ. T. Brown, The Background of Byzantine Relations with Italy in the Ninth Century: Legacies, Attachments and Antagonisms, *Byzantinische Forschungen* 13 (1988), 27-45.

117. Βλ. Β. Βλυσίδου, *Ἐξωτερικὴ πολιτικὴ καὶ ἐσωτερικὲς ἀντιδράσεις τὴν ἐποχὴ τοῦ Βασίλειου Α΄*, Αθήνα 1991, 57-59.

118. Lounghis, *Ambassades*, 320-321.

119. Βλ. *Annales regni Francorum 812* (επίσης πιο πάνω, σημ. 59): *Arsafium et Theognostum protospatharios...*

Α3) Ξεκινώντας από τη Βενεβενδό, ο βυζαντινός τίτλος του πατρίκιου, προφανώς σε ανταγωνισμό με τον παπικής προέλευσης όμοιο τίτλο μετά το 757, περιήλθε προοδευτικά στους επί κεφαλής σχεδόν όλων των ιταλικών επικρατειών που βρίσκονταν σε ημιεξάρτηση από τη Βυζαντινή αυτοκρατορία, ιδιαίτερα στην Αμάλφη και στη Βενετία[120]. Έτσι, χωρίς να χάνει ούτε να αποκηρύσσει τον αρχικό του λειτουργικό σκοπό, ο πατρίκιος-πρεσβευτής είναι και πάλι ισότιμος προς τους επί κεφαλής επικρατειών (οσοδήποτε μικρότερες κι αν είναι τώρα οι υποτελείς στο Βυζάντιο επικράτειες σε σχέση με τα βαρβαρικά κράτη του 5ου και του 6ου αιώνα) όπως φαίνεται καθαρά από την πρεσβεία που έχει ως αποστολέα και πρεσβευτή ταυτόχρονα (προφανέστατα με αυτοκρατορική εντολή από την Κωνσταντινούπολη) τον πατρίκιο και στρατηγό Σικελίας το έτος 787. Το γεγονός ότι τώρα ο πατρίκιος και πρεσβευτής συνοδεύεται από δύο *σπαθάριους* έχει επίσης μιαν ιδιάζουσα σημασία στην τεχνική των βυζαντινών διπλωματικών αποστολών: οι *σπαθάριοι* που αρχίζουν τώρα να εντοπίζονται στη σύνθεση των βυζαντινών πρεσβειών στη Δύση από το 765 και εξής[121] πρέπει να αποτελούν μια μερική βυζαντινή διπλωματική απάντηση στην παπική ανεξαρτησία του 756/757. Πρόκειται για αξιωματούχους μεσαίου επιπέδου που στέλνονται σε ηγεμόνες μικρότερης πολιτικής εμβέλειας από ό,τι οι πατρίκιοι και οι πρωτοσπαθάριοι, καθώς μέσα στη βυζαντινή διοικητική ιεραρχία οι σπαθάριοι βρίσκονται στην υπηρεσία των πατρικίων και των πρωτοσπαθαρίων. Ο βαθμός του σπαθάριου μαζί με τα αντίστοιχα και ισότιμά του αξιώματα (π.χ. ἀσηκρῆτις = *a secretis*) θα αποτελέσει τον κατ' εξοχήν βαθμό των διπλωματικών απεσταλμένων στον Πάπα Ρώμης μετά το 757.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, τα όσα σχετικά με τη λεγόμενη πολιτική οικογένεια του αυτοκράτορα, της οποίας πολιτικής οικογένειας οι πατρίκιοι αποτελούν τα πιο εκλεκτά και επιφανή μέλη, η οικογένεια αυτή εκτείνεται διεθνώς ακριβώς στα όρια της βυζαντινής πολιτικής επικυριαρχίας, ή στα όρια *της οικουμένης*, ενός όρου με πολυσήμαντη έννοια και περιεχόμενο. Οι πατρίκιοι-πρεσβευτές, ισότιμοι με τους ηγεμόνες εκείνους που, θεωρητικά, θα έπρεπε να είναι υποτελείς του βυζαντινού αυτοκράτορα, εξασφαλίζουν την ιδεολογική συνοχή της πολυεθνικής αυτοκρατορίας, των διαφόρων εδαφικών της συστατικών μερών, με το διοικητικό κέντρο, την Κωνσταντινούπολη. Για την ιστορία, πρέπει να αναφερθεί εδώ ότι ο τίτλος και το αξίωμα του πατρίκιου, μαζί με όλα τα «υποτεταγμένα» στον πατρίκιο αξιώματα της βυζαντινής διοικητικής ιεραρχίας

120. Βλ. γενικά A. Toynbee, *Constantine Porphyrogenitus and his World*, Oxford 1973, 479-480. Ο τίτλος του πατρίκιου περιήλθε στην Αμάλφη πριν περιέλθει στο δόγη (δούκα τότε) της Βενετίας. Για την αναγόρευση του δούκα/δόγη της Βενετίας σε πρωτοσπαθάριο γύρω στο 935, βλ. το θεμελιώδες έργο του D. Nicol, *Byzantium and Venice. A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge 1988, 36.

121. Η παρουσία τους στις πρεσβείες στη Δύση εκτείνεται από το 765 ώς το 867. Βλ. Lounghis, *Ambassades*, 327-331.

παρακμάζουν και εξαφανίζονται στα τέλη του 11ου αιώνα ή στις πρώτες αρχές του 12ου, δηλαδή ελάχιστο χρόνο μετά την άλωση της Ν. Ιταλίας το 1071, αυτού του τελευταίου εδαφικού ερείσματος της Βυζαντινής αυτοκρατορίας στη Δύση.

3. Η ιδεολογία της απόλυτης οικουμενικότητας

Σύμφωνα με τον ιστορικό Αγαθία το Μυριναίο, ένθερμο οπαδό του Ιουστινιανού, από τους αυτοκράτορες που βασίλεψαν στην Κωνσταντινούπολη (εννοεί εδώ: από τον πρωτότοκο γιο του Θεοδόσιου Α΄ Αρκάδιο και εξής), ο Ιουστινιανός ήταν ο πρώτος που θα μπορούσε δίκαια να αποκληθεί *αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὀνόματι καὶ πράγματι*[122]. Για να γίνει αντιληπτό το τί σημαίνει αυτός ο τίτλος σε σχέση με τον Αρκάδιο και τους διαδόχους του, που βασίλεψαν στην Κωνσταντινούπολη ως αυτοκράτορες της Ανατολικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας μόνο (*τῶν ἑώων Ῥωμαίων*), αρκεί να διαβάσει κανείς το κατακτητικό πρόγραμμα που έχει η Ανατολική αυτοκρατορία για τη Δύση, όπως τελείως παρενθετικά, συνοπτικά (ίσως επειδή η Νεαρά XXX ασχολείται με τη διοικητική κατάσταση όχι της Δύσης, αλλά της...Καππαδοκίας) αλλά πολύ εύγλωττα περιέχεται στο τέλος της Νεαράς XXX του έτους 536, όταν δηλαδή οι μεγάλες κατακτήσεις είχαν ήδη αρχίσει: *...καίτοιγε ἐν τοσαύταις δαπάναις καὶ πολέμοις μεγάλοις, δι' ὧν δέδωκεν ἡμῖν ὁ θεὸς πρὸς Πέρσας τε ἄγειν εἰρήνην* (εννοεί την *ἀπέραντον εἰρήνην* του 532) *Βανδίλους τε καὶ Ἀλανοὺς καὶ Μαυρουσίους χειρώσασθαι, καὶ Ἀφρικὴν ὅλην* (εννοεί τη νικηφόρα ναυτική εκστρατεία του Βελισάριου εναντίον των Βανδάλων στην Αφρική το 533) *καὶ πρός γε καὶ Σικελίαν κατακτήσασθαι* (ο Βελισάριος μόλις το 535 έχει ολοκληρώσει την κατάκτηση της Σικελίας) *καὶ ἐλπίδας ἔχειν ἀγαθὰς ὅτι καὶ τῶν λοιπῶν ἡμῖν τὴν ἐπικράτειαν νεύσειεν ὁ θεός, ὥνπερ οἱ πάλαι Ῥωμαῖοι μέχρι τῶν πρὸς ἑκάτερον ὠκεανὸν ὁρίων κρατήσαντες ταῖς ἐφεξῆς ἀπέβαλον ῥαθυμίαις*[123].

Σύμφωνα, λοιπόν, με τη μεγαλόστομη αυτή διακήρυξη απόλυτης ρωμαϊκής οικουμενικότητας, τα όρια, τα σύνορα της αυτοκρατορίας πρέπει να βρεθούν και πάλι στους δύο Ωκεανούς Ανατολής και Δύσης όπου βρίσκονταν παλιά, δηλαδή τον Ατλαντικό και τον Ινδικό. Επειδή στην Ανατολή τα αυτοκρατορικά σύνορα φτάνουν ώς την Ερυθρά Θάλασσα (κόλπος της Akaba)[124] που θεωρείται Ινδικός Ωκεανός, απομένει να πραγματοποιηθεί η νέα εδαφική εξάπλωση της αυτοκρατορίας ώς τον Ατλαντικό Ωκεανό, κάτι που grosso modo επιτυγχάνεται ώς τα τέλη της βασιλείας του Ιουστινιανού

122. Αγαθίας, Ε΄, 14, 1, ό. π., 180.

123. *Νεαρά* XXX, έτος 536, κεφ. 11 (*Novellae*, ό. π., 234).

124. Δ. Γ. Λέτσιος, *Βυζάντιο καὶ Ἐρυθρὰ Θάλασσα. Σχέσεις μὲ Νουβία, Αἰθιοπία καὶ Νότια Ἀραβία ὡς τὴν Ἀραβικὴ κατάκτηση*, Αθήνα 1988.

με τη μερική κατάκτηση της Ν. Ισπανίας. Για το λόγο αυτό, ο Αγαθίας -που θεωρεί ότι, από τον Αρκάδιο και εξής ο Ιουστινιανός είναι ο μόνος αυτοκράτορας Ρωμαίων «όνομα και πράγμα», όπως θα λέγαμε σήμερα- είναι και ο μοναδικός βυζαντινός ιστορικός που μνημονεύει βυζαντινά στρατεύματα στην Ισπανία[125]. Την εκστρατεία στην Ισπανία του 552/553 μνημονεύουν μόνο οι δυτικές πηγές.

Η αφοσίωση του Αγαθία στον Ιουστινιανό φαίνεται και στην επίδειξη εκ μέρους του μεγάλης εκτίμησης, αν όχι συμπάθειας, προς στους συμμάχους του Ιουστινιανού Φράγγους[126], διαμέσου της θεωρητικής υποτέλειας των οποίων η επικυριαρχία της αυτοκρατορίας καλύπτει και τη Γαλλία και τη Βρετανία τον 6ο μ. Χ. αιώνα. Σχετικά όμως με το σύμμαχο της αυτοκρατορίας φράγγο βασιλέα Θευδίβερτο Α΄ που είχε προσπαθήσει διαμέσου μιας πρεσβείας του να δείξει στον Ιουστινιανό ότι είναι επικυρίαρχος και της Βρετανίας, ο Αγαθίας αναφέρει ότι είχε αγανακτήσει εξ αιτίας του ότι στο πρωτόκολλο των αυτοκρατορικών γραμμάτων που του έστελνε (*ἐν τοῖς βασιλείοις προγράμμασιν*) ο Ιουστινιανός αποκαλούσε τον εαυτό του Φραγγικό και Αλαμαννικό κλπ, σαν να είχε υποτάξει ο ίδιος με τα όπλα αυτά τα έθνη[127]. Εξ αιτίας αυτής της σοβαρής διπλωματικής παρεξήγησης μοιάζει να ναυαγεί η φραγγική στρατιωτική επικουρία στην Ισπανία και η ανάκτηση εκεί δεν ολοκληρώνεται κατά το υπόδειγμα που είχε σχεδιαστεί για την Ιταλία. Βλέπει κανείς ότι η ηγεμονική οργή ματαιώνει μια συμμαχία δεκαετιών που, όμως θα αναβιώσει σύντομα, αν και οι Φράγγοι θα μάθουν ότι το να κατεβαίνουν από τα Βόρεια, είτε στην Ιταλία είτε στην Ισπανία, για να βοηθήσουν την Ανατολική αυτοκρατορία που προελαύνει από τα Νότια δεν τους αποφέρει οφέλη. Στο τεράστιας πολιτικής εμβέλειας πανευρωπαϊκό, με τα μέτρα της εποχής, αυτό πρόβλημα, η σύνθεση των αντίθετων απόψεων Ανατολής και Δύσης που θα επέλθει τον 8ο αιώνα θα είναι κάτι που κανένας δεν είχε θελήσει και, προ παντός, δεν είχε προβλέψει. Δυστυχώς, η θεωρητική επικυριαρχία της αυτοκρατορίας σε ολόκληρη τη Δυτική Ευρώπη, και όχι μόνο στην Ιταλία και στη Ν. Ισπανία διαμέσου των ορθόδοξων συμμάχων Φράγγων δεν φαίνεται στους χάρτες που απεικονίζουν την Ευρώπη στα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Ιουστινιανού. Για τους άμεσους διαδόχους του όμως, δεν υπάρχει η παραμικρή ένδειξη ότι η πάγια αυτή πολιτική της απόλυτης οικουμενικότητας αλλάζει, παρά μόνον όταν συμβούν δύο ριζικές μεταβολές στη στροφή από τον 6ο στον 7ο αιώνα, που είναι οι ακόλουθες: 1) Η προσχώρηση όλων των αρειανικών βαρβαρικών βασιλείων της Δυτικής Ευρώπης στην Ορθοδοξία διαμέσου όχι πια της φραγγοβυζαντινής στρατιωτικής συμμαχίας, αλλά

125. Αγαθίας, Ε΄, 13, 8, ό. π., 180.

126. Αγαθίας, Α΄, 2, 1-3, ό. π., 11-13.

127. Αγαθίας, Α΄, 4, 2, ό. π., 14.

διαμέσου ενεργειών του Πάπα Ρώμης, έτσι ώστε να μην υπάρχουν πια αρειανικά αιρετικά κράτη στη Δύση και 2) Η οριστική ανατροπή της ιουστινιάνειας δυναστείας και της αδιάλλακτης ιδεολογικά εξωτερικής της πολιτικής της απόλυτης οικουμενικότητας από την αιματηρή πληβειακή επανάσταση του 602, που αναγνωρίζει επί τέλους την αδυναμία της αυτοκρατορίας να κατακτήσει τη Δύση με τα όπλα και συνάπτει συνθήκη ειρήνης με τους νέους κατακτητές της Ιταλίας Λογγοβάρδους[128]. Οι επόμενες βασιλείες από τον Ηράκλειο (610-641) και εξής δεν μπορούν τίποτε περισσότερο, παρά να προσπαθούν να πείσουν, χωρίς βέβαια και να το διακηρύσσουν ανοιχτά, ότι και αυτές οι συνθήκες ειρήνης που συνάπτονται τώρα είναι ετεροβαρείς όπως παλιότερα το *foedus*, τώρα όμως είναι φανερό ότι η σύναψη συνθηκών και η αναζήτηση συμμαχιών δεν υπακούουν πια στο θρησκευτικό κριτήριο της ομοδοξίας, όπως οι παλαιότερες συνθήκες συμμαχίας με τους Φράγγους. Στην Κεντροανατολική Ευρώπη π.χ., ήδη επί Ηράκλειου η αυτοκρατορία αρχίζει να αναζητεί μόνιμους συμμάχους σε ειδωλολάτρες, όπως είναι τότε οι Χάζαροι[129]. Μια τόσο αισθητή μεταβολή στην εξωτερική πολιτική της αυτοκρατορίας είναι φυσικό να απομακρύνει την ενοποιημένη τώρα στην Ορθοδοξία Δυτική Ευρώπη που, όμως, σε ό,τι αφορά το διεθνές διπλωματικό επίπεδο, εξακολουθεί να μην θεωρείται (ούτε η ίδια θεωρεί τον εαυτό της) ισότιμη με τη Βυζαντινή αυτοκρατορία, μοναδική κληρονόμο της Ρωμαϊκής παράδοσης.

Όπως μπορεί πολύ εύκολα να καταλάβει κανείς, η ιδεολογία της απόλυτης οικουμενικότητας στην εξωτερική πολιτική, η πολιτική δηλαδή της επιστροφής σε μια κατάσταση ανάλογη ή αντίστοιχη με αυτή της αρχαίας Ρώμης, όπου τα σύνορα της αυτοκρατορίας βρίσκονταν στα πέρατα του πολιτισμένου κόσμου δεν μπορούσε να ευδοκιμήσει σε μια τόσο ταραγμένη εποχή δημιουργίας και ισχυροποίησης τόσων νέων κρατών στη Δυτική Ευρώπη. Από μια άποψη, η πολιτική αυτή έδειχνε να πηγαίνει αντίθετα προς το ρεύμα της εποχής. Αν η επικράτηση της αναχρονιστικής αυτής ιδεολογίας έδειχνε κάτι το περίπου φυσικό την εποχή της κυριαρχίας μιας συγκλητικής αριστοκρατίας που μόλις είχε προσέλθει στο χριστιανισμό και την ορθοδοξία ταυτόχρονα (5ος/6ος αιώνες) και έτσι επιχειρούσε να ανακτήσει ό,τι πίστευε ότι της ανήκε από παλιά, η βυζαντινή κρατική εξουσία φρόντιζε σχεδόν αδιάλειπτα να μετριάζει τις συνέπειες που θα είχε μια ανεξέλεγκτη πολιτική κατάκτησης ενός ολόκληρου κόσμου, εφευρίσκοντας την πολιτική του προσεταιρισμού ενός ομόδοξου και ισχυρού συμμάχου στη Δύση, των

128. K. P. Christou, *Byzanz und die Langobarden. Von der Ansiedlung in Pannonien bis zur endgültigen Anerkennung (500-680)*, Athen 1991, 158, 189.

129. T. C. Lounghis, Byzantine Political Encounters concerning Eastern Europe, *Byzantina et Slavica Cracoviensia* 3 (2001), 19-25.

Φράγγων[130], που μπορεί να είναι ιδεολογικά και ιεραρχικά υποδεέστερος, το γεγονός όμως ότι είναι πανίσχυρος στρατιωτικά και κυριαρχεί σε Βουργούνδιους, Βησιγότθους και Άγγλους στη Δύση σε συνδυασμό με την αρχική του μοναδική ορθοδοξία απέναντι σε τόσους αρειανούς, του προσπορίζει ένα ιδιαίτερο γόητρο. Οι καιροί θα δείξουν ότι οι θεωρητικά υποδεέστεροι αλλά ιδιαίτερα υπολογίσιμοι αυτοί ομόδοξοι σύμμαχοι είχαν απόλυτο δίκιο να αγανακτούν όπως αγανακτούσε ο ευερέθιστος και αλαζονικός ηγεμόνας τους Θευδίβερτος Α΄ στα μέσα του 6ου αιώνα με το βυζαντινό αυτοκρατορικό πρωτόκολλο που απαριθμούσε όλους τους πραγματικά και θεωρητικά υποταγμένους στην αυτοκρατορία λαούς. Με λίγα λόγια, είναι φανερό ότι η ιδεολογία ή θεωρία της απόλυτης οικουμενικότητας δεν θα μπορούσε να αντέξει στο χρόνο και, αργά ή γρήγορα, θα έπρεπε να εγκαταλειφθεί και να αντικατασταθεί, πολύ περισσότερο που, κατά τον 7ο και τον 8ο αιώνα η Βυζαντινή αυτοκρατορία ακρωτηριάζεται εδαφικά σε τέτοιο σημείο, ώστε η συνολική της έκταση να μην της επιτρέπει πια να έχει εκτεταμένες διεκδικήσεις στη Δύση, όπως παλιά. Η εποχή κατά την οποία δεσπόζει η θεωρία ή ιδεολογία της απόλυτης οικουμενικότητας διαρκεί όσον καιρό η Δυτική Ευρώπη αποδέχεται την πολιτική επικυριαρχία και υπεροχή του βυζαντινού αυτοκράτορα, δηλαδή ώς την απόσχιση της Εκκλησίας της Ρώμης στα μέσα του 8ου αιώνα.

4. Η ιδεολογία της περιορισμένης οικουμενικότητας

Όπως φαίνεται και από τον τίτλο αυτής της ενότητας και με βάση το τί ειπώθηκε πιο πάνω, μια ιδεολογία περιορισμένης οικουμενικότητας υποδηλώνει ότι οι εδαφικές διεκδικήσεις και απαιτήσεις στη Δύση πρέπει να είναι τώρα περιορισμένες και ίσως και να μην υιοθετούν το κατακτητικό πρόγραμμα της Νεαράς XXX, ώς τα όρια των δύο ωκεανών. Αναγνωρίζοντας μια συγκεκριμένη και οριοθετημένη σφαίρα εδαφικής επέκτασής της στη Δύση, η Βυζαντινή αυτοκρατορία αναγνωρίζει έμμεσα και ένα είδος διπλωματικής ισορροπίας με τη Δύση, πάνω στη βάση ότι του ότι η Ρώμη, *ἡ πρεσβυτέρα Ῥώμη*, δεν κυβερνάται πια από το Βυζαντινό αυτοκράτορα.

Νυνὶ δὲ ἐγένετο ἡ καινοτομία αὕτη, διὰ τὸ τὴν Ῥώμην ἀποθέσθαι τὸ βασίλειον κράτος καὶ ἰδιοκρατορίαν ἔχειν, καὶ δεσπόζεσθαι κυρίως παρά τινος κατὰ καιρὸν πάπα, θα γράψει ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος (945-959)[131]. Με την απερίφραστη αυτή αυτοκρατορική ομολογία, το Βυζάντιο αναγνωρίζει την κοσμική ισχύ και κυριαρχία του Πάπα Ρώμης. Το πότε έγινε η *καινοτομία αὕτη*, υπάρχει στη

130. Πρβλ. την παλιά αλλά πολύ χρήσιμη μονογραφία του A. Gasquet, *L'empire byzantin et la monarchie franque*, Paris 1888.

131. Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, *Περὶ θεμάτων* (έκδ. A. Pertusi, Città del Vaticano 1952), II, 10, σ. 94.

Χρονογραφία του Θεοφάνη. Εκεί λέγεται ότι *ἐν δὲ τῇ πρεσβυτέρᾳ Ῥώμῃ Γρηγόριος, ὁ πανίερος ἀποστολικὸς ἀνὴρ καὶ Πέτρου τοῦ κορυφαίου σύνθρονος, λόγῳ καὶ πράξει διαλάμπων, ὃς ἀπέστησε Ῥώμην τε καὶ Ἰταλίαν καὶ πάντα τὰ ἑσπέρια τῆς τε πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ὑπακοῆς Λέοντος καὶ τῆς ὑπ' αὐτὸν βασιλείας*[132], αποδίδοντας στον πάπα Γρηγόριο Β΄ (715-731) ή Γρηγόριο Γ΄ (731-741) την απόσχιση ολόκληρης της Δύσης από την κυριαρχία του αυτοκράτορα Λέοντος Γ΄ (717-741). Ανεξάρτητα από το ότι η «ανακήρυξη» του παπικού κράτους έγινε σχετικά λίγο αργότερα, το 756[133], η βυζαντινή ιστοριογραφία που θέλει να καταλογίσει στον εικονομάχο αυτοκράτορα Λέοντα Γ΄ τον Ίσαυρο την απώλεια της Δύσης τοποθετεί γενικά σωστά τα γεγονότα προς τα μέσα του 8ου αιώνα. Σύμφωνα με τα πολιτικά και ιστοριογραφικά κείμενα που αποδίδονται στον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ζ΄ τον Πορφυρογέννητο και στον ιδεολογικό του περίγυρο, η Ρώμη *δεν βασιλεύεται πια* (η Ρώμη δεν αναγνωρίζει την αυτοκρατορική εξουσία) και, μαζί με αυτό το γεγονός, διάφορες επαρχίες της Ιταλίας διαφεύγουν από τη βυζαντινή κυριαρχία, κάτι που δεν συνέβαινε *βασιλευομένης τῆς Ρώμης*. Κανονικά, θα έπρεπε Βυζαντινή αυτοκρατορία και αυτοκράτορας να εγκαταλείψουν τη γενική *τῶν Ρωμαίων* που τους συνοδεύει, κάτι που δεν γίνεται βέβαια, αλλά, μαζί με την αναγνώριση της πολιτικής ανεξαρτησίας του Πάπα Ρώμης, ο Πορφυρογέννητος μνημονεύει το βυζαντινό αυτοκράτορα ως *αὐτοκράτορα Κωνσταντινουπόλεως*[134], κάτι πολιτικά και ιδεολογικά απαράδεκτο. Παράλληλα, και σε προφανή αντιπαράθεση με την πρεσβυτέρα Ρώμη που δεν βασιλεύεται πια, ο Πορφυρογέννητος, κατ' εξοχήν θεωρητικός της νέας πολιτικής ιδεολογίας της περιορισμένης οικουμενικότητας θα αναφέρει ότι υπάρχει ένα τμήμα της Ιταλίας που έχει κατακυρωθεί με συνθήκη *τῇ καθ' ἡμᾶς νέᾳ Ῥώμῃ*[135]. Το ρήμα που χρησιμοποιεί το βυζαντινό κείμενο για την περίπτωση είναι *προαφώρισται* και το έγκυρο λεξικό Liddell - Scott - Jones σημειώνει στο ρήμα *ἀφορίζω = to mark off by boundaries*, οπότε, με την προσθήκη της πρόθεσης *προ-* (*προαφορίζω*) οδηγούμαστε στο προφανές συμπέρασμα ότι κάποιες εδαφικές εκτάσεις στην Ιταλία είχε συμφωνηθεί και καθοριστεί με συνθήκη να ανήκουν στην αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης πριν γραφτεί το κείμενο των Συνεχιστών του Θεοφάνη του 10ου αιώνα που αναφέρεται στο Βασίλειο Α΄ τον Μακεδόνα (867-886) και στο οποίο ανήκει το απόσπασμα που αναφέρθηκε. Το εδαφικό αυτό τμήμα που περιέρχεται στην αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης (Βυζαντινή) δεν είναι άλλο από τη Ν. Ιταλία, πιθανότατα ώς τα όρια του παπικού κράτους καθώς,

132. Θεοφάνης, ό. π., 408.

133. E. Caspar, *Das Papsttum unter fränkischer Herrschaft*, Darmstadt 1965.

134. T. C. Lounghis, Sur la date du "De thematibus", *Revue des Études Byzantines* 31 (1973), 299-305.

135. *Συνέχεια Θεοφάνη*, ό. π., 288.

επί Βασιλείου Β΄ (976-1025) τα σύνορά του θα φτάσουν ώς τη Ρώμη, σύμφωνα με τον Ιωάννη Σκυλίτζη[136] και, όταν οι Νορμανδοί θα το κατακτήσουν καταλύοντας οριστικά την εκεί βυζαντινή κυριαρχία λίγο μετά τα μέσα του 11ου αιώνα, ο Μιχαήλ Ψελλός θα αναφέρει ότι *Ἰταλίαν ἀποσεσυλήμεθα καὶ τὸ σεμνότατον τῆς ἀρχῆς ἀφῃρήμεθα μέρος*[137]. Αυτή η εδαφικά περιορισμένη βυζαντινή ανάκτηση στη Δύση την εποχή της Μακεδονικής δυναστείας (867-1057) θα περιλάβει, εκτός από τη Ν. Ιταλία, και τη Δαλματία δίνοντας με τον τρόπο αυτό στους αυτοκράτορες εκπρόσωπους της δυναστείας τη δυνατότητα της προπαγανδιστικής και καθησυχαστικής για τη Δύση διαβεβαίωσης, ότι η Βυζαντινή αυτοκρατορία είναι και ήταν πάντα μια αποκλειστικά ανατολική αυτοκρατορία ανατρέχοντας στον Κωνσταντίνο Α΄ (306-337) ή ακόμα πιο πίσω, στον Διοκλητιανό (284-305), δηλαδή σε εκείνους τους αυτοκράτορες που είχαν μεταφέρει την έδρα της αυτοκρατορίας στην Ανατολή αλλά ποτέ στον Ιουστινιανό Α΄ (527-565) που, ξεκινώντας από την Ανατολή, δηλ. την Κωνσταντινούπολη, έγινε αυτοκράτορας των Ρωμαίων *ὀνόματι καὶ πράγματι*[138].

Δεν είναι όμως μόνο οι οπαδοί της ιουστινιάνειας απόλυτης οικουμενικότητας σαν τον Αγαθία που ανατρέχουν στους ανατολικούς αυτοκράτορες που βασίλευσαν στην Κωνσταντινούπολη από τον Αρκάδιο και εξής. Και οι ιδεολόγοι της περιορισμένης οικουμενικότητας που έγραψαν τα δοξαστικά κείμενα (*Τὰ μετὰ τὸν Θεοφάνη*, ή *Συνέχεια Θεοφάνη*, βιβλίο Ε΄) για το Βασίλειο Α΄ που πέτυχε την εδαφικά περιορισμένη ανάκτηση στη Δύση ισχυρίζονται στο προοίμιο του βιβλίου Ε΄ των *Μετὰ τὸν Θεοφάνη* ότι από τους αυτοκράτορες *τῆς ἐν Βυζαντίῳ ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς*[139] θα διηγηθούν τα έργα και τις ημέρες ενός μόνο πρόσφατου αυτοκράτορα, του Βασιλείου Α΄, που έγινε *μέγα ὄφελος* για την αυτοκρατορία. Εδώ, οι συγγραφείς υπονοούν ότι πρώτος ο Βασίλειος Α΄ ξεπέρασε τα εδαφικά όρια που ίσχυαν από τότε που η αυτοκρατορία μοιράστηκε στον Αρκάδιο και στον Ονώριο το 395 (sic) και, έτσι, με το *προαφώρισται* αυτό, υπονοείται ότι ο Βασίλειος Α΄ προσάρτησε νόμιμα Δαλματία και Ν. Ιταλία που ανήκαν από το 395 στη Δυτική αυτοκρατορία του Ονώριου (sic iterum). Πράττοντας αυτό, οι ιδεολόγοι της περιορισμένης οικουμενικότητας αποσιωπούν -σκόπιμα, όπως φαίνεται- τον Ιουστινιανό Α΄ και τις οικουμενικές του κατακτήσεις στη Δύση. Από ό,τι μπορούμε να υποθέσουμε από τα κείμενα της Μακεδονικής δυναστείας που προπαγανδίζουν την περιορισμένη οικουμενικότητα, ο Ιουστινιανός απαντάται εκεί ως μεγάλος νομοθέτης, μεγάλος

136. Σκυλίτζης, (έκδ. I. Thurn, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 5, Berlin-New York 1973),426.

137. Ψελλός, *Χρονογραφία* (έκδ. S. Impellizeri, Milano 1978), II, 10.

138. Αγαθίας, Ε΄, 14, 1, ό. π., 180.(βλ. και παράθεμα αρ. 17α)

139. *Συνέχεια Θεοφάνη*, ό. π., 211/212 (βλ. και παράθεμα αρ. 17β).

δημιουργός της Αγίας Σοφίας, αλλά σε καμιά περίπτωση ως κατακτητής της Δύσης. Πρόκειται λοιπόν για μια γιγαντιαίας έκτασης damnatio memoriae που περιλαμβάνει πια, όχι μόνο τον Ιουστινιανό Α΄ και το κατακτητικό του έργο στη Δύση, αλλά και άλλους αυτοκράτορες που είχαν ανάλογη δραστηριότητα, όπως π.χ. τον Κώνσταντα Β΄ (642-668) που πραγματοποίησε εκστρατεία στην Ιταλία αυτοπροσώπως.

5. Η αντιπαράθεση των δύο ιδεολογιών: ο πρεσβευτής Λιουτπράνδος της Κρεμόνας

Επιφανής πολιτικός, διπλωματικός και εκκλησιαστικός παράγοντας στη Δυτική Ευρώπη του 10ου αιώνα, αλλά και προικισμένος συγγραφέας, ο επίσκοπος Κρεμόνας Λιουτπράνδος (920-973 περίπου) επισκέφθηκε δύο φορές τη βυζαντινή πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη ως πρεσβευτής, το 948/949 και το 968. Την πρώτη φορά, οπότε αυτοκράτορας ήταν ο λόγιος γόνος της Μακεδονικής δυναστείας Κωνσταντίνος Ζ΄ ο Πορφυρογέννητος (945-959), οι εντυπώσεις του Λιουτπράνδου ήταν καλές, ενώ, είκοσι χρόνια αργότερα, όταν ο Λιουτπράνδος έρχεται πια ως πρεσβευτής του σχετικά νεόστεπτου γερμανού αυτοκράτορα Όθωνος του Α΄ (936-973, αυτοκρατορική του στέψη το 962) για να ζητήσει μια βυζαντινή αυτοκρατορική νύφη για το διάδοχο του θρόνου της Δύσης, επίσης Όθωνα (973-983), οι αξιωματούχοι της βυζαντινής αυλής που περιστοιχίζουν τον τωρινό αυτοκράτορα-πολεμιστή Νικηφόρο Β΄ Φωκά (963-969) τον κακομεταχειρίζονται και τον προσβάλλουν, κάτι που τον κάνει να διαμαρτύρεται έντονα στο έργο του *Relatio de legatione Constantinopolitana* που αναφέρεται στην πρεσβεία του του 968. Αντίθετα, στο πρώιμο έργο του *Antapodosis* που περιλαμβάνει τις εντυπώσεις του από την πρεσβεία του του 948/9, τα γραφόμενά του είναι τελείως διαφορετικά (βλ. και παραθέματα αρ. 16, 19).

Στο πρόβλημα αυτό των δύο διαφορετικών μεταχειρίσεων και αντίστοιχων εντυπώσεων του Λιουτπράνδου της Κρεμόνας από τη βυζαντινή κρατική εξουσία έχει επιχειρηθεί να δοθούν πολλές παραπλήσιες ερμηνείες σχετικά με την υποτιθέμενη αδιαλλαξία των Βυζαντινών να δίνουν πορφυρογέννητες πριγκίπισσες (αστήρικτο, όπως προκύπτει[140]) ή σχετικά με το γερμανοβυζαντινό στρατιωτικό ανταγωνισμό στη Ν. Ιταλία[141]. Η λύση στο προκείμενο πρόβλημα, απλή όπως και το περίφημο αυγό του Κολόμβου, βρίσκεται στην ύπαρξη και αντιπαράθεση των δύο αντιθέτων βυζαντινών ιδεολογιών σχετικά με την ακολουθητέα πολιτική απέναντι στην ανερχόμενη πολιτικά

140. F. Tinnefeld, Byzantinische auswärtige Heiratspolitik vom 9. zum 12. Jahrhundert. Kontinuität und Wandel der Prinzipien und der praktischen Ziele, *Byzantinoslavica* 54 (1993), 21-28.

141. M. Rentschler, *Liutprand von Cremona. Eine Studie zum ost - westlichen Kulturgefälle im Mittelalter*, Frankfurt am Main 1981.

Δύση, δηλαδή ανάμεσα στην ιδεολογία της περιορισμένης οικουμενικότητας που προωθούσε η Μακεδονική δυναστεία και εκείνη της απόλυτης οικουμενικότητας που θα επιχειρούσε να επαναφέρει ο Νικηφόρος Φωκάς, μιμητής του Ιουστινιανού, ακριβώς όπως ο υμνητής του Νικηφόρου Φωκά Λέων Διάκονος είναι μιμητής του υμνητή του Ιουστινιανού, του Αγαθία.

Το 948, ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ΄ δέχεται ευμενέστατα το Λιουτπράνδο και, ώς το 955, συνομολογείται συνθήκη ειρήνης στην Ιταλία[142]. Τα κείμενα της Μακεδονικής δυναστείας όπως π.χ. ο Ιωάννης Σκυλίτζης, αποκαλούν τον Όθωνα Α΄ πριν από την αυτοκρατορική του στέψη στη Ρώμη το 962 *βασιλέα τῶν Φράγγων*[143], που σημαίνει *αὐτοκράτορα* και όχι *ρῆγα* (*rex*), αλλά αυτή η νέα (μετά από εκείνη του Καρλομάγνου το 800) αυτοκρατορική στέψη στη Δύση συνεπάγεται και επιφέρει βίαιες βυζαντινές αντιδράσεις εκ μέρους της νέας, ακμαίας και ισχυρής στρατιωτικά αριστοκρατίας της γης που βρίσκεται τότε σε ανοδική πορεία μέσα στη βυζαντινή κοινωνία. Εκπρόσωπος αυτής της σφριγηλής αριστοκρατίας που αντικειμενικά ηγείται του βυζαντινού στρατού σε μια σειρά από λαμπρές νικηφόρες εκστρατείες είναι ο στρατηγός Νικηφόρος Β΄ Φωκάς που εξεγείρεται ως σφετεριστής το 963 και επικεφαλής ενός οικογενειακού συνασπισμού, ανατρέπει τη δυναστική νομιμότητα και προωθεί τη ρήξη στις ειρηνικές ώς τότε σχέσεις με τη Δύση. Όπως παλιότερα, τον 6ο αιώνα, ο πανηγυριστής του Ιουστινιανού Α΄ Αγαθίας ο Μυρινaίος είχε ανακηρύξει τον Ιουστινιανό αυτοκράτορα Ρωμαίων *ὀνόματι καὶ πράγματι*, έτσι και τώρα, τον 10ο αιώνα, ο πανηγυριστής του Νικηφόρου Φωκά Λέων ο Διάκονος που, ας σημειωθεί, έχει αποδειχθεί ότι μιμείται τον Αγαθία[144], υποστηρίζει ότι αν η *βάσκανος μοῖρα* δεν είχε οδηγήσει τόσο νωρίς στον τάφο το Νικηφόρο Φωκά, τίποτε δεν θα τον είχε εμποδίσει να στήσει τα όρια της αυτοκρατορίας του στον Ωκεανό δυτικά και στην Ινδία ανατολικά[145], επαναλαμβάνοντας λίγο-πολύ το πολιτικό πρόγραμμα της ιουστινιάνειας ανάκτησης που περιλαμβάνεται στο κεφάλαιο 11, παράγραφος 2 της Νεαράς αρ. 30 του 535. Έτσι, σύμφωνα με το Λιουτπράνδο της Κρεμόνας, οι άνθρωποι του Νικηφόρου Φωκά χαρακτηρίζουν τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο ως μαλθακό (*homo lenis*) που προσεταιριζόταν τα ξένα έθνη με δώρα[146], ενώ, αντίθετα, ο Νικηφόρος υποτάσσει τα έθνη με τρομοκρατία και σπαθί (*terrore et gladio*) και,

142. T. C. Lounghis, Le poids spécifique du commandement suprême en Italie dans la formation de l'idéologie politique du Xe siècle, στον τόμο *L'Ellenismo Italiota dal VII al XII secolo*, Atene 2001, 153-164.

143. T. C. Lounghis, Der Verfall des Papsttums im X. Jahrhundert als Ergebnis der Deutsch-byzantinischen Annäherung, *Βυζαντιακά* 14 (1994), 217-236.

144. Ν. Μ. Παναγιωτάκης, Λέων ὁ Διάκονος, Α΄: Τὰ βιογραφικά, *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 34 (1965), 1-138.

145. Λέων Διάκονος (έκδ. C. B. Hase, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Βόννη 1828), 81 και 90.

146. *Legatio*, 55, ό. π. 205-206 και παράθεμα αρ. 18.

περνώντας με αυτόν τον τρόπο σε απροκάλυπτες απειλές απέναντι στη χριστιανική Δύση, απαιτεί την επιστροφή στη Βυζαντινή αυτοκρατορία τίποτε λιγότερο από τη Ρώμη και τη Ραβέννα[147], κάτι που σημαίνει ολοκληρωτική κατάργηση της διαλλακτικής εξωτερικής πολιτικής της Μακεδονικής δυναστείας απέναντι στη Δυτική Ευρώπη. Έτσι, είναι εντελώς δικαιολογημένη η δυσάρεστη έκπληξη του πρεσβευτή Λιουτπράνδου, τα κείμενα του οποίου (όπως και τα περισσότερα κείμενα της τότε λατινόφωνης Δυτικής Ευρώπης) προσφέρουν πολύ πιο εύλογες ερμηνείες για τη βυζαντινή εξωτερική πολιτική από τα βυζαντινά κείμενα που καταγίνονται συνήθως με ιστορίες μίσους και πάθους σε εντελώς τυποποιημένο ύφος και κινούνται σε πολύ στενό ορίζοντα.

Σε αντίθεση, λοιπόν, με τα βυζαντινά κείμενα που αποδίδουν τη δολοφονία του Νικηφόρου Φωκά στη συνωμοσία της Θεοφανούς με τον τότε εραστή της Ιωάννη Τζιμισκή, τα δυτικά κείμενα αναφέρουν ότι η δολοφονία του Νικηφόρου, πάντα με πρωτοβουλία της Θεοφανούς, είχε σαν αίτιο τη γενική δυσαρέσκεια των υπηκόων του για τις αποτυχίες και τις ήττες που είχε υποστεί ο Νικηφόρος στη Δύση. Τη γενικευμένη λαϊκή δυσαρέσκεια ή και αγανάκτηση εναντίον του Νικηφόρου Φωκά δεν αρνούνται ούτε τα ίδια τα βυζαντινά κείμενα. Το γεγονός όμως είναι ότι ο νέος αυτοκράτορας Ιωάννης ο Τζιμισκής (969-976) επανήλθε στην ειρηνική πολιτική της Μακεδονικής δυναστείας προς τη Δύση, παραχωρώντας πανηγυρικά ως σύζυγο του Όθωνος Β΄ (973-983) την ανηψιά του Θεοφανώ Σκλήραινα - Φώκαινα το 972. Αυτή η βυζαντινή πριγκίπισσα, αρχικά ως αυτοκράτειρα και, στη συνέχεια, από το 983 ώς το 991, αντιβασίλισσα - επίτροπος του ανήλικου γιού της Όθωνος Γ΄ (983-1002) κυβέρνησε τη γερμανική αυτοκρατορία με μεγάλη φρόνηση και αφοσίωση ώς το έτος του θανάτου της (991).

Για να συνοψίσουμε ώς εδώ, τα κείμενα του πρεσβευτή Λιουτπράνδου της Κρεμόνας επιτρέπουν να ανιχνεύσουμε και να εξακριβώσουμε τη διαμάχη ανάμεσα στις δύο βυζαντινές πολιτικές ιδεολογίες της εξωτερικής πολιτικής και τις στρατηγικές που πηγάζουν από αυτές: ξεκινώντας και οι δύο πολιτικές ιδεολογίες από το γεγονός ότι η Βυζαντινή αυτοκρατορία είναι μια Ρωμαϊκή αυτοκρατορία που εδρεύει τώρα στην Κωνσταντινούπολη από τον Αρκάδιο και εξής, αντιπαρατίθενται μεταξύ τους σχετικά με την ακόλουθη επιλογή: αν το μεγαλύτερο όφελος για την αυτοκρατορία αυτή συνίσταται στο να επιχειρηθεί η κατάκτηση/ανάκτηση ολόκληρης της παλιάς Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (παράδοση της Ιουστινιάνειας ανάκτησης που φτάνει ώς το Νικηφόρο Φωκά) ή, αντίθετα, στο να περιοριστεί η ανάκτηση και βυζαντινή κυριαρχία

147. *Legatio*, 15, ό. π. 184 (και παράθεμα αρ.21).

στη Δύση σε ορισμένα περιορισμένης έκτασης εδάφη που προσαρτώνται στη Βυζαντινή αυτοκρατορία με έγκριση της Δύσης, όπως είναι η Δαλματία και η Ν. Ιταλία. Αυτή η τελευταία ιδεολογία της περιορισμένης οικουμενικότητας δεν αποκηρύσσει μόνο τον Ιουστινιανό ως κατακτητή, αλλά επιχειρεί και ένα συμβιβασμό με τις ιστορικές πλαστογραφίες στις οποίες έχει επιδοθεί η Παποσύνη, γνωστές ως *Κωνσταντίνεια Δωρεά*[148].

Ο τροποποιημένος –για να μην πει κανείς μεταμορφωμένος- Κωνσταντίνος της ιδεολογίας της περιορισμένης οικουμενικότητας είναι, κατά κάποιον τρόπο, ένας «διαχρονικός» αυτοκράτορας που έχει πολλαπλή και πολυεπίπεδη σημασία: Αρχικά, επειδή μετέφερε την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας στην Ανατολή, στο αρχαίο Βυζάντιο, ακριβώς όπως ο Διοκλητιανός είχε επίσης μεταφέρει λίγο νωρίτερα την έδρα της αυτοκρατορίας στην Ανατολή, στη Νικομήδεια. Μαζί με το Διοκλητιανό, ο Κωνσταντίνος Α΄ αποτελεί τις απαρχές μιας αυτοκρατορίας που θέλει να είναι πάντα ανατολική και, από τη βασιλεία του Αρκάδιου (395-408) και εξής, έχει ως μόνιμη πια πρωτεύουσα την Κωνσταντινούπολη. Τονίζοντας έντεχνα την ιδιαίτερα σημαντική αυτή ρωμαϊκή ιδιομορφία, αρκετά κείμενα χρησιμοποιούν την έκφραση *ἡ ἐν Βυζαντίῳ ῥωμαϊκὴ ἀρχή*, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για άσκηση πολιτικής απέναντι στη Δυτική Ευρώπη.

Ο Κωνσταντίνος Α΄ είναι ο οριστικός μεταφορέας της έδρας της αυτοκρατορίας στην Ανατολή και επειδή από τότε η Ρώμη δεν αποτελεί πια την αυτοκρατορική έδρα (παύει να *βασιλεύεται*) και περνάει στην κυριαρχία του...Πάπα, όπως λέει το σύγγραμμα *Περί Θεμάτων* του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου τον 10ο αιώνα[149]. Το χρονικό πολυεπίπεδο αξίζει μια προσοχή: Μπορεί ο Κωνσταντίνος Α΄ να βασίλευσε τον 4ο αιώνα, όπως όλοι ξέρουμε, αλλά η Ρώμη πέρασε στην κυριαρχία του Πάπα...λίγο μετά τα μέσα του 8ου αιώνα (το756), τότε δηλαδή που χαλκεύθηκε η λεγόμενη *Κωνσταντίνεια Δωρεά*. Η βυζαντινή ιδεολογία της περιορισμένης οικουμένης έχει ανάγκη να αποδεχθεί τα όσα επιτάσσει η *Κωνσταντίνεια Δωρεά* (ειδικά τη δήθεν παραχώρηση της Ρώμης και της Δύσης στον Πάπα από τον Κωνσταντίνο Α΄) για να μπορεί στη συνέχεια να επαινέσει τη Μακεδονική δυναστεία που κατόρθωσε με τον αρχηγέτη της Βασίλειο Α΄ να ανακτήσει δυτικά εδάφη (Δαλματία και Ν. Ιταλία). Και, εφ' όσον ο Κωνσταντίνος Α΄ κληροδότησε τη Ρώμη και την Ιταλία στους διαδοχικούς Πάπες, ο Ιουστινιανός Α΄ που τόλμησε να ανακτήσει Ιταλία και Ρώμη πρέπει να περάσει στη λησμονιά. Με τον τρόπο αυτό και μετατρέποντας τον Κωνσταντίνο Α΄ σε έναν αυτοκράτορα που δεσπόζει στην

148. Βλ. τα σχετικά στο τμήμα περί σχέσεων με τον Πάπα, παρακάτω, σ. 159.

149. *Περὶ θεμάτων*, ό. π., 94.

Ιστορία επί τεσσερισήμισυ αιώνες, η βυζαντινή διπλωματική θεωρία αναγνωρίζει έμμεσα τη δυνατότητα ύπαρξης στη Δύση και μιας δυτικής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας η οποία θα αποβλέπει, θεωρητικά τουλάχιστον, στην πνευματική επικυριαρχία (auctoritas) του Πάπα Ρώμης. Από την ίδια της τη φύση όμως, η προσέγγιση των δύο κραταιών αυτοκρατοριών, Ανατολικής και Δυτικής τον 9ο, 10ο και 11ο αιώνα, έχει την εγγενή τάση να παραγκωνίζει με την εμπράγματη ισχύ της τη διεθνή επιρροή και πνευματική ακτινοβολία του Πάπα Ρώμης.

Είναι συνεπώς φανερό, ότι η θεωρία της απόλυτης οικουμενικότητας που επιχειρεί να αναστήσει τον 10ο αιώνα ο Νικηφόρος Β΄ Φωκάς ζητώντας πίσω τη Ρώμη και τη Ραβέννα από τους Δυτικούς, δεν έχει την παραμικρή δυνατότητα ή πιθανότητα επιτυχίας, καθώς η Μεσαιωνική Δύση έχει αρχίσει να αναπτύσσεται δυναμικά σε όλους τους τομείς και, επί πλέον, ο μάλλον βάναυσος τρόπος, με τον οποίο ο πολεμοχαρής αυτοκράτορας επιχειρεί να κατατρομοκρατήσει τον αρκετά αγαθό εξωτερικά αλλά σκληροτράχηλο εκκλησιαστικό παράγοντα Λιουτπράνδο της Κρεμόνας δεν έχει την παραμικρή σχέση με τον συνήθως περιπεπλεγμένο και γεμάτο εννοιολογικές αποχρώσεις τρόπο έκφρασης της βυζαντινής διπλωματίας, κάθε φορά που αυτή θέλει να καταγγείλει κάποια παλιά συνθήκη ή κάποια παγιωμένη διεθνή κατάσταση που επιθυμεί να ανατρέψει. Γι' αυτό και οι χαρακτηρισμοί του δυτικού πρεσβευτή για τον αγροίκο Καππαδόκη πολέμαρχο που κάθεται στο θρόνο της Κωνσταντινούπολης το 968 είναι ενδεικτικοί της έκδηλης πολεμοχαρούς βαναυσότητας που αποπνέει ο τελευταίος. Αντίθετα, από την πλευρά του Νικηφόρου καταγγέλλεται με έκδηλη περιφρόνηση η ανεκτική πολιτική απέναντι στη Δύση επιρρίπτοντας ανικανότητα στον εστεμμένο ιδεολογικό εκπρόσωπο της Μακεδονικής δυναστείας Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο, ταυτόχρονα όμως απογυμνώνοντας από οποιαδήποτε ωραιοποίηση ή νομιμότητα τη μεταφορά της πρωτεύουσας από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη από τον Κωνσταντίνο Α΄: μόλις έφυγε ο Κωνσταντίνος από τη Ρώμη, εκεί επικράτησε η βαρβαρότητα και ο Λιουτπράνδος και οι ομοεθνείς του δεν είναι Ρωμαίοι, αλλά Λογγοβάρδοι[150]. Εδώ αξίζει να σημειωθεί, ότι, σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο που τόσο απεχθάνεται ο Νικηφόρος Φωκάς, ο Κωνσταντίνος Α΄ είχε αφήσει υποθήκη να μην «συμπενθεριάζουν» οι Βυζαντινοί με άλλα έθνη, εκτός από τους Φράγγους ή Γερμανούς[151], στους οποίους ανήκει νόμιμα ο αυτοκρατορικός τίτλος στο δεύτερο μισό του 10ου αιώνα, και αυτό το ξέρει καλά ο Λιουτπράνδος της Κρεμόνας το 968.

150. *Legatio*, 12, ό. π., 182.

151. *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν* (έκδ. G. Moravcsik – R. Jenkins, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 1, Washington DC 1967), 13, 110-122, σ. 70 και παράθεμα αρ. 20.

Αν η παραχώρηση της πριγκίπισσας Θεοφανούς από τον Ιωάννη Τζιμισκή ως νύφης για τον Όθωνα Β΄ το 972/973 σημαίνει αποκατάσταση των σχέσεων ισοτιμίας και συμμαχίας ανάμεσα στις δύο αυτοκρατορίες, σχέσεις που θα διαρκέσουν απρόσκοπτα τουλάχιστον ώς την έναρξη σχεδόν των Σταυροφοριών, η βυζαντινή ιδεολογία της περιορισμένης οικουμενικότητας ως προς τη Δύση συνεπάγεται ορισμένες διευθετήσεις και συνέπειες που αφορούν τη βυζαντινή εξωτερική πολιτική στον ευρύτερο χώρο της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, εκεί δηλαδή όπου οι εδαφικές και ιδεολογικές αυτοκρατορικές διεκδικήσεις και από τις δύο πλευρές συμπλέκονται με τη γενικότερη πολιτική και πολιτιστική επιρροή.

6. Η βυζαντινή πολιτική στο χώρο της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης πριν από το Σχίσμα του 1054.

Αυτό που διακρίνει, γενικά, τη βυζαντινή διπλωματική σκέψη είναι η διαχρονική σταθερή αναζήτηση ενός μόνιμου ισχυρού συμμάχου προς κάθε γεωγραφική κατεύθυνση όπου υπάρχουν απειλές, ενός ισχυρού συμμάχου που θα μπορούσε να προωθήσει τις βυζαντινές αυτοκρατορικές διεκδικήσεις ή, σε περίπτωση που ο επιζητούμενος μόνιμος και ισχυρός σύμμαχος δεν είναι πάντα αξιόπιστος, η προώθηση πολυεθνικών συνασπισμών με τελικό σκοπό την καταστροφή ή αποδυνάμωση εκείνου που θεωρείται κάθε φορά ο κύριος εχθρός. Αυτή είναι η κύρια στρατηγική αλλά και τακτική της αυτοκρατορικής εξωτερικής πολιτικής και στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη και επικουρείται από την προσπάθεια προς δύο άλλες γεωγραφικές κατευθύνσεις: α) στην αποτελεσματική αντιμετώπιση των Αράβων στην Ανατολή, από τότε που εμφανίζονται οι Άραβες επί Ηράκλειου (610-641) ώς την υποταγή τους στους Σελτζούκους το 1055, δηλαδή σχεδόν την ίδια εποχή με το Σχίσμα των Εκκλησιών (1054) και β) στη διπλωματική ισορροπία με τη Δύση, δια μέσου της συμμαχίας ανάμεσα στις δύο αυτοκρατορίες, Ανατολική και Δυτική (με άλλα λόγια, δια μέσου της Γερμανοβυζαντινής συμμαχίας) που, αντικειμενικά, περιορίζει την πολιτική εμβέλεια και δράση της Παποσύνης στην Ευρώπη επίσης ώς το Σχίσμα των Εκκλησιών και την περίπου ταυτόχρονη πτώση της Μακεδονικής δυναστείας στο Βυζάντιο (1057).

Ο αναζητούμενος σύμμαχος στην Ανατολική Ευρώπη δεν είναι βεβαίως ορθόδοξος -ούτε καν χριστιανός- αλλά χρησιμεύει ως αντίβαρο ή αντίπαλο δέος στην τρομερή απειλή που επικρέμαται πάνω από την Αυτοκρατορία από τα τέλη της βασιλείας του Ιουστινιανού Α΄ και εξής, δηλαδή τους Αβάρους. Οι Χάζαροι (Τούρκοι), τους οποίους η Αυτοκρατορία προσεγγίζει διπλωματικά με πριγκιπικό συνοικέσιο από την εποχή της

βασιλείας του Ηράκλειου[152] είναι ειδωλολάτρες και υπακούουν σε ένα Χαν ή Χαγάνο, ακριβώς όπως και οι Άβαροι. Η ιδιαίτερη αυτή σχέση με τους Χαζάρους θα διαρκέσει αρκετά, υποστηριζόμενη από διαδοχικά αυτοκρατορικά συνοικέσια (Ιουστινιανός Β΄, Κωνσταντίνος Ε΄) ώς τα τέλη της βασιλείας του Λέοντος Δ΄ (775-780) που αποκλήθηκε «Χάζαρος» εξ αιτίας της μητέρας του. Την ίδια εποχή, οι στρατιές του Καρλομάγνου θα αρχίσουν την περικοπή της ισχύος των Αβάρων, ώς την τελική καταστροφή των τελευταίων (803). Από τότε, είναι φυσικό να περιπίπτει σε αχρηστία η χαζαρική συμμαχία χωρίς να ακυρώνεται εντελώς[153]. Το τέλος της πρέπει να επέρχεται, όπως φαίνεται, με την έλευση στην εξουσία της Μακεδονικής δυναστείας υπό τον Βασίλειο Α΄ και με πρόσχημα τον προσηλυτισμό των Χαζάρων στην εβραϊκή θρησκεία, εναντίον της οποίας οι αυτοκράτορες Βασίλειος Α΄ και Λέων ΣΤ΄ (886-912) παίρνουν δραστικά μέτρα[154]. Στη συνέχεια, οι πρώην φίλοι και σύμμαχοι επί περισσότερο από δύο αιώνες Χάζαροι θα μεταβληθούν σχετικά αιφνίδια σε άσπονδους εχθρούς. Η Μακεδονική δυναστεία που χαράζει και ορίζει τη βυζαντινή πολιτική της συνεννόησης με τη Δύση (ιδεολογία περιορισμένης οικουμενικότητας) δείχνει να επείγεται να περιλάβει στη σφαίρα επιρροής της στην Ανατολική Ευρώπη πρώτα απ' όλα τους Βουλγάρους και τους Ρώσους. Με αυτούς θα συνάπτονται στο εξής τα αυτοκρατορικά συνοικέσια, ενώ οι Ούζοι και οι Αλανοί θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως ένα είδος «επέκεινα» συμμαχικών επιρροών εναντίον των Χαζάρων. Αρχικά οι νομάδες Ούζοι[155], σε συνδυασμό με τους κατερχόμενους στην Αυτοκρατορία από τον ποταμό Δνείπερο Ρώσους, μπορούν να πολεμήσουν και να κρατήσουν σε απόσταση τους νέους πολυάριθμους και ιδιαίτερα απειλητικούς και επικίνδυνους για ολόκληρη την Ανατολική Ευρώπη Πετσενέγγους ή Πατζινακίτες[156] με τους οποίους η Βυζαντινή αυτοκρατορία διατηρεί άψογες σχέσεις που ανανεώνονται κάθε χρόνο και με κανένα τρόπο δεν πρέπει να διαταραχθούν επίσημα, όπως λέει ο Πορφυρογέννητος ήδη από το πρώτο κεφάλαιο του περίφημου έργου του *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν*[157]. Ούζοι και Αλανοί του Καυκάσου μαζί με ενισχύσεις από τη Χερσώνα και τη Βόσπορο (Παντικάπαιον- Kerch) μπορούν να εκστρατεύσουν

152. C. Zuckerman, La petite Augusta et le Turc. Epiphania-Eudocie sur les monnaies d'Héraclius, *Revue Numismatique* 6 (1995), 113-123.

153. Th. S. Noonan, Byzantium and the Khazars: a special relationship?, στον τόμο *Byzantine Diplomacy. Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge, March 1990*, ed. by J. Shepard and S. Franklin, Aldershot 1992, 109-132.

154. Lounghis, Encounters (ό. π., σημ. 129), 23-24.

155. Α. Γ. Κ. Σαββίδης, *Οι Τούρκοι και το Βυζάντιο. Α΄: Προ-Οθωμανικά φύλα στην Ασία και στα Βαλκάνια*, Αθήνα 1996, 204.

156. Σαββίδης, *Οι Τούρκοι*, 202-203.

157. Τ. Λουγγής, *Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου, De administrando imperio (Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν). Μια μέθοδος ανάγνωσης*, Θεσσαλονίκη 1990.

από κοινού εναντίον των Χαζάρων, οι οποίοι τώρα, προς τα τέλη του 10ου αιώνα, αποτελούν τον πρώτο δυνητικό εχθρό της αυτοκρατορίας, στην οποία η πολιτική της περιορισμένης οικουμενικότητας έχει αφήσει, όπως φαίνεται, τελείως ελεύθερο το έδαφος στην Ανατολική Ευρώπη, όπου ο Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος δείχνει στα γραπτά του να ορέγεται τα πετρέλαια του Καυκάσου[158]! Επανειλημμένες εξ άλλου εκστρατείες των Ρώσων συμμάχων της Αυτοκρατορίας υπό το Σβιατοσλάβο εναντίον των Χαζάρων καταλήγουν το έτος 1015 σε μια μεγάλης κλίμακας μεταφορά ρωσικών στρατευμάτων από το βυζαντινό στόλο με τον ίδιο σκοπό[159], κάτι που δείχνει καθαρά τους στόχους της βυζαντινής εξωτερικής πολιτικής. Αντίθετα, στην εξαετία 963-969 που η Βυζαντινή αυτοκρατορία κυβερνήθηκε από το σκληρό οπαδό της απόλυτης οικουμενικότητας Νικηφόρο Φωκά, όλες αυτές οι περίπλοκες διπλωματικές σχέσεις και λεπτές ισορροπίες κινδύνευσαν να ανατραπούν μια για πάντα. Αυτό προκύπτει καθαρά από την περίπτωση της Βουλγαρίας που είχε κερδίσει την ανεξαρτησία της από την Αυτοκρατορία από το 680/681, οπότε το σύνορο του Δούναβη είχε παραβιαστεί με τελεσίδικο τρόπο και ένας νέος λαός με μέλλον είχε εγκατασταθεί επίσημα και οριστικά στα Βαλκάνια.

Σύμφωνα με την ιδεολογία της περιορισμένης οικουμενικότητας, τόσο από την πλευρά της πολιτικής επιρροής όσο από την πλευρά της εκκλησιαστικής υπαγωγής, η Βουλγαρία έπρεπε να περιέλθει στη Βυζαντινή αυτοκρατορία επί Βασιλείου Α΄, ο οποίος, για να εξασφαλίσει την παπική συναίνεση σ' αυτό, εγκατέλειπε οριστικά στην παπική δικαιοδοσία τη Μοραβία, την οποία είχε εκχριστιανίσει ο πατριάρχης Φώτιος (858-867) δια μέσου των αποκαλούμενων «αποστόλων των Σλάβων» Κυρίλλου και Μεθοδίου. Ο Βασίλειος Α΄ δεν είχε διστάσει να καθαιρέσει από τον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινούπολης το Φώτιο[160], προωθώντας έτσι τις φιλικές σχέσεις με την πρεσβυτέρα Ρώμη. Έτσι, ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος πηγαίνουν στη Ρώμη μετά το 867 και θα καθοδηγούνται στο εξής από τον Πάπα. Από την πλευρά της, η Βουλγαρία θα αναπτύξει στο εξής μια πολύ αξιόλογη στρατιωτική διοίκηση υπό βυζαντινή επιρροή (867-969) με επιφανέστερο παράδειγμα αυτό του τσάρου Συμεών (893-927) που αγωνίζεται με γενναιότητα και επιτυχία για την πλήρη ανεξαρτησία του. Όπως φαίνεται, το παράδειγμα αυτό συντελεί στο να επιδιώξουν οι οπαδοί της ιδεολογίας της απόλυτης οικουμενικότητας που έρχονται στην εξουσία με το Νικηφόρο Φωκά το 963 την πλήρη υποταγή της Βουλγαρίας καλώντας τους αυτοκρατορικούς συμμάχους Ρώσους υπό τον πρίγκιπα Σβιατοσλάβο να

158. *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν*, 53, 493-511, ό. π., 284-286.

159. Σκυλίτζης, ό. π., 354.

160. Β. Βλυσίδου, Ὁ βυζαντινὸς αὐτοκρατορικὸς θεσμὸς καὶ ἡ πρώτη ἐκθρόνιση τοῦ πατριάρχη Φωτίου, *Σύμμεικτα* 7 (1987), 33-40.

την κατακτήσουν[161], κάτι που συντελεί στο να ανατραπεί η υφιστάμενη πολιτική και διπλωματική ισορροπία στην Ανατολική Ευρώπη και να καταργηθούν οι συμμαχίες της Μακεδονικής δυναστείας. Ο Ιωάννης Τζιμισκής (969-976) που δολοφονώντας το Νικηφόρο Φωκά το 969 σπεύδει στο εξής να αποκαταστήσει την πάγια βυζαντινή εξωτερική πολιτική που ίσχυε επί Μακεδονικής δυναστείας, θα υποχρεωθεί να κατανικήσει τους Ρώσους και να τους αναγκάσει να εκκενώσουν τη Βουλγαρία που θα προσαρτηθεί και πάλι στην αυτοκρατορία μέχρι το παλαιό σύνορο του Δούναβη. Άμεσοι γείτονες της Αυτοκρατορίας στο εξής θα είναι οι τόσο επίφοβοι Πετσενέγγοι που, στο μεταξύ, έχουν αποδεκατίσει τους ηττημένους αλλά και πάλι αυτοκρατορικούς συμμάχους Ρώσους που επιστρέφουν στην πατρίδα τους από τη Βουλγαρία[162]. Η εξάλειψη του κράτους των Χαζάρων τον 11ο αιώνα θα καταστήσει την πετσενεγγική απειλή ακόμη πιο έντονη. Γι' αυτό και οι βυζαντινορωσικές σχέσεις θα περάσουν από νέα στάδια δοκιμασίας τον 11ο αιώνα, παρά τον εκχριστιανισμό αυτού του πολύ μεγάλου έθνους το 988/989, εκχριστιανισμό που οφείλεται αποκλειστικά στο Βυζάντιο. Η πνευματική όμως συγγένεια και κληρονομιά θα διατηρηθεί σε βάθος χρόνου.

Θα έπρεπε επίσης να υπογραμμιστεί η βυζαντινή προσπάθεια προσεταιρισμού των ακόμα νομάδων Ούγγρων προς τα τέλη του 9ου αιώνα[163], οι οποίοι, όπως προκύπτει από τα λόγια του ίδιου του αυτοκράτορα Λέοντος ΣΤ΄ του Σοφού (886-912), με βυζαντινή παρότρυνση κατέστρεψαν το κράτος της Μεγάλης Μοραβίας[164] που είχε εγκαταλειφθεί στη δικαιοδοσία της Ρώμης από το 867. Στη συνέχεια έγιναν πολλές προσπάθειες προσεταιρισμού των Ούγγρων που, επί Όθωνος Γ΄ της Γερμανίας, γιου της Θεοφανούς, ακολούθησαν και αυτοί το δυτικό Χριστιανισμό. Η ουγγρική συμμαχία διαμέσου αυτοκρατορικών συνοικεσίων θα διατηρηθεί ώς τα τέλη του 12ου αιώνα περίπου.

Αυτές είναι, με μεγάλη συντομία, οι γενικές γραμμές της βυζαντινής πολιτικής ιδεολογίας σε σχέση με το εξωτερικό, με άλλα λόγια οι γενικές αρχές της βυζαντινής εξωτερικής πολιτικής που εξυπηρετούνται από τη βυζαντινή διπλωματία ώς την εποχή γύρω από το Σχίσμα των Εκκλησιών (1054), την πτώση της Μακεδονικής δυναστείας (1057) και την έναρξη των Σταυροφοριών (1096). Οι χρονολογίες αυτές χρειάζεται να μνημονεύονται πάντα, επειδή μετά το Σχίσμα των Εκκλησιών αρχίζει η λεγόμενη εποχή της Θεοκρατίας στη Δύση, όπου ο Πάπας Ρώμης κυριαρχεί απόλυτα. Αυτό γίνεται

161. A. N. Sacharov, *Diplomatija Sviatoslava*, Moskva 1982, 108-112.

162. T. C. Lounghis, Über die zwei gegensätzlichen Richtungen der byzantinischen Außenpolitik im osteuropäischen Raum im 10. Jahrhundert, *Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik* 3 (1999), 35-43.

163. G. Moravcsik, *Byzantium and the Magyars*, Amsterdam 1970.

164. T. Lounghis, Die Slawen und Ungarn innerhalb der "begrenzten Oekumene" der Makedonenkaiser, *Byzantinoslavica* 54 (1993), 65-94.

κατανοητό από το ότι στο ακατάσχετο ρεύμα της Α΄ Σταυροφορίας που κηρύσσει ο Πάπας Ρώμης δεν συμμετέχει ούτε ένας κοσμικός ηγεμόνας. Από την άλλη πλευρά, η πτώση της Μακεδονικής δυναστείας στο Βυζάντιο που συνοδεύεται από την απώλεια της Ν. Ιταλίας (1071) φέρνει και την κατάρρευση της ιδεολογίας της περιορισμένης οικουμενικότητας που, ως πάγιο δόγμα, καθόριζε ώς τότε τις προτεραιότητες της βυζαντινής διπλωματίας και, κατ' επέκταση, ολόκληρης της βυζαντινής εξωτερικής πολιτικής. Από την πλευρά αυτή, λοιπόν, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η βυζαντινή στρατιωτική καταστροφή στο Μαντζικέρτ της Αρμενίας το 1071, την ίδια ακριβώς στιγμή που πέφτει το Μπάρι, τελευταίο προπύργιο της βυζαντινής κυριαρχίας στην Ιταλία και στη Δύση γενικότερα, έχει πολύ μικρότερη σημασία από αυτή που της αποδίδουν συνήθως οι σύγχρονοί μας ιστορικοί.

7. Η διεθνής θέση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας την εποχή των Σταυροφοριών

Η εποχή των Σταυροφοριών (1096-1291) είναι μια εποχή προοδευτικής επίδειξης πολιτικής και στρατιωτικής ισχύος των ανερχομένων Δυτικοευρωπαϊκών κρατών Γερμανίας, Γαλλίας, Αγγλίας, ενώ η Ιταλία, η πιο προοδευμένη οικονομικά χώρα τον 12ο ιδιαίτερα αιώνα, αποτελεί μια προϋπόθεση θεμελιώδη για τους Δυτικοευρωπαίους προκειμένου να μπορέσουν να παραμείνουν στην Ανατολή. Η οικονομική ευρωστία των τοπικών εξουσιών στην Ιταλία συντελεί και στην ανάπτυξη της ιταλικής ναυτικής δύναμης (Πίζα, Βενετία, Γένοβα) δια μέσου της οποίας το ιταλικό κεφάλαιο εισβάλλει ορμητικά στην Ανατολική Μεσόγειο. Η Βυζαντινή αυτοκρατορία, όπου κυριαρχεί η αριστοκρατία της γης ακόμη και μέσα στη μεγάλη και πυκνοκατοικημένη Κωνσταντινούπολη είναι μοιραίο να υποσκελιστεί από την πίεση που υφίσταται από τη Δύση, καθώς η διακυβέρνηση του αριστοκρατικού συνασπισμού των οικογενειών Κομνηνών, Αγγέλων, Δουκών κλπ, αντιμάχεται τα όποια σπέρματα εγχώριας εμπορικής και βιοτεχνικής ανάπτυξης είναι έτοιμα να αναπτυχθούν παραχωρώντας αδιάκοπα προνόμια, κύρια εμπορικά, στις ιταλικές εμποροναυτικές δημοκρατίες. Έτσι, στο διεθνές επίπεδο, η Βυζαντινή αυτοκρατορία εξακολουθεί να διατηρεί ένα γόητρο και κύρος που, όμως, μειώνονται συνεχώς εξ αιτίας του ότι αυτά εδράζονται στο παρελθόν, ενώ το παρόν αποκαλύπτει μια όλο και εμφανέστερη κρατική αδυναμία. Καθώς όμως ο βυζαντινός πολιτισμός εξακολουθεί να παραμένει πολύ υψηλός σε σχέση με τον πολιτισμό των σύγχρονων ευρωπαϊκών κρατών, η Βυζαντινή αυτοκρατορία παραμένει ένα από τα ισχυρά κράτη της εποχής -όχι το ισχυρότερο, όπως παλαιότερα- που ψάχνει πάντα για έναν ισχυρό σύμμαχο στη Δύση, ώστε να μπορεί να αντιπαρατάξει μια ισχυρή συμμαχία στις επιβουλές και απειλές που έρχονται από εκεί και προσπαθεί πάντα να εμφανίζει

μια σχετική ναυτική επάρκεια στις θαλάσσιες εκτάσεις της Ανατολικής Μεσογείου, τώρα που η αμφισβήτηση δεν προέρχεται μόνο από αλλόθρησκους Μουσουλμάνους, αλλά και από ετερόδοξους Χριστιανούς, τους Λατίνους, όπως αποκαλούνται τώρα οι Δυτικοί στο Βυζάντιο. Μετά το Σχίσμα του 1054 και την εκδίωξη από την Ιταλία το 1071, οι Βυζαντινοί στρέφονται όλο και περισσότερο προς την εμβάθυνση των ελληνικών γραμμάτων -σε αντιπαράθεση με τα λατινικά που ομιλούνται στη Δύση- σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης σκέψης, παρ' όλο που συνεχίζουν πεισματικά να αποκαλούν τους εαυτούς τους «Ρωμαίους» και την αυτοκρατορία τους Ρωμαϊκή. Έχουμε μια Ρωμαϊκή αυτοκρατορία σε διεθνή υποχώρηση που προσπαθεί να τηρήσει τα προσχήματα στηριζόμενη στην αρχαία παράδοση. Έτσι εξηγείται και η μεταφορά της έννοιας της βυζαντινής επικυριαρχίας πάνω σε δυτικά εδάφη από τη Δύση στην Ανατολή, για την οποία έχει ήδη γίνει λόγος. Απέναντι στη χριστιανική Δύση, η Βυζαντινή αυτοκρατορία της εποχής των Σταυροφοριών είναι πάντα διαλλακτική (με κραυγαλέα εξαίρεση το θεολογικό/εκκλησιαστικό μέρος), ακόμη και κατά τη σύντομη περίοδο (1151-1156) των άτυχων εκστρατειών του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού (1143-1180) στην Ιταλία. Απέναντι στην Ανατολή όμως, είτε πρόκειται για το Σουλτανάτο των Σελτζούκων Τούρκων του Ικονίου στη Μικρασία, είτε πρόκειται για το επίσης μουσουλμανικό κράτος της Αιγύπτου, η βυζαντινή εξωτερική πολιτική είναι κατά τεκμήριο επιθετική, χρησιμοποιώντας προς όφελός της -όσο αυτό είναι δυνατόν- τη σταυροφορική προώθηση προς την Ανατολή και συνειδητοποιώντας, ίσως, ότι η θέση της στην Ανατολή χρειάζεται σταθεροποίηση τώρα που δεν υπάρχει πια δυνατότητα για εδαφική επέκταση προς Δυσμάς. Παράλληλα, η βυζαντινή διπλωματική σκέψη επιδιώκει ώστε η Δύση στην Ανατολή (δηλαδή τα μόλις σχηματισμένα σταυροφορικά κράτη) πρέπει να περιέλθουν και πάλι στην επικυριαρχία της, ιδιαίτερα τα σταυροφορικά κράτη της Αντιόχειας και της Έδεσσας, δηλαδή περιοχές που ανήκαν στην αυτοκρατορία τον 11ο αιώνα.

Όπως ειπώθηκε ήδη πιο πάνω, το κείμενο πάνω στο οποίο στηρίχθηκαν διπλωματικά και στρατιωτικά όλες οι μετέπειτα βυζαντινές διεκδικήσεις πάνω σε σταυροφορικά εδάφη ονομάζεται Συνθήκη της Δεαβόλεως (από το όνομα του αλβανικού ποταμού Devol, κοντά στο Δυρράχιο) και συνομολογήθηκε μετά από προσωπική συνάντηση ανάμεσα στον αυτοκράτορα Αλέξιο Α΄ Κομνηνό και στο Νορμανδό πρίγκιπα του Τάραντα Βοημούνδο λίγο μετά την πρώτη Σταυροφορία, το Σεπτέμβριο του 1108[165]. Το μακροσκελές κείμενό της έχει περιληφθεί από την Άννα Κομνηνή στο ιστορικό έργο της

165. Ja. N. Liubarsky - M. M. Frejdenberg, Devol'skii dogovor 1108 g. mezdu Alekseem Komninom i Boemundom, *Vizantiiskii Vremennik* 21 (1962), 260-274.

Ἀλεξιάς[166], όπου, περιγράφοντας τα κατορθώματα του πατέρα της, προσθέτει σ' αυτά και την εξάπλωση της βυζαντινής κρατικής κυριαρχίας ώς τον Ευφράτη και πάλι[167] παραθέτοντας όλα τα ονόματα οχυρών πόλεων (Αντιόχεια, Έδεσσα), φρουρίων-πολιχνίων, στρατηγίδων-στρατηγάτων, και μεγάλων περιοχών, όπως είναι η Κιλικία (Μικρή Αρμενία) που αναφέρεται στο κείμενο ως *ἡ τῶν Ῥουπενίων διακράτησις Λέοντός τε καὶ Θεοδώρου τῶν Ἀρμενίων*. Στο κείμενο αναφέρονται και τα διακόσια *τάλαντα* (= *κεντηνάρια*=100 λίτρες χρυσού) που ο αυτοκράτορας θα πληρώνει κάθε χρόνο στον υποτελή του ηγεμόνα Βοημούνδο (ήταν τόσο όμορφος στην όψη και τόσο καλός πολεμιστής, όσο και φιλοχρήματος, κατά τη θαυμάστριά του Άννα) για να εκπληρώνει τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις (*ὑποκύπτειν τοῖς τῆς βασιλείας ὑμῶν προστάγμασι καὶ θελήμασι καθαπερεὶ ἀνθρώπου λιζίου τυγχάνοντος τοῦ αὐτοῦ κράτους καὶ τῆς αὐτῆς βασιλείας*). Αρκετοί μάρτυρες, των οποίων τα ονόματα παρατίθενται, προσυπογράφουν το κείμενο από τις δύο πλευρές, ανάμεσά τους κυρίαρχο αυτό *του θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου Ἀμάλφης...ὃς καὶ πρέσβυς παρὰ τοῦ πάπα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐληλύθει*. Το μακροσκελές κείμενο της συνθήκης αυτής αποκαλείται από την Άννα Κομνηνή *ἔγγραφος ὅρκος* και, όπως προκύπτει, έμεινε στα βυζαντινά αρχεία. Ο αυτοκρατορικός *λίζιος* στο εξής Βοημούνδος έλαβε σε αντάλλαγμα (*ἀντίδοσιν*) από τον αυτοκράτορα, όπως αναφέρεται στο κείμενο, έναν *χρυσόβουλλον λόγον*, δηλαδή ένα επίσημο αυτοκρατορικό έγγραφο σφραγισμένο με χρυσή σφραγίδα, υπογεγραμμένο από τον αυτοκράτορα με κόκκινο μελάνι (*δι' ἐρυθροβαφοῦς ὑπογραφῆς*) και με τη γνωστή γενική μορφή της αυτοκρατορικής δωρεάς, όπου πρέπει να απαριθμούνταν και πάλι τα εδάφη που του παραχωρούνταν, με αντάλλαγμα την υποτέλεια του Βοημούνδου (δυστυχώς σήμερα δεν σώζεται). Η σύναψη αυτής της συνθήκης ήταν που οδήγησε τους επόμενους βυζαντινούς αυτοκράτορες από τη γενιά του Αλέξιου Κομνηνού, τον Ιωάννη Β΄ και τον Μανουήλ Α΄, να εκστρατεύσουν στη Συρία και να απολαύσουν έστω και πρόσκαιρα την υποτέλεια των Σταυροφόρων ηγεμόνων της περιοχής. Στο κείμενο, τα εδάφη της βυζαντινής επικράτειας αποκαλούνται *τὰ τῶν Ῥωμαίων ὁρίσματα* (παραγρ. 6) και η Βυζαντινή αυτοκρατορία *ἡ βασιλεία Κωνσταντινουπόλεως* δύο φορές (παραγρ. 7 και 15), όπως ακριβώς την εποχή, οπότε ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος αναγνώριζε και μια δυτική αυτοκρατορία. Χώρες και εδάφη των βαρβάρων που θα αποκτηθούν στο μέλλον αλλά ανήκαν στην αυτοκρατορία κατά το παρελθόν, ο Βοημούνδος ορκίζεται ότι θα τις παραλάβει *δικαίῳ τῆς βασιλείας τῆς ὑμετέρας* (παραγρ. 10), ενώ για τις υπόλοιπες

166. Πιο πάνω, σημ. 33 και παράθεμα αρ. 22.

167. L. Buisson, Eroberrecht, Vassalität und byzantinisches Staatsrecht auf dem ersten Kreuzzug, *Berichte aus den Sitzungen der Joachim Jungius - Gesellschaft der Wissenschaften*, Hamburg 2, 1984, H. 7, Hamburg 1985, 70-81.

χώρες που δεν ανήκαν ποτέ στην Αυτοκρατορία, ο Βοημούνδος δεσμεύεται ότι θα είναι υποτελείς, όπως υποτελής είναι ο ίδιος (παραγρ. 11). Ολόκληρο το κείμενο είναι γεμάτο από μεγαλόστομες υποσχέσεις και διακηρύξεις πίστης και αφοσίωσης του υποτελούς προς τον επικυρίαρχο -κάτι που δείχνει την ιδιαίτερη περίσκεψη και φροντίδα, την οποία έδειξε η βυζαντινή διπλωματία- ενώ η συνέχεια έδειξε ότι οι *φρικωδέστατες* (όπως αποκαλούνται στο κείμενο οι όρκοι) διακηρύξεις αυτές δεν αποτελούσαν την παραμικρή εγγύηση για κάποια εξασφάλιση των δικαιωμάτων του βυζαντινού αυτοκράτορα, που έφταναν ώς την Παλαιστίνη από την εποχή των εκεί εκστρατειών του Ιωάννη Α΄ του Τζιμισκή. Οπωσδήποτε όμως, τόσο η εποχή των Σταυροφοριών γενικά, όσο και η συνθήκη της Δεαβόλεως ειδικότερα εγκαινιάζουν μια νέα εποχή στα διπλωματικά χρονικά της αυτοκρατορίας[168], που θα μπορούσε να αποκληθεί εποχή της αυτοπρόσωπης συνάντησης του βυζαντινού αυτοκράτορα με δυτικούς ηγεμόνες και ανεξάρτητους χωροδεσπότες, καθώς και της παρουσίας του αὐτοκράτορα κατά την υπογραφή των συνθηκών και συμφωνιών. Η συνθήκη της Δεαβόλεως παρέμεινε σε ισχύ επί Ιωάννη Β΄ του Κομνηνού, που έγινε δεκτός ως επικυρίαρχος στην Αντιόχεια από τον Ραϊμούνδο του Poitiers το 1138[169], όπως και ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός από τον Ραϊνάλδο του Châtillon το 1158[170]. Ο Μανουήλ Α΄ θα συναντηθεί προσωπικά με τους ηγέτες της Β΄ Σταυροφορίας Κονράδο Β΄ Hohenstaufen (1138-1152) της Γερμανίας και Λουδοβίκο Ζ΄ της Γαλλίας (1137-1180)[171]. Για διπλωματικούς σκοπούς οργανώθηκε το έτος 1161 και η μνημειώδης υποδοχή και θερμή φιλοξενία για αρκετές μέρες στην Κωνσταντινούπολη του σελτζούκου σουλτάνου του Ικονίου Κιλίτζ Αρσλάν Β΄ (1155-1192) από τον Μανουήλ Α΄, που οδήγησε μάλιστα και σε μια (δυστυχώς) πρόσκαιρη, όπως αποδείχθηκε στη συνέχεια, συνθήκη ειρήνης με σαφέστατες όμως δεσμεύσεις του σουλτάνου που θύμιζαν υποτελή απέναντι στη Βυζαντινή αυτοκρατορία (να έχει τους ίδιους φίλους και εχθρούς με τον αυτοκράτορα κλπ.)[172]. Παρ' όλη όμως και την παράλληλη ανανέωση της παλαιάς και παραδοσιακής συμμαχίας με τη Γερμανική αυτοκρατορία που επικυρώνεται αρχικά και από το διάδοχό του Κονράδου Β΄ Φρειδερίκο Α΄ Μπαρμπαρόσσα (1152-1189)[173], και παρά το γεγονός ότι η πρώτη δούκισσα της Αυστρίας κατάγεται από τη

168. Βλ. R.-J. Lilie, *Byzanz und die Kreuzfahrerstaaten*, München 1981, 22-23, passim.

169. Κίνναμος, ό. π., 18-19. Χωνιάτης, ό. π., 27.

170. Magdalino, *Manuel Komnenos*, 66-75.

171. Magdalino, *Manuel Komnenos*, 47-50, 52, 72, 246-247.

172. Κίνναμος, ό. π., 190-202, 204-208. Χωνιάτης, ό. π., 118. Εξιστόρηση στον Magdalino, *Manuel Komnenos*, 76-77. Έναν κατάλογο αυτοκρατορικών γραμμάτων του Μανουήλ Α΄, όπως τα παραδίδει ο Κίνναμος, βλ. στον O. Kresten, Die Auslandsschreiben der byzantinischen Kaiser der Komnenenzeit: Die literarische Überlieferung bei Anna Komnene und Ioannes Kinnamos, *Römische Historische Mitteilungen* 39 (1996), 38-40.

173. Κίνναμος, ό. π., 236. Πρβλ. K. J. Heilig, Ostrom und das Deutsche Reich um die Mitte des 12. Jahrhunderts. Die Erhe-

βυζαντινή αυτοκρατορική οικογένεια (Θεοδώρα Κομνηνή)[174], η βυζαντινή ταπεινωτική ήττα από τους Σελτζούκους του Κιλίτζ Αρσλάν στο Μυριοκέφαλον το 1176 φέρνει έναν πολύ δύσκολα καλυπτόμενο ιδεολογικό ανταγωνισμό ανάμεσα στους δύο αυτοκράτορες που ανταλλάσσουν επιστολές, όπου οι χρησιμοποιούμενες εκατέρωθεν μακροσκελείς *intitulatio* και *inscriptio*[175] αποτελούν προσπάθειες να πείσουν τον αντίστοιχο αναγνώστη για το άν ο Μανουήλ ή, αντίθετα, ο Φρειδερίκος εκπροσωπούν τη ρωμαϊκή αυτοκρατορική νομιμότητα και συνέχεια. Απέναντι όμως στον αδύναμο τρίτο διάδοχο του Μανουήλ αυτοκράτορα Ισαάκιο Α΄ Άγγελο (1185-1195) η υπεροψία του μεγαλόσχημου Φρειδερίκου Μπαρμπαρόσσα κατά τη διάρκεια της Γ΄ Σταυροφορίας (όπου και χάνεται σχετικά άδοξα, κολυμπώντας στον ποταμό Καλύκαδνο της Κιλικίας ο γερμανός αυτός αυτοκράτορας που ονειρευόταν να κατακτήσει την Ανατολή[176]) γίνεται περίπου ανυπόφορη, οι σχέσεις οξύνονται και από όσο μπορεί να υποτεθεί, οι δύο αυτοκράτορες, σε αντίθεση με ό,τι είχε συμβεί κατά τη Β΄ Σταυροφορία, δεν συναντήθηκαν ποτέ[177]. Ο επόμενος βυζαντινός αυτοκράτορας Αλέξιος Γ΄ Άγγελος θα συγκατατεθεί, από φόβο προς το διάδοχο του Φρειδερίκου Ερρίκο ΣΤ΄ (1190-1197), να πληρώνει τον επαχθέστατο *αλαμανικό* φόρο για να αποφύγει πόλεμο (*κατένευσε χρημάτων τὴν εἰρήνην ἀλλάξασθαι*[178]) με τη Γερμανία. Οι γερμανοί πρεσβευτές μάλιστα που γίνονται δεκτοί στην Κωνσταντινούπολη το έτος 1196 όχι μόνο δεν εντυπωσιάζονται, αλλά αντίθετα περιφρονούν και κοροϊδεύουν το λαμπρό και πομπώδες βυζαντινό διπλωματικό πρωτόκολλο υποδοχής από τον αυτοκράτορα (*ἀνδραποδώδεις χλιδαί*, όπως λέει ο Νικήτας Χωνιάτης), με απροσχημάτιστους υπαινιγμούς για φανταχτερά κοσμήματα και στολίδια που αρμόζουν σε γυναίκες και για πολύχρωμα ανθισμένα λιβάδια[179].

---

bung Österreichs zum Herzogtum 1156 und das Bündnis zwischen Byzanz und dem Westreich, στον τόμο Mayer - Heilig - Erdmann, *Kaisertum und Herzogs-Gewalt im Zeitalter Friedrichs I.*, Stuttgart 1958, 1-271.

174. Heilig, Ostrom, 230-232, ανηψιά του αυτοκράτορα Μανουήλ Α΄.

175. Ο Μανουήλ προς το Φρειδερίκο: *Manuel in Christo Deo fidelis imperator, porphirogenitus, divinitus coronatus, regnator, potens, excelsus et semper augustus et Romanorum moderator magnificus nobilissimo et gloriosissimo regi Alemanniae et imperatori et dilecto fratri imperii nostri salutem et fraterni amoris affectum.*
Ο Φρειδερίκος προς τον Μανουήλ: *Fridericus divina favente clementia inclitus triumphator, Romanorum imperator, a Deo coronatus, sublimis, in Christo fidelis, magnus, pacificus, gloriosus, Caesar, Graecorum moderator et semper augustus nobili et illustri regi Graecorum et imperatori, Manueli, dilecto fratri suo, salutem et fraternae dilectionis affectum.* Βλ. (αναλυτικότατα!) για το θέμα: Kresten, Anredestreit, 66, 68, passim. Βλ. και πίν. 3.

176. H. Appelt, Die Kaiseridee Friedrich Barbarossas, *Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil. Hist. Klasse, 252,* 4. Heft, Wien 1967.

177. Βλ. C. Brand, *Byzantium confronts the West, 1180-1204*, Cambridge Mass. 1968.

178. Χωνιάτης, ό. π., 477.

179. Χωνιάτης, ό. π., 477.

8. Η τελευταία βυζαντινή διπλωματική προσπάθεια μπροστά στην τουρκική απειλή

Η αυτοπρόσωπη διπλωματική προσπάθεια των αυτοκρατόρων θα πάρει μια πολύ πιο μετριόφρονα μορφή κατά τον τελευταίο αιώνα της βυζαντινής ιστορίας (από το 1355 που αρχίζουν οι πρώτες επαφές με επιστολές - 1453)[180], οπότε οι αυτοκράτορες Ιωάννης Ε΄ (1341-1391), Μανουήλ Β΄ (1391-1425) και Ιωάννης Η΄ (1425-1448) Παλαιολόγοι θα ταξιδέψουν αρκετές φορές στη Δυτική Ευρώπη και θα προβούν σε ποικίλες και ταπεινωτικές, μερικές φορές, παραχωρήσεις, ακόμα και μεταστροφή αυτοκρατόρων στη ρωμαιοκαθολική πίστη[181], προσπαθώντας να πείσουν τους ετερόδοξους Δυτικούς να σπεύσουν σε βοήθεια της καίρια απειλούμενης από την τουρκική επέκταση μικρής επικράτειάς τους (*ἐλπίζομεν μὲν καὶ ἀπὸ τῶν μερῶν ἐκείνων πολλὰ καὶ μεγάλα*[182]). Η τακτική αυτή των διπλωματικών ταξιδιών αυτοκρατορικής επαιτείας στη Δύση (που μπορεί να απέδωσε διάφορες υποσχέσεις αλλά πολύ λίγη έμπρακτη βοήθεια) με μόνιμο αντάλλαγμα την ένωση των εκκλησιών και της αναγνώρισης της πρωτοκαθεδρίας της Ρώμης που κορυφώνεται με τη σύνοδο της Φερράρας-Φλωρεντίας το 1438/9[183] δεν έχει την παραμικρή σχέση με τις γενικές ιδεολογικές αρχές, τις μεθόδους και τις συνήθεις πρακτικές της βυζαντινής διπλωματίας που αναλύθηκαν πιο πάνω και που ισχύουν κατά την εποχή οπότε η αυτοκρατορία είναι μεγάλη, κραταιά και ενιαία. Για το λόγο αυτό, ο τελευταίος βυζαντινός αυτοκράτορας που μπόρεσε να ασκήσει μια σε αρκετά μεγάλο βαθμό πολυδιάστατη εξωτερική πολιτική με αντίστοιχη διπλωματική δραστηριότητα είναι ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος (1258-1282) που κληρονόμησε ένα σχετικά μικρό εδαφικά κράτος αλλά με μεγάλες παραδόσεις και κάποιες δυνατότητες άσκησης πολυδιάστατης πολιτικής στην άμεση περιοχή του. Στη συνέχεια και ώς την τελική πτώση της αυτοκρατορίας το 1453, η διπλωματία της αυτοκρατορίας (φόρου υποτελούς στους Τούρκους μετά το 1371) μόνο αυτοκρατορική και ανεξάρτητη δεν είναι, παρ' όλο που, όπως παρατηρήθηκε, φτάνει ακόμη και στην Πορτογαλία, στη Συρία, στο Παρίσι, στο Λονδίνο[184] και στη Μόσχα[185], χωρίς να εγκαταλείπεται τελείως και η παλαιά γερμανοβυζαντινή συμμαχία[186]. Το χαρακτηριστικότερο γνώρισμα που

180. Β. Νεράντζη-Βαρμάζη, *Το Βυζάντιο και η Δύση (1354-1369)*, Θεσσαλονίκη 1982, 58-59.

181. D. M. Nicol, *The Last Centuries of Byzantium*, London 1993, 271 (Ιωάννης Ε΄ το 1370).

182. Medvedev, O printsipach (ό. π., σημ. 35), 133, σημ. 24.

183. J. Gill, *Constance et Bâle-Florence* (Histoire des Conciles oecuméniques 9), Paris 1965, 213 κε.

184. Πρβλ. το παλαιό έργο του G. Schlumberger, *Un empereur de Byzance à Paris et à Londres*, Paris 1916. Επίσης J. W. Barker, *Manuel II Palaeologus : A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Jersey 1969, 163-199.

185. Medvedev, O printsipach, ό. π., 130.

186. Ιωάννης Καντακουζηνός (έκδ. L. Schopen, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Βόννη 1828), τόμ. I, 335-336. Πρβλ. Τ. Λουγγής, Η ευρωπαϊκή ισορροπία στον Μεσαίωνα: η γερμανοβυζαντινή συμμαχία, στον τόμο: *Το Βυζάντιο και οι απαρχές της Ευρώπης*, ό. π., 73, σημ. 86.

θα μπορούσαμε να διακρίνουμε ως προς τις μεθόδους που χρησιμοποιεί την εποχή αυτή η βυζαντινή διπλωματία, ακόμη και όταν πρόκειται για αυτοκρατορικά ταξίδια επαιτείας στη Δύση, είναι η εύκαμπτη και τελείως διαφορετική διπλωματική τακτική των Παλαιολόγων αυτοκρατόρων από εκείνη των συγχρόνων τους πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως και του ορθόδοξου βυζαντινού κλήρου γενικότερα απέναντι στους δυτικούς, Ρωμαιοκαθολικούς συνομιλητές τους: στη διαλλακτική αυτή τακτική και στη συνακόλουθη αυτοκρατορική δέσμευση να γίνει επίσημη προσπάθεια από τη βυζαντινή πλευρά, να αρθεί το Σχίσμα των Εκκλησιών του 1054 ως αντάλλαγμα της δυτικής αποτελεσματικής στρατιωτικής βοήθειας, ώστε να ανακοπεί η απειλητική συνεχής τουρκική προέλαση από την Ασία στην Ευρώπη, αντιτίθεται με πείσμα η ορθόδοξη εκκλησία και, έτσι, προκύπτει και αναπτύσσεται η πάντα σοβούσα έριδα ανάμεσα σε Ενωτικούς και Ανθενωτικούς, που παίρνει μάλιστα τη μορφή αιματηρού εμφύλιου σπαραγμού, ακόμα και κατά τη διάρκεια της τελευταίας πολιορκίας της Βασιλεύουσας (Απρίλιος/Μάϊος 1453). Το αναλλοίωτα ασίγαστο επί σειρά αιώνων αντιδυτικό μένος της ηγεσίας της ορθόδοξης εκκλησίας θα αποτελέσει ένα από τα καίρια ιδεολογικά πλεονεκτήματα για την οθωμανική πολιτική απέναντι στους υπόδουλους ορθόδοξους πληθυσμούς των Βαλκανίων, ελληνικούς και σλαβικούς, κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας με σκοπό να αποφευχθεί οποιαδήποτε άμεση ή έμμεση ανάμιξη της χριστιανικής μεν αλλά ετερόδοξης Ευρώπης στα πράγματα της Ανατολής και έτσι, στα περίπου τετρακόσια χρόνια της σκλαβιάς, *ἡ κραταιὰ τῶν Ὀθωμανῶν βασιλεία*, όπως την αποκαλούν διάφορα εκκλησιαστικής προέλευσης κείμενα, και η ορθόδοξη Εκκλησία συνεργάζονται στενά προς το σκοπό αυτό, με αξιοσημείωτες εξαιρέσεις τους ρωσοτουρκικούς πολέμους από τον 18ο αιώνα και εξής. Έχει υποστηριχθεί, ότι η αντίθεση ανάμεσα στη διαλλακτική πολιτική των Παλαιολόγων αυτοκρατόρων απέναντι στη Δύση και την αντίστοιχη αδιάλλακτη στάση των πατριαρχών ήταν συμφωνημένη ανάμεσα στο κράτος και στην εκκλησία, ώστε να κερδίζεται πολύτιμος χρόνος (για ποιο σκοπό άραγε;) και να κατευνάζεται ταυτόχρονα η ορθόδοξη συνείδηση που οπωσδήποτε είχε θιγεί καίρια από τη Δ΄ Σταυροφορία, αλλά αυτό δεν έχει επιβεβαιωθεί από τις βυζαντινές ή κάποιες άλλες πηγές. Το βέβαιο όμως είναι ότι κρατική διπλωματία με την αληθινή και πολυδιάστατη έννοια του όρου, όπου ο διπλωμάτης, είτε στην έδρα του είτε σε αποστολή στο εξωτερικό, έχει να συνδυάσει πολλές και ποικίλες -ορισμένες φορές μάλιστα και αλληλοσυγκρουόμενες- εναλλακτικές δυνατότητες και λύσεις πριν αποφασίσει, δεν υπάρχει κατά την τελευταία βυζαντινή περίοδο, οπότε η απειλή για την ίδια την ύπαρξη του κράτους είναι μόνιμη, άμεση και μονοδιάστατη.

ΠΑΡΑΘΕΜΑΤΑ ΠΗΓΩΝ

1

Περὶ πρεσβειῶν, σ. 6-8 (έκδ. I. Bekker-B. Niebuhr, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Βόννη 1829).

Πῶς δεῖ πρεσβεύεσθαι καὶ πρεσβεύειν

Πρέσβεις ἢ παρ' ἡμῶν ἢ πρὸς ἡμᾶς ἀποστέλλονται. Ἐὰν μὲν οὖν πρὸς ἡμᾶς ἀποστέλλωνται, χρὴ φιλοτίμως τε καὶ δαψιλῶς τούτους ὑποδέχεσθαι (καὶ γὰρ τιμῶσι πάντες αὐτούς), τοὺς δὲ ὑπηρετοῦντας αὐτοῖς δι' ἀσφαλείας ἔχειν εἰς τὸ μηδενότι διδάσκειν ἐπερωτωμένους αὐτούς. Κἂν μὲν τῶν λίαν ἀφεστηκότων οἱ πρέσβεις εἶεν, ὥστε μεταξὺ ἐκείνων τε καὶ ἡμῶν εἶναί τινα τῶν ἐθνῶν, ἐμφανίζειν αὐτοὺς τῶν ἡμετέρων ὁπόσα καὶ οἷα βουλόμεθα. Ὁμοίως δὲ εἰ καὶ πλησιόχωροι μὲν ἡμῶν καθειστήκεσαν, ἐνδεῶς δὲ πρὸς τὴν ἡμετέραν ἔχουσι δύναμιν. Εἰ δὲ κατὰ πολὺ ἡμῶν διενηνόχασιν, εἴτε πλήθει στρατοῦ, εἴτε ἀνδρεία, χρὴ μήτε πλοῦτον, μήτε γυναικῶν κάλλη ἐμφανίζειν αὐτοῖς, πλήθη δὲ ἀνδρῶν καὶ ὅπλων εὐκοσμίαν καὶ τειχῶν ὑψώματα. Εἰ δὲ παρ' ἡμῖν πρέσβεις ἀποστέλλονται, χρὴ τούτους πρῶτον μὲν εὐσεβείᾳ γνωρίζεσθαι, καὶ μὴ ἐπ' ἐγκλήμασι κατηγορηθέντας ποτὲ δημοσίᾳ κατακριθῆναι, εἶναι δὲ φρονίμους τὴν φύσιν, εὔνους τὰ κοινά, ὡς καὶ προκινδυνεύειν τῶν ἰδίων, καθάπερ Ῥήγουλος, καὶ τὴν ἀποστολὴν προθύμους, ἀλλ' οὐ βεβιασμένους, καθάπερ ὁ Αἰγύπτιος ἰατρός. Ὧν ὁ μὲν παρὰ Καρχηδονίοις δέσμιος ὢν καὶ πρὸς Ῥωμαίους περὶ εἰρήνης πρεσβεύσων ἀπεσταλμένος, ὄμνυσιν ἐπανελθεῖν πρὸς αὐτούς, τῶν Ῥωμαίων τὴν εἰρήνην οὐ καταδεχομένων ἐπεὶ δὲ εἰς Ῥωμαίους ἀφίκετο, ἀπαγορεύει μὲν Ῥωμαίοις τὴν εἰρήνην ἀσύμφορον αὐτοῖς οὖσαν, πείθει δὲ αὐτοὺς ἐπανελθεῖν αὐτὸν πρὸς Καρχηδονίους, τῷ ὅρκῳ φειδόμενος. Ὁ δὲ κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου τὸν Πέρσην κινήσας, τὰ Αἰγυπτίων διόλωλε. Χρὴ δὲ τοὺς πρέσβεις παραγενομένους πρὸς οὓς ἀποστέλλονται, φαίνεσθαι ἐπιχαρεῖς, μεγαλοψύχους, εὐεργετικοὺς τὰ εἰς δύναμιν, ἄμφω, τά τε οἰκεῖα, τά τε τῶν πολεμίων, ἐν ἐπαίνῳ ποιουμένους, ἀλλὰ μὴ τὰ ἐκείνων ἐνδιαβάλλοντας. Οἰκονομεῖν δὲ δεῖ τοὺς πρέσβεις, καὶ τοῖς καιροῖς ἐπακολουθεῖν, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἀνάγκης πράττειν τὰ κελευόμενα, εἰ μή τι πρᾶξαι πᾶσι τρόποις παρεκελεύσθησαν. Οἷον ἀπεστάλη τις ὡς φίλοις δῶρα τοῖς γείτοσιν ἐπικομιζόμενος ὁ δὲ τούτους καταλαβὼν τὰ τῶν ἐχθρῶν πράττοντας τὰ μὲν δῶρα σὺν τῷ γράμματι παρακατέσχε, λόγους δὲ φιλίας ἀντὶ δώρων ἀπεκομίσατο. Ἐρεῖ

γάρ τις εἰκότως, ὡς ἐχρῆν μᾶλλον ἐπιδοῦναι τὰ δῶρα, καθημεροῦντα τῶν πολεμίων τὸ ἄγριον ἢ τὰ μὲν τιμιώτερα παρακατασχεῖν, τὰ δὲ ἄλλα ἐπιδοῦναι, ἀλλὰ μὴ πάντα κρατεῖν, ὡς μήτε τοὺς ἐχθροὺς πλουτεῖν ἐθέλειν, καὶ τὸ πολὺ τῆς ἔχθρας ὑποτέμνειν τῶν πολεμίων. Δοκιμάζεται δὲ πρέσβυς καὶ πρὸ τῆς ἀποστολῆς, ὑποτιθεμένων αὐτῷ τῶν κεφαλαίων, καὶ ἐρωτώμενος, ὅπως περὶ ἑκάστου αὐτῶν οἰκονομήσειεν, οὕτως ἢ ἑτέρως αὐτῷ τῶν πραγμάτων ἐπισυμβαινόντων.

Σχολιασμός: Lounghis, *Ambassades*, 285-288.

2

Νικόλαος Μυστικός, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (901-907 και 912-925)

α) Ἐπιστολὴ 1 (έκδ. R. J. H. Jenkins- L. G. Westerink, *Nicholas I Patriarch of Constantinople, Letters*, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 6), Washington D. C. 1973, σ. 2:

(Απευθύνεται, μάλλον το 913/914, *τῷ περιδόξῳ καὶ λαμπροτάτῳ ἀμηρᾶ τῆς Κρήτης καὶ ἠγαπημένῳ φίλῳ*)

...Ὅτι δύο κυριότητες πάσης τῆς ἐν γῇ κυριότητος, ἥ τε τῶν Σαρακηνῶν καὶ ἡ τῶν Ῥωμαίων ὑπερανέχουσι καὶ διαλάμπουσιν, ὥσπερ οἱ δύο μεγάλοι ἐν τῷ στερεώματι φωστῆρες, καὶ δεῖ κατ' αὐτό γε τοῦτο μόνον κοινωνικῶς ἔχειν καὶ ἀδελφικῶς, καὶ μὴ διότι τοῖς βίοις καὶ τοῖς ἐπιτηδεύμασι καὶ τῷ σεβάσματι κεχωρίσμεθα, παντάπασιν ἀλλοτρίως διακεῖσθαι καὶ ἀποστερεῖν ἑαυτοὺς τῆς διὰ τῶν γραμμάτων παρὰ μέρος ἐντυχίας.

β) Ἐπιστολὴ 21, ό. π., σ. 144:

(Απευθύνεται, μάλλον το 922, *τῷ ὑπερφυεστάτῳ καὶ πνευματικῷ τέκνῳ Συμεὼν ἄρχοντι Βουλγαρίας*)

καὶ οὐδὲν ἔθνος ἐξ οὗ τὸ Ῥωμαίων κράτος ἐγνωρίσθη ἠδυνήθη καυχήσασθαι μὴ οὐχὶ τὸν αὐχένα κλῖναι αὐτῷ...

γ) Ἐπιστολὴ 23, ό. π., σ. 160:

(Απευθύνεται, μάλλον το 922, *τῷ αὐτῷ*, δηλ. στον τσάρο Συμεών [883-927])

Γίνωσκε γὰρ (φημὶ καὶ πάλιν)· εἴ τι ἐγὼ τὰ ἐκ τῆς βασιλικῆς κινήσεως καθ' ὑμῶν κατενόησα πράγματα, πᾶν γένος οὐ μὴ λήξωσιν εἰς τὸν καθ' ὑμῶν ὄλεθρον συγκινοῦντες,

οὔτε Τούρκους οὔτε Ἀλανοὺς οὔτε Πατζηνακίτας οὔτε Ῥῶς οὔτε τὰ ἄλλα Σκυθικὰ γένη, μέχρις ἂν τὸ τῶν Βουλγάρων εἰς τέλος ἐξαπολέσωσι γένος.

3

Ιωάννης ο Γραμματικός, πρέσβυς του αυτοκράτορα Θεόφιλου στη Βαγδάτη, έτος 830

Συνέχεια Θεοφάνη, σσ. 95-98 (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae):

Ἐπεὶ δὲ παλαιῷ ἔθει ἑπόμενος ἐβούλετο τοῖς τῆς Ἄγαρ τὰ τῆς αὐτοκρατορίας ποιῆσαι κατάδηλα, εἴτε δὴ κοινωνοὺς εὐφροσύνης λαμβάνων εἴτε μᾶλλον τῷ φοβερὸς μέλλειν ὁρᾶσθαι αὐτοῖς, πρὸς τὴν τοιαύτην ἄξιον διακονίαν κρίνει τὸν Ἰωάννην, τότε μὲν σύγκελλον, αὐτοῦ δὲ πρότερον, ὡς ἔφθημεν εἰπόντες, διδάσκαλον. Πολιτικῆς γὰρ εὐταξίας τοῦτον πλήρη τυγχάνοντα, οὐ μὴν δὲ καὶ τῇ αἱρέσει τούτου συμπαραμένοντα, ἔτι γε μὴν καὶ τὸ πρὸς τοὺς ἀντιρρητικοὺς λόγους κεκτημένον δραστήριον, ἠγάπα οὗτος καὶ διαφερόντως τῶν κατ' αὐτὸν ἁπάντων ἐσέμνυνεν οὗ δὴ χάριν καὶ πρὸς τὸν τῆς Συρίας ἄρχοντα ἐξαπέστειλεν, ἄλλα τε δοὺς αὐτῷ πολλὰ οἷς θαυμάζεται βασιλεία Ρωμαίων καὶ τῶν ἀλλοφύλων γένος ἐπτόηται, προσεπιδοὺς δὲ καὶ χρυσίον κεντηναρίων τεσσάρων ὑπερβαῖνον ποσότητα. Ἀλλὰ τὰ μὲν τῷ ἀμεραμνουνῇ ὡς δῶρα ἀπέσταλκεν, τὸ χρυσίον δέ, ὡς εἴη τῷ Ἰωάννῃ εἰς φιλοτιμίας ἐπίδοσιν, ἐπιδείξεώς τε χάριν ἅμα καὶ αὐξήσεως εἰ γὰρ ἄμμου δίκην ὁ ἀποσταλεὶς τὸ χρυσίον ἔχει σπείρειν ὡς βούλεται, πολλῷ δή που μᾶλλον τὸν ἀποστείλαντα ἐπὶ πλούτου θημῶνας θαυμάζεσθαι χρή. Διὸ καὶ σκεύη πρὸς τούτοις δύο ἐκ χρυσοῦ τε καὶ λίθων πολυτελῶν τὴν σύστασιν ἔχοντα, ἃ ἡ κοινὴ γλῶττα καὶ μὴ καθαρὰ καλεῖ χερνιβόξεστα, αὐτῷ ἐπιδέδωκεν, πάντοθεν ἐξαίρων τὸν ἀπόστολον αὐτοῦ καὶ κοσμῶν. Ὃς δὴ ἀφικόμενος καὶ τὰ Βαγδὰ ἄρτι καταλαβὼν πολὺς μὲν ἐφαίνετο ἐκ τῆς ἔνδον περινοίας καὶ λόγου τοῦ προφητικοῦ, πολὺς δὲ ἐκ τοῦ ἔξωθεν ἐπανθοῦντος πλούτου αὐτῷ καὶ σεμνότητος, οὐ μικρά τινα τοῖς ἀποστελλομένοις καὶ πρὸς αὐτὸν φοιτῶσι δίδούς, μεγάλα δὲ καὶ τῷ βασιλεῖ τῶν Ῥωμαίων μόνον κατάλληλα. Ἐκ τούτου ἐθαυμάζετό τε, καὶ τὸ αὐτοῦ διαπρύσιον ἐγίγνετο ὄνομα. Ἀλλὰ πρῶτον μὲν ἄρτι τοῖς ὁρίοις τῶν βαρβάρων προσβὰς ἐξέπληξέ τε πάντας, καὶ τῆς ἐρωτήσεως χάριν αὐτῶν ὑπηντηκόσιν καὶ ὅπως ἔχοι πυθομένοις μόνον ὁ βασιλεύς, τῇ δαψιλείᾳ τῶν δώρων καὶ τοῦ χρυσίου θαυμάσαι τούτους ἐποίησεν. Τότε δὴ πλησιάσας τῷ Ἰσμαὴλ καὶ κατὰ πρόσωπον στάς, καὶ ἀπαγγείλας τοὺς ἐκ βασιλέως λόγους αὐτῷ, ἐπεὶ ἀπηγγέλκει, ἄπεισι πρὸς τὸ ἀναπαύσεως καταγώγιον. Μᾶλλον δὲ καὶ μᾶλλον βουλόμενος ἐξᾶραι τὰ

τῶν Ῥωμαίων πράγματα, τοὺς ἐφ' οἱαδηποτοῦν αἰτίᾳ πρὸς αὐτὸν φοιτῶντας, μεγάλη τε καὶ μικρᾷ, σκεῦός τι ἀργύρεον χρυσίου πληρῶν ἑκάστῳ ἐπεδίδου φιλοτιμούμενος. Καί ποτε δὲ τοῖς βαρβάροις συνεστιώμενος τῶν εἰρημένων δύο χειρονίπτρων τοῖς ὑπηρετοῦσι παρήγγειλεν ἀπολέσαι τούτων ἑκουσίως τὸ ἕτερον, ὃ εἰς ὑπηρεσίαν ἐκέκτητο. ὡς δὲ θροῦς τις οὐκ ἀγεννὴς ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τούτου ἐγένετο, καὶ πάντες οἱ βάρβαροι τῷ κάλλει τούτου καὶ τῇ σεμνότητι, ἔτι γε καὶ τῇ μεγαλοπρεπείᾳ βεβλημένοι τὴν ψυχὴν πολλὴν συζήτησιν ἐποιοῦντο καὶ ἔρευναν, καὶ πάντα κάλων, τὸ δὴ λεγόμενον, ἔσειον, ὡς ἂν εἰς φῶς ἀχθῇ τὸ κλαπέν, τηνικαῦτα οὗτος τὸ ἕτερον ἐκβαλεῖν κελεύσας, καὶ «τοῦτο ἔα φθείρεσθαι» ἐπειπών, εἰς θάμβος ἦγε τοὺς Σαρακηνούς, τὴν τοιαύτην ζήτησιν αὐτοῦ καταπαύσαντος, ὅθεν καὶ ὁ ἀμεραμνουνῆς ἀντιφιλοτιμούμενος, καὶ τούτου δεύτερος ὀφθῆναι μὴ βουλόμενος, ἄλλοις τε δώροις αὐτὸν ἐθεράπευεν, οἷσπερ αὐτὸς οὐχ ἡλίσκετο ἀλλ' ὡς χοῦν αὐτοῦ κατενώπιον ἔρριπτεν, καὶ ἐπεδίδου αἰχμαλώτους ἑκατὸν ἄρτι τῆς φρουρᾶς ἐξαγαγὼν καὶ ἀμφιάσεσι κοσμήσας εὐπρεπέσι, τὰ τῆς αἰχμαλωσίας περιελόμενος ῥάκια. Ἀλλὰ καὶ οὗτος ἐπῆνει μὲν πάνυ καὶ ἀπεδέχετο τοῦ διδόντος τὸ μεγαλόδωρον, ἐλάμβανε δὲ οὐδαμῶς, εἰπὼν τούτους ἐν ἀνέσει μὲν τέως καὶ ἐλευθερίᾳ μένειν παρ' ἑαυτοῖς, μέχρις ἂν τὴν ἀντισήκωσιν ἐξεργάσεται καὶ ἄλλους αἰχμαλώτους Σαρακηνοὺς ἐπιδοὺς ἐκείνοις τοὺς ἡμετέρους ἐκλήψεται. Τοῦτο γοῦν γενόμενον ἐξέπληξε τὸν Σαρακηνὸν καὶ οὐκέτι ὡς ξένον, ὡς οἰκεῖον δὲ ἡγούμενος τοῦτον συνεχῶς μετεκαλεῖτο, καὶ θησαυροὺς ἐδείκνυε τοὺς ἑαυτοῦ καὶ τὰ τῶν οἰκημάτων κάλλη καὶ τὴν αὐτοῦ σεμνοπρέπειαν, καὶ οὕτως δὴ τιμῶν γε τοῦτον ἐφαίνετο, ἄχρις οὗ μεγαλοπρεπῶς πάλιν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἐξαπέσταλκεν.

4α

Γράμματα του φράγγου βασιλέα της Αυστρασίας Θευδίβερτου Α΄ (534-548) προς τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό Α΄ (527-565)

1. Epistola austrasica 19 = Monumenta Germaniae Historica, Epistulae III, έκδ. W. Gundlach, Berolini 1957, σ. 132:

Domino inlustro et praecellentissimo domno et patri, Iustiniano imperatore, Theodebertus rex

Litteras gloriae vestrae, Andrea comite veniente, suscepimus, quibus indicare dignamini, tria milia virorum in solacium Bregantini patrici dirigere deberemus. Sed moram huius rei legatio vestra fecit – et ratio aliqua, quam per ipsum vobis verbo mandavimus, intercessit

-quae ad nos tardius, quam speravimus aut vestra excellentia scripserat, pervenit, quam X. Kalendas Octobris ad nos per...accessisse gloria vestra cognoscat. Et ideo, ipso Andrea revertente, amorem nostrum erga imperium vestrum, ut profectus communis habuerit, interveniente caritate, custodire, Deo adiuvante, disponimus, ita ut, cum legatarii vestri ad nos pervenerint, et omnia pro utilitate communi a nostris partibus, Deo auspice, fuerint confirmata, rebus evidentibus, quomode vos diligamus, adprobatur. Explicit.

2. Epistola austrasica 20, στο ίδιο, σ. 133:

Domino inlustro et praecellentissimo domno et patri, Iustiniano imperatore, Theodebertus rex

Theodorus vir expectabilis cum Solomonem pariter veniens, litteras, quas imperii vestri clementia destinavit, integra animi caritate et devotione suscepimus, quia, cum de nobis cura geritis, sic latius per diversas gentes adque provincias Dei amatam amicitiam propagamus. Id vero, quod dignamini esse solliciti, in quibus provinciis habitemus aut quae gentes nostrae sint, Deo adiutore, dicione subiecte: Dei nostri misericordiam feliciter subactis Thoringiis et eorum provinciis adquisitis, extinctis ipsorum tunc tempore regibus, Norsavorum itaque gentem nobis placata maiestate, colla subdentibus edictis ideoque, Deo propitio, Wesigotis, incolomes Franciae, septentrionalem plagam Italiaeque Pannoniae cum Saxonibus, Euciis, qui se nobis voluntate propria tradiderunt, per Danubium et limitem Pannoniae usque in oceanis litoribus custodiente Deo dominatio nostra porrigetur. Et quia scimus, augustam celsitudinem vestram de profectu catholicorum, sicut etiam littere vestrae testantur, plena animi iucunditate gaudere, ideo est, quod secundum voluntatem vestram, quae Deus nobis concesserit, simplici relatione mandamus, desiderantibus animis exoptantes, ut felicibus gloria vestra ita valeat, ut antiquam retroactorum principum amicitiam conservetis, et gratiam, quam sepius promittitis, in communi utilitate iungamur. Explicit.

4β

Γράμμα του αυτοκράτορα Μαυρίκιου (582-602) στο φράγγο βασιλέα της Αυστρασίας Χιλδέβερτο Β΄ (575-595)

Epistola austrasica 42, στο ίδιο, 148-149.

In nomine Domini Dei nostri Iesu Christi. Imperatore Caesar Flavius Mauricius Tiberius, fidelis in Christo, mansuetus, maximus, beneficus, pacificus, Alamannicus, Gothicus, Anticus, Alanicus, Wandalicus, Erullicus, Gypedicus, Africus, pius, felix, incleti, victor ac triumphator, semper Augustus, Childebertho, viro glorioso, regi Francorum.

Littere vestrae gloriae per Iocundum episcopum et Chothronem cubicularium nobis directe amicalem quidem voluntatem et paternum affectum circa nos atque sacratissimam rempublicam nostram conservare vos indicant: hoc, quod et per alios ligatarios multiplicibus verbis ad nostram pietatem conscriptum invenitur. Et mirum nobis videtur, si, rectam habere mentem atque priscam gentis Francorum et dicioni Romanae unitatem esse conprobatam adfirmans, nihil operis usque adhuc amicitiae congruum eminentia tua ostendens visa est: dum in scriptis pollicita atque per sacerdotis firmata et terribilibus iuramentis roborata, tanto tempore excesso, nullum effectum perceperunt. Et si hoc ita est, quid per tanta spatia terrae atque maris inaniter sine responsu necessarios vestros ligatarios fatigatis, iuvenalis sermonis, qui nihil utilitatis induxerunt, iactantes? Nos tamen imperialem benevolentiam sequentis, et praefatos ligatarios vestros suscipimus, etiamsi non cognovimus, et cum veritate a te transmissus esse, atque his, quae nunciata ab eis sunt, placidis auribus intimantes, conpetens eis dedimus responsum, quod et per alios ligatarios vestros manifestum tuae gloriae iam factum est. Et optamus, vos, si amicitiam nostram appetere desideratis, valide atque incunctanter omnia disceptare et non solum dictionibus enarrare, sed enarrata viriliter, quomodo regem oportet, peragere atque similiter nostram piam benevolentiam expectare. Dicit igitur gloriam tam, ea quoque, [que] in scriptis inter nos placita sunt, vel etiam nunc ad effectum perduceret, ut per hanc occasionem magis magisque vestrae gentis unitas atque felicissimae nostrae reipublicae conficiatur et nulla inter nos controversia oriatur. Non enim pro inimicitia memorate conventionis a nobis factae sunt, sed ut amicitia firma et inlibata permaneat.

Per Manuhel.

Divinitas te servet per multos annos, parens christianissime atque amantissime.

Data Kalendis Septembris Constantinopoli, imperatore divi Mauricii Tiberii perpetuus augustus et post consulatum eiusdem annis....

5

Επικύρωση της συνθήκης ειρήνης του 561/562

Μένανδρος Προτήκτωρ (*The History of Menander the Guardsman. Introductory Essay, Text, Translation and Historiographical Notes.* R. C. Blockley, Liverpool 1985) απ. 6, 1, σ. 76:

Τούτων οὕτω προελθόντων καὶ ἐν κόσμῳ καὶ τάξει γενομένων, ἐπεὶ ἀνεδέξαντο οἵ γε ἐς τοῦτο τεταγμένοι τὰς συλλαβὰς τοῖν δυοῖν βιβλίοιν καὶ ἀπηκρίβωσαν τῷ

ἰσορρόπῳ τε καὶ ἰσοδυνάμῳ τῶν ῥημάτων τὰ ἐνθυμήματα, αὐτίκα οἵ γε ἰσόγραφα ἕτερα ἐπετέλουν. Καὶ τὰ μὲν κυριώτερα ξυνειληθέντα τε καὶ κατασφαλισθέντα ἐκμαγείοις τε κηρίνοις ἑτέροις τε οἷς εἰώθασι Πέρσαι χρῆσθαι, καὶ ἐκτυπώμασι δακτυλίων ὑπὸ τῶν πρέσβεων, ἔτι γε μὴν καὶ ἑρμηνέων δέκα πρὸς τοῖς δύο, ἓξ μὲν Ῥωμαίων, οὐχ ἧττον δὲ Περσῶν, ἀμοιβαίᾳ τῇ δόσει τὰ τῆς εἰρήνης βιβλία παρέσχοντο ἀλλήλοις. Καὶ τὸ μὲν τῇ Περσῶν φωνῇ γεγραμμένον ἐνεχείρισε Πέτρῳ ὁ Ζίχ, καὶ Πέτρος δὲ τῷ Ζιχ τὸ τῇ Ἑλληνίδι, καὶ αὖθις τοῦ Ζιχ τὸ ἰσορροποῦν τῇ γραφῇ τῇ Ἑλληνίδι βιβλίον γράμμασι Περσικοῖς διασεσημασμένον ἄνευ τῆς τῶν ἐκτυπωμάτων ἀσφαλείας εἰληφότος, <ἐς> τὸ σωθήσεσθαί οἱ τὰς μνήμας, καὶ Πέτρος οὐκ ἄλλως ἐπετέλεσεν ἀμοιβαίως.

Εἶτα ἐπὶ τούτοις διελύθησαν τῶν τε ὁρίων ἄπο ἐγένοντο...

6

Γράμμα του Ιουστινιανού Α΄ προς τους Μεροβίγγειους φράγγους βασιλείς Θευδίβερτο Α΄ (534-548), Χιλδέβερτο Α΄ (511-558) και Χλωθάριο Α΄ (511-561) του 534/535:

Προκόπιος, *Πόλεμοι* (έκδ. J. Haury-G. Wirth, Leipzig 1963) Ε, 5, 8-9 :τόμ. ΙΙ, σ. 26:

Γότθοι, Ἰταλίαν τὴν ἡμετέραν βίᾳ ἑλόντες οὐχ ὅσον αὐτὴν ἀποδιδόναι οὐδαμῇ ἔγνωσαν, ἀλλὰ καὶ προσηδικήκασιν ἡμᾶς οὔτε φορητὰ οὔτε μέτρια. Διόπερ ἡμεῖς μὲν στρατεύειν ἐπ' αὐτοὺς ἠναγκάσμεθα, ὑμᾶς δὲ εἰκὸς ξυνδιαφέρειν ἡμῖν πόλεμον τόνδε, ὃν ἡμῖν κοινὸν εἶναι ποιεῖ δόξα τε ὀρθή, ἀποσειομένη τὴν Ἀρειανῶν γνώμην, καὶ τὸ ἐς Γότθους ἀμφοτέρων ἔχθος.

Λείπει κάθε χαρακτηριστικό που θα έκανε το κείμενο αυτό να μοιάζει με επιστολή

7

Γράμμα, μάλλον του αυτοκράτορα Θεόφιλου (829-842) προς το δυτικό αυτοκράτορα Λοθάριο Α΄ (840-855) σχετικά με την κοινή εκστρατεία εναντίον των απίστων στην Ιταλία. Μάλλον το 841/842.

Έκδ. W. Ohnsorge, Das Kaiserbündnis von 842-844 gegen die Sarazenen. Datum, Inhalt und politische Bedeutung des *"Kaiserbriefes aus St. Denis"*, *Abendland und Byzanz*, Darmstadt 1963, 135, με διορθώσεις Lounghis, *Ambassades*, 171, σημ. 1:

2...ων, ὅτι ἐν τῷ τα[ξιδ]ίῳ τούτω δ[εῖ..
3...ε.ε.ε..α γενές[θ]αι, ἵ[ν]α καὶ [κατὰ
4...θεοῦ δό]ξ[α]ν αὐτοῦ τοῦ φ[ιλαν]θρώπο[υ καὶ
5 ἐν τῷ ἐπιγ]είῳ ἡ ἀγάπη τῆς ἡμετέρας ἐκ [θεοῦ
6 βασιλείας] ἐφαπλωθῇ ὑμῖν καὶ ἔσητα[ι καὶ
7 ὁμόνοια τῆ]ς ἐκ θεο[ῦ βασ]ιλείας ἡ]μῶν
8 μετὰ τοῦ ἠ]γαπημένου ἡμῶν τέκ[νου] [τοῦ
9 ῥιγὸς καὶ ὅ]πως καὶ ὁ θεὸς δοξάζ[ηται
10 παρὰ πάντων κ]αὶ εἰς τὰ πέρατα τῶν χριστιανῶ[ν ἡ δι-
11 καία ἀποκ]ατάστασις φθάνῃ καὶ οἱ κ[οινοὶ
12 ἀντίπαλοι] ὄλονται καὶ οἱ φίλοι σώζοντ[αι.
13 Ἡ χάρις] τοῦ θεοῦ καὶ ἡ εἰρήνη αὐτοῦ κ[αὶ ἡ
14 εὐφροσύν]η ἔστω μεθ' ὑμῶν. Καὶ περὶ το[ύτου
15 τοῦ σκοποῦ] ἁρμόδιόν σοι ἔστιν καὶ ὑπομνη[στι
16 κῶς ἐγκελ]ε[ύ]ειν τῷ προδηλωθέντ[ι ἀγα-
17 πητῷ ἐν Χρι]στῷ ἡμῶν τέκνῳ τῷ ῥιγ[ί, ἐπει-
18 δὴ δεσπότη]ς αὐτῷ ἐκτίσθης καὶ ἐπίτρ[οπος
19 ἐπεδόθη]ς αὐτῷ παρὰ τοῦ δημιουργήσα[ντος +
20 + *legimus* +
21. [Ἀπελύθη ἀπὸ τῆς] θ[εοφυλάκτου μεγα]λ[ο]πόλ[εως] μ(ηνὶ)
μαΐῳ ἕκτ[η] (ἰνδικτιῶνος) ἕκτης

8

Γράμμα του αυτοκράτορα Αλέξιου Α΄ Κομνηνού (1081-1118) στο Γερμανό αυτοκράτορα Ερρίκο Δ΄ (1056-1106) για συμμαχία εναντίον των Νορμανδών στη Ν. Ιταλία, το 1082.

Ἄννα Κομνηνή, Ἀλεξιάς (έκδ. D.R. Reinsch- A. Kambylis, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 40/1, Berlin-New York 2002), Γ΄, 10, 3-8, σ. 112-114:

Τὰ κατὰ τὴν σὴν μεγαλοδύναμον ἐξουσίαν καλῶς ἔχειν καὶ προκόπτειν ἐπὶ τὸ βέλτιον εὐχῆς ἐστὶν ἔργον τῇ βασιλείᾳ μου, πανευγενέστατε καὶ τῷ ὄντι χριστιανικώτατε ἀδελφέ. Καὶ πῶς γὰρ οὐκ ἐξέσται τῇ τοῦ κράτους ἡμῶν θεοσεβείᾳ ἐπεύχεσθαί σοι τὰ κρείττω τε καὶ λυσιτελέστερα τὴν ἐν σοὶ καταμαθούσῃ θεοσέβειαν; Ἡ γὰρ πρὸς τὴν ἡμετέραν

βασιλείαν ἀδελφική σου αὕτη ῥοπὴ καὶ διάθεσις καὶ ὁ μετὰ τοῦ κακομηχάνου ἀνδρὸς συμφωνηθεὶς ἀναδεχθῆναί σοι κάματος, ἵνα τὸν παλαμναῖον καὶ ἀλιτήριον καὶ τοῦ Θεοῦ πολέμιον καὶ τῶν Χριστιανῶν ἀξίως μετέλθῃς τῆς κακοφροσύνης αὐτοῦ, πολλήν σοι τὴν ἀγαθοθέλειαν τῆς ψυχῆς διαδείκνυσι, καὶ τὸ ἔργον τοῦτο φανερὰν τὴν πληροφορίαν παρίστησι τοῦ κατὰ Θεόν σου φρονήματος. Τὰ δὲ κατὰ τὴν ἡμετέραν βασιλείαν τἆλλα μὲν ἔχει καλῶς, ἐν ἐλαχίστῳ δὲ ἀστατεῖ καὶ ταράττεται τοῖς κατὰ τὸν Ῥομπέρτον κυμαινόμενα. ἀλλ' εἴ τι δεῖ πιστεύειν Θεῷ καὶ τοῖς ἐκείνου δικαίοις κρίμασι, ταχεῖα ἡ καταστροφὴ τοῦ ἀδικωτάτου τούτου ἀνθρώπου παρέσεται· οὐδὲ γὰρ ἀνέξεται πάντως Θεὸς ῥάβδον ἁμαρτωλῶν κατὰ τῆς κληρονομίας αὐτοῦ ἐπὶ τοσοῦτον ἀφίεσθαι. Τὰ μέντοι παρὰ τοῦ κράτους ἡμῶν συμφωνηθέντα ἀποσταλῆναι τῇ μεγαλοδυνάμῳ σου ἐξουσίᾳ, αἱ ἑκατὸν τεσσαρακοντατέσσαρες χιλιάδες τῶν νομισμάτων καὶ τὰ ἑκατὸν βλαττία, ἀπεστάλησαν νῦν διὰ τοῦ πρωτοπροέδρου Κωνσταντίνου καὶ κατεπάνω τῶν ἀξιωμάτων κατὰ τὴν ἀρέσκειαν τοῦ πιστοτάτου καὶ εὐγενεστάτου κόμητος τοῦ Βουλχάρδου. Καὶ τὸ ῥηθὲν ποσὸν τῶν ἀποσταλέντων ἀπεπληρώθη διά τε εἰργασμένου ἀργύρου καὶ ῥωμανάτου παλαιᾶς ποιότητος. Καὶ τελειουμένου τοῦ ὅρκου παρὰ τῆς εὐγενείας σου σταλήσονταί σοι καὶ αἱ ὑπόλοιποι διακόσιαι δεκαέξ χιλιάδες τῶν νομισμάτων καὶ ἡ ῥόγα τῶν δοθέντων εἴκοσιν ἀξιωμάτων διὰ τοῦ πιστοτάτου τῇ σῇ ἐξουσίᾳ Βαγελάρδου, ὁπηνίκα εἰς Λογγιβαρδίαν κατέλθῃς. Ὅπως μέντοι ὀφείλει τελεσθῆναι ὁ ὅρκος, προεδηλώθη πάντως τῇ εὐγενείᾳ σου, ἀπαγγελεῖ δ' ἔτι σαφέστερον καὶ ὁ πρωτοπρόεδρος Κωνσταντῖνος καὶ κατεπάνω ὡς καὶ παρὰ τοῦ κράτους ἡμῶν ἐνταλθεὶς ἕκαστον τῶν κεφαλαίων, ἅπερ μέλλουσι ζητηθῆναι καὶ διὰ τοῦ γενησομένου παρὰ σοῦ ὅρκου βεβαιωθῆναι. Ὁπηνίκα γὰρ ἡ συμφωνία ἀναμεταξὺ τῆς βασιλείας μου καὶ τῶν παρὰ τῆς εὐγενείας σου ἀποσταλέντων πρέσβεων ἐγίνετο, διεμνημονεύθησαν τινὰ τῶν ἀναγκαιοτέρων κεφάλαια· ὅτι δὲ περὶ τούτων μὴ ἔχειν πρόσταξιν εἶπον οἱ τῆς εὐγενείας σου ἄνθρωποι, κατὰ τοῦτο καὶ ἡ βασιλεία μου τὸν ὅρκον αὐτῆς ἀνήρτησε. Τοίνυν καὶ τελεσθήτω ὁ ὅρκος παρὰ τῆς εὐγενείας σου, ὡς ὁ πιστός σου Ἀλβέρτης ἀνωμότως τῇ βασιλείᾳ μου ἐβεβαίωσε καὶ ὡς τὸ ἡμέτερον κράτος κατὰ προσθήκην ἀναγκαιοτέραν αὐτοῦ ζητεῖ. Ἡ δὲ βραδύτης τοῦ πιστοτάτου καὶ εὐγενεστάτου σου κόμητος τοῦ Βουλχάρδου γέγονε διὰ τὸ τὴν βασιλείαν μου βούλεσθαι τὸν φίλτατόν μοι ἀνεψιόν, τὸν υἱὸν τοῦ πανευτυχεστάτου σεβαστοκράτορος καὶ περιποθήτου αὐταδέλφου τῆς βασιλείας μου, θεαθῆναι παρ' αὐτοῦ, ὡς ἂν ἐλθὼν ἀπαγγείλῃ σοι τὴν ἐν ἡλικίας ἀπαλῷ καταστήματι βεβηκυῖαν σύνεσιν τοῦ παιδός. Τὰ γὰρ ἔξω καὶ σωματικὰ δευτέρου τίθεται λόγου ἡ βασιλεία μου, εἰ καὶ ἐν τούτοις πολὺ ἔχει τὸ περιούσιον. ὡς γὰρ τῇ μεγαλοπόλει ἐνδημήσας ἐθεάσατο τὸ παιδίον καὶ ὅσα εἰκὸς ὡμίλησεν, ἀπαγγελεῖ σοι ὁ πρέσβις σου. Καὶ ἐπεὶ παιδίον μὲν οὔπω ὁ Θεὸς τῇ βασιλείᾳ μου ἐχαρίσατο,

τόπον δέ μοι γνησίου παιδὸς ὁ φίλτατος οὗτος ἐπέχει ἀδελφιδοῦς, Θεοῦ εὐδοκοῦντος οὐδέν ἐστι τὸ κωλύον ἑνωθῆναι ἡμᾶς δι' αἵματος συγγενικοῦ καὶ φίλα μὲν ἀλλήλοις φρονεῖν ὡς Χριστιανούς, οἰκειοῦσθαι δὲ καὶ τὰ ἀλλήλων ὡς συγγενεῖς, ἵν' ἐντεῦθεν δι' ἀλλήλων ἕκαστος δυναμούμενοι φοβεροὶ τοῖς ἐναντίοις ὦμεν καὶ ἀήττητοι μετὰ Θεοῦ. Τῇ μέντοι εὐγενείᾳ σου νῦν ἀπεστάλησαν δεξιωμάτων ἕνεκεν ἐγκόλπιον χρυσοῦν μετὰ μαργαριταρίων, θήκη διάχρυσος ἔχουσα ἔνδον τμήματα διαφόρων ἁγίων, ὧν ἕκαστον διὰ τοῦ ἐφ' ἑκάστῳ αὐτῶν ἐντεθέντος χαρτίου γνωρίζεται, καυκίον σαρδονύχιον καὶ ἐμπότης κρύος, ἀστροπελέκιν δεδεμένον μετὰ χρυσαφίου καὶ ὀποβάλσαμον. Μακρύναι ὁ Θεὸς τὴν ζωήν σου, πλατύναι τὰ τῆς ἐξουσίας σου ὅρια καὶ θείη σοι πάντας τοὺς ἀντιπίπτοντας εἰς ὀνειδισμὸν καὶ εἰς καταπάτημα· εἰρήνη εἴη τῇ ἐξουσίᾳ σου καὶ γαλήνης ἥλιος ἐπιλάμψοι πάσῃ τῇ ὑπηκόῳ σου, καὶ γένοιντό σοι ἅπαντες εἰς ἀφανισμὸν οἱ ἐχθροὶ τῆς ἄνωθεν κραταιᾶς ἰσχύος κατὰ πάντων σοι χαριζομένης τὸ ἄμαχον, τοσοῦτον τὸ ἀληθινὸν αὐτοῦ ὄνομα ἀγαπῶντι καὶ κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἐκείνου τὴν χεῖρα ὁπλίζοντι.

Λείπουν πρωτόκολλο και εσχατόκολλο.

9

Γράμμα του αυτοκράτορα Ιωάννη Β΄ Κομνηνού (1118-1143) στον πάπα Ιννοκέντιο Β΄ (1130-1143) σχετικά με την ένωση των εκκλησιών. Ιούνιος 1139.

O. Kresten - A. Müller, Die Auslandsschreiben der byzantinischen Kaiser des 11. und 12. Jahrhunderts: specimen einer kritischen Ausgabe *Byzantinische Zeitschrift* 86/87 (1993/1994), 425:

+ Τὸ παρὰ τῆς σῆς μακαριότητος, ἁγιώτατε πάπα, διὰ τῆς ἀποσταλείσης τῇ βασιλείᾳ μου τιμιωτάτης γραφῆς σου περὶ τῆς τῶν ἐκκλησιῶν ἑνώσεως δηλωθὲν τῇ τῶν πραγμάτων ἀληθείᾳ καθέστηκε σύνδρομον καὶ τῆς ἐμβριθείας καὶ τοῦ μεγέθους τῆς ἱερᾶς σου φρονήσεως ὄντως ἐπάξιον. Τί γὰρ ἄλλο τῆς ἀληθοῦς τῆς ἐκκλησίας ἑνώσεως προσήκει τοὺς Χριστιανοὺς ἡμᾶς προτιμᾶν ἢ τίνι πλέον ἑτέρῳ πράγματι θεραπεύειν τὸν τῆς εἰρήνης δοτῆρα Χριστόν, ὃς καὶ μέχρι τῆς ἡμετέρας ἐσχατιᾶς ἑαυτὸν φιλανθρώπως ἐκένωσεν, ἵνα καταλλάξῃ τὰ διεστῶτα καὶ τὴν ἐκπεσοῦσαν τῆς μακαρίας διαγωγῆς τῶν ἀνθρώπων φύσιν ἐπαναγάγῃ πρὸς τὸ πρῶτον ἀξίωμα καὶ τῷ ἐπουρανίῳ ταύτην προσαγάγῃ Θεῷ; τοῦτο τὸ τῆς εἰρήνης χρῆμα καὶ Θεῷ προσφιλὲς καὶ ἀνθρώποις ταῖς θείαις ἐντολαῖς ἑπομένοις ἀξιοζήλωτον. Εἰ δὲ καὶ ἡ σὴ μακαριότης ὅλον τὸν οἰκεῖον σκοπὸν ὑπὲρ τῆς τοιαύτης ἑνώσεως καὶ πάλαι καὶ νῦν κατεβάλετο, κατάλληλον τοῦτο

πάντως αὐτῇ. Τὸ μὲν γὰρ μίαν εἶναι τὴν ἐκκλησίαν, ἣν ὁ σωτὴρ τῷ οἰκείῳ ἐξηγοράσατο αἵματι, οὐδενὶ τῶν τὰ τῆς θείας γραφῆς μεμυημένων ὅλως ἠγνόηται, τὸ δὲ πολλάκις σπουδάζειν τὸν τῆς πονηρίας γεννήτορα καὶ τοὺς ὑπηρετοῦντας τῷ ἐκείνου θελήματι τὴν τοιαύτην τῆς ἐκκλησίας ὁμόνοιαν διαιρεῖν καὶ τὴν ταύτης ἀδιάλυτον ἕνωσιν πονηροῖς ἐπινοήμασι διαλύειν καὶ τοῦτο πάντως ἀκόλουθον τοῖς τοῦ πονηροῦ μηχανήμασιν. Ἀλλ' ἡ τοῦ σωτῆρος ἀήττητος δύναμις ἐν τῇ πέτρᾳ τῆς πίστεως διὰ τῶν ἀποστόλων ταύτην οἰκοδομήσασα καὶ πάλιν καὶ πολλάκις τὰς τοῦ πονηροῦ μεθοδείας διαλῦσαι δεδύνηται καὶ τοὺς ἐπιχειροῦντας τὸν θεῖον ἐκείνου χιτῶνα διαρρηγνύειν εἰκότως συντρίψει καὶ ἀφανίσει τὰ τούτων βουλεύματα.

Τοῦτο τὸ τῆς σῆς ἁγιότητος ἐπαινετὸν καὶ θεῖον ὄντως σπούδασμά τε καὶ βούλευμα καὶ ἡ βασιλεία ἡμῶν ἀποδεχομένη καὶ σεβάσματος ἄξιον κρίνουσα πρὸς τὴν παροῦσαν ἀπεῖδε γραφήν. Παρεδήλωσε μὲν γὰρ τὸν περὶ τούτου σκοπὸν καὶ τοῖς τιμιωτάτοις ἀνδράσι τῆς σῆς ἁγιότητος, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς παρούσης γραφῆς διασημαίνει τὸ πρᾶγμα τῇ σῇ θειότητι· τὸν δὲ τρόπον τῆς ἀποδοχῆς σαφέστερον ἐπιγνῶς διὰ τοῦ ἀποσταλέντος αὐτόθι μεγαλεπιφανεστάτου καὶ πιστοτάτου ἀνθρώπου τῆς ἡμετέρας εὐσεβοῦς γαληνότητος.

Τὸ τῆς μέχρι τοῦ νῦν βραδυτῆτος τοῦ ἀντιγράμματος αἴτιον πολλαχόθεν ἐπιγνωσθὲν τῇ πανιέρῳ συνέσει τῆς σῆς εὐκλεεστάτης μακαριότητος, ὡς τοῦ ἡμετέρου κατὰ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐχθρῶν μακρυσμοῦ καταδήλου γεγονότος καὶ αὐτοῖς τοῖς χριστιανικωτάτοις Λατίνοις τοῖς ἐκεῖσε, βραχέων ῥημάτων δηλωτικῶν ἐκ τῆς βασιλείας ἡμῶν δεηθήσεται.

Ἐρρώσθω ἐν Κυρίῳ ἡ σὴ ἁγιότης καὶ τῆς ἡμετέρας ὑπερευχέσθω ζωῆς.

Ἀπεστάλησαν τῇ ἁγιωσύνῃ σου ἑξάμιτα μεγαλόγραμμα μεγάλα δώδεκα, κοινὰ ἑξάμιτα μεγάλα δώδεκα, κατασφίκτουρα κοινὰ εἰκοσιτέσσαρα, ἐσωφόρια κοινὰ μεγάλα τέσσαρα καὶ τεσσαρακοντάσημα δύο, τὸ ἓν ὀξὺ καὶ τὸ ἕτερον κοινόν, καὶ διρρόδινα τέσσαρα +.

Μηνί ἰουνίῳ ἰνδικτιῶνος βτ (έ)ρ(ας)

+ Ἀπελύθη μηνὶ ἰουνίῳ ἰνδικτιωνος β΄ ἀπὸ τῆς θεοφυλάκτου πόλεως

(ακολουθεί λατινική μετάφραση)

εξωτερικά

(αριστερά)

Ἰωάννης Ἐν Χ(ριστ)ῷ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς πορφυρογέννητος, ἄναξ ὑψηλός, κραταιός, αὔγουστος καὶ αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων ὁ Κομνηνὸς

(δεξιά)

ΙΩΑΝΝΗΣ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΙΩΤΑΤΟΝ ΠΑΠΑΝ

10

Συνοδευτικό γράμμα (σιγίλλιον) του αυτοκράτορα Αλέξιου Γ΄ Άγγελου (1195-1203) στους απεσταλμένους της Πίζας Uguccione di Lamberto Bono και Pietro Modano που επιστρέφουν στην πατρίδα τους. Παραχωρώντας ελεύθερη διέλευση, απαγορεύει στους βυζαντινούς τοπικούς αξιωματούχους οποιαδήποτε επιβάρυνση των ξένων διπλωματών. Ιούνιος 1199.

Έκδ. O Kresten, Der Geleitbrief - Ein wenig beachteter Typus der byzantinischen Kaiserurkunde. Mit einem Exkurs: zur Verwendung des Terminus sigillion in der byzantinischen Kaiserkanzlei, *Römische Historische Mitteilungen* 38 (1996), 50-53.

+ *Τοῖς παροῦσι συνετωτάτοις ἀποκρισιαρίοις Πίσσης, τῷ τε Γιτζούνῃ καὶ τῷ Μοδάνῳ, ὑποστρέφουσιν εἰς Πίσσαν τὸ παρὸν τῆς βασιλείας μου ἐπεδόθη σιγίλλιον, ὡς ἂν τῇ τούτου ἐμφανείᾳ διέλθωσιν ἀκωλύτως ἐν ταῖς κατὰ πάροδον χώραις τῆς βασιλείας μου μετὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀλόγων αὐτῶν, μή τινος τῶν ἐν αὐταῖς ἐνεργούντων ἢ τῶν ἐξυπηρετούντων αὐτῇ ὀφείλοντος παρεμποδίσαι αὐτοὺς ἢ ἀναλαβέσθαι ἀπ' αὐτῶν τί χάριν πορiατικοῦ ἢ διαβατικοῦ ἢ σαγμαριατικοῦ ἢ κομμερκίου παρὰ τὴν περίληψιν τοῦ προσόντος τοῖς πιστοτάτοις τῇ βασιλείᾳ μου Πισσαίοις χρυσοβούλλου, τοῦ κατατολμήσοντος ποιῆσαι παρὰ τὴν περίληψιν τοῦ παρόντος σιγιλλίου τῆς βασιλείας μου σφοδρὰν ὑφορωμένου τὴν ἐξ αὐτῆς ἀγανάκτησιν ἐπὶ τούτῳ γὰρ καὶ τὸ τοιοῦτον τῆς βασιλείας μου σιγίλλιον ἐπεδόθη αὐτοῖς* + *μηνὶ ἰουνίῳ ἰνδικτιῶνος β΄τ (έ)ρ(ας)* +.

11

Πρόσκληση του Γότθου βασιλέα Αθανάριχου στην Κωνσταντινούπολη από τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο Α΄ (379-395)

Jordanes, De origine actibusque Getarum, rec. Th. Mommsen, *Monumenta Germaniae Historica, Auctorum antiquissimorum tomi V pars prior,* Berolini 1961, 142-145, σ. 95-96:

Ubi vero post haec Theodosius convaluit imperator repperitque cum Gothis et Romanis Gratiano imperatore pepigisse quod ipse optaverat, admodum grato animo ferens et ipse in hac pace consensit, Aithanaricoque rege, qui tunc Fritigerno successerat, datis sibi muneribus sociavit moribusque suis benignissimis ad se eum in Constantinopolim accedere invitavit. Qui omnino libenter adquiescens regia urbe ingressus est miransque: "en, inquit,

"cerno, quod saepe incredulus audiebam", famam videlicet tantae urbis; et huc illuc oculos volvens nunc situm urbis commeatuque navium, nunc moenia clara prospectans miratur, populosque diversarum gentium quasi fonte in uno e diversis partibus scaturriente unda, sic quoque milite ordinato aspiciens: "deus", inquit, "sine dubio terrenus est imperator et quisquis adversus eum manu moverit, ipse sui sanguinis reus existit". In tali ergo admiratione maioreque a principe honore suffultus paucis mensibus interiectis ab hac luce migravit. Quem princeps affectionis gratia pene plus mortuum quam vivum honorans dignae tradidit sepulturae, ipse quoque in exequiis feretro eius praeiens. Defuncto ergo Aithanarico cunctus eius exercitus in servitio Theodosii imperatoris perdurans Romano se imperio subdens cum milite velut unum corpus effecit militiaque illa dudum sub Constantino principe foederatorum renovata et ipsi dicti sunt foederati. E quibus imperator contra Eugenium tyrannum, qui occiso Gratiano Gallias occupasset, plus quam viginti milia armatorum fideles sibi et amicos intellegens secum duxit victoriaque de praedicto tyranno potitus ultionem exegit.

12

Γεγονότα του 476 και πρεσβείες του Ζήνωνος στην Αφρική και στην Ιταλία

Malco di Filadelfia, Frammenti, testo critico, introduzione, traduzione e commentario a cura di Lia Raffaella Cresci, Napoli 1982, απ. 3, σ. 75-76:

Ὅτι Ζήνων ἀνὴρ ὢν ἀπόλεμος ἄγαν, καὶ πολλῆς πανταχόθεν ταραχῆς ἐφεστώσης, ἔγνω πρὸς τὸν Βάνδιλον εἰς Καρχηδόνα πρεσβεύσασθαι καὶ Σευῆρον ἐκ τῆς βουλῆς πρεσβευτὴν αἱρεῖται, ἄνδρα καὶ σωφροσύνῃ διαφέρειν δοκοῦντα καὶ τῷ ἐθέλειν τὰ δίκαια, καὶ πατρίκιον αὐτὸν ποιήσας ἀποπέμπει, ὅπως ἐκ τῆς ἀξίας τῆς πρεσβείας τὸ σχῆμα κατασκευάσῃ σεμνότερον. Καὶ ὁ μὲν ἐξέπλευσεν, ὁ δὲ Βάνδιλος, μαθὼν ὅτι ἥξοι πρεσβεία, φθάσας «ἔκπλουν ποιεῖται» καὶ Νικόπολιν εἶλεν. Ὁ δὲ πρεσβευτὴς Σευῆρος διαβὰς ἀπὸ Σικελίας εἰς Καρχηδόνα ἀφῖκτο καὶ πολλὰ διὰ τὸν ἔκπλουν ἐμέμφετο τὸν Βάνδιλον. Ὁ δὲ τὰ μὲν ἔλεγεν ὡς πολέμιος πρᾶξαι· τὸν δὲ περὶ τῆς εἰρήνης, ἐπειδὴ πρεσβεύοιτο, νῦν ἔφη λόγον προσδέχεσθαι. Τοῦ δὲ Σευήρου τό τε σῶφρον τοῦ βίου θαυμάσας καὶ τῶν λόγων ἠγάσθη, καὶ τῆς δικαιοσύνης ἀεὶ πεῖραν λαμβάνων πᾶν ἕτοιμον ἦν ποιεῖν, ὅπερ ἐκεῖνος προβάλλοιτο. Μάλιστα δὲ ἔδοξεν αὐτῷ δίκαιος εἶναι, ὅτι, τὰ χρήματα αὐτῷ τοῦ βαρβάρου διδόντος, καὶ τὰ πρέποντα δῶρα πρεσβευτῇ δωρούμενος ἀπεώσατο πάντα εἰπών, ὡς ἀντὶ τούτων δῶρόν ἐστιν εὔσχημον πρεσβεύοντι ἀνθρώπῳ

τοὺς αἰχμαλώτους κομίσασθαι. Ὁ δὲ τῆς διανοίας ἐπαινέσας τὸν ἄνδρα· οὓς μὲν ἐγώ, ἔφησεν, σὺν τοῖς ἐμοῖς υἱέσι τῶν αἰχμαλώτων ἀπέλαχον, τούτους σοι πάντας ἀφίημι· ἣν δὲ τὸ πλῆθος αὐτῶν κατενείματο μοῖραν, τούτους σοὶ μὲν ἐξέσται παρ' ἑκόντων, εἰ βούλει, πρίασθαι τῶν ἐχόντων, αὐτὸς δ' ἂν οὐ δυναίμην οὐκ ἐθέλοντας ταῦτα τοὺς εἰληφότας βιάσασθαι. Ἐνταῦθα ὁ Σευῆρος ἀπέλυσε μὲν προῖκα οὓς αὐτὸς εἶχεν ὁ Βάνδιλος ἃ δὲ εἶχε χρήματα καὶ ἐσθῆτας καὶ σκεύη πάντα ὑπὸ κήρυκι δημοσίᾳ πωλήσας τούτοις ὅσους ἴσχυσε τῶν αἰχμαλώτων ἐπρίατο.

Απ. 10, σ. 86-87.

Ὅτι ὁ Αὔγουστος ὁ τοῦ Ὀρέστου υἱὸς ἀκούσας Ζήνωνα πάλιν τὴν βασιλείαν ἀνακεκτῆσθαι τῆς ἕω τὸν Βασιλίσκον ἐλάσαντα, ἠνάγκασε τὴν βουλὴν ἀποστεῖλαι πρεσβείαν Ζήνωνι σημαίνουσαν, ὡς ἰδίας μὲν αὐτοῖς βασιλείας οὐ δέοι, κοινὸς δὲ ἀποχρήσει μόνος ὢν αὐτοκράτωρ ἐπ' ἀμφοτέροις τοῖς πέρασι. Τὸν μέντοι Ὀδόαχον ὑπ' αὐτῶν προβεβλῆσθαι ἱκανὸν ὄντα σώζειν τὰ παρ' αὐτοῖς πράγματα, 'πολιτικὴν' ἔχοντα 'σύνεσιν' ὁμοῦ καὶ μάχιμον καὶ δεῖσθαι τοῦ Ζήνωνος πατρικίου τε αὐτῷ ἀποστεῖλαι ἀξίαν καὶ τὴν τῶν Ἰταλῶν τούτῳ ἐφεῖναι διοίκησιν. Ἀφικνοῦνται δὴ ἄνδρες τῆς βουλῆς τῆς ἐν Ρώμῃ τούτους εἰς Βυζάντιον κομίζοντες τοὺς λόγους ...καὶ βασίλειον γράμμα περὶ ὧν ἠβούλετο πέμπων τῷ Ὀδοάχῳ πατρίκιον ἐν τούτῳ τῷ γράμματι ἐπωνόμασε...

13

Αναγόρευση του φράγγου βασιλέα Χλωδοβίκου σε πατρίκιο (στο κείμενο Consul aut Augustus)

Grégoire de Tours, *Histoire des Francs*, publ. par H. Omont, G. Collon, R. Poupardin, Paris 1913, II, 38, σ. 72:

Igitur Chlodovechus ab Anastasio imperatore codicellos de consulatu accepit, et in basileca beati Martini tonica blattea indutus et clamide, inponens vertice diademam. Tunc ascenso equite, aurum argentumque in itenere illud, quod inter portam atrii ecclesiam civitatis est, praesentibus populis manu propria spargens, volontate benignissima erogavit, et ab ea die tamquam consul aut augustus est vocitatus. Egressus autem a Toronus, Parisius venit ibique

Cathedram regni constituit. Ibi et Theodericus ad eum venit.

14

Ποινή εξορίας για όποιον παράσσει την ορθόδοξη πίστη

Codex Theodosianus, ed. Th. Mommsen P. Meyer, Dublin - Zürich 1971, 854.

XVI, 4, 3 (18 Ιουλίου 392)

IDEM AAA[187]. Potamio P(RAE)F(ECTO) AUGUSTALI.

Deportatione dignus est, qui nec generali lege admonitus nec conpetenti sententia emendatus et fidem catholicam turbat et populum. DAT. XV KAL. AUG. CONST(ANTINO)P(OLI) ARCAD(IO) A. II ET RUFINO V.C. CONSS.

15

Νόμος του Ζήνωνος για την ανύψωση του αξιώματος του πατρίκιου

Codex Iustinianus, έκδ. P. Krüger (*Corpus Iuris Civilis II*), Dublin - Zürich 1967, 454.

XII, 3, 3:

Imp. Zeno A. Nemini ad sublimem patriciatus honorem, qui ceteris omnibus anteponitur, adscendere liceat, nisi prius aut consulatus honore potiatur aut praefecturae praetorio vel Illyrici vel urbis administrationem aut magistri militum aut magistri officiorum, in actu videlicet positus, gessisse noscatur, ut huiusmodi tantum personis sive adhuc administrationem gerendo seu postea liceat (quando hoc nostrae sederit maiestati) patriciam consequi dignitatem. Quoniam vero gloriosissimae huic urbi, quae caput orbis terrarum est, omnifariam credimus consulendum, universos, qui posthac honorarii consulatus insignibus principali munificentia decorantur, centum auri libras ad reficiendum aquaeductum publicum ministrare censemus, ad similitudinem eorum, qui per annale tempus consularium editione munerum gloriantur. Nam ipsis quoque expedit, ut florentissima civitas centum auri librarum munificentia sustentata honorarium quoque sentiat consulatum.

16

Ο Λιουτπράνδος της Κρεμόνας περιγράφει τη μεγαλοπρέπεια υποδοχής πρέσβεων επί Κωνσταντίνου Ζ΄ το 948.

Antapodosis VI, 5, έκδ. J. Becker (*Monumenta Germaniae Historica in usum scholarum*, Hannover - Leipzig 1915), σ. 154-155:

187. *Augusti Valentinianus, Theodosius et Arcadius* (από προηγούμενο νόμο)

Est Constantinopolim domus palatio contigua mirae magnitudinis seu pulchritudinis, quae a Grecis per V loco digammae positam Magnaura, quasi magna aura dicitur. Hanc itaque Constantinus cum ob Hispanorum nuntios, qui tunc eo noviter venerant, tum ob me et Liutefredum hoc modo praeparari iussit. Aerea, sed deaurata quaedam arbor ante imperatoris sedile stabat, cuius ramos itidem aereae diversi generis deauratae aves replebant, quae secundum species suas diversarum avium voces emittebant. Imperatoris vero solium huiusmodi erat arte compositum, ut in momento humile, exelsius modo, quam mox videretur sublime, quod inmensae magnitudinis, incertum utrum aerei an lignei, verum auro tecti leones quasi custodiebant, qui cauda terram percutientes aperto ore linguisque mobilibus rugitum emittebant. In hac igitur duorum eunuchorum humeris incumbens ante imperatoris praesentiam sum deductus. Cumque in adventu meo rugitum leones emitterent, aves secundum speties suas perstreperent, nullo sum terrore, nulla admiratione commotus, quoniam quidem ex his omnibus eos qui bene noverant fueram percontatus. Tertio itaque pronus imperatorem adorans caput sustuli et, quem prius moderata mensura a terra elevatum sedere vidi, mox aliis indutum vestibus poenes domus laquear sedere prospexi; quod qualiter fieret, cogitare non potui, nisi forte eo sit subvectus ergalio, quo torcularium arbores subvehuntur. Per se autem tunc nihil locutus, quoniam, etsi vellet, intercapedo maxima indecorum faceret, de vita Berengarii et sospitate per logothetam est percontatus. Cui cum consequenter respondissem, interprete sum innuente egressus et in datum mihi hospitium mox receptus.

17

Η απαρχή των αυτοκρατόρων των Ρωμαίων που εδρεύουν στην Κωνσταντινούπολη

Α) Η θεωρία της απόλυτης οικουμενικότητας: Αγαθίας Ε΄, 14, 1, έκδ. Keydell, σ. 180, για τον Ιουστινιανό Α΄:

Ὁ γὰρ βασιλεὺς ἐπειδὴ πρότερον Ἰταλίαν ξύμπασαν ἐχειρώσατο καὶ Λιβύην καὶ τοὺς μεγίστους ἐκείνους πολέμους διήνυσε καὶ πρῶτος ὡς εἰπεῖν ἐν τοῖς κατὰ τὸ Βυζάντιον βεβασιλευκόσι Ῥωμαίων ὀνόματί τε καὶ πράγματι ἀπεδέδεικτο....

Β) Η θεωρία της περιορισμένης οικουμενικότητας: *Συνέχεια Θεοφάνη*, σσ. 211-212, για τον Βασίλειο Α΄:

Ἐβουλόμην, ἂν ἄρα οἷός τε ὦ, τοῦ σύμπαντος τῆς ἐν Βυζαντίῳ Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς χρόνου τῶν τε αὐτοκρατόρων καὶ τῶν ὑπ' αὐτοὺς ἀρχόντων καὶ στρατηγῶν καὶ ὑποστρατήγων καὶ τῶν καθ' ἕκαστα τὰς ἀξιολογωτέρας τῶν πράξεων ἀναγράψασθαι. Ἐπεὶ δὲ ἐδεῖτο τὸ πρᾶγμα καὶ χρόνου πολλοῦ καὶ πόνου συχνοῦ καὶ βιβλίων ἀφθονίας... τέως ἑνὸς βασιλέως, ἐπὶ μέγα τὸ τῆς βασιλείας κράτος ὑψώσαντος, ὃς καὶ τῆς βασιλείας ἐπώνυμος ἦν καὶ μέγα ὄφελος τῇ πολιτείᾳ Ῥωμαίων ἐγένετο... τὰς πράξεις καὶ τὴν ὅλην ἀγωγὴν διηγήσασθαι...

18

Ο Λιουτπράνδος της Κρεμόνας το 968 αναπτύσσει στους εχθρικούς προς αυτόν αξιωματούχους του Νικηφόρου Φωκά τις αγαθές σχέσεις του με την αυτοκρατορία επί Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου το 948. Οι αξιωματούχοι του Νικηφόρου Φωκά αποδοκιμάζουν τον Κωνσταντίνο Ζ΄ και την πολιτική του.

Λιουπράνδος της Κρεμόνας, Legatio, LV, ό. π., σ. 205-206:

"Temporibus", inquam, "beatae memoriae Constantini imperatoris huc veneram non episcopus, sed diaconus nec ab imperatore aut rege, sed a Berengario marchione missus, et multo plura ac pretiosiora pallia emi, quae neque scrutata nec a Grecis visa nec plumbo sunt signata. Nunc Deo miserante episcopus et a magnificis imperatoribus Ottone et Ottone, patre et filio, missus tanto inhonestor, ut Veneticorum more pallia mea notentur et, quae quantivis pretii videntur, auferantur, cum in ecclesiae mihi commissae usus ferantur. Non taedet vos contumeliarum mearum, immo dominorum meorum, in quibus contemnor? Quod sum custodiae traditus, quod fame sitique cruciatus, quod non ad ipsos redirem hucusque retentus, nisi etiam ad cumulum dedecoris eorum propriis exspolier rebus? Auferte saltem, quae sunt empta; dimittite, quae sunt dono ab amicis donata".

«Constantinus», inquiunt, «imperator, homo lenis, in palatio manens perpetuo huiusmodi rebus amicas sibi nationes effecerat. Nicephorus vero basileus, homo ταχύχειρ, id est militiae deditus, palatium ceu pestem abhorret et vocatur a nobis prope simultatis amator atque argumentosus, qui non pretio sibi gentes amicas, sed terrore et gladio sibi subditas facit. Atque ut cognoscas, quanti dominos tuos reges habeamus, quae data sunt coloris huiusmodi et quae empta, via eadem ad nos revertentur»

19

Ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Φωκάς εξηγεί στο Λιουτπράνδο τους πολιτικούς λόγους (κατάληψη Ρώμης από Όθωνα Α΄), για τους οποίους η υποδοχή του στο Παλάτιον ήταν κακή

Λιουτπράνδος της Κρεμόνας, Legatio, IV, ό. π., σ. 177-178:

"Debueramus, immo volueramus te benigne magnificeque suscipere; sed domini tui impietas non permittit, qui tam inimica invasione Romam sibi vindicavit, Berengario et Adelberto contra ius fasque vi terram abstulit, Romanorum alios gladio, alios suspendio interemit, oculis alios privavit, exilio alios relegavit, et imperii nostri insuper civitates homicidio aut incendio sibi subdere temptavit; et quia affectus eius pravus effectum habere non potuit, nunc te malitiae huius suggestorem atque impulsorem simulata pace quasi κατάσκοπον, id est exploratorem, ad nos direxit.

20

Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος εξηγεί εμπιστευτικά στο γιο και διάδοχό του Ρωμανό, για ποιό λόγο αυτοκρατορικά συνοικέσια πρέπει να συνάπτονται μόνο με τους Φράγγους, και ότι αυτό ανάγεται σε εντολή του ίδιου του Μεγάλου Κωνσταντίνου!

Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν, 13, 111-126, έκδ. Moravcsik – Jenkins, σ. 70-72

«Καὶ περὶ ταύτης τῆς ὑποθέσεως παραγγελία καὶ διάταξις φοβερὰ καὶ ἀπαραποίητος τοῦ μεγάλου καὶ ἁγίου Κωνσταντίνου ἐναπογέγραπται ἐν τῇ ἱερᾷ τραπέζῃ τῆς καθολικῆς τῶν Χριστιανῶν ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Σοφίας τοῦ μηδέποτε βασιλέα Ῥωμαίων συμπενθεριάσαι μετὰ ἔθνους παρηλλαγμένοις καὶ ξένοις ἤθεσι χρωμένου τῆς Ῥωμαϊκῆς καταστάσεως, μάλιστα δὲ ἀλλοπίστου καὶ ἀβαπτίστου, εἰ μὴ μετὰ μόνων τῶν Φράγγων τούτους γὰρ μόνους ὑπεξείλετο ὁ μέγας ἐκεῖνος ἀνήρ, Κωνσταντῖνος ὁ ἅγιος, ὅτι καὶ αὐτὸς τὴν γένεσιν ἀπὸ τῶν τοιούτων ἔσχε μερῶν, ὡς συγγενείας καὶ ἐπιμιξίας πολλῆς τυγχανούσης Φράγγοις τε καὶ Ῥωμαίοις. Καὶ διὰ τί μετὰ τούτων μόνων προετρέψατο συνιστᾶν γαμικὰ συναλλάγια τοὺς βασιλεῖς Ῥωμαίων; Διὰ τὴν ἄνωθεν τῶν μερῶν ἐκείνων καὶ γενῶν περιφάνειαν καὶ εὐγένειαν. Μετ' ἄλλου δέ του οἱουδήποτε ἔθνους μὴ δυναμένους τοῦτο ποιεῖν, ἀλλ' ὁ τοῦτο ποιῆσαι τολμήσας ἵνα,

ὡς παραβάτης πατρικῶν εἰσηγήσεων καὶ βασιλείων θεσμῶν, ἀλλότριος κρίνοιτο τῶν Χριστιανῶν καταλόγων καὶ τῷ ἀναθέματι παραδίδοιτο...

21

Αντίθετα από την πολιτική του Πορφυρογέννητου (που την ανάγει στη θέληση του Μ. Κωνσταντίνου), οι αξιωματούχοι του Νικηφόρου Φωκά ισχυρίζονται στον Λιουτπράνδο της Κρεμόνας ότι με απολύτως κανέναν δεν συνάπτεται αυτοκρατορικό συνοικέσιο, παρά μόνον αν οι Φράγγοι παραδώσουν στο Βυζάντιο τη Ρώμη και τη Ραβέννα, καθώς και τα πριγκιπάτα Κάπουας και Μπενεβέντου που βρίσκονται ανάμεσα στη Ρώμη και τις βυζαντινές κτήσεις στη Ν. Ιταλία.

Λιουτπράνδος της Κρεμόνας, Legatio XV, ό. π., σ. 184 :

"Inaudita res est, ut porphyrogeniti porphyrogenita, hoc est in purpura nati filia in purpura nata, gentibus misceatur. Verum quia tam excellentem rem petitis, si datis, quod decet, accipietis, quod libet: Ravennam scilicet et Romam cum his omnibus continuatis, quae ab his sunt usque ad nos. Si vero amicitiam absque parentela desideratis, Romam liberam esse dominus tuus permittat, principes autem, Capuanum scilicet et Beneventanum, sancti nostri imperii olim servos, nunc rebelles, servituti pristinae tradat".

22

Συνθήκη της Δεαβόλεως (Σεπτέμβριος 1108) ανάμεσα στον Αλέξιο Α΄ Κομνηνό και τον Βοημούνδο του Τάραντα

Άννα Κομνηνή ΙΓ΄, 12, 1-28, ό. π., σ. 413-422

Εἶχε δὲ τὰ συμπεφωνημένα οὕτως:

1. *«Ἡ μὲν προτέρα συμφωνία, ἥτις δὴ καὶ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ γέγονε πρὸς τὸ θεοστεφὲς κράτος σου, ὁπόταν μετὰ τῆς πολυπληθοῦς ἐκείνης στρατιᾶς τῶν Φράγγων εἰς τὴν βασιλίδα πόλιν ἐπιδεδήμηκα, διαβαίνων ἀπὸ τῆς Εὐρώπης εἰς τὴν Ἀσίαν ἐπὶ τῇ τῶν Ἱεροσολύμων ἐλευθερίᾳ, ἐπειδὴ κατά τινας περιπετείας πραγμάτων ἠθέτηται, ἐκείνη μὲν σχολασάτω καὶ μὴ ἐχέτω τὸ ἐνεργὸν ὡς τὸ ἄκυρον ἀποφερομένη διὰ τὴν τῶν*

πραγμάτων περίστασιν. Καὶ ἐξ ἐκείνης οὐ χρὴ κατ' ἐμοῦ δίκαιόν τι ἔχειν τὴν βασιλείαν σου κἀντεῦθεν ἰσχυρίζεσθαι περὶ τῶν ἐν ἐκείνῃ συμπεφωνημένων τε καὶ ἀναγεγραμμένων. Πόλεμον γὰρ ἀραμένου μου κατὰ τοῦ σοῦ θεοπροβλήτου κράτους καὶ παραλύσαντος τὰ συμπεφωνημένα, συμπαραλέλυται τούτοις καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ σοῦ κράτους κατ' ἐμοῦ αἰτιάματα. Νῦν δὲ αὖ ὥσπερ ἐκ μεταμελείας ἐρχόμενος καὶ ὥσπερ ἁλιεὺς πληγεὶς καὶ ἀπενεγκάμενος νοῦν καὶ μονονουχὶ τῷ δόρατι τῷ σῷ νουνεχέστερος γεγονὼς καὶ τῆς κατ' ἐκεῖνο καιροῦ ἥττης καὶ τῶν πολέμων ἀναμνησθεὶς εἰς ἑτέραν συμφωνίαν μετὰ τοῦ κράτους σου τράπωμαι ταυτηνί, ὥστε λίζιον γενέσθαι τοῦ σκήπτρου σου ἄνθρωπον καί, ἵνα σαφέστερον εἴποιμι καὶ φανερώτερον, οἰκέτην καὶ ὑποχείριον, ἐπειδὴ καὶ σὺ ὑπὸ τὴν σὴν δεξιὰν ἕλκειν ἐμὲ βεβούλησαι καὶ ἄνθρωπόν σου ἐθέλεις ποιήσασθαι λίζιον. 2 Ἔσομαι τοίνυν ἀπὸ τοῦ νῦν κατὰ τὴν δευτέραν ταυτηνὶ συμφωνίαν, ἣν καὶ φυλάττειν ἐσαεὶ βούλομαι, καὶ ἐπόμνυμι Θεόν τε καὶ πάντας τοὺς ἁγίους αὐτοῦ, ἐπεὶ καὶ ἐπὶ μάρτυσι τούτοις τὰ συμπεφωνημένα καὶ γράφεταί τε καὶ λέγεται, ἄνθρωπος πιστὸς τῆς σῆς βασιλείας καὶ τοῦ τριποθήτου υἱοῦ σου καὶ βασιλέως κυροῦ Ἰωάννου τοῦ πορφυρογεννήτου. Καὶ ὁπλίσομαι τὴν δεξιὰν κατὰ παντὸς ἀνθισταμένου τῷ κράτει σου, εἴτε τοῦ χριστιανικοῦ γένους ἐστὶν ὁ χεῖρας ἀνταράμενος εἴτε καὶ ἀλλότριος ἐστὶ τῆς ἡμετέρας αὐλῆς, οὓς παγάνους ἡμεῖς ὀνομάζομεν ὥστε, ὅπερ καὶ τῷ προμνημονευθέντι συμφώνῳ περιείχετο καὶ ἀμφοῖν τοῖν μεροῖν συνήρεσε, τῇ τε βασιλείᾳ ὑμῶν καὶ ἐμοί, τῶν ἄλλων ἀνῃρημένων τοῦτο μόνον ἐκεῖθεν ἕλκω καὶ ἰσχυρίζομαι καὶ ἀπρὶξ ἔχομαι τὸ δοῦλον τῆς βασιλείας καὶ ἀμφοτέρων εἶναι καὶ λίζιον ἄνθρωπον, ὥσπερ καταλυθὲν ἀνανεούμενος. Καὶ οὐδ' ἄν, εἴ τι γένοιτο, εἰς ἀθέτησιν τούτου ἐλεύσομαι· οὐδέ τις αἰτία ἔσται ἢ τρόπος, φανερός τε καὶ ἀφανής, καθ' ὃν ἐγὼ παραβάτης τῶν συνθηκῶν καὶ τῶν νῦν συμπεφωνημένων φανήσομαι. 3 Ἀλλ' ἐπειδὴ λαμβάνω τὰ νῦν τὴν ῥητῶς ἐνταυθοῖ δηλωθησομένην χώραν ἐν τοῖς μέρεσι τῆς ἀνατολῆς διὰ χρυσοβούλλου λόγου τῆς βασιλείας σου, ἐν ᾧ καὶ τὸ κράτος τὸ σὸν ὑποσημαίνεται δι' ἐρυθροβαφοῦς ὑπογραφῆς, ὃς δὴ χρυσόβουλλος λόγος καὶ ἀμοιβαῖος γεγονὼς ἐπεδόθη μοι, δέχομαι μὲν τὰς δοθείσας χώρας ὡς ἀπὸ τῆς βασιλείας ὑμῶν δεδωρημένας καὶ τὸ ἐνδύναμον ἔχων τῆς δωρεᾶς ἐκ τῆς χρυσοβούλλου γραφῆς ἀντίδοσιν τῶν τοσούτων χωρῶν καὶ πόλεων δίδωμι τὴν πίστιν τὴν ἐμαυτοῦ πρὸς τὴν ὑμῶν βασιλείαν, σοῦ τε, τοῦ μεγάλου αὐτοκράτορος κυροῦ Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ, καὶ τοῦ τριποθήτου υἱοῦ σου τοῦ βασιλέως κυροῦ Ἰωάννου τοῦ πορφυρογεννήτου, ἣν ἀμετακίνητον καὶ ἀσάλευτον καθέξειν ὑπισχνοῦμαι καθάπερ ἄγκυραν ἀσφαλῆ. 4 Καὶ ἵνα ἐπαναλάβω τὸν λόγον σαφέστερον καὶ τὴν ἰδιότητα φυλάξαιμι τῶν ἐγγράφως συμφωνούντων, ἰδοὺ ἐγὼ

Βαϊμοῦντος υἱὸς Ρομπέρτου Γισκάρδου συμφωνῶ μετὰ τοῦ κράτους ὑμῶν, καὶ τὴν συμφωνίαν ἀρραγῆ τίθημι φυλάττειν πρὸς τὴν βασιλείαν ὑμῶν, τουτέστι σέ τε, τὸν αὐτοκράτορα Ῥωμαίων κῦριν Ἀλέξιον, καὶ τὸν βασιλέα καὶ υἱόν σου τὸν πορφυρογέννητον, καὶ τὸ λίζιον ἄνθρωπον ἀνόθευτόν τε καὶ ἀπαραποίητον, ἕως ἂν ἐμπνέω καὶ μετὰ τῶν ζώντων συναριθμῶμαι. Καὶ ἐξοπλισαίμην τὴν χεῖρα κατὰ τῶν ἐντεῦθεν ἀναφανησομένων ἐχθρῶν ὑμῶν καὶ τῆς βασιλείας τῆς ὑμετέρας τῶν ἀεισεβάστων σεβαστῶν βασιλέων τῆς τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας. 5 Καὶ ἔνθα ἂν καὶ προσταχθείην ὑφ' ὑμῶν, μετὰ πάσης τῆς περὶ ἐμὲ στρατιᾶς ἀπροφασίστως ἐκδουλεύσω κατὰ τὴν παρισταμένην χρείαν. Καὶ εἴ τινες ἂν καὶ εἶεν δυσμενῶς ἔχοντες πρὸς τὸ ὑμέτερον κράτος, εἰ μή που τοῖς ἀθανάτοις ἀγγέλοις ἰσάζοιντ' ἂν καὶ εἰσὶ τοῖς ἡμετέροις δόρασιν ἄτρωτοι ἢ ἀδαμάντινά τινα περίκεινται σώματα, κατὰ τούτων πάντων ὑπεραγωνισαίμην τῆς βασιλείας ὑμῶν. Καὶ εἰ μὲν ὑγιῶς ἔχω τοῦ σώματος καὶ ἐλευθεριάζω πολέμου τινὸς βαρβαρικοῦ τε καὶ τουρκικοῦ, αὐτὸς ἐγὼ τῷ ἐμῷ σώματι ἀγωνιοῦμαι τὸν ὑπὲρ ὑμῶν πόλεμον μετὰ τοῦ ξυνεπομένου στρατεύματος. Εἰ δὲ ἢ νόσῳ βαρείᾳ πεδοῦμαι, οἷα πολλὰ τὰ ἀνθρώπινα, ἢ πόλεμος ἐπικείμενος πρὸς ἑαυτὸν ἕλκει με, τότε δὴ τότε ὑπισχνοῦμαι διὰ τῶν περὶ ἐμὲ γενναίων ἀνθρώπων μου τὴν δυνατὴν ἐξαποστέλλειν βοήθειαν ὡς ἐπανασῳζόντων ἐκείνων τὸ ἐμὸν ἔλλειμμα. Ἡ γὰρ ὀρθὴ πίστις, ἣν σήμερον πρὸς τὴν βασιλείαν ὑμῶν δίδωμι, τοῦτο ἐστὶ τὸ ἢ δι' ἐμαυτοῦ ἢ δι' ἑτέρων, καθάπερ εἴρηται, ἀνακρωτηρίαστα διατηρεῖν τὰ τῆς συμφωνίας. 6 Ὀρθήν τε πίστιν φυλάττειν διόμνυμι καὶ καθόλου καὶ κατὰ μέρος ὑπὲρ τοῦ ὑμετέρου κράτους καὶ τῆς ὑμετέρας ζωῆς, ταυτησὶ λέγω τῆς κάτω τε καὶ γηίνης· ὑπὲρ γὰρ τῆς τοιαύτης ὑμῶν ζωῆς σιδηροῦς τις ἀνδριὰς καὶ σφυρήλατος γενοίμην τοῖς ὅπλοις. Ἀλλὰ μέχρι καὶ τῆς τιμῆς τῆς ὑμετέρας καὶ μέχρι τῶν βασιλικῶν ὑμῶν μελῶν ἐκτείνω τὸν ὅρκον, εἴ τις αὐτοῖς ἐπιβουλεύεται κάκωσις παρά τινων ἀλιτηρίων ἐχθρῶν, οὓς δυνατόν ἐστιν ἐμὲ καταλύειν καὶ ἀπείργειν τοῦ κακοῦ ἐγχειρήματος. Ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πάσης χώρας τῆς ὑμετέρας καὶ πόλεως μικρᾶς τε καὶ μείζονος καὶ νήσων αὐτῶν καὶ ἁπαξαπλῶς, ὁπόση τις ἐστὶ γῆ τε καὶ θάλασσα ὑπὸ τὰ ὑμέτερα σκῆπτρα ἐξ αὐτοῦ δήπουθεν τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους καὶ ἄχρι πάσης ἀνατολῆς καὶ κατὰ μῆκος τῆς μεγάλης Ἀσίας, ἔνθα τὰ τῶν Ῥωμαίων ὁρίσματα ἦν. 7 Ἔτι συμφωνῶ, καὶ ἔσται τοῦ συμπεφωνημένου μάρτυς καὶ ἐπήκοος ὁ Θεός, μηδεμίαν μηδέποτε χώραν τεταγμένην ὑπὸ τὰ ὑμέτερα σκῆπτρα εἴτε νῦν εἴτε πρότερον μήτε πόλιν ἢ νῆσον κρατεῖν τε καὶ ἔχειν, καὶ ἁπλῶς, ὁπόσα ἡ βασιλεία Κωνσταντινουπόλεως περιεῖχεν ἢ νῦν κατέχει κατά τε τὴν ἀνατολὴν καὶ τὴν δύσιν, ἐκτὸς τῶν ῥητῶς δεδωρημένων μοι παρὰ τοῦ θεοπροβλήτου κράτους ὑμῶν, ἃ καὶ κατ' ὄνομα δηλωθήσεται ἐν τῷ παρόντι ἐγγράφῳ. 8 Ἀλλ' ὁπόσην ἂν δυνηθείην χειρώσασθαι

χώραν τελοῦσαν ποτὲ ὑπὸ τὴν βασιλείαν ταύτην ἀπωσάμενος τοὺς τὴν χώραν ἐκείνην κατέχοντας, εἰς τὴν γνώμην τὴν ὑμετέραν ἀναρτᾶν ὀφείλω τὴν περὶ ταύτης οἰκονομίαν. Καὶ εἰ μὲν ἐμὲ βούλεσθε ἐπιτροπεύειν τῆς κυριευθείσης χώρας ὡς ἄνθρωπον ὑμέτερον λίζιον καὶ δοῦλον πιστόν, ἔσται τοῦτο· εἰ δ' οὖν, ἀλλὰ παραδοίην ἄν, ᾧ ἂν ἀνδρὶ ἡ βασιλεία ὑμῶν βουληθείη, μὴ ἀμφιβάλλων κατά τι τὸ σύνολον. Χώραν δὲ οὐ δέξομαι ἀφ' ἑτέρου τινὸς προδιδομένην ἐμοὶ ἢ πόλιν τινα ἢ πολίχνιον, ἅπερ ποτε ὑπὸ τὴν τῆς βασιλείας ἐξουσίαν ἐτύγχανεν, ὡς ἐμοὶ διαφέροντα. Ἀλλὰ καὶ τὰ πολιορκίᾳ κρατούμενα καὶ τὰ ἄνευ πολιορκίας, ὑμέτερα δ' ἦσαν καὶ πάλιν ὑμέτερα ἔσονται μηδ' ὁπωστιοῦν δικαιολογουμένου μου περὶ τούτων. 9 Ἀλλ' οὐδὲ ὅρκον δέξομαι παρά τινος Χριστιανοῦ ἢ δώσω πρὸς ἕτερον ἢ συμφωνίαν ἡντιναοῦν πρὸς βλάβην ὑμετέραν ὁρῶσαν ἢ πρὸς ζημίαν καὶ ὑμῶν καὶ τῆς βασιλείας τῆς ὑμετέρας. Ἀλλ' οὐδὲ ἄνθρωπος ἑτέρου γενήσομαι ἢ ἑτέρας ἀρχῆς μείζονος ἢ ἐλάσσονος ἄνευ τοῦ κράτους τοῦ ὑμετέρου. Ἀλλὰ μία κυριότης ἐμοί, ᾗ ὑπισχνοῦμαι δουλεύειν, ἡ βασιλεία σοῦ τε καὶ τοῦ τριποθήτου υἱοῦ σου. 10 Τοὺς δὲ προσερχομένους μοι ἀνθρώπους τῆς βασιλείας σου ὡς κατεξαναστάντας τοῦ κράτους τοῦ σοῦ καὶ ἐμοὶ ἐκδουλεύειν ἐθέλοντας καὶ μισήσω καὶ ἀποπέμψομαι, μᾶλλον δὲ κατ' αὐτῶν ἐξοπλίσομαι. Τοὺς δὲ ἄλλως βαρβάρους, ἐθέλοντας δὲ ὅμως ὑπὸ τὸ ἐμὸν δόρυ γίγνεσθαι, δεξαίμην μέν, ἀλλ' οὐκ ἰδίῳ προσώπῳ, ὁρκιῶ δὲ τούτους ἕνεκα σοῦ τε καὶ τοῦ περιποθήτου υἱοῦ σου, καὶ τὰς ἐξ αὐτῶν χώρας παραλήψομαι δικαίῳ τῆς βασιλείας τῆς ὑμετέρας, καὶ ἐντεῦθεν τὸ ὑπὲρ αὐτῶν προσταττόμενον ἀπροφασίστως ποιεῖν ἐπαγγέλλομαι. 11 Ταῦτα μὲν περὶ τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρῶν ὅσαι ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τῆς Ῥωμαίων Τύχης ἐτύγχανον οὖσαι. Περὶ δὲ τῶν μηδέπω δεδουλευκότων τῇ Ρωμανίᾳ, ταῦτα ἐνόρκως κατεπαγγέλλομαι ὡς ἵνα τάς τε προσερχομένας μοι χώρας ἄνευ πολέμου ἢ καὶ μετὰ πολέμου καὶ μάχης καὶ ταύτας ἁπάσας ὡς ἀπὸ τῆς ὑμετέρας βασιλείας λογίζωμαι, εἴτε τουρκικαί εἰσιν, εἴτε ἀρμενικαὶ καί, ὡς ἄν τις εἴποι τῶν τὴν ἡμετέραν ἐπισταμένων φωνήν, παγανικαὶ ἢ χριστιανικαί, τούς τε ἀπὸ τῶν ἐθνῶν προσιόντας μοι καὶ δουλεύειν ἐμοὶ βουλομένους, οὕτως ἵνα τούτους παραδέχωμαι ὡς εἶναι καὶ αὐτοὺς μέλλοντας ἀνθρώπους τῆς βασιλείας ὑμῶν. Καὶ διαβαίνοι καὶ πρὸς τούτους ἡ ἐμὴ συμφωνία πρὸς τὸ κράτος τῆς βασιλείας σου καὶ οἱ κατεμπεδωθέντες ὅρκοι. Καὶ τούτων αὐτῶν οὓς μὲν ἂν ἐθέλοιτε ὑμεῖς οἱ ἀεισέβαστοι βασιλεῖς ὑπ' ἐμὲ τάττεσθαι, τάττοιντ' ἄν, οὓς δὲ πέμπειν πρὸς τὸ ὑμέτερον κράτος βούλεσθε, βουλομένων κἀκείνων ἀποστελῶ, μὴ βουλομένων δέ, ἀλλ' ἀπαναινομένων τὴν πρὸς ὑμᾶς δουλείαν, οὐδὲ ἐγὼ παραδέξομαι. 12 Πρὸς μέντοι τὸν Ταγγρὲ καὶ ἀνεψιόν μου ἀκήρυκτον ἔξω πόλεμον, εἰ μὴ ἐθελήσει καθυφεῖναι τί πρὸς τὴν βασιλείαν ὑμῶν δυσμενείας μηδὲ ἀπολύει τῆς χειρὸς αὐτοῦ τὰς πόλεις τῆς βασιλείας τῆς ὑμετέρας. Ἐπὰν δὲ καὶ θέλοντος αὐτοῦ ἢ

καὶ μὴ θέλοντος ἀναρρυσθῶσιν αἱ πόλεις, αὐτὸς μὲν ἵνα δεσπόζω τῇ ἀντιλήψει τοῦ κράτους ὑμῶν τὰ διὰ χρυσοβούλλου λόγου δεδωρημένα μοι, ἃ καὶ ῥητῶς ἐξαριθμήσεται, αἱ δὲ πόλεις ἐκεῖναι μετὰ τῆς ἐν Συρίᾳ Λαοδικείας, καὶ ὅσαι εἰσὶν ἐκτὸς τῶν δεδωρημένων ἐμοί, τῷ σκήπτρῳ ὑμῶν προσαρμόζωνται. Ἀλλ' οὐδὲ τοὺς τῆς βασιλείας ὑμῶν φυγάδας προσδέξομαί ποτε, ἀλλὰ παλιμπορεύτους ποιήσω καὶ ὑποτροπιάζειν πρὸς τὴν βασιλείαν ὑμῶν ἀναγκάσω. 13 Ἔτι καθυπισχνοῦμαι καὶ ταυτὶ πρὸς τοῖς ἄνωθεν εἰρημένοις βεβαιοτέρας τὰς συμφωνίας ποιούμενος συμφωνῶ γάρ, ἵνα ἐγγυητὰς ἀποδοίην ἐπὶ ταύταις ταῖς συμφωνίαις, ὥστε ἀπαραβάτους καὶ ἀπαραθραύστους μένειν ἐς τὸ διηνεκές, τοὺς μέλλοντας ἀνθρώπους μου ἐμῷ δικαίῳ κατέχειν τὴν δεδομένην μοι χώραν παρὰ τῆς βασιλείας σου καὶ τὰς πόλεις καὶ τὰ πολίχνια, ἃ καὶ πρὸς ὄνομα ἐκτεθήσεται· παρασκευάσω γὰρ καὶ τούτους ὁμόσαι τὰ φρικωδέστατα, ὡς ἂν καὶ οὗτοι φυλάττωσι πίστιν ὀρθὴν πρὸς τὸ ὑμέτερον κράτος καὶ ὁπόσην ὁ τῶν Ῥωμαίων κοσμεῖ θεσμὸς καὶ πάντα τὰ ἐν τῇ παρούσῃ συμφωνίᾳ ἐγγεγραμμένα στέργωσιν ἀκριβέστατα. Καὶ ὁρκιῶ τούτους εἰς τὰς ἐπουρανίους δυνάμεις καὶ τὴν ἄστεκτον ὀργὴν τοῦ θεοῦ, ὡς εἴ ποτε βουλευσαίμην κατὰ τῆς βασιλείας ὑμῶν, ὃ μὴ γένοιτο, μὴ ὦ Σῶτερ, μὴ ὦ δίκη Θεοῦ, πάντα τρόπον ἐκεῖνοι σπουδάζωσι, πρῶτον μὲν διὰ τεσσαρακονθημέρου τινὸς διαστήματος ἐπαναγαγεῖν με εἰς τὴν πίστιν τῆς βασιλείας ὑμῶν καθάπαξ τραχηλιάσαντα· τοῦτο δ' ἂν γένοιτο, εἰ καὶ γενέσθαι παραχωρηθείη, μανίας ἄντικρυς καὶ λύττης καταλαβούσης ἐμὲ ἢ ὅταν δηλονότι τὰς φρένας ἐλαύνωμαι. Εἰ δ' ἀνοήτως ἔχω καὶ ἀστεμφῶς πρὸς τὰς παραινέσεις ἐκείνων καὶ λάβρως ἐπαιγίζει τὰ τῆς λύττης τὴν ψυχὴν τὴν ἐμήν, ἀλλὰ τότε γε ἐξομόσονται μὲν ἐμὲ καὶ πάντα τρόπον ἀποπροσποιήσονται, μετάθωνται δὲ πρὸς τὸ ὑμέτερον κράτος καὶ χεῖρα καὶ γνώμην, καὶ τὰς χώρας, ἃς ἐμῷ δικαίῳ κατέχουσιν, ἀποσπάσαντες τῆς ἐμῆς ἐξουσίας ὑμῖν καὶ τῷ μέρει τῷ ὑμετέρῳ παραδοῖεν. 14 Ταῦτα δὲ ἐνωμότως ποιεῖν καταναγκασθήσονται καὶ τὴν αὐτὴν φυλάξουσι πίστιν καὶ δουλείαν καὶ εὔνοιαν πρὸς ὑμᾶς, ἣν κἀγὼ συμπεφώνηκα, καὶ ὑπὲρ τῆς ὑμετέρας ζωῆς καὶ τῆς ἐπιγείου τιμῆς ἀροῦνται τὰ ὅπλα, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν ὑμετέρων βασιλικῶν μερῶν καὶ μελῶν, ὡς μή τι πάθοιεν παρά τινος ἐχθροῦ, πολεμησείοντες οὐκ ἀνήσουσιν, εἴ γε τέως εἰς αἴσθησιν ἔλθοιεν τῶν ἐπιβούλων καὶ σφαλερῶν. Ταῦτα ἐπόμνυμι καὶ διαμαρτύρομαι καὶ Θεὸν καὶ ἀνθρώπους καὶ τοὺς ὑπερτάτους ἀγγέλσυς, ὡς ἄρα καταναγκάσω φρικαλέοις ὅρκοις αὐτοὺς κατειληφὼς ποιεῖν τε καὶ πράττειν εἰς δύναμίν. ὡς δὲ καὶ ὑπὲρ τῶν κάστρων τῶν ὑμετέρων καὶ τῶν πόλεων καὶ χωρῶν καὶ ἁπλῶς τῶν ὅλων μερῶν τῶν ὑπὸ τὴν βασιλείαν ὑμῶν, ὅσα ἡ δύσις ἔχει, ὅσα ἡ ἀνατολὴ περιέχει, ἐνόρκως τὰ αὐτὰ συμφωνήσουσιν ἃ κἀγὼ πρὸς ὑμᾶς συμπεφώνηκα. Καὶ ταῦτα ποιήσουσι καὶ ζῶντος ἐμοῦ καὶ ἀποτεθνηκότος καὶ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝ. & ΠΟΛΙΤ. ΕΠΙΣΤ. - ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ἕξει καὶ τούτους τὸ κράτος ὑμῶν ἀνθρώπους ὑποχειρίους καὶ χρήσει τούτοις ὅσα καὶ ὑπηρέταις πιστοῖς. 15 Καὶ ὅσοι μὲν ἐνταυθοῖ τυγχάνουσι συνεπιδημοῦντες ἐμοί, αὐτίκα καὶ τὰς ἐνόρκους πίστεις καὶ τὰς συμφωνίας δώσουσι πρὸς ὑμᾶς τοὺς σεβαστούς, τόν τε κῦριν Ἀλέξιον καὶ αὐτοκράτορα τῶν Ῥωμαίων καὶ τὸν πορφυρογέννητον βασιλέα καὶ σὸν υἱόν. Ὅσοι δὲ ἀπῶσι τῶν ἐμῶν ἱππέων καὶ ὁπλιτῶν, οὓς καβαλλαρίους συνήθως καλοῦμεν, ἀποστειλάσης ἄνθρωπον τῆς βασιλείας σου κατὰ τὴν Ἀντιόχου πόλιν, ἐκεῖ τοὺς αὐτοὺς ὅρκους ἀποτελέσουσι κἀκεῖνοι, ὁρκιοῦντος μὲν αὐτοὺς τοῦ ἀνθρώπου τῆς βασιλείας σου, ἐμοῦ δέ, ἐπόμνυμι τοῦτο, παρασκευάσαντος ὁμόσαι τοὺς ἄνδρας καὶ συμφωνῆσαι τὰ αὐτά τε καὶ ἀπαράλλακτα. Προσέτι συμφωνῶ καὶ ἐπόμνυμι, ὡς ἄρα καθ' ὧν μὲν ἂν βούληται ἡ βασιλεία ὑμῶν τῶν κατεχόντων πόλεις καὶ χώρας, αἳ ποτὲ ὑπέκειντο τῇ βασιλείᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀντάρασθαι χεῖρας καὶ ξυγκροτήσειν πόλεμον, τοῦτο ποιήσω κἀγὼ καὶ ὁπλοποιήσομαι κατ' αὐτῶν. Ἐφ' ὧν δὲ οὐκ ἔστι σοι θυμῆρες στρατὸν κινῆσαι, οὐδὲ αὐτοὶ κατ' ἐκείνων στρατεύσαιμεν· διὰ πάντων γὰρ βουλόμεθα θεραπεύειν τὸ ὑμέτερον κράτος καὶ πᾶσαν πρᾶξιν καὶ πᾶσαν βούλησιν τῆς σῆς βουλήσεως ἐξαρτᾶν. 16. Τῶν τε Σαρακηνῶν καὶ τῶν ἐκ τοῦ Ἰσμαὴλ ὁπόσοι συρρέουσιν εἰς τὴν βασιλείαν σου αὐτομολητότες καὶ τὰς πόλεις αὐτῶν παραδιδόντες, οὔτε ἀποκωλύσω οὔτε διὰ σπουδῆς θείην ὑποποιήσασθαι ἐμαυτῷ, εἰ μή που ἄρα διὰ τοῦ ἐμοῦ δόρατος καταναγκασθὲν τὸ μέρος ἐκεῖνο καὶ πανταχόθεν στενοχωρηθὲν πρὸς τὸ κράτος τὸ σὸν ἀπέβλεψε κίνδυνον ὑφορώμενον καὶ τὴν σωτηρίαν ἑαυτῷ ἐκ τοῦ προσέρχεσθαί σοι πραγματευόμενον. Ἀλλὰ τοὺς τοιούτους τε πάντας καὶ ὅσοι τὸ φραγγικὸν πεφοβημένοι ξίφος καὶ τὸν ἐπηρτημένον θάνατον ἀποκλίναντες τοὺς σεβαστοὺς βασιλέας ἐπικαλοῦνται ὑμᾶς οὐ διὰ τοῦτο ἀνθέξεσθε τῶν ἡμετέρων δορυαλώτων, ἀλλὰ δηλονότι τῶν ἄνευ πόνων καὶ κόπων ἡμετέρων καὶ ἐθελουσίως εἰς τὴν ἡμετέραν δούλωσιν ἐρχομένων. 17 Πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ταὐτὶ συμφωνῶ, ὅτι τοι, ὅσοι ἂν ἐθέλωσι διαπερᾶσαι μετ' ἐμοῦ τὸν Ἀδρίαν ἀπὸ Λογγιβαρδίας ἄνδρες στρατιῶται, ὁμοῦνται καὶ αὐτοὶ καὶ συμφωνήσουσι τῇ δουλείᾳ τῆς βασιλείας σου, ὁρκίζοντος δηλονότι τούτους ξύμπαντας ἀνθρώπου τινὸς τοῦ ὑμετέρου κράτους, ὃν ἂν αὐτοὶ ἐπὶ τούτῳ αὐτῷ ἀποστείλητε κατὰ τὸ πέραν Ἀδρίου· εἰ δ' ἀποπηδῶσι πρὸς τὸν ὅρκον, μὴ ἄλλως ἐᾶσαι διαπερᾶν ὡς τὰ αὐτὰ φρονεῖν ἡμῖν ἀπαναινομένους. 18 Δεῖ δὲ καὶ τὰς διὰ χρυσοβούλλου λόγου δωρηθείσας μοι παρὰ τοῦ θεοπροβλήτου κράτους ὑμῶν χώρας καὶ πόλεις ἐκθεῖναι ἐν τῷ παρόντι συγγράμματι· ἡ κατὰ τὴν Κοίλην Συρίαν Ἀντιόχου πόλις μετὰ τῆς περιοχῆς αὐτῆς καὶ τῆς διακρατήσεως σὺν αὐτῷ Σουετίῳ, ὃ παρὰ τὴν θάλασσαν ἥδρασται· τὸ Δοὺξ μετὰ τῆς διακρατήσεως αὐτοῦ πάσης σὺν τῷ τοῦ Καυκᾷ τό τε τοῦ Λουλοῦ λεγόμενον καὶ τὸ τοῦ Θαυμαστοῦ Ὄρους καὶ τὰ Φέρσια

μετὰ τῆς ὑπ' αὐτὰ πάσης χώρας. Ὁ Ἅγιος Ἠλίας ἡ στρατηγὶς μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὴν πολιχνίων ἡ στρατηγὶς τὸ Βαρζὲ καὶ τὰ ὑπὸ ταύτην πολίχνια· ἡ περὶ τὴν στρατηγίδα τὸ Σέζερ ἅπασα χώρα, ἥντινα Λάρισσαν Ἕλληνες ὀνομάζουσιν, ὡς δὲ καὶ τὸ Ἀρτὰχ καὶ τὸ Τελοὺχ αἱ στρατηγίδες μετὰ τῆς ἑκάστης περιοχῆς σὺν τούτοις ἡ Γερμανίκεια καὶ τὰ ὑπὸ ταύτην πολίχνια· τὸ Μαῦρον Ὄρος καὶ πάντα τὰ ὑπ' ἐκεῖνο ταττόμενα κάστρα καὶ ἡ ὑποκειμένη τούτῳ σύμπασα πεδιὰς ἄνευ δηλονότι τῆς τῶν Ῥουπενίων διακρατήσεως Λέοντός τε καὶ Θεοδώρου τῶν Ἀρμενίων γεγονότων ἀνθρώπων τοῦ κράτους ὑμῶν. 19 Μετὰ τῶν ἀναγεγραμμένων τὸ στρατηγάτον Παγρᾶς, τὸ στρατηγάτον τὰ Παλατζά, τὸ θέμα τοῦ Ζοῦμε καὶ τὰ ὑπὸ ταῦτα πάντα κάστρα τε καὶ πολίχνια καὶ ἡ ἑκάστῳ προσήκουσα χώρα· ταῦτα γὰρ πάντα κἀκεῖ περιέχεται ἐν τῷ χρυσοβούλλῳ λόγῳ τῆς βασιλείας ὑμῶν ὡς δεδωρημένα μοι παρὰ τοῦ θείου κράτους μέχρι πέρατος τῆς ἐμῆς βιοτῆς, ὡς ὀφειλόντων μετὰ τὴν ἐνθένδε μου μετάστασιν εἰς τὴν βασιλείαν ἐπανακάμπτειν τῆς νέας Ῥώμης καὶ βασιλίδος τῶν πόλεων Κωνσταντινουπόλεως, ἐφ' ᾧ φυλάττειν πίστιν ἀκραιφνεστάτην <καὶ> εὔνοιαν καθαρὰν δι' ὑμῶν τῶν ἀεισεβεστάτων σεβαστῶν βασιλέων εἰς τὴν βασιλείαν αὐτῆς καὶ τοῦ θρόνου ταύτης καὶ τῆς βασιλικῆς ῥάβδου δοῦλον εἶναι καὶ λίζιον ὑποχείριον. 20 Συμφωνῶ δὲ καὶ ὄμνυμι τὸν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Ἀντιοχείας πρεσβευόμενον Θεὸν ὡς οὐκ ἐκ τοῦ ἡμετέρου γένους πατριάρχης ἔσται Ἀντιοχείας, ἀλλ' ὃν ἂν προβαλεῖται ἡ βασιλεία ὑμῶν ἐκ τῶν θρεμμάτων τυγχάνοντα τῆς κατὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν μεγάλης ἐκκλησίας. Ὁ τοιοῦτος γὰρ καὶ τοῦ θρόνου τοῦ κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν ἐπιβαίη καὶ πάντα πράξει ἀρχιερατικῶς ἔν τε χειροτονίαις καὶ ταῖς λοιπαῖς ἐκκλησιαστικαῖς ὑποθέσεσι κατὰ τὰ τοῦ θρόνου τοῦδε προνόμια. 21 Ἦσαν δὲ ἄρα καὶ αἱ ἀπὸ τῆς δουκικῆς ἀρχῆς τῆς κατὰ τὴν πόλιν Ἀντιόχου ἀποτμηθεῖσαι μερίδες καὶ παρὰ τῆς βασιλείας ὑμῶν ὡς ἐθελόντων ταύτας προσοικειώσασθαι καθ' ὁλόκληρον αὖται· τό τε θέμα τὸ Ποδανδὸν καὶ πρὸς τούτοις τὸ στρατηγάτον τῆς Ταρσοῦ πόλεως καὶ ἡ Ἄδανα πόλις καὶ αἱ τοῦ Μόψου ἑστίαι καὶ ἡ Ἀνάβαρζα καί, συνελόντα φάναι, ἡ χώρα πᾶσα τῆς Κιλικίας, ὅσην ὁ Κύδνος καὶ ὁ Ἕρμων περιορίζουσιν, ὡς δὲ καὶ ἡ στρατηγὶς Λαοδίκεια τῆς Συρίας καὶ αὐτὸ δήπουθεν τὸ στρατηγάτον Γαβάλων, ὃ καὶ Ζέβελ ὑποβαρβαρίζοντες λέγομεν, τά τε στρατηγάτα Βαλανέως καὶ Μαρακέως καὶ ἡ Ἀντάραδος μετὰ τῆς Ἀνταρτοῦς στρατηγίδες γὰρ καὶ ἀμφότερα. Ταῦτα εἰσὶν ἅπερ ἀποκόψασα ἡ βασιλεία ὑμῖν τῆς ὅλης δουκικῆς ἀρχῆς Ἀντιοχείας τῷ κύκλῳ τοῦ κράτους προσένειμεν ἐκεῖθεν ἀφελομένη. 22 Καὶ στέργω καὶ τοῖς τε δεδομένοις καὶ τοῖς ἀφηρημένοις ὡσαύτως. Καὶ ἀνθέξομαι μὲν τῶν δικαίων καὶ προνομίων ὧν παρέλαβον ἀφ' ἡμῶν, οὐκ ἀντιποιησαίμην δὲ ὧν οὐ παρέλαβον. Οὐδ' ἂν ὑπερβαίην τοὺς ὅρους, ἀλλ' ἐμμενῶ τοῖς δεδωρημένοις κρατῶν αὐτὰ καὶ καρπούμενος,

μέχρις ἂν τῷ βίῳ περιῶ, καθὰ προδεδήλωται. Μετὰ δὲ τὴν ἐμὴν τελευτήν, ὡς καὶ τοῦτο προγέγραπται, ἀναδραμοῦνται πρὸς τὰς οἰκείας ἀρχὰς καὶ ὅθεν εἰς ἐμὴν ἐξουσίαν ἐδόθησαν ἐπισκήψω γὰρ τοῖς ἐμοῖς ἐπιτρόποις καὶ ἀνθρώποις κατὰ τὴν τελευταίαν μου βούλησιν ἀποδώσειν τὰς χώρας ἁπάσας τὰς εἰρημένας τῷ σκήπτρῳ τῆς τῶν Ῥωμαίων ἀρχῆς μηδὲν περὶ τὴν ἀπόδοσιν περιεργαζομένοις ἢ εἰς ἀμφισβήτησιν τινὰ διαπίπτουσι. 23 Καὶ ὄμνυμι καὶ τοῦτο καὶ τὴν συμφωνίαν ταύτην κατεμπεδῶ, ὡς ἀνυπερθέτως τε καὶ ἀναμφιβόλως τὸ προσταττόμενον πράξουσι. Πλὴν καὶ τοῦτο προσκείσθω ταῖς συμφωνίαις, ὡς, ἐπειδὴ ὑπὲρ τῶν ἀφηρημένων παρὰ τοῦ κράτους ὑμῶν ἐκ τῆς Ἀντιοχικῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ δουκάτου τῆς πόλεως ἐγώ τε κατελιπάρησα τὸν ὑμέτερον θρόνον ποιήσασθαι ἀντισήκωσιν καὶ οἱ περεγρῖνοι προσκατελιπάρησαν τὴν ὑμετέραν βασιλείαν, καὶ κατένευσε τὸ κράτος ὑμῶν ἀντισηκῶσαί μοι θέματα καὶ χώρας τινας καὶ πόλεις κατὰ τὴν ἀνατολὴν διακειμένας. 24 Δεῖ καὶ τούτων ἐνταυθοῖ μνημονεῦσαι κατ' ὄνομα, ἵνα μήτε ἡ βασιλεία ὑμῶν ἀμφιβάλλοι κατά τι καὶ ἐγὼ ἔχω περὶ ὧν ἂν ἐπιζητοίην. Ἦσαν δὲ ταῦτα· τό τε θέμα τῆς κασιώτιδος πάσης χώρας, ἧς μητρόπολίς ἐστιν ἡ Βέρροια, ὃ κατὰ τὴν τῶν βαρβάρων φωνὴν Χάλεπ λέγεται, τὸ θέμα τῆς Λαπάρας καὶ τὰ ὑπὸ ταύτην πάντα πολίχνια, τουτέστι τὰ Πλαστά, τὸ τοῦ Χωνείου κάστρον, τὰ Ῥωμάινα, τὸ κάστρον Ἀραμισός, τὸ τοῦ Ἀμηρᾶ πολίχνιον, τὸ κάστρον τοῦ Σαρβάνου, τὸ τοῦ Τελχαμψὼν φρούριον, σὺν οἷς καὶ τὰ τρία Τίλια, τό τε Σθλαβοτίλιν καὶ τἆλλα δύο, τὸ φρούριον τὸ Σγένιν, τὸ κάστρον τὸ Καλτζιέριν καὶ δὴ καὶ ταυτὶ τὰ πολίχνια, τό τε Κομμερμοέρι καὶ τὸ Καθισμάτιν λεγόμενον καὶ τὸ Σαρσάπιν καὶ τὴν Νέκραν τὸ πολισμάτιον. Ταῦτα μὲν τὰ ἐπιτάδε Συρίας κείμενα· τὰ δὲ ἀπὸ τῆς μέσης τῶν ποταμῶν θέματα, τὰ ἀγχοῦ που κείμενα τῆς πόλεως Ἐδέσης, τό τε θέμα τῶν Λιμνίων καὶ τὸ θέμα τοῦ Ἀετοῦ μετὰ πάσης τῆς ἑκάστου τούτων περιοχῆς. 25 Μηδὲ ταῦτα ἀμνημόνευτα κείσθω τὰ περὶ τῆς Ἐδέσης μηδὲ τὰ παρὰ τοῦ θεοφρουρήτου κράτους ὑμῶν τετυπωμένα μοι ἐτήσια τάλαντα, λέγω δὴ τὰς διακοσίας λίτρας τῆς Μιχαηλάτου χαραγῆς. Προσδεδώρηται γάρ μοι διὰ τοῦ εὐσεβοῦς χρυσοβούλλου λόγου τῆς βασιλείας ὑμῶν καὶ τὸ δουκάτον ἐξ ὁλοκλήρου μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸ ἁπάντων φρουρίων τε καὶ χωρῶν, οὐκ εἰς ἐμὸν πρόσωπον μόνον περιισταμένης τῆς δουκικῆς ταύτης ἀρχῆς· ἀλλὰ γὰρ ἐφεῖταί μοι παραπέμπειν αὐτὴν διὰ τοῦ εὐσεβοῦς χρυσοβούλλου λόγου εἰς ὃν ἂν αὐτὸς ἐθέλοιμι, μέλλοντος δηλονότι κἀκείνου ὑποκύπτειν τοῖς τῆς βασιλείας ὑμῶν προστάγμασι καὶ θελήμασι καθαπερεὶ ἀνθρώπου λιζίου τυγχάνοντος τοῦ αὐτοῦ κράτους καὶ τῆς αὐτῆς βασιλείας καὶ τὰ αὐτὰ βουλομένου καὶ συμφωνοῦντος, ἅπερ κἀγώ, πρὸς ὑμᾶς. 26 Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀπὸ τοῦδε, ἐπειδὴ καθάπαξ ἐγενόμην ὑμέτερος ἄνθρωπος καὶ τοῦ κύκλου τοῦ κράτους ὑμῶν, ὀφείλω λαμβάνειν κατ' ἐτησίαν δόσιν

ἀπὸ τῶν βασιλικῶν θησαυρῶν τάλαντα διακόσια τοῦ προβεβασιλευκότος κυροῦ Μιχαὴλ ποιότητά τε καὶ χαραγὴν ἀποφέροντα διά τινος ἀποστολέως ἡμετέρου Συριάθεν πεμπομένου μετὰ καὶ γραμμάτων ἐμῶν πρὸς ὑμᾶς εἰς τὴν βασιλίδα πόλιν, ἐφ' ᾧ ταῦτα λαβεῖν εἰς ἡμέτερον πρόσωπον. 27 Καὶ ὑμεῖς μέν, οἱ ἀεισέβαστοι βασιλεῖς καὶ σεβαστοί γε καὶ αὔγουστοι τῆς τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίας, στέρξετε δήπουθεν τὰ ἐν τῷ χρυσοβούλλῳ λόγῳ τῆς εὐσεβοῦς ὑμῶν βασιλείας ἐγγεγραμμένα καὶ τὰ ὑπεσχημένα διατηρήσετε. Ἐγὼ δὲ διὰ τοῦδε τοῦ ὅρκου τὰ παρ' ἐμοῦ πρὸς ὑμᾶς συμπεφωνημένα κατεμπεδῶ· ὄμνυμι γὰρ εἰς τὰ πάθη τοῦ ἀπαθοῦς καὶ Σωτῆρος Χριστοῦ καὶ εἰς τὸν ἀήττητον ἐκείνου σταυρόν, ὃν ὑπὲρ τῆς τῶν ἁπάντων σωτηρίας ὑπέμεινε, καὶ εἰς τὰ προκείμενα παναγέστατα εὐαγγέλια, ἃ τὴν οἰκουμένην ἅπασαν ἐσαγήνευσε· ταῦτα γὰρ κρατῶν ἐπόμνυμι καὶ τὸν πολύτιμον σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ συμπαραλαμβάνων τῷ νῷ καὶ τὸν ἀκάνθινον στέφανον καὶ τοὺς ἥλους καὶ τὴν λόγχην ἐκείνην τὴν διατρήσασαν τὴν δεσποτικὴν καὶ ζωοποιὸν πλευρὰν πρὸς σέ, τὸν κράτιστον καὶ ἅγιον ἡμῶν βασιλέα κῦριν Ἀλέξιον τὸν Κομνηνὸν καὶ τὸν συμβασιλεύοντά σοι τριπόθητον υἱὸν κῦριν Ἰωάννην τὸν πορφυρογέννητον, ὡς πάντα τὰ συμπεφωνημένα καὶ εἰρημένα ἀπὸ τοῦ στόματός μου φυλάξω καὶ ἀπαράβατα διατηρήσω μέχρι παντός, καὶ τὰ ὑπὲρ τοῦ κράτους ὑμῶν καὶ νῦν φρονῶ καὶ εἰσέτι φρονήσω, μηδ' ἄχρι ψιλῆς ἐπινοίας κακόηθες ἢ δολερὸν πρὸς ὑμᾶς ἐνδειξόμενος, ἀλλ' ἐμμενῶ τοῖς ὑπ' ἐμοῦ συμπεφωνημένοις καὶ καθ' οἱονδήτινα τρόπον οὔτε ψευδορκήσω πρὸς ὑμᾶς οὔτε εἰς ἀθέτησιν τῶν ὑπεσχημένων χωρήσω οὔτε παράσπονδόν τι ἐπινοήσομαι οὔτε αὐτὸς ἐγὼ οὔτε οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες καὶ ὁπόσοι τῆς ἐμῆς ἐξουσίας εἰσὶ καὶ τὸν χορὸν τῶν ἐμῶν στρατιωτῶν ἀπαρτίζουσιν. Ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν σῶν ἐχθρῶν θωρακιούμεθα καὶ ἀροῦμεν ὅπλα καὶ δόρατα καὶ τοῖς σοῖς φίλοις ἐμβαλοῦμεν τὰς δεξιάς, καὶ πάντα τὰ πρὸς ὠφέλειαν καὶ τιμὴν τῆς τῶν Ῥωμαίων ἀρχῆς καὶ ἐπινοήσω καὶ καταπράξομαι. Οὕτως ὀναίμην τῆς τοῦ Θεοῦ βοηθείας, οὕτω τοῦ σταυροῦ καὶ τῶν θείων εὐαγγελίων.

28 Ταῦτα ἐγράφη τε καὶ οἱ ὅρκοι συνετελέσθησαν παρουσίᾳ τῶν ὑπογεγραμμένων μαρτύρων κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον δευτέρας ἐπινεμήσεως ἔτους ἤδη διαρρυϊσκομένου ,ςχιζ΄ [6617 = 1108].

Οἱ μέντοι παρουσιάσαντες μάρτυρες καὶ ὑπογεγραφότες, ὧν ἐναντίον ταῦτα τετέλεστο, εἰσὶν οὗτοι· οἱ θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι, ὅ τε Ἀμάλφης Μαῦρος καὶ ὁ τοῦ Τερεντοῦ Ῥενάρδος, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ κληρικοί· ὁ εὐλαβέστατος καθηγούμενος τῆς ἐν Λογγιβαρδίᾳ σεβασμίας μονῆς τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου τῆς ἐν τῇ νήσῳ τοῦ Βρεντησίου καί τινες αὐτοῦ δύο μοναχοί· οἱ ἄρχοντες τῶν περεγρίνων, ὧν τὰ μὲν σίγνα αὐτοὶ διεχάραξαν οἰκειοχείρως, τὰ δὲ τούτων ὀνόματα διὰ χειρὸς τοῦ θεοφιλεστάτου ἐπισκόπου

Ἀμάλφης τοῖς σίγνοις προσπαρεγράφησαν, ὃς καὶ πρέσβις παρὰ τοῦ πάπα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἐληλύθει· οἱ ἀπὸ τῆς βασιλείου αὐλῆς, ὁ σεβαστὸς Μαρῖνος, Ῥογέρης ὁ τοῦ Τακουπέρτου, Πέτρος Ἀλίφας, Γελίελμος ὁ Γανζῆ, Ῥιτζάρδος ὁ Πριντζίτας, Ἰοσφρὲ Μαλής, Οὐμπέρτος ὁ υἱὸς τοῦ Γραούλ, Παῦλος ὁ Ῥωμαῖος οἱ ἐκ τῶν Δακῶν ἥκοντες ἀποκρισιάριοι παρὰ τοῦ κράλη καὶ συμπενθέρου τῆς βασιλείας, ζουπάνος ὁ Περῆς καὶ Σίμων, καὶ οἱ ἀποκρισιάριοι Ῥισκάρδου Σινισκάρδου, Βασίλειος νωβελίσσιμος ὁ εὐνοῦχος καὶ Κωνσταντῖνος νοτάριος.

Τὸν μὲν οὖν ἔγγραφον ὅρκον τοῦτον ὁ αὐτοκράτωρ παρὰ τοῦ Βαϊμούντου ἔλαβεν, ἀντιδέδωκε δὲ πρὸς αὐτὸν τὸν εἰρημένον ἄνωθεν χρυσόβουλλον λόγον ἐνσεσημασμένον διὰ κινναβάρεως, ὡς ἔθος, διὰ βασιλικῆς δεξιᾶς.

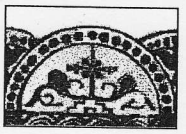

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

Ο ΠΑΠΑΣ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ ΚΑΙ Ο ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑΣ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

ΟΙ ΔΙΑΔΟΧΙΚΕΣ ΦΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ (395-800)

ΜΑΡΙΑ ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ

ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΣΕ ΔΥΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΗ

Η ανάμιξη του Πάπα της Ρώμης στα πράγματα της Αυτοκρατορίας γίνεται εμφανής όταν παρουσιάζεται το πρόβλημα των αιρέσεων[188]. Από πολύ νωρίς, ο Πάπας όριζε όλα τα εκκλησιαστικά ζητήματα και αποτελούσε για πολλούς αιώνες το ύστατο και ύπατο σημείο αναφοράς κάθε εκκλησιαστικού ανδρός. Αυτή η κατάσταση ενισχύεται από την εποχή που ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Α΄ (324-337) έδωσε ιδιαίτερη σημασία στον κλήρο και τους εκπροσώπους του. Η πολιτική αυτή, που ανέδειξε τον Πάπα ως πολιτικό παράγοντα στη Βυζαντινή Ιστορία, πραγματοποιείται κατά τις επεμβάσεις του σε σημαντικά δογματικά και εκκλησιαστικά θέματα. Παράλληλα με αυτή τη δυναμική, αναπτύσσονται και οι δικαιοδοσίες του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης. Έως τη Β΄ Οικουμενική Σύνοδο, τα όρια των παπικών εξουσιών εκτείνονταν ακόμη και σε διοικητικές παρεμβάσεις στα περίχωρα της βυζαντινής πρωτεύουσας. Κατά τις εργασίες αυτής της Συνόδου, που συγκλήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 381 από τον Θεοδόσιο Α΄ (379-395), οι εκκλησιαστικές διοικήσεις Θράκης, Ασίας και Πόντου διεκδικούνται για πρώτη φορά από την Κωνσταντινούπολη και ενσωματώνονται στην Εκκλησία της[189]. Ο εδαφικός περιορισμός των εκτεταμένων αρμοδιοτήτων της Εκκλησίας της Ρώμης και η ενίσχυση του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης μπορούσε να σημαίνουν ότι η ισχυρή αυτοκρατορική εξουσία επιχειρούσε να απομακρύνει τον Πάπα από τις υποθέσεις της Ανατολής. Η ενίσχυση της Κωνσταντινούπολης από τη Σύνοδο του 381, στην οποία δεν συμμετείχαν εκπρόσωποι της Δύσης αλλά ένας μεγάλος αριθμός επισκόπων από την Ανατολή, σήμαινε προσαρμογή της εκκλησιαστικής διοίκησης στην πολιτειακή οργάνωση και υπαγωγή της στο σύστημα της διαίρεσης των επαρχιών της Αυτοκρατορίας. Από την άλλη πλευρά, η ανάδειξη του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης ως ισότιμου των αρχαιότερων Εκκλησιών στην Ανατολή (Αλεξανδρείας και Αντιοχείας) και στη Δύση (Ρώμης), θα δημιουργήσει τους πρώτους ανταγωνισμούς, που θα αναδείξουν τον Πάπα της Ρώμης στο ρόλο του κριτή.

188 Η Ορθοδοξία ορίζεται από επισκόπους οι οποίοι παίρνουν μέρος στις Οικουμενικές Συνόδους και συνήθως καταδικάζουν επίσημα τις αιρέσεις της Ανατολής.

189 E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, Παρίσι-Βρυξέλλες-Άμστερνταμ ²1959, I,1, 198-200· Ι. Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους*, τόμ. Α΄, Θεσσαλονίκη 1987 (ανατύπ), 185.

Η Β΄ Οικουμενική Σύνοδος θεσπίζει ταυτόχρονα την άτεγκτη Ορθοδοξία. Η πρώιμη δηλαδή, αυτοκρατορική εξουσία δέχεται να εξομοιωθεί και να ταυτιστεί με τις αντιδράσεις του Πάπα της Ρώμης και του Πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης κατά της Ανατολής, από τις Εκκλησίες της οποίας προβάλλονται ποικίλες ερμηνείες σε δογματικά ζητήματα. Η επίσημη κατοχύρωση της Ορθοδοξίας με μια Οικουμενική Σύνοδο -που έτσι θα γίνει αυτοκρατορικό δόγμα- θα βρει εμπόδια, μολονότι η άνοδος της Εκκλησίας θα είναι συνεχής κατά την πάροδο των αιώνων. Η Ορθοδοξία όμως Ρώμης και Κωνσταντινούπολης παραπέμπει ευθέως στην παλαιά κατάσταση, που σημαίνει κυριαρχία των ιδεών της συγκλητικής αριστοκρατίας, προξενώντας απροκάλυπτες εχθρικές αντιδράσεις και στη συνέχεια την αποξένωση της Ανατολής. Πρέπει να σημειωθεί, ότι όλοι οι αυτοκράτορες δεν αντιλαμβάνονται τη γενική αυτή πολιτική κατάσταση με τον ίδιο τρόπο και για το λόγο αυτό οι επιχειρούμενοι χειρισμοί του προβλήματος διαφέρουν μεταξύ τους. Η αντικειμενική αυτή πραγματικότητα δεν θα αλλάξει τον τρόπο της αντιμετώπισης των αντιρρήσεων της Ανατολής με Οικουμενικές Συνόδους, οι οποίες θα φέρουν και τη σφραγίδα του Πάπα της Ρώμης. Δια μέσου αυτής της διαδικασίας, που θα επαναληφθεί πολλές φορές, θα εκφράζεται και η βούληση των Αυτοκρατόρων έως το 685. Από αυτή την εποχή και μετά, η Ανατολή θα απομακρυνθεί οριστικά από την Αυτοκρατορία και τα Ανατολικά Πατριαρχεία, που επιπλέον θα βρίσκονται υπό αραβική κατοχή, θα αρχίζουν να αντιμετωπίζουν νέα προβλήματα. Σε όλα αυτά, η παρέμβαση του Πάπα εξακολούθησε να είναι αισθητή, ιδιαίτερα στην περίπτωση των σχέσεων με το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης και -σε ό,τι συνεπάγονται αυτές- με τον αυτοκράτορα[190].

Αυτό που συνέβη την εποχή που εξετάζουμε (395-800) είναι η ανάπτυξη ανταγωνισμού (υπό την αυτοκρατορική εξουσία) ανάμεσα στον Πάπα Ρώμης και την Κωνσταντινούπολη· όψεις αυτής της κατάστασης γίνονται πολύ νωρίς εμφανείς κατά την προσπάθεια αποδυνάμωσης του Ιωάννη Χρυσοστόμου και κυρίως, την εξορία του το 404, πράγμα που ώθησε τον Πάπα Ιννοκέντιο Α΄ (401-417) να αποστείλει επιστολές διαμαρτυρίας στην Ανατολή και να προτείνει τη σύγκληση Συνόδου στους αυτοκράτορες Αρκάδιο (395-408) και Ονώριο (395-423)[191]. Σε αυτή την πολύπλοκη περίσταση σημαντικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ο Ιννοκέντιος έχει συμπαραστάτη

190 Για την περαιτέρω εξέλιξη του προβλήματος βλ. στον παρόντα τόμο: Βασιλική Βλυσίδου, Οι σχέσεις με τον πάπα της Ρώμης (800-1054).

191 J. B. Bury, *A History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene (395-800)*, Λονδίνο 1889, ανατύπ. Άμστερνταμ 1966, τόμ. 1, 91-106. Πολύ παραστατική είναι η περιγραφή των αντιδράσεων του Ιννοκεντίου Α΄ από τον Σωζομενό, στο έργο του *Ἐκκλησιαστικῆ Ἱστορία: Sozomenus, Kirchengeschichte*, έκδ. J. Bidez-G. Chr. Hansen, Βερολίνο 1960, VIII, 26,1-28,3, σ. 384-389.

του τον αυτοκράτορα της Δύσης Ονώριο, ο οποίος απευθύνεται στον αδελφό του Αρκάδιο για το ίδιο θέμα[192]. Από την άλλη πλευρά, οι ενέργειες του Αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης κατά του Χρυσοστόμου γίνονται ταυτόχρονα αντιληπτές στη Δύση τόσο από τον πολιτικό ηγέτη, Ονώριο, όσο και τον θρησκευτικό της ηγέτη Ιννοκέντιο, ως αντιδυτικές αντιδράσεις των Πατριαρχείων της Ανατολής. Όταν οι δύο αυτοί ισχυροί παράγοντες της Δύσης απευθύνονται στον βυζαντινό Αυτοκράτορα δημιουργούν την εντύπωση ότι τα δύο τμήματα της ώς τότε ενιαίας Αυτοκρατορίας (17/1/395-θάνατος του Θεοδοσίου) φρονούν διαφορετικά το ένα από το άλλο.

Όπως στην περίπτωση του Ιωάννη Χρυσοστόμου, στη Ρώμη είχαν και άλλες φορές καταφύγει επιφανείς κληρικοί για να βρουν υποστήριξη, κάτι που θα είναι αρκετά συνηθισμένο και στο μέλλον[193]. Αυτή η προσφυγή στη Ρώμη ήταν μια πρακτική που είχε εγκαινιαστεί πολύ πρώιμα· ο Αθανάσιος Αλεξανδρείας, όταν διωκόταν από τον αυτοκράτορα της Ανατολής, Κωνστάντιο Β΄ (337-361), στράφηκε στον Πάπα Ιούλιο Α΄ (337-352)[194]. Εκείνος, παραβλέποντας τις επιλογές του αυτοκράτορα του Ανατολικού τμήματος της Αυτοκρατορίας, που ήταν αιρετικός -αφού είχε ασπαστεί τον Αρειανισμό- συγκάλεσε Σύνοδο στη Ρώμη (341), αιτούμενος την αποκατάσταση του Αθανασίου στον πατριαρχικό θρόνο. Σε επιστολή του Πάπα Ιουλίου, η οποία απευθύνεται προς τους επισκόπους της Ανατολής[195], τονίζεται ότι ο μόνος αρμόδιος για την επίλυση των διαφωνιών είναι ο επίσκοπος της Ρώμης, δείγμα του ότι η εξουσία του Πάπα αρχίζει να ξεφεύγει από τα χέρια του Αυτοκράτορα. Η αποστροφή μάλιστα, στην κατακλείδα της σχετικής παπικής επιστολής, για την ίδρυση της Εκκλησίας της Ρώμης από τους Αποστόλους Πέτρο και Παύλο, θα αποτελέσει μια στερεότυπη θέση, που θα επαναλαμβάνεται στα παπικά κείμενα και θα απαιτεί το σεβασμό στην αρχαιότητα του παπικού θρόνου. Αυτή η τόσο συχνά διατυπωμένη δήλωση για την ίδρυση της πρώτης Εκκλησίας στη Ρώμη και τα ιεραρχικά δικαιώματα, που προκύπτουν από αυτό το αποστολικό της προβάδισμα, ήταν την περίοδο αυτή αρκετά επίκαιρη, επειδή στην Ανατολή οι πατριαρχικές δικαιοδοσίες της Αλεξάνδρειας και της Αντιόχειας

192 Exemplum sacrae Honorii Aug. Missae ad principem Orientis Arcadium. De persona Sancti Iohannis Episcopi Constantipolit., *Epistolae Imperatorum Pontificum aliorum ind ab a. CCCLXVII usque ad a. DLIII datae Avellana quae dicitur Collectio*, έκδ. O. Guenther, Πράγα-Βιέννη-Λιψία 1895, τόμ. I, αρ. 38, σ. 85-88.

193 P. Bernardakis, Les appels au Pape dans l'Église grecque jusqu'à Photius, *Echos d'Orient* 6 (1903), 30-42, 118-125 και 249-257.

194 B. Baldwin- A. Kazhdan- Nancy Patterson Ševčenko, Athanasios archbishop of Alexandria, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, έκδ. A. Kazhdan κ. ά, Νέα Υόρκη, Οξφόρδη 1991, τόμ. 1, 217-218.

195 Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους*, τόμ. Α΄, 131· G. Dagron, *Ἡ γέννηση μιᾶς πρωτεύουσας. Ἡ Κωνσταντινούπολη καὶ οἱ θεσμοί της*, μτφρ. Μαρίνα Λουκάκη, Αθήνα Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2000, 475-476 [*Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Παρίσι ²1984, 475]. Βλ. και παράθεμα αρ. 1.

ήταν αρχαιότερες από εκείνες της Κωνσταντινούπολης και της Ιερουσαλήμ, που αναγνωρίσθηκαν τον 5ο αιώνα μετά τη Σύνοδο της Χαλκηδόνας.

Ο παρεμβατισμός του Πάπα στα Ανατολικά Πατριαρχεία είχε ενισχυθεί ήδη από τη Σύνοδο της Σαρδικής (Φθινόπωρο του 343). Η Σύνοδος αυτή είχε επικεφαλής ένα δυτικό επίσκοπο, τον Κορδούης Όσιο, ο οποίος επέκρινε την πολιτική του αυτοκράτορα της Ανατολής, Κωνστάντιου Β΄ (337-361)[196]. Όλες αυτές οι αντιπαραθέσεις δεν θα σταματήσουν, όπως δεν σταμάτησαν ούτε με την οριστική αποκατάσταση του Αθανασίου στο θρόνο της Αλεξάνδρειας (31.8.346) ούτε με την πολιτική συνδιαλλαγή των δύο αδελφών αυτοκρατόρων Κώνσταντος Α΄ (337-350) και Κωνσταντίου Β΄, που επακολούθησε. Αυτή η νέα αμφίβολη ισορροπία ευνόησε μάλλον τη στιγμή εκείνη περισσότερο την πολιτική του Κώνσταντα Α΄ στη Δύση, ο οποίος αναβάθμισε την εξουσία του και πήρε μέτρα υπέρ της αριστοκρατίας και κατά των αιρέσεων. Η κρίση ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση, με αφορμή τις δογματικές αποκλίσεις αλλά και άλλες τάσεις, αντίρροπες μεταξύ τους, όπως η αστάθεια στις κοινωνικές δομές στη Δύση, σε αντίθεση με την ισχυρή κεντρική εξουσία στην Ανατολή, θα προετοιμάσουν το έδαφος, ώστε η διελκυστίνδα μεταξύ των ισχυρών παραγόντων για τον έλεγχο της εξουσίας να αποβεί μοιραία για το δυτικό τμήμα. Αν η αριστοκρατία στην Ανατολή κατόρθωσε να διατηρήσει την κραταιά της θέση στη διακυβέρνηση της Αυτοκρατορίας ώς τον 7ο αιώνα και να ανανεωθεί στηρίζοντας την κεντρική εξουσία, στη Δύση η όσμωση της ανώτερης κοινωνικής τάξης με τα νέα ανερχόμενα μέλη της βαρβαρικής στρατιωτικής τάξης απέτυχε, κλονίζοντας έτσι το αυτοκρατορικό της περιβάλλον.

Με αυτά τα πολιτικά δεδομένα και την προβολή των επίσημων διατυπώσεων για τη ρωμαϊκή πρωτοκαθεδρία, καθώς και την κατάσταση που δημιουργούνταν από την προσφυγή των Ορθοδόξων της Ανατολής στον Πάπα και την υπερ-ορθόδοξη στάση της αριστοκρατίας στη Δύση, διαμορφώθηκε η εντύπωση ότι η Εκκλησία διοικείται από τον Πάπα. Οι καλές σχέσεις της συγκλητικής τάξης στη Ρώμη με τον Πάπα είχαν τη αποδοχή της αριστοκρατίας και του ανώτερου κλήρου της Κωνσταντινούπολης. Η αναγνώριση της Ρώμης ως προστάτιδας της Ορθοδοξίας προβάλλεται την εποχή αυτή από την ακτινοβολία της σε Δύση και Ανατολή. Αυτή η επιρροή του επισκόπου της Ρώμης ενισχύεται από το γεγονός ότι οι εκκλησιαστικοί παράγοντες της Ανατολής προστρέχουν σε αυτόν για την υπεράσπιση των δικαίων τους. Ο Πάπας βέβαια, είναι πάντοτε ορθόδοξος. Η ορθόδοξη στάση του Ρωμαίου προκαθημένου βρίσκει πιθανότατα αντιστοιχίες με την αυτοκρατορική εύνοια προς τη συγκλητική αριστοκρατία και

196 J. Richards, *The Popes and the Papacy in the Early Middle Ages 476-752*, Λονδίνο 1979, 11-12.

τη σταθερότητα, που επιδιώκεται στην κοσμική διοικητική ιεραρχία. Η Ορθοδοξία αποτελεί μόνιμο στοιχείο της ιδεολογίας αυτής της ανώτερης τάξης από τα χρόνια του Θεοδοσίου Α΄ μέχρι τη Σύνοδο της Χαλκηδόνας, οπότε και επιβάλλεται σε πείσμα κάθε διεκδίκησης των πληθυσμών της Ανατολής.

Αν η αριστοκρατία στην Ανατολή κατόρθωσε να διατηρήσει την κραταιά της θέση στη διακυβέρνηση της Αυτοκρατορίας ώς τον 7ο αιώνα και να ανανεωθεί στηρίζοντας την κεντρική εξουσία, στη Δύση αυτό οφείλεται περισσότερο στη σύμπραξή της με τον ανώτερο χριστιανικό κλήρο, παρά με τους βαρβάρους στρατιωτικούς αρχηγούς. Υπό αυτές τις συνθήκες, η υποχώρηση του Αρειανισμού στη Δύση ώς τις αρχές του 7ου αιώνα θα αναδείξει τον Πάπα της Ρώμης ως ένα σημαντικό και σταθερό ηγέτη της, για μια μεγάλη περίοδο. Οι ανταλλαγές επιστολών, οι πρεσβείες, οι προσκλήσεις αλλά και οι μετακινήσεις Παπών από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη, άλλοτε θα εξομαλύνουν τις αντιπαραθέσεις και άλλοτε θα δημιουργούν ρήξεις, ενώ οι συνθήκες θα αλλάζουν. Καθώς τα βαρβαρικά φύλα θα κατακλύζουν το δυτικό τμήμα της Αυτοκρατορίας, η κεντρική εξουσία στη Δύση θα αρχίζει να δείχνει όλο και περισσότερο θεωρητική, δηλαδή πνευματική ή ιδεολογική, και τη θέση της θα παίρνει σταδιακά η δημιουργία νέων σχηματισμών. Αυτά τα ιστορικά δεδομένα θα ενισχύουν την εμπέδωση της αντίληψης ότι τα δύο τμήματα της αυτοκρατορίας (ανατολικό και δυτικό) δεν έχουν κοινά ενδιαφέροντα ή συμφέροντα και ότι τα χωρίζει η θρησκευτική, κοινωνική και διοικητική κατάσταση. Σε γενικές γραμμές, η προσπάθεια για συμπαράσταση στη Δύση προέρχεται από την Κωνσταντινούπολη και μόνο. Η υποστήριξη των Παπών από τους Αυτοκράτορες, όταν οι Πατριάρχες της Κωνσταντινούπολης εμφανίζονται ευαίσθητοι -αν όχι οπαδοί των ανατολικών δοξασιών-, αποτελεί απόρροια αυτής της σχέσης της Κωνσταντινούπολης με τη Δύση. Κάποιοι αυτοκράτορες, όπως ο Ζήνων (474-475 και 476-491) και ο Αναστάσιος (491-518), θα προσπαθήσουν να γεφυρώσουν τις θρησκευτικές ή και τις λανθάνουσες κοινωνικές διαφορές με την Ανατολή, συγκεντρώνοντας τη *μῆνιν* των ορθοδόξων, επειδή θα παρεκκλίνουν από τα αυστηρά καθορισμένα πλαίσια των αποφάσεων της Συνόδου της Χαλκηδόνας.

Έτσι, στο τελευταίο κεφάλαιο της Εκκλησιαστικής του Ιστορίας ο Σωζομενός θα τονίσει ότι από τις αρχές του 5ου αιώνα, η ομαλότητα που επικρατούσε στην Ανατολή και αντλούνταν από την ισχυρή κεντρική εξουσία, διέφερε κατά πολύ από την αταξία της Δύσης[197]. Με τόσο αποδυναμωμένο το δυτικό τμήμα της Αυτοκρατορίας, η αναζήτηση

197 Σωζομενός, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, IX, 16,3, σ. 406,24-407,2: *Τὰ μὲν οὖν πρὸς ἕω τῆς ἀρχομένης πολεμίων ἀπήλλακτο καὶ σὺν κόσμῳ πολλῷ τὰ τῇδε ἰθύνετο παρὰ τῶν πάντων δόξαν ἦν γὰρ ἔτι νέος ὁ κρατῶν. Τὰ δὲ πρὸς δύσιν ἐν ἀταξίαις ἦν πολλῶν ἀπανισταμένων τυράννων* (...)· για την προτίμηση του Σωζομενού να προβάλει την Ανατολή ως το

βοήθειας από τον Πάπα της Ρώμης στην περίπτωση της αίρεσης του Νεστορίου, που εμφανίστηκε στην Ανατολή, έμοιαζε σαν αντίφαση των ισχυρών παραγόντων της Ανατολής να ζητούν βοήθεια από την ανίσχυρη Δύση. Η προσφυγή στον Πάπα προκύπτει και πάλι ακριβώς την περίοδο, που οι συνθήκες δεν είναι εκείνες της εποχής του Μεγάλου Κωνσταντίνου, ούτε για την Αυτοκρατορία, ούτε για την Εκκλησία της Ανατολής. Παρά τις μεταβολές αυτές, τόσο ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νεστόριος (428-431) όσο και ο Κύριλλος Αλεξανδρείας (412-444) προσέτρεξαν στον Πάπα Κελεστίνο Α΄ (422-432), όταν άρχισαν να αντιδικούν για τη δογματική διατύπωση περί φύσεων του Χριστού, ακολουθώντας την πεπατημένη οδό, που είχε χρησιμοποιηθεί σε παλαιότερα ανάλογα περιστατικά. Αυτός ο λανθάνων ανταγωνισμός Κωνσταντινούπολης-Αλεξανδρείας φαίνεται να οδηγεί την εύνοια του Πάπα προς τη δεύτερη, αφού ο Κύριλλος έγραφε πιο υποτακτικά στον Κελεστίνο και το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως έδειχνε να αποκτά στην Ανατολή το προβάδισμα έναντι της Ρώμης και της Αλεξάνδρειας. Συγκλήθηκε έτσι Σύνοδος στη Ρώμη, που καλούσε τον Νεστόριο να αποκηρύξει τις απόψεις του και όρισε κριτή για την μεταστροφή του τον Κύριλλο, δείχνοντας καθαρά ποιο είναι το αρχαιότερο και σταθερότερο σημείο αναφοράς στην Εκκλησία.

Ο Κελεστίνος στράφηκε καθαρά κατά του Νεστορίου κατά την Γ΄ Οικουμενική Σύνοδο της Εφέσου (431) που συγκάλεσε ο Θεοδόσιος Β΄ (408-450)[198]. Συνεπώς, στην περίπτωση του Νεστορίου, ενώ η Κωνσταντινούπολη έχει ισχυρή κεντρική εξουσία, ισχυρότερη από εκείνη της Δύσης, εμφανίζεται ταυτόχρονα ένας δυναμικός παράγοντας στο Πατριαρχείο, ο οποίος επικρίνεται ή αποπέμπεται από τον Πάπα της Ρώμης. Η Σύνοδος της Εφέσου είναι μια νίκη του Κελεστίνου και του Κυρίλλου κατά της Κωνσταντινούπολης και του Πατριαρχείου της. Ενώ λοιπόν, το δυτικό τμήμα της Αυτοκρατορίας γνωρίζει ένα κρεσέντο αποσύνθεσης στο στρατιωτικό και το πολιτικό πεδίο, στο *Βίο* του Πάπα Λέοντα Α΄ (του Μεγάλου 440-461) διακηρύσσεται ότι *Hic propter nomen Romanum suscipiens legationem ambulavit ad regem Unnorum, nomine Atthela et liberavit totam Italiam a periculo hostium*[199]. Η πραγματικότητα αυτή με την

σημαντικότερο τμήμα της Αυτοκρατορίας βλ. Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοὶ Ἱστορικοὶ καὶ Χρονογράφοι*, τόμ Α΄ (4ος-7ος αἰ.), Αθήνα 1997, 168-174· πρβλ. και τις διαπιστώσεις του W. E. Kaegi, *Byzantium and the Decline of Rome*, Πρίνστον 1978, 226 κ.ε.

198 Βλ. ενδεικτικά τη σχετική αλληλογραφία του Κυρίλλου Αλεξανδρείας, J.- P. Migne, *Patrologia Graeca* 77, στήλ. 85-96· Ευάγριος, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*: Evagrius, *The Ecclesiastical History*, έκδ. J. Bidez - L. Parmentier, Λονδίνο 1898, ανατύπ. Άμστερνταμ 1964, I. 3, 8,7-18· Θεοφάνους *Χρονογραφία*,*Theophanis Chronographia*, έκδ. C. de Boor, Λιψία 1883, τόμ. Α΄, 89,5-8.

199 Βίος Λέοντα, *Le Liber Pontificalis: Texte, introduction et commentaire*, έκδ. L. Duchesne, *Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome*, τόμ. Α΄, Παρίσι ²1955, 239· για την ενσωμάτωση αυτής της δραστηριότητας του Πάπα στην ιστορική παράδοση βλ. R. C. Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire, Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*, Liverpool 1981, [τόμ. Ι], 113-114. Βλ. και παράθεμα αρ. 2.

εμπλοκή του Πάπα Λέοντα Α΄ σε ζητήματα κοσμικά, όπως οι διπλωματικές συνεννοήσεις με τους βαρβάρους στο όνομα των Ρωμαίων, δείχνει τη σημασία της θέσης του στη Δύση. Η ισχύς αυτή συντηρήθηκε από τις συνεχείς προσπάθειες του Πάπα για την ανάκτηση του ελέγχου των Πατριαρχείων της Ανατολής αλλά και την αντικειμενική ανάγκη της διατήρησής του, ως σταθερής και υπέρτατης αρχής της Χριστιανοσύνης στη Δύση, που αντιμετώπιζε μόνη τόσο τις πολιτικές μεταβολές όσο και τις βαρβαρικές προκλήσεις, καθώς εξέλιπε στη Ρώμη μια σταθερή πολιτική αρχή.

ΤΑ ΟΡΙΑ ΕΠΙΒΟΛΗΣ ΚΑΙ ΑΝΟΧΗΣ ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΝΕΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΔΥΝΑΜΙΚΗ

Οι πιο πάνω εξελίξεις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η αυτοκρατορική αρχή συνέχιζε να αποτελεί αδιαμφισβήτητο πόλο εξουσίας στο Ανατολικό τμήμα, ενώ στη Δύση, η εκκλησιαστική αρχή είχε αρχίσει να επισκιάζει και να επικαλύπτει τον -έτσι και αλλιώς- κλυδωνιζόμενο αυτοκρατορικό θεσμό. Αυτές τις ισορροπίες αναδεικνύει η ανταλλαγή επιστολών ανάμεσα στον Αυτοκράτορα της Ανατολής και τον Πάπα της Ρώμης. Αυτή η αλληλογραφία, που παγιώνεται ως συνήθεια, προδικάζει και τις μετέπειτα διπλωματικές σχέσεις. Η αντιμετώπιση πάλι, του Πάπα από τον Αυτοκράτορα της Ανατολής, σε αυτά τα επιστολικά κείμενα δείχνει να έχει υπόψη της το υψηλό γόητρό του έναντι των κοσμικών αρχών στη Δύση, κάτι που μεταγενέστερα ο Πάπας Γελάσιος (492-496) σε επιστολή του προς τον αυτοκράτορα Αναστάσιο (491-518) θα αποκαλέσει auctoritas (αυθεντία), την οποία μάλιστα θα συγκρίνει με την αυτοκρατορική potestas[200]. Με αυτές τις διπλωματικές συνεννοήσεις, το κύρος του Πάπα Λέοντα ενισχύεται ώστε να γίνει και πάλι ρυθμιστής, όταν στην Κωνσταντινούπολη τεθεί ξανά η συζήτηση σχετικά με τις Φύσεις του Χριστού, γνωστές ως πεποιθήσεις του Μονοφυσιτισμού και μάλιστα με αυτοκρατορική πρωτοβουλία[201]. Ένας ακόμη εκπρόσωπος του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας, ο Ευτυχής, ευνοούμενος του πριμικηρίου των κουβικουλαρίων Χρυσαφίου, θέλοντας να υποστηρίξει τις δοξασίες των πληθυσμών της Ανατολής άρχισε να εκφράζεται με υπερβολικό ζήλο κατά του Νεστορίου· η θέση αυτή, υπερτόνιζε τη θεϊκή φύση του Χριστού, πράγμα που οδήγησε τον Θεοδόσιο Β΄ να απευθυνθεί στον

200 Fr. Dvornik, Pope Gelasius and Emperor Anastasius I, *Byzantinische Zeitschrift* 44 (1951), 111-116 (= Του ίδιου, *Photian and Byzantine Ecclesiastical Studies*, Λονδίνο, *Variorum Reprints* 1974, αρ. XIV)· για τους πολιτικούς συσχετισμούς ανάμεσα στην κοσμική και την εκκλησιαστική εξουσία αυτήν την εποχή βλ. Τ. Λουγγής, *Ιουστινιανός, Πέτρος Σαββάτιος. Κοινωνία, Πολιτική και Ιδεολογία τον 6ο μ.Χ. αιώνα*, Θεσσαλονίκη 2005, 87-96.

201 Richards, *The Popes and the Papacy in the Early Middle Ages*, ό.π., 9-12.

Πάπα Λέοντα Α΄ (440-461). Φαίνεται λοιπόν, ότι πέρα από τους επιφανείς κληρικούς, στον Πάπα αποτείνονται πλέον και οι ορθόδοξοι αυτοκράτορες, όταν οι εκκλησιαστικές διαφωνίες ταράζουν ή απειλούν την εξουσία των ίδιων ή του περιβάλλοντός τους. Ο Πάπας Λέων απάντησε πάντως, ότι ο Ευτυχής δεν ήταν αιρετικός και συνεπώς δεν υπήρχε θέμα καθαίρεσής του, αψηφώντας την αυτοκρατορική βούληση. Ο Θεοδόσιος στη συνέχεια όρισε Σύνοδο στην Έφεσο το 449, που απάλλαξε τον Ευτυχή, αλλά καταδίκασε τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Φλαβιανό (447-449). Με την καταδίκη αυτή, που έγινε *βίᾳ στρατιωτῶν καὶ ξιφῶν*[202], εκφράστηκε και πάλι δυσαρέσκεια -όχι μόνο κατά των παπικών λεγάτων, οι οποίοι αποχώρησαν, αφού είδαν ότι τα πράγματα στρέφονταν κατά του αριστοκράτη πατριάρχη Φλαβιανού-, αλλά και όσων στην Κωνσταντινούπολη φαίνεται να προτιμούσαν τη συμμαχία με τον Πάπα και τη Δύση από το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας με τον Διόσκορο (444-451)[203].

Η κίνηση αυτή ήταν αναμενόμενο να δυσαρεστήσει τον Πάπα Λέοντα[204], που ζήτησε νέα σύνοδο στην Ιταλία για να καταδικάσει τη Σύνοδο της Εφέσου, που ονομάστηκε ληστρική[205]. Ο Πάπας υποκίνησε επιπρόσθετα τον δυτικό αυτοκράτορα Βαλεντινιανό Γ΄ (425-455) να απευθυνθεί στον Θεοδόσιο στην Κωνσταντινούπολη για να ανακαλέσει τις αποφάσεις της Συνόδου. Η νίκη Πάπα και Πατριάρχη Αλεξανδρείας υπήρξε ωστόσο παροδική. Η υπερβολή σε θέματα δογματικά (μία μόνη φύση του Χριστού, η θεϊκή), που υποστήριξε η Αλεξάνδρεια, έδειχνε υπό αυτές τις συνθήκες ότι απειλούσε να υποσκελίσει τις ορθόδοξες και αριστοκρατικές έδρες της Ρώμης και της Κωνσταντινούπολης ταυτόχρονα. Έτσι, ο Πάπας Λέων συμμαχεί με τον Κωνσταντινουπόλεως Ανατόλιο (449-458) και συγκαλούν τη Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο της Χαλκηδόνας (451) έχοντας τη έγκριση του νέου αυτοκράτορα Μαρκιανού (450-457)[206]. Με βάση τις αποφάσεις αυτής της Συνόδου, η Ρώμη εξακολουθεί να βρίσκεται στην κορυφή της εκκλησιαστικής πρωτοκαθεδρίας, αλλά η Κωνσταντινούπολη αναβιβάζεται, και ακολουθούν ιεραρχικά η Αλεξάνδρεια, η Αντιόχεια και η Ιερουσαλήμ[207].

Η πολιτική του Μαρκιανού φαίνεται ότι εξυπηρέτησε τις επιδιώξεις των οπαδών της Ορθοδοξίας στην Κωνσταντινούπολη και τη Δύση. Οι προσδοκίες αυτής της ισχυρής

202 Θεοφάνης, 101,1-2.

203 Χρ. Παπαδόπουλος, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας (62-1934)*, Αθήνα ^{2}1985, 377-382.

204 J. Romanides, Leo of Rome's Support of Theodoret, Dioscorus of Alexandria's Support of Eutyches and the Lifting of Anathemas, *Θεολογία* 65 (1994), 479-493.

205 Τις διαμαρτυρίες του πάπα Λέοντα προς τον Θεοδόσιο μέσω του δυτικού αυτοκράτορα Βαλεντινιανού περιγράφει η *Χρονογραφία* του Θεοφάνη, 101,5-8.

206 Αικατερίνη Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Ἱστορία, Α΄: 324-610*, Θεσσαλονίκη ^{2}1992, 212-214· Για τη Σύνοδο της Χαλκηδόνος G. E. M. De Ste. Croix, *Ο Χριστιανισμός και η Ρώμη. Διωγμοί, Αιρέσεις και Ήθη*, επιμ. Δ. Κυρτάτας, Αθήνα 2005, 319-365.

207 Παπαδόπουλου, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας*, 425-438.

ομάδας, που δείχνει να έχει ισχυρότατα επίσης πολιτικά ερείσματα στην αριστοκρατία και τον ανώτερο επισκοπικό κλήρο, καλύφθηκαν με το παραπάνω από τον ορθόδοξο αυτοκράτορα Μαρκιανό και την αδελφή του Θεοδοσίου Β΄, Πουλχερία[208]. Έτσι, η Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος της Χαλκηδόνας (451), όχι μόνο απέκρουσε τη ληστρική Σύνοδο της Εφέσου (449) αλλά ικανοποίησε και τα οικουμενικά αιτήματα της συγκλητικής αριστοκρατίας και του Πάπα. Ο Μαρκιανός και η Πουλχερία έγραψαν στον Πάπα Λέοντα *πᾶσαν αὐτοῦ αὐθεντίαν παρέχοντες*[209], όπως γράφει μεταγενέστερα ο θαυμαστής του Πάπα, χρονογράφος Θεοφάνης. Η κατοχύρωση του δόγματος με την έγκριση και τη συμμετοχή της άρχουσας τάξης και του Πάπα έγινε τόσο θριαμβευτικά, ώστε το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης αισθάνθηκε αρκετά ενισχυμένο για να ανακηρυχθεί για πρώτη φορά ισότιμο με τη Ρώμη, στο τέλος της Συνόδου μετά την αποχώρηση των παπικών λεγάτων[210].

Αυτή η ανακήρυξη στη Σύνοδο της Χαλκηδόνας σήμαινε, εκτός των άλλων, ότι τα Πατριαρχεία της Ανατολής, που τόσο ανταγωνιστικά είχαν αντιμετωπίσει την Κωνσταντινούπολη, έχαναν τυπικά το κίνητρο της απευθείας επικοινωνίας με τη διοικητικά ανώτερη Εκκλησία της Ρώμης. Η εξίσωση των πρεσβείων τιμής ανάμεσα στην Παλαιά και τη Νέα Ρώμη-Κωνσταντινούπολη, διατυπώθηκε στον 28ο κανόνα της Συνόδου, γεγονός που έδειχνε ότι η ορθόδοξη συγκλητική τάξη της βυζαντινής πρωτεύουσας είχε πλέον αρκετή δύναμη να πατάσσει τις αιρέσεις, αρχίζοντας να περιορίζει τη συμβολή του Πάπα σε αυτό το έργο. Αν το 381 αναγνωρίστηκαν τα πρεσβεία τιμής στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης μετά τη Ρώμη, η Σύνοδος της Χαλκηδόνας τα εξίσωνε. Με αυξημένη την πολιτική δύναμη και για άλλη μια φορά στερεωμένη την ορθόδοξη παράδοση, η αρχαιοπρεπής αυτή συγκλητική τάξη, η οποία σχεδόν πάντοτε αναδείκνυε τα ανώτερα μέλη του κλήρου, είχε κατορθώσει όχι μόνο να επιβιώσει αλλά και να δράσει αποτελεσματικά, έχοντας προνομιακή ευχέρεια σε διπλωματικούς ελιγμούς από την εποχή της ίδρυσης της Αυτοκρατορίας[211]. Ο αυτοκράτορας Μαρκιανός και όσοι στήριζαν την ορθόδοξη πολιτική του στην Κωνσταντινούπολη, είχε επιτύχει να τιμωρηθούν όλοι όσοι δεν αποκήρυσσαν τη Σύνοδο της Εφέσου του 449.

Ο θάνατος του Μαρκιανού και η άνοδος στο θρόνο του Λέοντα Α΄ (457-474),

208 Christine Angelidi, *Pulcheria. La Castità al Potere (c.399-455)*, Μιλάνο 1996.

209 *Μαρκιανὸς καὶ Πουλχερία ἔγραψαν Λέοντι τῷ πάπᾳ Ῥώμης, πᾶσαν αὐτῷ αὐθεντίαν παρέχοντες: Ἐκλογαὶ ἀπὸ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας Θεοδώρου Ἀναγνώστου, Theodoros Anagnostes Kirchengeschichte*, έκδ. G. Chr. Hansen, Βερολίνο 1995, 100,23-24.

210 Ε. Χρυσός, Ἡ διάταξις τῶν συνεδριῶν τῆς ἐν Χαλκηδόνι Οἰκουμενικῆς Συνόδου, *Κληρονομία* 3 (1971), 259-281.

211 Οι πρέσβεις του 5ου αιώνα κατέχουν όλοι πολύ υψηλά αξιώματα· για τους λόγους που υπαγόρευσαν αυτή την τακτική βλ. T. C. Lounghis, *Les ambassades byzantines en Occident depuis la fondation des états barbares jusqu' aux Croisades (407-1096)*, Αθήνα 1980,18-33.

δεν κλόνισαν στο ελάχιστο αυτή την ισχύ της ορθόδοξης ανώτερης τάξης, η οποία στο εξής θα επιχειρεί να αντιμετωπίζει ταυτόχρονα Αρειανούς και Μονοφυσίτες και μάλιστα, όταν τα Ανατολικά Πατριαρχεία βρίσκονταν σε αναβρασμό και στη Δύση η κεντρική εξουσία βρισκόταν σε αποσύνθεση. Φαίνεται όμως, ότι η ορθόδοξη συμμαχία Ρώμης και Κωνσταντινούπολης μετά το 451 δεν περιόρισε αλλά μάλλον αύξησε τις δυνατότητες εμπλοκής και επέμβασης του Πάπα σε όλες τις περιπτώσεις, ακόμα και εκείνες που ρυθμίζονταν από τον Αυτοκράτορα. Η κατάσταση αυτή είχε τις αφετηρίες της στον Μέγα Κωνσταντίνο, ο οποίος συνέπλεξε την πολιτική ρωμαϊκή διοίκηση με τις εκκλησιαστικές υποθέσεις. Από τότε λοιπόν, μπορούν να εντοπιστούν οι έντονες τριβές -για να μην πούμε ανταγωνισμοί- ανάμεσα στον Βυζαντινό Αυτοκράτορα της Ανατολής και τον Πάπα. Μπορεί έτσι κανείς να φανταστεί, πόσο θα οξύνθηκε ο ανταγωνισμός επί Ζήνωνος (474-475 και 476-491) και Αναστασίου (491-518), που υποστήριζαν το Μονοφυσιτισμό, επιχειρώντας αλλαγές στους ώς τότε συσχετισμούς.

Η ανατροπή των πολιτικών και εκκλησιαστικών σταθερών προκαλούσε ποικίλες αντιδράσεις στην Ανατολή. Μετά το θάνατο του αυτοκράτορα Λέοντα Α΄ (457-474), ο οποίος είχε επιχειρήσει να ενισχύσει τη Δύση με ναυτικές εκστρατείες, το κύρος του Πάπα της Ρώμης έμενε αλώβητο, ενώ η κεντρική εξουσία άρχισε να παρουσιάζει αστάθεια. Η ανατροπή του Ζήνωνα (474-475) από τον Βασιλίσκο (475-476) ήταν μια ύστατη αντίδραση της φιλοδυτικής άρχουσας τάξης της Κωνσταντινούπολης, η οποία με την συμπαράσταση μιας μερίδας Γότθων, που είχαν αρχίσει να παραγκωνίζονται από τον Ζήνωνα, αναζητούσε ερείσματα για τη διατήρηση της προνομιακής της θέσης στην Αυτοκρατορία. Η επαναφορά του Ζήνωνα στην εξουσία (476-491) δείχνει ότι, ως στρατηγός επί Λέοντος, είχε κατορθώσει να εκφράσει μια ισχυρή αντιγοτθική παράταξη στην πρωτεύουσα και να βασίζεται σε αρκετούς σε αριθμό υποστηρικτές. Ο συσχετισμός αυτός ευνοούσε περισσότερο την Ανατολή τη στιγμή αυτή, παρά τη Δύση και τους ισχυρούς αριστοκράτες, κυρίως επειδή οι τελευταίοι δεν διέθεταν δυνάμεις επαρκείς για να αντεπεξέλθουν στις απαιτήσεις της εποχής. Ο Ζήνων φαίνεται ότι είχε παράλληλα την αποδοχή των μονοφυσιτών, η δύναμη των οποίων πρέπει να ήταν αρκετά αυξημένη την εποχή αυτή. Αυτό φαίνεται από την υποστήριξη που τους έδειχνε η Κωνσταντινούπολη, όταν διεκδικούσαν τα Πατριαρχεία της Ανατολής. Ακόμη και ο Βασιλίσκος είχε αναγνωρίσει την αποκατάσταση του Τιμόθεου Αίλουρου (457-460 και 475-477) στο Πατριαρχείο της Αλεξάνδρειας και του Πέτρου Γναφέα (470 και 485-489) στην Αντιόχεια. Ο Ζήνων είχε ήδη, το 470 αποδεχθεί τον Πέτρο Γναφέα στην Αντιόχεια, ερχόμενος σε αντίθεση με τους Χαλκηδονίτες.

Η εύνοια του Ζήνωνα στο ζήτημα του Μονοφυσιτισμού πρέπει, πέρα από τις πολιτικές σκοπιμότητες, να είχε σχέση με την ενδυνάμωση των επαρχιών της Αρμενίας και της Αιγύπτου. Έτσι η επιδίωξη να διατηρήσει ώς το θάνατό του τον Τιμόθεο Αίλουρο στην Αλεξάνδρεια και στη συνέχεια, να διατάξει το 477 τον Τιμόθεο Σαλοφακίολο (460-475 και 477-482) να καταλάβει την παλαιά του έδρα, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι αποτελούσε εγχείρημα για την απόλυτη κυριαρχία του στην Ανατολή χωρίς παπικές παρεμβάσεις. Ωστόσο, επειδή ο Πέτρος Μογγός είχε ήδη εκλεγεί, κατέφυγε στον Πάπα Σιμπλίκιο (468-483) που είχε κάθε λόγο να είναι ενοχλημένος από τον 28ο κανόνα της Χαλκηδόνας. Παρά τις ενέργειες αυτές και τις παπικές αντιρρήσεις, το 479 ο Ζήνων και ο Πατριάρχης Ακάκιος εξέλεξαν τον Πέτρο Γναφέα (470, 485-489) στην Αντιόχεια ενώ το 482 -πάλι με έγκριση του Ακακίου- εκδόθηκε το *Ενωτικό*. Με το διάταγμα αυτό επιχειρούνταν η επιβολή μιας αυτοκρατορικής πολιτικής στις αντιμαχόμενες παρατάξεις Μονοφυσιτών και Δυοφυσιτών (Χαλκηδόνιων). Αν ο Βασιλίσκος πίστευε ότι θα μπορούσε να επικρατήσει στην Κωνσταντινούπολη ενισχύοντας επιλεκτικά τους επιφανείς μονοφυσίτες, ο Ζήνων προσπαθούσε να έχει υπό τον έλεγχο της Κωνσταντινούπολης τους ισχυρούς εκκλησιαστικούς παράγοντες σε Ανατολή και Δύση. Στην περίπτωση του Ζήνωνα, η ανάμιξη του Πάπα σχετικά με τον αυτοκράτορα αναθερμαίνει τις έριδες αναφορικά με την Ορθοδοξία· ο αυτοκράτορας ωστόσο, επειδή ασκεί εσωτερική πολιτική, είναι αναγκασμένος να κάνει ορισμένες υποχωρήσεις σε όσους πρέσβευαν τις δογματικές ερμηνείες της Ανατολής, δείχνοντας πολλές φορές και ο ίδιος ότι ευνοεί τις αιρέσεις. Αυτή η πολιτική έγινε αφορμή για την επέμβαση του Πάπα και τις αλλεπάλληλες συγκρούσεις του με τον Αυτοκράτορα. Ο Ζήνων με το *Ενωτικό* (482) επιχειρεί να σταματήσει τις συνεννοήσεις ανάμεσα στη Ρώμη και τα Πατριαρχεία της Ανατολής, προξενώντας την οργή των Παπών. Στο κείμενο του *Ενωτικού*, που ήταν αυτοκρατορικό διάταγμα και όχι συνοδική απόφαση, δεν γινόταν αναφορά στα χριστολογικά θέματα· ακόμη πιο σημαντική ήταν η καταδίκη του Νεστορίου και του Ευτυχούς. Η πιο μεγάλη και δυναμική ωστόσο παρέμβαση αυτού του αυτοκρατορικού ηδίκτου ήταν η αναλυτική αναφορά στις τρεις πρώτες Οικουμενικές Συνόδους και η τοποθέτηση της Συνόδου της Χαλκηδόνας στο ίδιο επίπεδο με τις προηγούμενες[212]. Στην ουσία, το *Ενωτικό* σήμαινε ότι ο Αυτοκράτορας προσπαθούσε να συμβιβαστεί με τους Μονοφυσίτες και να επιβάλει μια ενδιάμεση λύση, η οποία δεν θα τους απέκλειε από τη νομιμότητα. Η αντιμετώπιση της παπικής αυθεντίας με το *Ενωτικό*, σήμαινε επιβολή του Αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης στον Πάπα.

212 Stein, *Histoire du Bas-Empire*, τόμ. II, 25.

Ταυτόχρονα ο Ζήνων επιχειρούσε να υποβαθμίσει τη στήριξη, που παρείχαν στον Πάπα τα μέλη της ορθόδοξης συγκλητικής αριστοκρατίας στη Ρώμη και την Κωνσταντινούπολη, που απαιτούσαν υποταγή του Αυτοκράτορα στην Ορθοδοξία με την υιοθέτηση των αποφάσεων της Συνόδου της Χαλκηδόνας. Αυτό σήμαινε ότι οι παπικοί απεσταλμένοι, που έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη, δεν είχαν κανένα περιθώριο να επιβάλουν τις παπικές απόψεις στον Ζήνωνα και τόσο οι διαμαρτυρίες τους, όσο και εκείνες των Ορθοδόξων της Κωνσταντινούπολης, λίγο έλειψε να τούς στοιχίσουν τη ζωή. Ύστερα από αυτά ο Πάπας Φήλιξ έστειλε και πάλι επιστολή· ο Ζήνων, όχι μόνο δεν υποχώρησε αλλά η σκληρή στάση του επηρέασε το κλίμα και προκάλεσε το βίαιο θάνατο όσων παρέμεναν υποστηρικτές των παπικών απαιτήσεων στην Κωνσταντινούπολη. Ο Φήλιξ Γ΄ (483-492) ζήτησε ανάκληση του *Ενωτικού*[213]. Επιπλέον, η προσφυγή στον Πάπα του Αλεξανδρείας Πέτρου Μογγού (477, 482-489) όπως παλαιότερα και του χαλκηδονίτη πατριάρχη Αλεξανδρείας, Ιωάννη Α΄ (482) στον προκάτοχό του Σιμπλίκιο (468-483), διέψευδε τον Ζήνωνα. Σε αυτή την κατάσταση ήταν αναμενόμενη η στάση των οπαδών της Ορθοδοξίας που κατηγορούσαν τον Αυτοκράτορα και τον Πατριάρχη ως αιρετικούς· έτσι, ο Φήλιξ συγκάλεσε τον Ιούλιο του 484 σύνοδο και καταδίκασε το *Ενωτικό* και τον Ακάκιο ως αιρετικό. Ο Ακάκιος διέγραψε τον Πάπα από τα δίπτυχα της Κωνσταντινούπολης και εκείνος τον Οκτώβριο του 485 καταδίκασε και πάλι τον Ακάκιο, τον Πέτρο Γναφέα και τον Πέτρο Μογγό.

Έτσι, ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ακάκιος, ο οποίος προσπαθούσε να επιβληθεί στα Ανατολικά Πατριαρχεία με τη δύναμη της κεντρικής αυτοκρατορικής εξουσίας ήταν εκείνος, ο οποίος χαρακτηρίστηκε αιρετικός στη Δύση. Αν ο Πάπας Λέων Α΄ (440-461) δεν διατύπωσε ευθέως αντιρρήσεις για τον 28ο κανόνα της Χαλκηδόνας και περιοριζόταν στο κείμενό του, γνωστό ως «Τόμο», να προβάλει την πρωτοκαθεδρία της Ρώμης, οι διάδοχοί του και ιδιαίτερα ο Φήλιξ Γ΄ (483-492) ζήτησαν ανάκληση του *Ενωτικού*. Παρά το γεγονός ότι οι απαιτήσεις των Παπών, ήδη από τον Σιμπλίκιο (468-483) προκάτοχο του Φήλικα, είχαν την υποστήριξη του Οδόακρου, ο οποίος στο μεταξύ, είχε εκθρονίσει τον Ρωμύλο Αυγουστύλο (475-476) και ανακηρυχθεί ρήγας (rex), ο Ζήνων δεν σταματούσε να επιμένει στον απόλυτο έλεγχο των δογματικών συζητήσεων σε Ανατολή και Δύση. Οι πιέσεις ωστόσο δεν σταματούσαν· ο Φήλιξ έστειλε και πάλι πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη για την αναγνώριση του Ιωάννη Α΄, και την άρση του *Ενωτικού*. Οι απεσταλμένοι του επίσκοποι, Βιτάλιος και Μισίνος, συνελήφθησαν όμως στην Άβυδο, η παπική επιστολή κατασχέθηκε και απειλήθηκαν με θάνατο, αν

213 Ο Ζήνων εμφανίζεται από τον Ευάγριο (III, 22· 120,27-31) να αποδέχεται την Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο, παρά τις εγκλήσεις που δεχόταν από την Ανατολή.

δεν αποκαθιστούσαν τις σχέσεις τους με τον Κωνσταντινουπόλεως Ακάκιο και τον Αλεξανδρείας Πέτρο Μογγό. Η επίδειξη υπακοής προς στον αυτοκράτορα επέφερε ωστόσο την καθαίρεσή τους από τον Πάπα[214].

Για την αντιμετώπιση των τεταμένων σχέσεων με τον Πάπα, ο διάδοχος του Ζήνωνα, Αναστάσιος, έστειλε πρεσβεία στη Σύγκλητο της Ρώμης με τον κόμη των δομεστίκων Θεόπομπο (516) και έναν ακόμη κόμη, μέλος του του κονσιστορίου, δηλαδή, του αυτοκρατορικού συμβουλίου[215]. Τα μέλη της ρωμαϊκής Συγκλήτου προτρέπονταν με αυτοκρατορικές επιστολές να μεσολαβήσουν τόσο στον Θεοδώριχο Αμαλό -ο οποίος με εντολή του Ζήνωνα είχε στο μεταξύ εξοντώσει τον Οδόακρο- όσο και στον Πάπα για να αποκατασταθεί η επικοινωνία ανάμεσα στις Εκκλησίες της Ρώμης και της Κωνσταντινούπολης. Φαίνεται όμως, ότι η επιθυμία του Πάπα για την καταδίκη του *Ενωτικού* συμβάδιζε με την ομόφωνη βούληση της συγκλητικής τάξης της πρεσβύτερης και της νεότερης Ρώμης για την τήρηση μιας σταθερής και σαφώς διαφοροποιημένης θέσης από την Ανατολή και τον Αυτοκράτορα[216]. Με αυτή την υποστήριξη ο Πάπας αισθανόταν τόσο ισχυρός, ώστε να απαιτεί σε επιστολές του προς τους επισκόπους του Ιλλυρικού να αρνηθούν να ενταχθούν διοικητικά στην Κωνσταντινούπολη, χαρακτηρίζοντας την Ανατολική Αυτοκρατορία ως περιοχή που είχε προσβληθεί από χολέρα[217]. Οι παπικές υποδείξεις στους εκκλησιαστικούς παράγοντες του Ιλλυρικού είναι συνεχείς και πολλές φορές έχουν χαρακτήρα έντονων παρεμβάσεων σε θέματα που σχετίζονται με την πολιτική σταθερότητα της περιοχής και τις αντιδράσεις στην κεντρική εξουσία της Κωνσταντινούπολης[218].

Αν οι παπικές επιδιώξεις δεν μπόρεσαν άμεσα να επιτευχθούν, ένας πιο διπλωματικός δρόμος που επιλέχθηκε στη συνέχεια, δείχνει την αντίληψη για τον έλεγχο των ποικίλων δογματικών ερμηνειών, που δεν σταματούσαν να εμφανίζονται στην Ανατολή· δυτικοί επίσκοποι μετέφεραν μυστικά, παπικά έγγραφα στην Κωνσταντινούπολη, που καταδίκαζαν τις μονοφυσιτικές διδασκαλίες, προκαλώντας την οργή του Αναστασίου. Η ομοφροσύνη του Πάπα και της αριστοκρατίας σε Δύση και Ανατολή φαίνεται ότι

214 Ευάγριος III,18-22· 117,1-120,31· Θεοφάνης, 131,30-132,2. Πολύ παραστατικά περιγράφεται επίσης η διαπόμπευση των παπικών αποκρισιαρίων στην Κωνσταντινούπολη: Θεοφάνης, 132,20-26. Βλ. και παραθέματα αρ. 3 και 4.

215 Stein, *Histoire du Bas-Empire*, τόμ. II, 189-192· T. C. Lounghis, Ambassadors, Embassies and Administrative Changes in the Eastern Roman Empire Prior to the Reconquista, *Das Reich und die Barbaren* (έκδ. E. Χρυσός - A. Schwarcz), Βιέννη 1989, 143-154.

216 Η διάθεση για συμβιβασμό -με αναγνώριση ωστόσο του Πάπα- είναι φανερή στην απάντηση της Συγκλήτου της Ρώμης προς τον Αναστάσιο: Rescriptum senatus urbis Romae ad Anastasium Augustum, *Collectio Avellana*, αρ. 114, ό. π., σ. 508.

217 Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους*, τόμ. Α΄, 356.

218 *Epistularum Romanorum Pontificum ad Vicarios per Illyricum aliosque episcopos, Collectio Thessalonicensis*, έκδ. C. Silva-Tarouca, Pontificia Universitas Gregoriana [Textus et Documenta Series Theologica 23], Ρώμη 1937.

έδωσε την ευκαιρία για έντονες αντιπαραθέσεις με την κεντρική εξουσία, οι οποίες εκφράστηκαν με επίκεντρο τη διάμεση περιοχή του Ιλλυρικού· από εκεί θα ξεσπάσουν ορθόδοξες ανταρσίες κατά του αυτοκράτορα Αναστασίου, οι οποίες θα πάψουν μόλις ο Ιουστίνος Α΄ (518-527) πάρει την εξουσία[219]. Η ανταρσία του Βιταλιανού (κόμητος των φοιδεράτων από την Κάτω Μοισία) που είχε ως σύνθημα την Ορθοδοξία, είναι ενδεικτική των έντονων πολιτικών και κοινωνικών πιέσεων που ασκούνταν από αυτή την περιοχή[220]. Η αντιπαράθεση ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση -ολόκληρη αυτή την εποχή- επισκιάζεται από το γεγονός ότι η κυρίαρχη τάξη σε Ανατολή και Δύση, συγκλητική αριστοκρατία και ορθόδοξος ανώτερος κλήρος, έχουν κοινή προσήλωση στη ρωμαϊκή καταγωγή της Αυτοκρατορίας και την Ορθοδοξία και αντιμάχονται τον Αυτοκράτορα, που βρίσκει ερείσματα στα νεοτερικά κοινωνικά στοιχεία της Ανατολής. Ενδεικτικός αυτών των διενέξεων είναι ο όρος που δεσμεύθηκε να τηρήσει ο Αναστάσιος μετά τη λύση της ανταρσίας του Βιταλιανού για την αποκατάσταση της Ορθοδοξίας, με τη σύγκληση Συνόδου υπό τον Πάπα[221].

Μολονότι οι ορθόδοξες αυτές ανταρσίες και ταραχές σταμάτησαν με την άνοδο στον αυτοκρατορικό θρόνο του Ιουστίνου Α΄ (518-527), το Ιλλυρικό θα ενταχθεί πολύ αργότερα στην απόλυτη πολιτική και εκκλησιαστική κυριαρχία της Κωνσταντινούπολης με την Εικονομαχία τον 8ο αιώνα. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι Πάπες Ρώμης αυτή την εποχή είναι όλοι υπερ-ορθόδοξοι και προσπαθούν να έχουν πολύ καλές σχέσεις με τους Οστρογότθους κατακτητές της Ιταλίας, που είναι οπαδοί του Αρειανισμού και προωθούν και αυτοί Πάπες ισχυρούς και ικανούς να υψώνουν το ανάστημά τους απέναντι στην Κωνσταντινούπολη[222]. Αυτό γίνεται προφανές στην περίπτωση του Πάπα Ιωάννη Α΄ (523-526), ο οποίος αντιμετωπίστηκε δυσμενώς από τον Οστρογότθο ηγεμόνα της Ιταλίας Θεοδώριχο Μεγάλο, μόλις βρήκε πεδίο συνεννόησης με τον Ιουστίνο Α΄ και τον Ιουστινιανό Α΄ (527-565). Η περίεργη αυτή συγκυρία, οι Αρειανοί κυρίαρχοι της Ιταλίας να προωθούν ορθόδοξους Πάπες, για να καταδικάζεται επισήμως ο Μονοφυσιτισμός των Αυτοκρατόρων της Ανατολής, είχε ως απώτερη στόχευση την αποτροπή στο μέτρο του δυνατού των βυζαντινών επεμβάσεων στη Δύση. Αυτή η ιδιάζουσα κατάσταση

219 L. Magi, *La Sede Romana nella corrispondenza degli imperatori e patriarchi bizantini (VI-VII sec.)*, Louvain 1972, 35-55. Βλ. και παραθέματα αρ. 5α και 5β.

220 Stein, *Histoire du Bas-Empire*, τόμ. II, 182-185.

221 *Βιταλιανὸς ὁ Θρᾷξ πρόφασίν τινα λαβών, ὅτι διὰ τοὺς ἐξορισθέντας ἐπισκόπους*: Ιωάννης Μαλάλας, *Χρονογραφία*, έκδ. I. Thurn, Βερολίνο 2000 [Corpus Fontium Historiae Byzantinae 35], ιστ΄, 16, 329· πρβλ. *Περὶ ἐπιβουλῶν κατὰ βασιλέων γεγονυιῶν Β. Ἐκ τῆς Ἱστορίας Ἰωάννου Ἀντιοχέως, Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porhyrogeniti*, vol. III *Excerpta de insidiis*, έκδ. C. de Boor, Berlin 1905, απ. 103, καθώς και τις αιτιάσεις που προσγράφει στο κίνημα αυτό ο Θεοφάνης, 160,13-20.

222 Λουγγής, *Ιουστινιανός*, 121, 225-226. Βλ. και παράθεμα αρ. 5γ.

απεικονίζεται με αδρό τρόπο στη διπλωματική ισορροπία από τον 5ο έως τον 6ο αιώνα. Με δεδομένο ότι οι Οστρογότθοι εξαφανίστηκαν τελικά, ενώ ο Πάπας αναδείχθηκε λίγο αργότερα ως μοναδική αρχή στη Δύση, ικανή να συνδιαλέγεται με τον Αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, είναι φανερό ότι η διπλωματική αυτή ισορροπία απέβη σε όφελος του εκκλησιαστικού κέντρου της Ρώμης.

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΑΝΑΣΥΝΤΑΞΗ ΤΟΥ 6ου ΑΙΩΝΑ ΚΑΙ Η ΖΩΤΙΚΗ ΕΠΙΒΙΩΣΗ ΤΟΥ ΠΑΠΑ

Σημαντικό σημείο στις σχέσεις Πάπα και Αυτοκράτορα ήταν η στάση της συγκλητικής αριστοκρατίας Κωνσταντινούπολης και Ρώμης και κυρίως του ανώτερου κλήρου, σχετικά με την απαρέγκλιτη τήρηση των δογματικών αποφάσεων της Χαλκηδόνας· πρακτικά αυτό σήμαινε ότι μέσω της Συγκλήτου και της διοικητικής ιεραρχίας του επισκοπικού κλήρου ασκούνταν αυστηρότατος έλεγχος γύρω από τα ζητηματα του δόγματος. Η στάση αυτή φαίνεται ότι είχε θεωρηθεί απαραίτητη στην εποπτεία κάθε τάσης για αποσκίρτηση από την επίσημη παράδοση των Οικουμενικών Συνόδων και ιδιαίτερα της Χαλκηδόνας. Το ενδιαφέρον για την Ορθοδοξία ήταν κοινό για τις ανώτερες κοινωνικές τάξεις Κωνσταντινούπολης και Ρώμης. Αυτό δείχνει και η σύνταξη μιας δίγλωσσης (ελληνικής και λατινικής) συλλογής κανόνων των τεσσάρων πρώτων Συνόδων (Νικαίας, Κωνσταντινουπόλεως, Εφέσου και Χαλκηδόνας), από τον Διονύσιο τον Βραχύ, που απευθυνόταν στον Πάπα Ορμίσδα (514-523) [223]. Η επίσημη αυτή δίγλωσση ανθολόγηση των βασικών αποφάσεων των Οικουμενικών Συνόδων έδειχνε σαφέστατα την πρόθεση για τη διαφύλαξη της Ορθοδοξίας από τη Ρώμη. Με βάση το κείμενο αυτό διασφαλιζόταν απόλυτα η επιτήρηση όσων «νέων» δογματικών διατυπώσεων ελληνικών ή λατινικών είχαν ήδη προβληθεί ή επρόκειτο να προβληθούν στο μέλλον σε Ανατολή και Δύση. Παράλληλα με αυτή την καταφανή προτίμηση της Ρώμης στη χαλκηδόνια Ορθοδοξία, η άνοδος του Ιουστίνου Α΄ (518-527) στο θρόνο της Κωνσταντινούπολης σήμαινε ακριβώς ότι η ορθόδοξη αριστοκρατία, η οποία είχε παραγκωνιστεί με διώξεις και εξορίες σε προηγούμενες βασιλείες, ανακτούσε και πάλι την επιρροή της στην κεντρική εξουσία.

Από τις πρώτες ενέργειες του Ιουστίνου Α΄ υπήρξε η επικοινωνία με τον Πάπα

223 W. Berschin, *Ελληνικά Γράμματα και Λατινικός Μεσαίωνας. Από τον Ιερώνυμο ως τον Νικόλαο Κουσανό*, μτφρ. Δ. Ζ. Νικήτας, Θεσσαλονίκη 1998, 114-120.

Ορμίσδα, την οποία ανέλαβε όπως και επί Αναστασίου, ένας κόμης του κονσιστορίου[224]. Στην αυτοκρατορική πρωτοβουλία συγκατένευσε και ο πατριάρχης Ιωάννης Β΄ Καππαδόκης (518-520), ο οποίος σε άλλη επιστολή δήλωνε πίστη προς τη Σύνοδο της Χαλκηδόνας και ζητούσε άρση του σχίσματος[225]. Η αποκατάσταση της επικοινωνίας με τη Ρώμη πανηγυρίστηκε με επίσημες συγχαρητήριες παπικές επιστολές μέσω του κόμητος του κονσιστορίου Gratus, καθώς και με αποστολή κληρικών της Ρώμης στην Κωνσταντινούπολη. Οι περιγραφές της λαμπρής υποδοχής των παπικών λεγάτων, με την παρουσία του παλαιού στασιαστή κατά του Αναστασίου, κόμη Βιταλιανού, και πλήθους συγκλητικών είναι ενδεικτικές της μεταβολής του κλίματος. Αν η υπογραφή του λιβέλλου, που διαβεβαίωνε την προσχώρηση του πατριάρχη Ιωάννη στην Ορθοδοξία της Χαλκηδόνας, σήμαινε αποκάσταση των σχέσεων με τη Ρώμη, η επικοινωνία του αυτοκράτορα με τον θρησκευτικό ηγέτη της Δύσης διατηρούσε ακόμη την έννοια της θεωρητικής υπαγωγής της ρωμαϊκής Εκκλησίας στην αυτοκρατορική εξουσία της Κωνσταντινούπολης.

Η ατμόσφαιρα της φιλοξενίας των απεσταλμένων του Πάπα, μολονότι υπήρξε πανηγυρική για τη συγκλητική αριστοκρατία, δεν έφερε ηρεμία στην Κωνσταντινούπολη, γιατί συνοδεύτηκε με ανακλήσεις ορθοδόξων και διώξεις μονοφυσιτών, οι οποίες επεκτάθηκαν στην Ανατολή, από όπου οι επιφανείς θεολόγοι της, Φιλόξενος και Σεβήρος, εξορίστηκαν[226]. Στις ταραχές που αναφέρονται από τις πηγές επί Ιουστίνου Α΄ και στη συνέχεια επί του διαδόχου του Ιουστινιανού Α΄, που είχαν και χαρακτήρα κοινωνικής δυσαρέσκειας, φαίνεται ότι πρωτοστάτησαν οι ορθόδοξοι χαλκηδονίτες. Στο επίπεδο όμως της κεντρικής εξουσίας τα πράγματα είχαν δρομολογηθεί· η αποκατάσταση των σχέσεων με τη Ρώμη και τον Πάπα, που αποτελούσε τον υπέρτερο και αρχαιότερο θεσμό και είχε πλέον καθιερωθεί ως σημείο αναφοράς και για τους ηγεμόνες των κρατών της Δύσης[227], σήμαινε αλλαγή πλεύσης στην ιδεολογική της αντιμετώπιση. Αυτή η τροπή των πραγμάτων τοποθετούσε τον Αρειανισμό στη αιχμή του δόρατος της πολιτικής απέναντι στη Δύση. Το γενικό κλίμα είχε όμως αρχίσει να μεταστρέφεται καθώς οι σχέσεις του Ιουστίνου με τον Πάπα γίνονταν όλο και

224 Ο Gratus αναφέρεται σε όλες τις επιστολές ανάμεσα στον Πάπα και τον Αυτοκράτορα: Justinus Augustus Hormisdae Papae, *Collectio Avellana*, αρ. 143, σελ. 587-588· Hormisda Justino Augusto, *Collectio Avellana*, αρ. 144, σ. 588-589. Ειδικότερα ωστόσο στην επιστολή προς τον Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιωάννη (Hormisda Johanni Episcopo Constantinopolitano, *Collectio Avellana*, αρ. 145, σ. 589-591) αποκαλείται από τον *Πάπα nostri filii (...) cuius fides et recta credulitas nostrum circa se excitatauit affectum (...)*.

225 Exemplum Relationis Johannis Episcopi Constantinopolitani, *Collectio Avellana*, αρ. 146, σ. 591-592.

226 Θεοφάνης, 165,3-23.

227 Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους*, τόμ. Α΄, 379· Τ. Λουγγής, *Ἡ Βυζαντινὴ Κυριαρχία στὴν Ἰταλία. Ἀπὸ τὸ Θάνατο τοῦ Μ. Θεοδοσίου ὡς τὴν Ἅλωση τοῦ Μπάρι, 395-1071 μ.Χ.*, Αθήνα 1989, 76-80.

καλύτερες. Από την άλλη πλευρά, η ορθόδοξη συγκλητική αριστοκρατία στη Δύση βρισκόταν πλέον σε ασφυκτική ατμόσφαιρα από την παρουσία των Αρειανών Γότθων στην Ιταλία, αλλά και την ανάπτυξη νέων κρατών δυτικότερα, όπως τα βασίλεια των Βουργουνδίων, των Φράγγων, καθώς και των Βανδάλων[228]. Ενισχυμένη από την αποδοχή της από την Ανατολή, η ορθόδοξη συγκλητική αριστοκρατία της Ιταλίας σκλήρυνε τη στάση της απέναντι στους Αρειανούς Γότθους. Σε αυτές τις συνθήκες ο Αρειανός Οστρογότθος ηγεμόνας της Ιταλίας, Θεοδώριχος ο Μέγας (493-526), αντιλήφθηκε την επικράτηση των φιλορωμαϊκών στοιχείων στους ομοφύλους του, που έτειναν να υιοθετήσουν την Ορθοδοξία, ως γενικευμένη υπονόμευση της εξουσίας του, με αποτέλεσμα να καταδιώξει τα μέλη της ρωμαϊκής Συγκλήτου και να εκτελέσει επιφανείς συγκλητικούς[229]. Ακολούθησαν αντίστοιχα αντιαρειανικά μέτρα από τον Ιουστίνο Α΄ στην Κωνσταντινούπολη, με τον αποκλεισμό των Αρειανών από τις δημόσιες θέσεις και την απόδοση των ναών τους στους ορθοδόξους[230].

Οι εξελίξεις αυτές δείχνουν συνεπώς ότι η ρήξη ανάμεσα στην Ανατολική Αυτοκρατορία, η οποία είναι τώρα υπέρ-ορθόδοξη και τα αρειανικά κράτη της Δύσης ήταν αναπόφευκτη. Σε αυτή την αντίθεση ο ρόλος των Παπών υπήρξε καταλυτικός. Η παπική επίδραση φαίνεται από τις διαδοχικές επισκέψεις Παπών ή μελλοντικών Παπών στην Κωνσταντινούπολη (Ιωάννης Α΄ επί Ιουστίνου Α΄ και Ιωάννης Β΄, Αγαπητός, Σιλβέριος, Βιγίλιος και Πελάγιος επί Ιουστινιανού Α΄). Η υποδοχή του Πάπα Ιωάννη Α΄ στην Κωνσταντινούπολη ήταν τόσο θερμή που, όπως οι πηγές αφήνουν να εννοηθεί, αποτελούσε μια επιβράβευση για τις δοκιμασίες και τους περιορισμούς που του επέβαλε η παρουσία του Θεοδώριχου στην Ιταλία[231]. Ο Ιουστίνος υποχώρησε στις απαιτήσεις του Γότθου βασιλιά, περιορίζοντας τις απαγορεύσεις για την επιστροφή στον Αρειανισμό όσων είχαν στο μεταξύ μεταστραφεί στην Ορθοδοξία και ιδιαίτερα όσων ήταν φοιδεράτοι (υπόσπονδα στρατιωτικά τμήματα Γότθων κ.ά.) της Κωνσταντινούπολης. Στην επιστροφή του ωστόσο, στην Ιταλία ο Θεοδώριχος φυλάκισε τον Ιωάννη και ανέδειξε Πάπα τον Φήλικα Δ΄ (526-530) δηλώνοντας έτσι, ότι για τόσο σημαντικά θέματα, όπως αυτά που αφορούν τους Πάπες, τον πρώτο λόγο είχε η Ιταλία και όχι η Κωνσταντινούπολη.

228 Ν. Ε. Καραπιδάκης, *Ιστορία της Μεσαιωνικής Δύσης (5ος-11ος αι.)*, Αθήνα 1996, 68-83.

229 Μετά το θάνατο του πάπα Ιωάννη Α΄ φαίνεται ότι ο Θεοδώριχος επιδόθηκε σε διώξεις συγκλητικών, διασημότερα θύματα των οποίων υπήρξαν ο Σύμμαχος και ο ελληνιστής φιλόσοφος Βοήθιος: Judith Herrin, *The formation of Christendom*, Princeton-N. Jersey, 1987, 5.

230 Για την αντιστροφή του κλίματος υπέρ της Ορθοδοξίας βλ. Λουγγής, *Ιουστινιανός*, 120-121.

231 Βλ. τελευταία, M Vitiello, "*cui Justinus imperator venienti ita occurrit ac si Beato Petro*". Das Ritual beim ersten Papst-Kaiser-Treffen in Konstantinopel: eine römische Auslegung?, *Byzantinische Zeitschrift 98* (2005) 81-96. Βλ. και παράθεμα αρ. 5δ.

Ο νέος αυτοκράτορας Ιουστινιανός Α΄ (527-565) ταύτιζε την ανακατάληψη της Δύσης με την επιβολή της Ορθοδοξίας· τούτο γινόταν αντιληπτό από τις διακηρύξεις του με λόγια και έργα για την αναγκαιότητα της αποκλειστικής και αυστηρά καθορισμένης ορθόδοξης θρησκευτικής ταυτότητας της Αυτοκρατορίας[232]. Σύμφωνα με τις πηγές, η εκστρατεία στη Δύση υποστηρίχθηκε από κληρικούς, που έθεταν ως πρωταρχικό ζήτημα την επιστροφή στην Ορθοδοξία όσων είχαν ασπαστεί τον Αρειανισμό[233]. Οι πρόοδοι των στρατών του Ιουστινιανού Α΄ στην Αφρική οδήγησαν τον Οστρογότθο ηγεμόνα Θευδάτο, ενώ επίκειτο άμεσα πόλεμος με την Οστρογοτθική Ιταλία, να επιδοκιμάσει την επίσκεψη στην Κωνσταντινούπολη του Πάπα Αγαπητού (535-536), γνωστού για τις ακραίες αντιμονοφυσιτικές απόψεις του· η αποδοχή αυτού του ταξιδιού του Πάπα στην Ανατολή έκρυβε χωρίς άλλο την προσδοκία της επιστροφής στην κατάσταση που επικρατούσε επί Ιουστίνου Α΄. Η ειρηνική συνύπαρξη με τη Ρώμη έδειχνε έμμεσα την αποδοχή της γοτθικής εξουσίας από την Κωνσταντινούπολη και δημιουργούσε ιδανικές συνθήκες για την κοινή επικράτηση της ανώτερης συγκλητικής τάξης και την επιβολή της Ορθοδοξίας σε Ανατολή και Δύση. Ο Αγαπητός πεθαίνει στη βυζαντινή πρωτεύουσα και στην Ιταλία αναδεικνύεται Πάπας ο επίσης φανατικός αντι-μονοφυσίτης Σιλβέριος, με προφανή την Οστρογοτθική επιδίωξη: να αντιστραφεί και πάλι το κλίμα από αντι-Αρειανικό σε αντι-Μονοφυσιτικό. Έτσι, όταν οι επιδιώξεις της ορθόδοξης ανώτερης τάξης δεν ανακόπτονται, αλλά αντίθετα ευνοούνται από τις συγκυρίες, αυτό σημαίνει ότι θα εξαπολύονται διωγμοί κατά των μονοφυσιτών στην Κωνσταντινούπολη και την Ανατολή. Η κατάσταση αυτή παρουσιάζει αναλογίες και στη Ρώμη κατά τη σύντομη ιερατεία του Πάπα Σιλβέριου (536-537), γεγονός που ευνόησε τόσο τους ακραιφνείς οπαδούς της Ορθοδοξίας, όσο και την οστρογοτθική κοσμική εξουσία, που έτσι απομάκρυνε τη βυζαντινή κεντρική εξουσία από τη Δύση και έστρεψε το ενδιαφέρον της στην Ανατολή[234].

232 Στο περίφημο νομικό του έργο προβάλλεται η ευνοϊκή μεταχείριση των ορθοδόξων έναντι των διώξεων κατά των αιρετικών ή σχισματικών, επιχειρώντας να ενώσει όλους τους χριστιανούς σε μια ορθόδοξη πίστη. Σύμφωνα με το Παπικό Βιβλίο (*LP*, I, 287) απειλούσε και τον πάπα Αγαπητό: «ακολούθησε τις διαταγές μου γιατί θα εξορισθείς». Ο πατριάρχης Μηνάς επίσης, δηλώνει στη Σύνοδο του 536 ότι τίποτε δεν μπορεί να γίνεται παρά τη γνώμη του αυτοκράτορα: Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*, τόμ. Α΄, 394-395· Λουγγής, Ιταλία, 106.

233 Προκόπιος, *Πόλεμοι*, έκδ. J. Haury - G. Wirth, Λιψία 1962, III, 10.18-20· Θεοφάνης,188,25-29· Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*, τόμ. Α΄, 437.

234 Η πολιορκία της Ρώμης λύθηκε, όταν ο στρατηγός του Βελισαρίου, Ιωάννης, κατέλαβε τη Ραβέννα (Μάρτιος 538). Ο Βελισάριος -κυρίαχος πια στη Ρώμη- ζήτησε την έγκριση του νέου πάπα Σιλβέριου (536-537) για την αποκατάσταση του Πατριάρχη Άνθιμου στην Κωνσταντινούπολη· η άρνηση του Σιλβέριου οδήγησε σε καθαίρεσή του από το παπικό αξίωμα και εξορία του στα Πάταρα της Λυκίας. Στο μεταξύ, ένας από τους παπικούς λεγάτους στην Κωνσταντινούπολη, ο Βιγίλιος, ανακηρύσσεται Πάπας (537-555) με τη δέσμευση να επαναφέρει τον Άνθιμο. Ο Σιλβέριος επέστρεψε στη Ρώμη, με τη συμπαράσταση του επισκόπου Πατάρων, από όπου και πάλι εξορίζεται: Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*, τόμ. Α΄, 497-499. Για την κοινωνική προέλευση και την ομογνωμία Σιλβερίου και Βελισάριου βλ. Λουγγής, *Ιουστινιανός*, 230-233.

Ο Ιουστινιανός Α΄ συνειδητοποιεί ότι αν θέλει να κατέχει την Ιταλία πρέπει να επιβάλει τη θέλησή του στον Πάπα. Ασφαλώς όμως, δεν θέλει να κατέχει την Ιταλία δια μέσου ενός τόσο φιλόδοξου στρατηγού, όπως ήταν ο Βελισάριος, που θα μπορούσε κάλλιστα και δικαιωματικά να είναι *βασιλέας τῆς ἑσπερίας*[235] και επιπλέον να έχει να κάνει με Πάπες αδιάλλακτους σαν τον Σιλβέριο, κάτι που θα σήμαινε επιστροφή στη εποχή του Ιουστίνου Α΄. Η συνέχιση της κατάστασης, όπως είχε διαμορφωθεί επί του προκατόχου του, σήμαινε αυστηρότατους αφορισμούς των Μονοφυσιτών και σαν επακόλουθο, χάσμα ανάμεσα στην ακραία ορθόδοξη Δύση (τείνοντας ακόμα και προς την ειδωλολατρεία, ιδιαίτερα μέσω της αρχαιογενούς αριστοκρατίας της, που ήταν προσηλωμένη στους παλαιούς θεσμούς της) και στην αιρετική Ανατολή. Έτσι ο Βελισάριος διατάσσεται να εκθρονίσει τον αδιάλλακτο Σιλβέριο (γιο του Πάπα Ορμίσδα, ο οποίος καταγόταν από την αριστοκρατία της Ρώμης) γεγονός που ο Προκόπιος δείχνει να αποδοκιμάζει στα *Ανέκδοτα*, καταλέγοντας την πράξη αυτή ανάμεσα στις άλλες ακρότητες του Ιουστινιανού και της Θεοδώρας. Ο Σιλβέριος δεν έγινε αποδεκτός από τον Ιουστινιανό, επειδή η πολιτική της αφομοίωσης των Μονοφυσιτών δεν συμβάδιζε με τις απόλυτες και άκαμπτες θέσεις αυτού του Πάπα· η καθαίρεσή του από τον Βελισάριο και η αντικατάστασή του με τον (προσκείμενο στον Ιουστινιανό και τη Θεοδώρα) Βιγίλιο (537-555), όπως είχε θεωρηθεί και ο διάκονός του Πελάγιος, που τον εκπροσωπεί στην Κωνσταντινούπολη, κρίθηκε απαραίτητη για την ισορροπία των συχετισμών στην Ανατολή.

Το πρόβλημα Ορθοδοξία ή αιρέσεις επιχειρείται να αντιμετωπισθεί με απόλυτη συμφωνία Αυτοκράτορα και Πάπα επί της βασιλείας του Ιουστινιανού Α΄. Η υποταγή των Αρειανών της Δύσης στην Ορθοδοξία είναι μια διαδικασία που αρχίζει μόλις ο βυζαντινός στρατός επικρατεί στην Ιταλία· η ολοκλήρωση ωστόσο αυτής της διαδικασίας γίνεται από τον Πάπα. Η σημασία αυτής της εκχώρησης του απόλυτου ελέγχου των Αρειανών στον Πάπα αμέσως μετά τη βασιλεία του Ιουστινιανού Α΄, αποκτά αρκετά καθαρά την έννοια της αυτοτελούς διαχείρισης των υποθέσεων της Δύσης. Μπροστά σε αυτή τη νέα πραγματικότητα το Βυζάντιο δεν σταματά να επιδιώκει τη διοικητική και κοσμική επιβολή στο παλαιό δυτικό τμήμα της Αυτοκρατορίας, αλλά φαίνεται ότι συνειδητοποιεί ότι η νέα αυτή κατάσταση απαιτεί νέους τρόπους αντιμετώπισης. Σε αυτή την περίπτωση οι πιέσεις που πρέπει να ασκηθούν θα έχουν στόχο τον περιορισμό του κύρους του Πάπα, στον οποίο προστρέχουν όλοι οι ανερχόμενοι σε δύναμη κοσμικοί και πολύ περισσότερο εκκλησιαστικοί ηγέτες της Δύσης. Την εποχή αυτή λοιπόν, κατά

235 Προκόπιος, *Πόλεμοι*, VI, 29.18.

την οποία η Δύση είναι πια τελείως ορθόδοξη ή σχεδόν, εμφανίζεται και το εγχείρημα της κεντρικής εξουσίας να προσεταιρίζεται μονοφυσιτικά βυζαντινά στρατεύματα (εμφανώς αργότερα επί Κώνσταντος Β΄). Ανάμεσα στις δύο αυτές πραγματικότητες, η απότομη στροφή από τη φιλο-μονοφυσιτική πολιτική με τον Ζήνωνα και τον Αναστάσιο, στην υπερ-ορθόδοξη με τον Ιουστίνο Α΄, είναι φυσικό να σημάνει την ενθάρρυνση και τη στροφή προς φιλο-αριστοκρατικές κατευθύνσεις, ιδιαίτερα διακριτές σε αξιωματούχους ώς τον Πάπα Σιλβέριο, τον οποίο υπερασπίζεται ο Προκόπιος στο έργο του *Ανέκδοτα*. Ο Προκόπιος κατακρίνει τόσο την επιβολή της Θεοδώρας σε αυτόν τον Πάπα που είχε αντιταχθεί στον Ιουστινιανό, όσο και την υποταγή του στρατηγού-κατακτητή της Δύσης, Βελισαρίου, σε κάθε αυτοκρατορική διαταγή[236]. Παρά τα σταθεροποιητικά αυτοκρατορικά μέτρα, οι διωγμοί των Μονοφυσιτών δεν σταματούν. Επειδή όμως αποδυναμώνουν στρατιωτικά την Αυτοκρατορία, όποιες φορές το φιλο-μονοφυσιτικό ή πρώην μονοφυσιτικό στοιχείο είναι έντονο στις τάξεις του στρατού, ο βυζαντινός Αυτοκράτορας, όπως ήταν η περίπτωση του Ιουστινιανού Α΄, είχε αισθανθεί την ανάγκη να επιβάλει τη δική του Ορθοδοξία στον Πάπα. Με τον τρόπο αυτό ο αυτοκράτορας αυτός θα επιχειρήσει να συμβιβαστεί σε ένα ελάχιστο όριο συνεννόησης με τα μονοφυσιτικά στοιχεία, καθώς τα βυζαντινά στρατεύματα συνέβαλαν με τις εκστρατείες τους στην εξάπλωση της Ορθοδοξίας στην αρειανική και παπική Δύση.

Ενώ η νέα εκστρατεία του Βελισαρίου στην Ιταλία θα ξεκινήσει, στην Κωνσταντινούπολη, ο Ιουστινιανός θα προχωρήσει στην έκδοση ενός ακόμη διατάγματος το 543/4 κατά των θεολογικών έργων που θεωρούνταν ωριγενιστικά ή μονοφυσιτικά, των Θεοδώρου Μοψουεστίας, Θεοδωρήτου Κύρου και Ίβα Εδέσσης, τα οποία ονομάστηκαν *Τρία Κεφάλαια*[237]. Ο Ιουστινιανός καταδικάζει τα *Τρία Κεφάλαια*, επαναφέροντας στην πραγματικότητα την καταδίκη του Νεστοριανισμού (που όμως έχει καταδικαστεί από την Σύνοδο της Εφέσου) για να μην εμφανίσει ακραίο πρόσωπο προς τους Μονοφυσίτες[238]. Σε αυτή την τάση για ισορροπίες ανάμεσα σε ερμηνείες, όπως ο Νεστοριανισμός -τον οποίο είχαν υποστηρίξει μέλη του ανώτερου κλήρου, συγκλητικοί και φιλόσοφοι- και ο Μονοφυσιτισμός, που είχε μεγάλη λαϊκή αποδοχή στην Ανατολή

236 Προκόπιος, *Ανέκδοτα*, έκδ. J. Haury - G. Wirth, Λιψία 1963, I, 13-14, 27-28. Το επικριτικό ύφος του Προκοπίου για την ταπείνωση του πάπα και την καθαίρεσή του στη συνέχεια, είναι ανάλογο με εκείνο του Παπικού Βιβλίου (*Βίος Σιλβέριου, LP*, I, 292-293): Berschin, *Ελληνικά Γράμματα και Λατινικός Μεσαίωνας*, ό.π, 145.

237 Ε. Χρυσός, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατὰ τὴν ἔριν περὶ τὰ Τρία Κεφάλαια καὶ τὴν Ε΄ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον* [Ἀνάλεκτα Βλατάδων 3], Θεσσαλονίκη 1969, 25 κ. ε· J. Meyendorff, Continuities and Discontinuities in Byzantine Religious Thought, *Dumbarton Oaks Papers* 47 (1993), 72.

238 Για την ερμηνεία αυτή καθώς και τις στρατιωτικές και πολιτικές αντιδράσεις που προκάλεσε το διάταγμα βλ. Λουγγής, *Ιουστινιανός*, 291-293.

(άσχετο αν υποστηριζόταν και από τους Πατριάρχες Αλεξανδρείας), πρέπει να υπέβοσκε η διάθεση για τον απόλυτο έλεγχο των ισχυρών εκκλησιαστικών παραγόντων σε Δύση και Ανατολή. Οι αντιδράσεις σε αυτό το διάταγμα δεν προέρχονταν μόνο από τους μονοφυσίτες· οι παπικοί λεγάτοι θεωρώντας ότι μάλλον γινόταν προσπάθεια υποκατάστασης των αποφάσεων της Χαλκηδόνας, αρνήθηκαν να το υπογράψουν και ο Πατριάρχης Μηνάς (536-552) ζήτησε έγκριση από τον Πάπα Βιγίλιο[239].

Στην κατάσταση αυτή επιδρούσε αρνητικά και το κλίμα στην Ιταλία, όπου ο Τωτίλας είχε κατασφάξει τους κατοίκους της -και τον επίσκοπο του Τίβολι- καθώς ο Βελισάριος υποχωρούσε στην Επίδαμνο (Δυρράχιο), αφού η ανακατάληψη από τη Ραβέννα δεν είχε αποτέλεσμα. Ο Ιουστινιανός έστειλε τότε βοήθεια στον Βελισάριο, ενώ παράλληλα ο απεσταλμένος του στην Ιταλία σκρίβωνας Άνθιμος (545) επιβίβασε τον Πάπα Βιγίλιο σε πλοίο για να τον μεταφέρει στην Κωνσταντινούπολη, ενώ η ρωμαϊκή Σύγκλητος έστειλε πρεσβεία στον Τωτίλα με τον διάκονο, και μετέπειτα Πάπα, Πελάγιο, για να ζητήσει εγγυήσεις από τον Τωτίλα, ο οποίος είχε στο μεταξύ καταλάβει την πόλη Πλακεντία (Piacenza 546) και πλησίαζε τη Ρώμη. Κατά το πολύμηνο ταξίδι του ο Βιγίλιος, μέσω Κατάνης και Σικελίας και στη συνέχεια Πάτρας και Θεσσαλονίκης, δεχόταν μηνύματα συμπαράστασης για να μην υπογράψει το διάταγμα, καθώς το Ιλλυρικό βρισκόταν υπό την παπική διοικητική ιεραρχία. Από τη Θεσσαλονίκη μάλιστα έγραψε επιστολή προς τον Κωνσταντινουπόλεως Μηνά, να μην ταχθεί και αυτός υπέρ του διατάγματος. Στο μεταξύ η Ρώμη είχε καταληφθεί από τον Τωτίλα (17.12.546), και ο Πελάγιος, ο οποίος είχε και πάλι προστρέξει σε αυτόν για να μην προχωρήσει σε σφαγές συγκλητικών, στάλθηκε από τον Γότθο ηγεμόνα στην Κωνσταντινούπολη για να συζητήσει τους όρους της ειρήνης με τον Ιουστινιανό. Ο Πελάγιος όμως δεν έχασε την ευκαιρία να αντικρούσει το αυτοκρατορικό διάταγμα των *Τριών Κεφαλαίων*, επικαλούμενος επιστολή του διακόνου της Καρχηδόνας Ferrandus, που απέρριπτε την αυτοκρατορική παρέμβαση στα εκκλησιαστικά ζητήματα[240].

Όπως στην περίπτωση του διακόνου από την Καρχηδόνα, υπήρξαν και άλλες αντιδράσεις από δυτικούς επισκόπους, που πίεζαν τον Βιγίλιο να μην υπογράψει τελικά το διάταγμα· το 548 εξέδωσε μάλιστα εγκύκλιο στην οποία γινόταν αναφορά και στη

239 Οι διαδοχικοί χειρισμοί του Ιουστινιανού περιγράφονται διεξοδικά από τον Καραγιαννόπουλο, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους*, τόμ. Α΄, 532-547.

240 Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους*, τόμ. Α΄, 534. Η Εκκλησία της Καρχηδόνας και γενικότερα της Βόρειας Αφρικής ανέδειξε πολλούς πολέμιους του Μονοφυσιτισμού. Για τις αντιδράσεις των εκπροσώπων της καθώς και άλλων δυτικών επισκόπων στην συμβιβαστική Νεο-Χαλκηδονιακή πολιτική του Ιουστινιανού Α΄ βλ. Λουγγής, *Ιουστινιανός*, 314-315.

Σύνοδο της Χαλκηδόνας[241]. Οι αντιρρήσεις όμως, που εκφράστηκαν σε αυτήν την εγκύκλιο από δυτικούς επισκόπους του παπικού περιβάλλοντος καθώς και εκκλησιαστικούς παράγοντες από το Ιλλυρικό και τον κλήρο της Αφρικής, ήταν και πάλι εντονότατες[242]. Η αντίδραση των κληρικών της Γαλατίας θα μπορούσε επιπλέον να συνδυαστεί με τις προσπάθειες του Τωτίλα να συμμαχήσει με τους Φράγγους κατά του Βυζαντίου, ενώ ο Βελισάριος είχε ανακαταλάβει τη Ρώμη, αλλά, στην πραγματικότητα, ήταν αρκετά αδύναμος να ελέγξει ολόκληρη την Ιταλία. Ενώ λοιπόν ο Τωτίλας καταλάμβανε και πάλι τη Ρώμη, οι αντιρρήσεις των δυτικών επισκόπων στην Κωνσταντινούπολη γίνονταν πιο άκαμπτες. Το ίδιο όμως άκαμπτος ήταν και ο Ιουστινιανός, ο οποίος παρόλο που δεσμεύθηκε στη συνέχεια ενώπιον του Πάπα, του Πατριάρχη, ορισμένων επισκόπων από Δύση και Ανατολή, καθώς και μελών της Συγκλήτου, ώστε να συγκαλέσει Σύνοδο για το θέμα, στη συνέχεια συγκέντρωσε τους πιο ακραίους αντιρρησίες στην Κωνσταντινούπολη και εξόρισε όσους δεν δέχθηκαν συνδιαλλαγή. Ο αυτοκράτορας, παρά τις καθολικές αντιδράσεις, επέμενε να ελέγχει τον Πάπα Βιγίλιο και να έχει τελείως υποχείριο τον παπικό αποκρισιάριο στην Κωνσταντινούπολη Πελάγιο.

Λίγο αργότερα και, ενώ ο Τωτίλας είχε καταλάβει τη Ρώμη για μια ακόμη φορά τον Ιανουάριο του 550 και με στόλο και στρατό λεηλάτησε τη Σικελία, ο Ιουστινιανός μετά από παλινωδίες, έστειλε στην Ιταλία διαδοχικά τον Λιβέριο, τον Αρταβάνη, τον ανηψιό του Γερμανό και τον γαμβρό του τελευταίου, Ιωάννη, καθώς και τον γιο του, Ιουστινιανό. Κανένας δεν μπόρεσε να σταματήσει τον Τωτίλα και έτσι ο αυτοκράτορας το 551 έδωσε την αρχιστρατηγία στον Ναρσή. Μολονότι ο στόλος του Τωτίλα είχε αποκλείσει την Αγκώνα και λεηλατούσε την Αδριατική και το Ιόνιο, κάποιες από τις δυνάμεις του αρχηγού της Ραβέννας Βαλεριανού και του Ιωάννη πέτυχαν την πρώτη νίκη κατά του Τωτίλα πριν από την άφιξη του Ναρσή, ενώ ο Αρταβάνης ανακαταλάμβανε σταδιακά τη Σικελία. Έτσι, ενώ στην Ιταλία ο Τωτίλας είχε δεχθεί τα πρώτα χτυπήματα και ο Ναρσής ετοιμαζόταν για νέα μεγάλη εκστρατεία εναντίον του, ο Ιουστινιανός εξέδωσε νέο διάταγμα, ως θεολογική πραγματεία, και το ανακοίνωσε στον Βιγίλιο. Ο Πάπας όμως απέπεμψε τον αυτοκρατορικό απεσταλμένο επίσκοπο Θεόδωρο Ασκιδά από τα Πλακιδίας, όπου έδρευαν όλοι οι δυτικοί επίσκοποι, και κατέφυγε στη Βασιλική Πέτρου και Παύλου στα ανάκτορα των Ορμίσδου, όπου συνέταξε αφορισμό εναντίον όσων δέχονταν τα αυτοκρατορικά διατάγματα, συμπεριλαμβανομένου και του πατριάρχη Μηνά[243].

241 J. P. Mansi κ. ά., *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, Φλωρεντία-Βενετία 1759-1798, ανατύπ. J. Martin - L. Petit, Παρίσι-Λιψία 1901-1927 και Graz 1960-1962, τομ. IX, 347B, 351.

242 Stein, *Histoire du Bas-Empire*, τόμ. II, 645.

243 Τα γεγονότα περιγράφονται παραστατικά στην επιστολή του πάπα Βιγιλίου: Mansi, IX, 50C-55D· βλ. και παράθεμα αρ. 6-7α.

Ο Ιουστινιανός έστειλε τότε απόσπασμα για τη σύλληψη του Πάπα αλλά ο επικεφαλής του πραίτωρας Διπουνδιάριστος επέστρεψε άπρακτος[244]. Νέα πρεσβεία με τον Βελισάριο και τον πρώτο της ρωμαϊκής Συγκλήτου και εξέχοντα μέλη της Συγκλήτου της Κωνσταντινούπολης έπεισε τον Πάπα να επιστρέψει στα Πλακιδίας. Η παπική συνοδεία στη συνέχεια (551) κατέφυγε στο Ναό της Αγίας Ευφημίας στη Χαλκηδόνα, απαιτώντας την αποδοχή των όρων του Βιγιλίου. Έτσι, το Καλοκαίρι του 552, ενώ ο Πάπας επέστρεφε στην Κωνσταντινούπολη και ο Ναρσής έφτανε στη Ραβέννα, όλοι οι αφορισμένοι από τον Πάπα στάλθηκαν από τον Ιουστινιανό και του υπέβαλαν τη μετάνοιά τους και την αναγνώριση και των τεσσάρων Οικουμενικών Συνόδων, συμπεριλαμβανομένων και του Θεοδώρου Ασκιδά και του Πατριάρχη Μηνά. Αν όμως ο Ιουστινιανός έκανε συνεχώς τακτικές υποχωρήσεις στις απαιτήσεις του Βιγιλίου, ο Ναρσής την ίδια στιγμή κατέφερε μεγάλη νίκη κατά των Γότθων, τραυματίζοντας θανάσιμα τον Τωτίλα, ενώ ώς τον Οκτώβριο του 552 δόθηκε ένα ακόμη καθοριστικό χτύπημα στο νέο βασιλιά τους Τέια.

Παρότι η Ιταλία είχε αρχίσει να επανέρχεται στην κυριαρχία του Ναρσή, νέες εστίες αντίστασης κατά των Βυζαντινών εμφανίστηκαν, όταν αλαμανικά στρατεύματα με την ανοχή του Φράγγου βασιλιά Θευδιβάλδου Α΄ (548-555), άρχισαν διεκδικούν ιταλικά εδάφη[245]. Ίσως εξαιτίας αυτού του γεγονότος, ή του θανάτου του Μηνά (552) και της ανόδου στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης του Ευτυχίου Αμασείας (552-565 και 577-582), ο Βιγίλιος προχώρησε στην πρόταση για σύγκληση Συνόδου στην Ιταλία ή τη Σικελία, πράγμα που μάλλον θα τον έκανε να αισθάνεται ασφαλέστερα. Η άρνηση του Αυτοκράτορα για μια Σύνοδο εκτός Κωνσταντινουπόλεως καθώς και οι υποδείξεις για την πρόσκληση δυτικών επισκόπων και τη συγκρότηση αρμόδιας επιτροπής ήταν αναμενόμενη· ακολούθησε έτσι σύγκληση Συνόδου στην Αγία Σοφία τον Μάιο του 553. Η Σύνοδος αυτή στην οποία έλαβαν μέρος ελάχιστοι δυτικοί επίσκοποι, και όχι ο Βιγίλιος, απέρριψε τη νέα του εγκύκλιο. Η αυτοκρατορική επιβολή στα θεολογικά και εκκλησιαστικά ζητήματα, πρακτικά στηρίχθηκε σε έγγραφα και επιστολές, που ο Βιγίλιος είχε υπογράψει από το 547, όταν είχε οδηγηθεί στην Κωνσταντινούπολη από τον σκρίβωνα Άνθιμο, αλλά δεν είχαν δημοσιοποιηθεί. Με διάταγμα που ανακοινώθηκε στη Σύνοδο από τον κοιαίστορα Κωνσταντίνο, ο Βιγίλιος διαγράφηκε από τα δίπτυχα της Κωνσταντινούπολης. Την επόμενη χρονιά (554) ο Ναρσής κατάφερε το μεγάλο κτύπημα στο στρατό των Φράγγων και των

244 Μαλάλας, ιη΄, 111, ό. π., σ. 412-413.
245 Λουγγής, *Ιταλία*, 103.

Αλαμανών και -παρά τις εστίες που έμενε ακόμη να καταληφθούν- είχε κατορθώσει να υποσκάψει κάθε εχθρική τους ενέργεια.

Ο Ιουστινιανός Α΄ προσπάθησε να μην τηρήσει ακραία στάση στο ζήτημα της Ορθοδοξίας, όπως ο Ιουστίνος Α΄. Έτσι, δεν καταδίωξε τόσο τους Μονοφυσίτες. Προσπάθησε να αφομοιώσει τον πατριωτισμό τους και να ενσωματώσει την κοινωνική δυναμική, που εξέφραζαν εξαιτίας του αριθμού τους, στην ιδεολογική επιδίωξη της ανακατάληψης της Δύσης και την ανασύσταση μιας οικουμενικής αυτοκρατορίας. Για να επιτύχει το στόχο του δεν προσεταιρίστηκε το φιλο-ειδωλολατρικό τμήμα της συγκλητικής αριστοκρατίας, όπως ο Ιουστίνος Α΄. Σε ό,τι αφορά τη σχέση του με τον Πάπα επιδίωξε τη σύμπνοια στο θέμα του διωγμού των ειδωλολατρών που αποτελούσαν μια ελάσσονα κατηγορία· δεν κατάφερε ωστόσο, να απολαύσει την ίδια συγκατάνευση όταν προσπάθησε να λύσει το θέμα των Μονοφυσιτών στην Ανατολή. Ωστόσο, οι Πάπες που δεν ευνοούσαν την τακτική του Ιουστινιανού Α΄ στη Δύση διώχθηκαν. Αυτό δείχνει η τύχη που είχαν ο Αγαπητός και ο Σιλβέριος. Οπωσδήποτε οι Πάπες, όπως ο Βιγίλιος και ο Πελάγιος, που αντιστέκονται στη μετριοπαθή στάση του Ιουστινιανού, που δεν εξαπολύει μεγάλους διωγμούς κατά των Μονοφυσιτών, εξαναγκάζονται σε απόλυτη υποταγή. Αυτό το τελευταίο στοιχείο είναι η νέα σημαντική πτυχή στις ισορροπίες με την παπική αρχή, μαζί με την κατάλυση του Αρειανισμού. Έτσι διαμορφώνονται οι προϋποθέσεις να ανεβαίνουν Πάπες υποτακτικοί στον Αυτοκράτορα, κάτι που όμως δεν θα είναι πάντοτε αυτονόητο, όπως, στη συνέχεια, έδειξαν οι εξελίξεις του 7ου αιώνα.

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΑΝΑΤΡΟΠΕΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ ΚΑΙ ΟΙ ΝΕΕΣ ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΗ ΔΥΣΗ

Στην Ιταλία κυρίως, η εξάπλωση της Ορθοδοξίας συμβαδίζει με τις παπικές επιδιώξεις και συντελείται σε βάρος του Αρειανισμού ώς τα τέλη του 6ου αιώνα, ίσως και αρχές του 7ου[246]. Ώς τότε Πάπας και Αυτοκράτορας δεν έχουν ουσιώδεις διαφορές σχετικά με αυτό το ζήτημα. Από τότε όμως που η Ορθοδοξία κυριαρχεί στη Δύση, η επέμβαση των βυζαντινών στρατευμάτων, η σύνθεση των οποίων παρουσίαζε σημαντικά σε αριθμό μονοφυσιτικά στοιχεία, αρχίζει να μην είναι αποτελεσματική και να ενοχλεί τους Πάπες. Για τον βυζαντινό Αυτοκράτορα όμως, η κυριαρχία στον Πάπα και τη Δύση είναι το ίδιο

246 Για τον εκχριστιανισμό της Δύσης και την επαναφορά των Αρειανών στην Ορθοδοξία βλ. B. Hamilton, *Religion in the Medieval West*, Λονδίνο 1986, 10-12· για τη διαμόρφωση των νέων κρατών της Δύσης και την εμφάνιση πολλών λαών βλ. τελευταία τον τόμο, ***Regna et Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World***, έκδ. H.-W. Goetz- J. Jarnut - W. Pohl with the collaboration of Sören Kasche, Leiden-Boston 2003.

αυτονόητη, όπως και η κυριαρχία στα Πατριαρχεία της Ανατολής. Έτσι, οι απόπειρες επιβολής στον Πάπα συνεχίζονται, και με αυτή την έννοια, ο Ιουστινιανός Β΄ (685-698 και 705-711) μιμείται τον Ιουστινιανό Α΄[247]. Επειδή όμως ο Ιουστινιανός Β΄ απέτυχε τραγικά να θέσει υπό τον έλεγχό του τη Δύση με τον τρόπο του Ιουστινιανού Α΄, γίνεται συνειδητό στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία ότι επιβολή στον Πάπα με κοινό σημείο την Ορθοδοξία, πρέπει να είναι αδύνατη. Έτσι στο εξής υιοθετείται μια στάση διαφορετική, που επικεντρώνεται στο ζήτημα των επίσημων κρατικών δογματικών διατυπώσεων, τις οποίες η Κωνσταντινούπολη θα προσπαθεί να επιβάλει σε Δύση και Ανατολή[248].

Η μέθοδος εφαρμόζεται ήδη, από τότε που παύει να υπάρχει ο Αρειανισμός στη Δύση, δηλαδή από τότε που, χάρη στην πρωτοβουλία του Πάπα, η Δύση είναι Ορθόδοξη στις αρχές του 7ου αιώνα. Πρόκειται για τις αιρέσεις του Μονοενεργητισμού και του Μονοθελητισμού, που διατυπώθηκαν από τον Αυτοκράτορα Ηράκλειο και τον Πατριάρχη Σέργιο (610-638)[249]. Αυτοκράτορας και Πατριάρχης δεν υιοθέτησαν το Μονοφυσιτισμό, αλλά μια παραλλαγή του, ώστε ο βυζαντινός Αυτοκράτορας να δείχνει ότι υποστηρίζει μια Ορθοδοξία διαφορετική από εκείνη του Πάπα. Επειδή η τακτική αυτή δεν γνώρισε επιτυχία ώς το 668, η πραγματική ρήξη με τον Πάπα της Ρώμης θα γίνει στις αρχές του 8ου αιώνα από τους Ισαύρους Αυτοκράτορες με την πολιτική της Εικονομαχίας. Αν η εξέλιξη αυτών των πολιτικών εγχειρημάτων από τον 6ο στον 8ο αιώνα δείχνει ότι οι σχέσεις με τον Πάπα συνδέονται με την κοινωνική δυναμική της Αυτοκρατορίας, αυτό σημαίνει ότι οι αντιδράσεις απέναντι στη Δύση επιβάλλεται να εξεταστούν με βάση τις κυρίαρχες επιδιώξεις στη διάρκεια κάθε βασιλείας. Επί Ιουστίνου Α΄ η παπική επιρροή, που είναι ακλόνητη στη συγκλητική αριστοκρατία της Ρώμης, απαιτούσε να χτυπηθούν πρώτα οι Αρειανοί της Δύσης και πράγματι, υφίστανται πολλά αλλά δεν εξαφανίζονται ώς το θάνατο του Ιουστινιανού Α΄ (565). Πάντως οι εναπομείναντες Αρειανοί, όπως οι Βησιγότθοι στην Ισπανία[250] και οι Λογγοβάρδοι που θα επιτεθούν στην Ιταλία το 568[251], θα προσηλυτισθούν με απόλυτη ευθύνη του Πάπα της Ρώμης και χωρίς τη βοήθεια από τον Αυτοκράτορα της Ανατολής[252].

247 Constance Head, *Justinian II of Byzantium*, Wisconsin 1972, 78.

248 Η πρόθεση του Ηρακλείου να μεταφέρει την πρωτεύουσα της Αυτοκρατορίας στη Δύση αποτελεί μια από τις επικρίσεις τις οποίες απέδιδαν οι πηγές και σε άλλους αυτοκράτορες, οι οποίοι έδειχναν ενδιαφέρον για τη διατήρηση των ισορροπιών στη Δύση υπέρ της Κωνσταντινούπολης: A. Guillou, *Régionalisme et indépendance dans l'empire byzantine du VIIe siècle, l'exemple de l'exarchat et de la Pentapole d'Italie*, Ρώμη 1969, 249- 250.

249 J. L. Van Dieten, *Geschichte der Patriarchen von Sergios I. bis Johannes VI. (610-715), Geschichte der griechischen Patriarchen von Konstantinopel IV, Enzyklopädie der Byzantinistik* 24, Άμστερνταμ 1972, 33.

250 *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae e codice Sirmondiano nunc Berolinensi, Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris*, Βρυξέλλες 1902, έκδ. H. Delehaye, 169-172 και 179-180.

251 Ο Αγαθίας, (έκδ. R. Keydell, Corpus Fontium Historiae Byzantinae 2, Βερολίνο 1967, Γ΄, 20,10, 111,2) τους παρουσιάζει ως υπηρετούντες στο βυζαντινό στρατό.

252 Herrin, *The formation of Christendom*, 237-240 και 227-233.

Παράλληλα, από την εποχή του Ιουστινιανού Α΄ έως τις αρχές του 7ου αιώνα η ορθόδοξη συγκλητική αριστοκρατία ακολουθεί την ιουστινιάνεια παράδοση με απόπειρες επεμβάσεων στη Δύση αλλά χωρίς επιτυχία, προξενώντας μάλλον βλάβη στις επανειλημμένες απόπειρες των Παπών της Ρώμης για την εξάπλωση της Ορθοδοξίας και την εξαφάνιση του Αρειανισμού στη Δύση. Αυτό είναι ορατό, ιδιαίτερα στη βασιλεία του Μαυρικίου (582-602). Οι συνεχείς προσπάθειες αυτού του αυτοκράτορα να υποτάξει με τα όπλα -βυζαντινά και φραγγικά- τους Λογγοβάρδους κατορθώνουν να καταστρέψουν όχι μόνο την Ιταλία αλλά και την παλιά του φιλία με τον Πάπα Γρηγόριο τον Μεγάλο (590-604). Η ίδρυση των Εξαρχάτων από τον ίδιο, όπως φαίνεται, αυτοκράτορα πρέπει πάντως, να σήμαινε την ανάθεση της διοίκησης της Δύσης σε μια αρχή, η οποία να συνεργάζεται με τον Αυτοκράτορα και τη Σύγκλητο και να κάνει το ίδιο και με τον Πάπα. Έτσι εξηγείται η ικανοποίηση ενός αριστοκρατικού Πάπα, όπως ο Γρηγόριος, από μια πληβειακή επικράτηση στο Βυζάντιο, όπως εκείνη του εκατόνταρχου Φωκά το 602. Ακόμη πιο χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι, μετά την κατάπνιξη της εξέγερσης αυτής, η διάδοχη κατάσταση υπό τον Ηράκλειο, που είναι αριστοκρατική και συγκλητική, δείχνει να θέλει να διατηρήσει την ειρήνη με τους Λογγοβάρδους στην Ιταλία δηλαδή, να συνεχίσει την πολιτική της πληβειακής αρχής.

Η εξομάλυνση των σχέσεων με τη Δύση απαιτεί υποταγή του Πάπα στα κελεύσματα της κεντρικής εξουσίας· βασικός μοχλός για να επιτευχθεί η υποταγή αυτή είναι ο Έξαρχος Ιταλίας. Χαρακτηριστικό όμως, της νέας κατάστασης είναι, ότι αρκετοί νεοδιοριζόμενοι Έξαρχοι, όπως ο πατρίκιος Ελευθέριος (619) και ο Ολύμπιος (650), μόλις φτάνουν στην Ιταλία έχουν την τάση να αποσκιρτήσουν[253]. Είναι γνωστό ότι στην επισφαλή αυτή κατάσταση έβαλε τέλος η πληβειακή στρατιωτική εξέγερση του 602, γεγονός που από την πλευρά του Πάπα Γρηγορίου φάνηκε ότι έγινε ασμένως δεκτό. Η Δύση την εποχή της ιερατείας αυτού του Πάπα, που αποκαλείται Γρηγόριος Μεγάλος ή Διαλόγος (590-604), δείχνει ανακουφισμένη, επειδή εκείνη τη στιγμή η κατάσταση στην Κωνσταντινούπολη δεν είχε τη δυνατότητα εφαρμογής της ιουστινιάνειας πολιτικής. Στην πραγματικότητα, οι προθέσεις στην Κωνσταντινούπολη δεν είχαν αλλάξει· όταν ανατρέπεται η προσφιλής στον Πάπα Γρηγόριο Α΄ τυραννίδα του Φωκά (602-610), η διάδοχος κατάσταση από τον Ηράκλειο (610-641) επιχειρεί ταυτόχρονα με την επιβολή στον Πάπα της Ρώμης να επιτύχει και την αποδοχή από ολόκληρη τη Δύση της κυριαρχίας της Κωνσταντινούπολης.

Αυτή η καταγόμενη από το παρελθόν της Αυτοκρατορίας αντίληψη για τον έλεγχο

253 Λουγγής, *Ἰταλία*, 10. Βλ. και παράθεμα αρ. 7β-7γ.

της Δύσης, κάνει και πάλι την εμφάνισή της στη νέα πολιτική συγκυρία, επειδή ευνοείται από την υποχώρηση της δύναμης της αρειανικής παράταξης στην Ιταλία. Οι ίδιοι συσχετισμοί έκριναν την τύχη των υπολειμμάτων των οπαδών του Αρειανισμού και στην Ισπανία, που είχαν να αντιμετωπίσουν ισχυρότατες αντιδράσεις από τον κλήρο και την ανερχόμενη ορθόδοξη βησιγοτθική αριστοκρατία. Σε αυτές τις νέες συνθήκες, που μας εισάγουν στην καρδιά του Μεσαίωνα, η πολιτική για τον έλεγχο του Πάπα επιλέγεται να ασκηθεί στο εξής με αρκετά διαφορετικό τρόπο από ό,τι στο παρελθόν. Η νέα βυζαντινή ιδεολογία της υποταγής του Πάπα στον Αυτοκράτορα επιχειρείται να εφαρμοστεί δια μέσου μιας διαφορετικής και πάλι θεολογικής διατύπωσης από εκείνη που πρέσβευε ώς τότε η επίσημη βυζαντινή πολιτική αρχή, αλλά δεν σήμαινε και αποδοχή του Μονοφυσιτισμού[254]. Η δογματική ερμηνεία του Μονοθελητισμού[255] αποδείχθηκε σε διπλωματικό επίπεδο ένας πολιτικός ελιγμός του Βυζαντίου, ώστε να επιτευχθεί η αυτοκρατορική επιβολή στη Δύση και στον Πάπα. Αν αυτή η επιβολή εγνώριζε επιτυχία στη Δύση, τότε αυτό σήμαινε ότι λίγο-πολύ θα άλλαζαν περιεχόμενο όλες οι κοινωνικές, πολιτικές και θρησκευτικές διαφορές ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση την εποχή αυτή. Οι δυσκολίες που επήλθαν από την αποτυχία αυτού του εγχειρήματος έκαναν πολύ καλά αντιληπτό για ποιο λόγο η στρατιωτική επέμβαση του Κώνσταντα Β΄ (663-668) στη Δύση, που επακολούθησε το 662/3 και θεωρείται-σωστά- ιουστινιάνειου τύπου, είχε ως κύριο έμψυχο στρατιωτικό δυναμικό τα κατά τεκμήριο μονοφυσιτικά θεματικά στρατεύματα των Αρμενιάκων και Ανατολικών.

Οι αξιωματούχοι που, ώς τον 7ο αιώνα, αποστέλλονται στον Πάπα της Ρώμης από την αυτοκρατορική αρχή της Κωνσταντινούπολης σε επίπεδο λαϊκών δηλαδή, κοσμικών αξιωματούχων, υπακούουν κατά κανόνα στην ακόλουθη δεοντολογία: Για να είναι έμπιστοι σε μεγάλο βαθμό στρατολογούνται από επίλεκτα μέλη της φρουράς του Παλατίου ή της Συγκλήτου. Έτσι, εμφανίζονται ως αυτοκρατορικοί απεσταλμένοι στον Πάπα οι σκρίβωνες ή scribones, μία, όπως φαίνεται, ολιγομελής ημιστρατιωτική κατηγορία[256], η οποία διακρινόταν για την ιδιαίτερα καλή μόρφωση και την ευχέρεια χειρισμού τόσο της λατινικής όσο και της ελληνικής γλώσσας αυτή την εποχή. Φαίνεται όμως ότι η κατάσταση

254 Αυτό το πνεύμα ίσως εξέφραζε η επιγραφή *ἀνανέωσις* στα νομίσματα του Κώνσταντος Β΄: A. Bellinger - P. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection 2, 1: Phocas to Theodosius III (602-717)*, Ουάσιγκτον ²1993, 101.

255 Fr. Winkelmann, *Der monenergetisch-monothéletische Streit* [Berliner Byzantinistische Studien 6], Frankfurt am Main 2001· για τις αυτοκρατορικές επεμβάσεις στο ζήτημα των δογματικών διατυπώσεων και τις πολιτικές τους προεκτάσεις την εποχή αυτή βλ. Μαρία Λεοντσίνη, Θρησκευτικές πεποιθήσεις και γλωσσική διατύπωση τον 7ο αιώνα, *Οι Σκοτεινοί Αιώνες του Βυζαντίου (7ος-9ος αι.)*, επιμ. Ελεωνόρα Κουντούρα-Γαλάκη, Αθήνα 2001, 73-87.

256 Μαρία Λεοντσίνη, Από τη βασιλική δορυφορία στην τελετουργική συνοδεία: η ανάδειξη των σκριβώνων από τη Σύγκλητο, *Σύμμεικτα* 15 (2002), 53-65.

αυτή αλλάζει, όταν μεταβάλλεται επί της ουσίας η αυτοκρατορική πολιτική απέναντι στη Δύση -οπότε δεν γίνονται αμοιβαίες συζητήσεις ανάμεσα στην Κωνσταντινούπολη και τη Ρώμη- και αντί για τους συνηθισμένους πρέσβεις αποστέλλονται σπαθάριοι και πρωτοσπαθάριοι, ιδιαίτερα όταν οι σχέσεις ανάμεσα στον Πάπα και την Αυτοκρατορία δοκιμάζονται. Αυτή η νέα εποχή στις σχέσεις Πάπα και Αυτοκράτορα αποκτά πιο σαφή περιγράμματα όταν ανεβαίνει στο θρόνο ο Κώνστας Β΄ (641-668)[257].

Η πρακτική αυτής της βίαιης επιβολής στον Πάπα, επειδή στο θεολογικό επίπεδο έχει επιλεχθεί μια διαφοροποιημένη ερμηνεία, εφαρμόζεται από τους αυτοκράτορες Ηράκλειο, Κώνσταντα Β΄, Φιλιππικό-Βαρδάνη, Λέοντα Γ΄ Ίσαυρο και τον γιο και διάδοχό του, Κωνσταντίνο Ε΄, από τον 7ο έως και τα μέσα του 8ου αιώνα. Διακόπτεται όμως από τους αυτοκράτορες Κωνσταντίνο Δ΄ και Ιουστινιανό Β΄. Ο Κωνσταντίνος Δ΄ (668-685) αποφασίζει να ανατρέψει την πολιτική του προκατόχου του, κηρύσσοντας σκληρή Ορθοδοξία με τη σύγκληση της Στ΄ Οικουμενικής Συνόδου και βελτιώνοντας τις παλαιόθεν κακές σχέσεις με τον Πάπα[258]. Η ισορροπία αυτή απέχει ωστόσο πολύ από την επιβολή στον Πάπα. Αντίθετα, αυτή η άριστη συνεργασία υποδεικνύει περισσότερο τη συμμόρφωση του Αυτοκράτορα στην Ορθοδοξία που επέβαλε ο Πάπας. Ο γιος και διάδοχός του, Ιουστινιανός Β΄, καταλύοντας αυτές τις σχέσεις συνδιαλλαγής με τους Πάπες, χωρίς να απομακρύνεται δογματικά από την Ορθοδοξία της Στ΄ Οικουμενικής Συνόδου, επιχείρησε να προσδιορίσει εκ νέου τα όρια της θρησκευτικής ζωής με τη διατύπωση κανόνων που σχετίζονται τόσο με τη συμπεριφορά του κλήρου όσο και τις ακρότητες της ειδωλολατρείας.[259] Τήρηση της παπικής Ορθοδοξίας και ταυτόχρονα προσπάθεια καθυπόταξης του Πάπα στον Αυτοκράτορα, σημαίνει αναπόφευκτη χρήση βίας.

Σε αυτές τις διαφορετικές συνθήκες οι σκρίβωνες που είχαν αρχίσει να διεκπεραιώνουν τις βυζαντινές πρεσβείες από την εποχή του Ιουστινιανού Α΄ δεν αποστέλλονται πλέον στον Πάπα και παραμένουν στη βυζαντινή αυλή. Η παρουσία τους γίνεται στο εξής αισθητή στις περιγραφές της εθιμοτυπίας του Παλατίου. Την υλοποίηση της νέας πολιτικής και τις αντίστοιχες πρωτοβουλίες αναλαμβάνουν κυρίως πρωτοσπαθάριοι, ίσως επειδή απαιτούνταν περισσότερο στρατιωτικά παρά διπλωματικά μέτρα. Το 692 ο Ιουστινιανός Β΄, διατάσσει τον πρωτοσπαθάριο Ζαχαρία να αιχμαλωτίσει τον Πάπα Σέργιο Α΄ (678-701), κάτι που δεν έγινε εφικτό, εξαιτίας των μέτρων προστασίας που είχαν πλέον ληφθεί στη Ρώμη, ενώ ο Πάπας Κωνσταντίνος Α΄ (708-715) συνοδεύεται επίσης από υψηλόβαθμους στρατιωτικούς αξιωματούχους, κατά το ταξίδι του στην Κωνσταντινούπολη. Το ταξίδι

257 P. A. B. Llewellyn, Constans II and the Roman Church: A Possible Instance of Imperial Pressure, *Byzantion* 46 (1976), 120-126. Βλ. και παράθεμα αρ. 8.

258 Μαρία Λεοντσίνη, *Κωνσταντίνος Δ΄ (668-685). Ο τελευταίος πρωτοβυζαντινός αυτοκράτορας*, (διδ. Διατρ.), Αθήνα 2001 (υπό έκδοση). Βλ. και παραθέματα αρ. 9-10.

259 Σπ. Τρωιάνος, *Ἡ Πενθέκτη Οἰκουμενικὴ Σύνοδος καὶ τό νομοθετικό της ἔργο*, Αθήνα 1992.

αυτό στη βυζαντινή πρωτεύουσα, είναι μάλιστα το τελευταίο για τους Πάπες. Ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός Β΄ αλλάζει τακτική, αν και διακηρύσσει απόλυτη ορθόδοξη ταύτιση με τον Πάπα, επιδιώκοντας στην πραγματικότητα, την πολιτική του υποταγή κατά τον ίδιο τρόπο, με τον οποίο στην Ανατολή απαιτεί ακόμη και με βίαια μέσα την απόλυτη υπακοή της Συγκλήτου και των επισκόπων[260].

Η σθεναρή αντίσταση που πρόβαλε ο Πάπας στην πολιτική του Αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης την εποχή αυτή, έκανε προφανή την αδυναμία της κεντρικής εξουσίας να ελέγχει τις παλιές ιταλικές κτήσεις, μολονότι στάλθηκε στη Ρώμη απόσπασμα με επικεφαλής τον πρωτοσπαθάριο Ζαχαρία. Η στρατιωτική κινητοποίηση από ολόκληρη την Πεντάπολη για την προστασία του Πάπα ήταν αρκετή ώστε να μην επιτραπεί η απαγωγή του στη Κωνσταντινούπολη, όπως είχε συμβεί με τον προκάτοχό του, Μαρτίνο (649-655) επί Κώνσταντος Β΄. Ο Ιουστινιανός Β΄ μετά την αποτυχία του να δαμάσει τις αντιδράσεις σε Κωνσταντινούπολη και Ρώμη εκθρονίστηκε και μάλιστα ρινοκοπήθηκε ώστε να μην διεκδικήσει ξανά την εξουσία. Ο στρατηγός Λεόντιος (695-698) που ανέλαβε, αν και εκλεκτός της συγκλητικής αριστοκρατίας και του κλήρου δεν μπόρεσε να επιβληθεί στη ρευστή κατάσταση που επικρατούσε. Ο στόλος μάλιστα που έστειλε στην Καρχηδόνα επαναστάτησε με αποτέλεσμα την απώλεια και του τελευταίου τμήματος των εδαφών της Αφρικής και την ανατροπή και του ίδιου του Αυτοκράτορα. Όπως ο Λεόντιος έτσι και ο διάδοχός του Τιβέριος-Αψίμαρος (698-705), που ανατράπηκε και αυτός πολύ σύντομα για να επανέλθει ο Ιουστινιανός (705-711), δεν κατάφεραν πλέον να επιβάλουν ούτε καν Εξάρχους στην Ιταλία, ενώ οι Λογγοβάρδοι άρχιζαν να συγκροτούν κράτος που είχε τη δυνατότητα να ελέγχει ένα πολύ μεγάλο της μέρος[261]. Στη δεύτερη βασιλεία του ο Ιουστινιανός επιχείρησε να βρει κοινό πεδίο συνεννοήσεων με τους Πάπες Ιωάννη Ζ΄ (705-707) και Κωνσταντίνο (708-715), ο οποίος, όπως ήδη αναφέρθηκε, επισκέφθηκε την Κωνσταντινούπολη. Η τάση επιβολής στη Ρώμη και οι πιέσεις που ασκήθηκαν στο Εξαρχάτο από τους στρατιωτικούς εκπροσώπους της Κωνσταντινούπολης, δημιούργησαν τόσες αναστατώσεις και υπονόμευσαν τις σχέσεις τους, ώστε μετά την πτώση του Ιουστινιανού από το θρόνο, το κεφάλι του που μεταφέρθηκε από τον σπαθάριο Ρωμανό στη Ραβέννα να διαπομπευθεί *ἐπὶ τὰ δυτικὰ μέρη ἕως Ῥώμης*[262].

Αν και κατά την εποχή αυτή αναδείχθηκαν Πάπες με προέλευση από την Ανατολή και με γνώση της ελληνικής γλώσσας, ενώ παράλληλα στη Ρώμη λειτουργούσαν μοναστήρια, που διατηρούσαν στενές σχέσεις με τη Κωνσταντινούπολη και η βυζαντινή παρουσία είναι

260 Τ. Κ. Λουγγής, *Δοκίμιο για την κοινωνική εξέλιξη στη διάρκεια των λεγομένων «Σκοτεινών Αιώνων» (602-867)*, Αθήνα 1985, 24-25.

261 Λουγγής, *Ἰταλία*, 138-140.

262 Θεοφάνης, 381,6.

επιβεβαιωμένη ακόμη και σε εικονογραφικές δραστηριότητες[263], οι σχέσεις τους με την κεντρική εξουσία δείχνουν αντιστρόφως ανάλογες αυτής της συγκυρίας. Η απομάκρυνση ακόμη και η σύγκρουση των Παπών με την πολιτική της Κωνσταντινούπολης θα μπορούσαν να αποδοθούν στην επιθετική πολιτική του Ιουστινιανού Β΄ αλλά οι καταστάσεις δείχνουν ότι το Βυζάντιο, που πλέον τείνει να γίνει Ανατολική Αυτοκρατορία, δεν θα έχει και στη συνέχεια τη δυνατότητα να επιβληθεί στη Δύση· σε αυτή την αδυναμία σημαντικό ρόλο θα έχει και το ειδικό βάρος της πολιτικής συγκυρίας που χαρακτηρίζεται από τους ιδιαίτερα στενούς δεσμούς και την υποστήριξη ανάμεσα στη δυτική ορθόδοξη αριστοκρατία, στην οποία κυριαρχούσαν οι προκαθήμενοι του Λατερανού αλλά και οι ισχυρές σε επιρροή μοναστικές ομάδες της Ρώμης, με την αριστοκρατία της Κωνσταντινούπολης, που ασκούσαν από κοινού πιέσεις στην κεντρική εξουσία[264]. Στη στάση αυτή, που είχε όπως είδαμε βαθύτατες ρίζες, ιδιαίτερη σημασία αυτήν την εποχή αποκτούσε και η ανασυγκρότηση των δυτικών βασιλείων, που ακολουθούν πλέον μια αὐθυπόστατη πορεία, πράγμα που σήμαινε οι υποθέσεις τους θα έχουν πλέον σημείο αναφοράς τον Πάπα.

Την εποχή αυτή οι βυζαντινοί αυτοκράτορες ταλαντεύονται ανάμεσα σε δύο προβλήματα· την παραδοσιακή πολιτική της συγκλητικής αριστοκρατίας, που επιδιώκει φιλία και συνδιαλλαγή με τον Πάπα, και την αντικειμενική ανεπάρκεια σε δυνάμεις κυρίως ναυτικές, που θα εξασφάλιζαν μια σταθερή βυζαντινή παρουσία τουλάχιστον στην Ιταλία. Οι δυσκολίες αυτές είχαν κλονίσει τη δυνατότητα του Βυζαντίου να ελέγχει τη Δύση στρατιωτικά και πολιτικά· οι αλλεπάλληλες jussiones του αυτοκράτορα Ιουστινιανού Β΄ προς τους Πάπες[265] δείχνουν ωστόσο, ότι η Δύση δεν έπαψε ποτέ να βρίσκεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της αυτοκρατορικής πολιτικής. Τα νέα βασίλεια της Δύσης έχουν επιπροσθέτως να αντιμετωπίσουν την αραβική επέκταση στη Μεσόγειο, η οποία όπως φαίνεται απειλεί και τις δικές τους ισορροπίες μετά την κατάλυση του Βησιγοτθικού κράτους της Ισπανίας το 711. Στις διαδοχικές σύντομες βασιλείες του Φιλιππικού-Βαρδάνη (711-713) και του Αρτεμίου-Αναστασίου (713-715) που τον ανέτρεψε, τα πράγματα έχουν οριστικά αποκρυσταλλωθεί για τη Δύση, παρά τις προσπάθειες που κάνει ο καθένας με τον δικό του τρόπο για να την ανακτήσει τουλάχιστον πολιτικά. Από τον πρώτο ασκείται μια ετεροχρονισμένη μονοθελητική πολιτική, που οδηγεί στην απάλειψη του αυτοκρατορικού ονόματος από τα παπικά δίπτυχα και τα επίσημα έγγραφα, ενώ ο δεύτερος επανέφερε την

263 Ann Van Dijk, Jerusalem, Antioch, Rome and Constantinople: The Peter Cycle in the Oratory of John VII (705-707), *Dumbarton Oaks Papers* 55 (2001), 305-328.

264 Η κινητικότητα αυτής της ομάδας σε Ανατολή και Δύση σε μια εποχή καμπής των επικοινωνιών είναι αξιοσημείωτη: Μαρία Λεοντσίνη, Les communications maritimes en Méditerranée occidentale et les "flottes byzantines d'intervention" au VIIe siècle, *Mesogeios* 13-14 (2001) [*Hommage à J. Jrmscher*], 109-122.

265 F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches*, I. Teil: *Regesten von 565-1025, Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit*, Μόναχο-Βερολίνο 1924-1965, αρ. 254,255,256,259,264,266,267, 268,269.

Ορθοδοξία της Στ΄ Οικουμενικής Συνόδου, χωρίς όμως να επιτύχει καμιά βελτίωση στις σχέσεις με τη Δύση. Αυτή η αβέβαιη κατάσταση αλλάζει όταν το θέμα των Ανατολικών με επικεφαλής τον στρατηγό του, Λέοντα Ίσαυρο, εισβάλλει στην Κωνσταντινούπολη και δίνει οριστικό τέλος στις αλλεπάλληλες εναλλαγές στο θρόνο και την πολιτική αστάθεια, η οποία στην πραγματικότητα άφηνε ανεξέλεγκτη την κατάσταση στη Δύση.

Η επικράτηση του νέου Αυτοκράτορα, που ήταν στρατηγός του μεγαλύτερου θέματος της Μικράς Ασίας[266], δεν θα δυναμώσει μόνο το ρόλο της κεντρικής εξουσίας στην Ανατολή, αλλά θα ξαναδώσει περιεχόμενο στις παλιές διεκδικήσεις της Αυτοκρατορίας στη Δύση. Η τάση αυτή βρίσκεται ωστόσο αντιμέτωπη με τις αντικειμενικές δυνατότητες του ναυτικού της Αυτοκρατορίας. Οι δυνάμεις του στη Δύση υπό τον Βυζαντινό Αυτοκράτορα κατανέμονται, σύμφωνα με μια από τις jussiones του Ιουστινιανού Β΄, μετά τον exercitus Italiae, στη Σαρδηνία και στο Σέπτον της Αφρικής[267], αλλά χρειάζονται ενίσχυση και αναδιοργάνωση· κοντά σε αυτά και μάλλον ακόμη πιο σημαντική ήταν και η ανανέωση της ιδεολογίας σχετικά με την αντιμετώπιση της μόνιμης πλέον «τάσης» της Δύσης για ανεξαρτησία. Η δυνατότητα της ενίσχυσης του ναυτικού της Αυτοκρατορίας και της υπαγωγής του στην αυτοκρατορική θέληση δόθηκε κατά τη βασιλεία του Λέοντα Γ΄. Αυτή η μεταβολή δεν έγινε απότομα· ίσως ακόμη και επί Κώνσταντος Β΄ είχαν τεθεί οι βάσεις για την ίδρυση του θέματος Σικελίας, που διατηρούσε σταθερή την παρουσία μιας στρατιωτικής δύναμης στη Σικελία και την Καλαβρία έως τα τέλη 7ου αιώνα και τις αρχές του 8ου. Η διοικητική υπαγωγή του θέματος Σικελίας στην Κωνσταντινούπολη σήμαινε ότι η ανάκτηση των βυζαντινών εδαφών της Ιταλίας θα είχε πλέον αφετηρία μια ναυτική περιοχή προσκείμενη στην αυτοκρατορική πολιτική. Σε αυτά τα δεδομένα φαίνεται ότι στηρίχθηκε η ναυτική εκστρατεία του στρατηγού των Κιβυρραιωτών, Μάνη, κατά της Ιταλίας, όταν ο Πάπας με αφορμή την εικονομαχική πολιτική του Αυτοκράτορα, την οποία απορρίπτουν οι βυζαντινές πηγές, αρνείται να παραδώσει τους φόρους της Ιταλίας: *ὁ δὲ βασιλεὺς ἐμαίνετο κατὰ τοῦ Πάπα καὶ τῆς ἀποστάσεως Ῥώμης καὶ Ἰταλίας, καὶ ἐξοπλίσας στόλον μέγαν ἀπέστειλε κατ᾽ αὐτῶν Μάνην, τὸν στρατηγὸν τῶν Κιβυραιωτῶν, κεφαλὴν ποιήσας εἰς αὐτούς*[268]. Αυτή η δυναμική που θα εκφραστεί και από τον στρατηγό Σικελίας, Παύλο, ο οποίος δείχνει ότι μπορεί να επιβληθεί στην Ιταλία, οδηγεί τον Πάπα Γρηγόριο Β΄ να ζητήσει βοήθεια ακόμη και από τους Λογγοβάρδους που κατείχαν τα Δουκάτα του Μπενεβέντο και του Σπολέτο.

Ανακεφαλαιώνοντας, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η εκκλησιαστική συμμαχία Ρώμης

266 Β. Βλυσίδου, Θέμα Ανατολικών, στον τόμο: *Η Μικρά Ασία των Θεμάτων*, Αθήνα 1998, 69-89.

267 *Acta conciliorum oecumenicorum, Series secunda, volumen secundum, Concilium Universale Constantinopolitanum tertium*, Partes 1-3, έκδ. R. Riedinger, Βερολίνο 1990-1993, τόμ. 2, 2, 2, 886. Βλ. και παράθεμα αρ. 11.

268 Θεοφάνης, 410,4-7.

και Κωνσταντινούπολης με αφετηρία τους διωγμούς των Μονοφυσιτών της Ανατολής, θα συντελέσει στη μακροπρόθεσμη στρατιωτική αποδυνάμωση του βυζαντινού Αυτοκράτορα σε ό,τι αφορά τις υποθέσεις της Δύσης. Οι διωγμοί αυτοί αρχίζουν αμέσως μετά το 451 και φτάνουν δια μέσου των Οικουμενικών Συνόδων, που συγκλήθηκαν στη συνέχεια στην Κωνσταντινούπολη, της Ε΄ του 553 από τον Ιουστινιανό Α΄ και της Στ΄ του 680/1 από τον Κωνσταντίνο Δ΄, ώς τη βασιλεία του Ιουστινιανού Β΄, που επιχειρεί να μιμηθεί τον Ιουστινιανό Α΄ και να επιβληθεί στον ανώτερο κλήρο. Η μίμηση αυτή, μολονότι δεν είναι τόσο έντονη σε άλλους τομείς, είναι πολύ εμφανής στα αυτοκρατορικά μέτρα έναντι του Πάπα. Με στόχο την ενίσχυση της κεντρικής εξουσίας, ο Ιουστινιανός Β΄ συγκρούεται με την αριστοκρατία και επιχειρεί να απαγάγει τον Πάπα ή να τον φέρει στην Κωνσταντινούπολη, χωρίς να πάψει να είναι ένας υπερ-ορθόδοξος αυτοκράτορας. Τα δραματικά γεγονότα της οριστικής πτώσης του Ιουστινιανού Β΄ σημαίνουν ότι δεν είναι δυνατό να υπάρχει ορθόδοξος αυτοκράτορας, -όπως ήταν αυτός- και να διώκει μια αριστοκρατία που είναι πάντοτε ορθόδοξη. Από την άλλη πλευρά, ο τότε στρατός της Αυτοκρατορίας αντιδρά δυναμικά, κάθε φορά που επιχειρείται η επιβολή της Ορθοδοξίας με την ομόφωνη γνώμη των επισκόπων και του Πάπα. Το εγχείρημα σε αυτές τις συνθήκες για την επιβολή στη Δύση απαιτούσε, όπως έδειξαν οι περιστάσεις, ένα άλλο ιδεολογικό πρόσχημα, που έπρεπε να εκφραστεί με μια επίσημη αυτοκρατορική διατύπωση σχετικά με τη θρησκευτική έκφραση.

Από την εποχή του Πάπα Βονιφάτιου Ε΄ (619-625), ο οποίος είχε θεσπίσει την ισοτιμία του παπικού testamentum με την αυτοκρατορική jussio, φάνηκε ότι οι προσπάθειες για την υποταγή του Πάπα έπρεπε να έχουν όχι μόνο ιδεολογικό ή θεωρητικό χαρακτήρα, αλλά και μια πρακτική και δυναμική πλευρά. Απέναντι λοιπόν, στη διπλωματική χειραφέτηση της παπικής αρχής, ο αυτοκράτορας Ηράκλειος αντέδρασε με το διορισμό ενός πολύ ισχυρού στρατιωτικά Εξάρχου, ο οποίος υποχρεώνει σε υπακοή τον επόμενο Πάπα Ονώριο (625-638). Η τακτική αυτή αρχίζει να δείχνει πλέον μόνιμη. Ισχυρά στρατιωτικά μέτρα και μεταφορά Πάπα στην Κωνσταντινούπολη συμβαίνουν και με τον διάδοχο του Ηρακλείου, Κώνσταντα Β΄ (641-668). Όταν ο Πάπας Μαρτίνος (649-654) καταδικάζει το αυτοκρατορικό διάταγμα του Τύπου (648) ως αιρετικό με τη Σύνοδο του Λατερανού (649), ο Έξαρχος Θεόδωρος Καλλιοπάς τον συλλαμβάνει[269]. Από την άλλη πλευρά, αν και ο Ιουστινιανός Β΄ επιχείρησε το ίδιο ακριβώς με τον Πάπα Σέργιο Α΄ (687-701), όχι μόνο δεν το πέτυχε, αλλά το νομισματοκοπείο της Ρώμης άρχισε να κόβει νόμισμα με παπικά μονογράμματα[270]. Ο Αυτοκράτορας αυτός δεν έπαψε πάντως να επιζητεί την υποταγή του

269 Λουγγής, *Ἰταλία*, 126-127.

270 A. Bellinger - P. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection 3,1: Leo III to Michael III (717-867)*, Ουάσιγκτον ²1993, 87-91· Cécile Morrisson-J. N. Barrandon, La trouvaille de monnaies d'argent byzantines de Rome (VIIe-VIIIe siècles): analyses et chronologie, ***Revue numismatique*** 30 (1988), 149-165.

Πάπα, όπως δείχνει το ταξίδι του Πάπα Κωνσταντίνου στην Κωνσταντινούπολη το 710. Τα μέτρα αυτά δεν είχαν κανένα αποτέλεσμα, ιδιαίτερα δε, όταν ο Αυτοκράτορας στο θρησκευτικό πεδίο διακηρύσσει την Ορθοδοξία δηλαδή, την αναγνώριση της αυθεντίας του Πάπα.

Έτσι στην Αυτοκρατορία είχε γίνει αισθητό ότι η προσπάθεια υποταγής του Πάπα πρέπει να εμπεριέχει το στοιχείο της θρησκευτικής διαφωνίας μαζί του, όπως είχε γίνει και παλαιότερα. Αυτό θα γίνει τον 8ο αιώνα με πολύ βίαιες εκφάνσεις. Όταν στην Κωνσταντινούπολη θα επικρατήσουν, στη συνέχεια, αυτοκράτορες με μεγάλους θεματικούς στρατούς, όπως οι εικονομάχοι Λέων Γ΄ και Κωνσταντίνος Ε΄ (741-775), οι εκδηλώσεις προς τον Πάπα γίνονται φανερά εχθρικές, ενώ οι ναυτικές εκστρατείες κάνουν αισθητή τη βυζαντινή παρουσία στην Ιταλία, υπερασπίζοντας το Εξαρχάτο και τη Σικελία[271]. Αυτό φάνηκε ήδη, με τη ναυτική εκστρατεία του στρατηγού των Κιβυρραιωτών, Μάνη, κατά της Ιταλίας (730/1). Από την άλλη πλευρά, η μείζων απόσχιση της Δύσης, η οποία χρονικά τοποθετείται ανάμεσα στις δύο αυτές βασιλείες και περιγράφεται στη *Χρονογραφία* του Θεοφάνη, αποδίδει σε παπική πρωτοβουλία την αφαίρεση της Ιταλίας από τη βυζαντινή κυριαρχία[272]. Στην πραγματικότητα, ο βυζαντινός Αυτοκράτορας, με την ανάπτυξη μιας καθαρά στρατιωτικής δυναμικής, ήταν εκείνος που απέσπασε τις εκκλησιαστικές διοικήσεις της Νότιας Ιταλίας, Σικελίας και Ιλλυρικού από την παπική δικαιοδοσία και τις προσάρτησε στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, επιβάλλοντας έτσι, για πρώτη φορά στα μέσα του 8ου αιώνα ένα νέο διοικητικό μέτρο για τις γεωπολιτικές διευθετήσεις Ανατολής-Δύσης.

Οι εξελίξεις έδειξαν όμως ότι πράγματι ο Πάπας ήξερε να χρησιμοποιεί τη διπλωματία καλύτερα από εκείνους, που χρησιμοποιούσαν παραδοσιακά τα όπλα. Οι Λογγοβάρδοι, που είχαν απειλήσει τη Ρώμη και είχαν ζήσει από κοντά την απόρριψη της βυζαντινής πολιτικής, ήταν θέμα χρόνου να καταλάβουν τη Ραβέννα[273]. Ο Έξαρχός της αναγκάστηκε να στραφεί στον Πάπα για να την υπερασπίσει. Οι συσχετισμοί θα αλλάξουν ακόμη περισσότερο, όταν παράλληλα με τους Λογγοβάρδους που ανακτούν τις δυνάμεις τους στην Ιταλία, θα αρχίσουν να ανασυγκροτούνται δυτικότερα οι Φράγγοι, πράγμα που επιβεβαιώνεται με την μεγάλη γνωστή μάχη που έδωσαν κατά των Αράβων στο Poitiers το 732, όταν ο επικεφαλής τους μαγιορδόμος Κάρολος, πήρε την προσωνυμία Μάρτελος. Ανάμεσα σε δυο τόσο ισχυρές δυνάμεις των Λογγοβάρδων και των Φράγγων,

271 N. Oikonomidès, Les premières mentions des thèmes dans la Chronique de Théophane, *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 16 (1975), 1-8· M. Nichanian-V. Prigent, Les stratèges de Sicile. De la naissance du thème au règne de Léon V, *Revue des Études Byzantines* 61 (2003), 97-141. Βλ. και παράθεμα αρ. 12 α.

272 Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η στάση αυτή υιοθετείται από τα πιο γνωστά έργα της βυζαντινής ιστορικής παραγωγής: Τ. Λουγγής, *Η ιδεολογία της Βυζαντινής Ιστοριογραφίας*, Αθήνα 1993, 77-88.

273 J. T. Hallenbeck, The Roman-Byzantine Reconciliation of 728: Genesis and Significances, *Byzantinische Zeitschrift* 74 (1981), 29-40.

ο Πάπας συνεχίζει να προσεταιρίζεται τους δεύτερους, όπως είχε κάνει στο παρελθόν, για να προστατεύσει την επικράτειά του, που φαίνεται ότι αρχίζει και παίρνει πλέον τα χαρακτηριστικά ενός κοσμικού κράτους. Το 739 οι Λογγοβάρδοι πολιορκούν μάλιστα τη Ρώμη και το 742 ο Πάπας Ζαχαρίας (741-752) αναγκάζεται να ζητήσει ειρήνη για το Δουκάτο της Ρώμης, ενώ τον επόμενο χρόνο ο Έξαρχος της Ραβέννας ζητά τη βοήθειά του για να αντιμετωπίσει τον βασιλιά τους Λουιτπράνδο (713-744). Ενώ οι πιέσεις για τη Ρώμη γίνονται ασφυκτικές, ο Πάπας Ζαχαρίας στέλνει επιστολές στον διεκδικητή του θρόνου του Βυζαντίου Αρτάβασδο, δείχνοντας την προτίμησή του άλλη μια φορά όχι στο νόμιμο διάδοχο, αλλά εικονομάχο Κωνσταντίνο Ε΄, αλλά στον ορθόδοξο ανταπαιτητή του.

Στην Κωνσταντινούπολη όμως, η δυναμική των στρατιωτικών επιτευγμάτων του Κωνσταντίνου Ε΄, ήταν τέτοια που η σύγκληση της Συνόδου της Ιέρειας το 754 έγινε χωρίς την παρουσία εκπροσώπων από τα Ανατολικά Πατριαρχεία και την Παπική Εκκλησία, γεγονός που στηλιτεύεται μάλιστα από τις εικονόφιλες βυζαντινές πηγές[274]. Η περιστολή όμως αυτής της εικονομαχικής πολιτικής, που ήταν αδύνατη στην Κωνσταντινούπολη και τη Μικρά Ασία, δεν ήταν τόσο δύσκολη στις περιοχές που ο στρατός του Αυτοκράτορα δεν είχε δύναμη. Αυτό δείχνουν οι αναφορές για την αναζήτηση καταφυγίου από τους εικονολάτρες στη Σικελία και την Ιταλία[275]. Ενώ η πολιτική αντιπαράθεση στην Ανατολή σήμαινε ήττα για τους εικονοφίλους, οι Λογγοβάρδοι με τον διάδοχο του Λουιτπράνδου, Αϊστούλφο (749-756), ήταν πια πολύ κοντά στην κατάκτηση του τελευταίου προπύργιου του Βυζαντίου, τη Ραβέννα. Ο Πάπας Στέφανος (752-756) ζήτησε τη βοήθεια του Κωνσταντίνου Ε΄ (741-775) αλλά ο αυτοκρατορικός απεσταλμένος στην Ιταλία Ιωάννης σιλεντιάριος δεν κατόρθωσε να επιτύχει κάτι θετικό στις συνεννοήσεις με τους Λογγοβάρδους[276]. Η επιστροφή του Ιωάννη με εκπροσώπους του Πάπα στην Κωνσταντινούπολη για να ξαναζητήσει βοήθεια δείχνει το αδιέξοδο της βυζαντινής εξουσίας της Ιταλίας να διαχειριστεί τους νέους συσχετισμούς στην Ιταλία[277]. Ενώ οι σχέσεις Ρώμης-Κωνσταντινούπολης βρίσκονται σε πολιτικό επίπεδο σε καμπή, οι Πάπες -παρά το ενδιαφέρον τους για τη μελέτη ελληνικών θεολογικών ή λειτουργικών κειμένων, ακόμη τον 8ο αιώνα[278]- έχουν αποκτήσει νέες σταθερές συμμαχίες, οι οποίες θα ενισχύουν την σχεδόν ανεξάρτητη θέση τους στη Ρώμη.

274 Θεοφάνης, 427,29-428,12.

275 Marie-France Auzépy, (introduction, édition et traduction), *La vie d'Étienne le Jeune par Étienne le Diacre*, Aldershot, Hampshire, 1996, 125-126.

276 Λουγγής, *Ἰταλία*, 147-149. Βλ. και παράθεμα αρ. 12β.

277 Βίος Στεφάνου, *LP*, I, 442.

278 P. Lemerle, *Ὁ πρῶτος βυζαντινὸς Οὐμανισμός*, β΄ έκδοση, Αθήνα 1985, μτφρ. Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου [= *Le premier humanisme byzantin. Notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au Xe siècle*, Παρίσι 1971], 21-26.

Ο Πάπας τότε αποκρυσταλλώνει την πεποίθηση ότι η διεκδίκηση με προσωπική διαπραγμάτευση έχει καλύτερα αποτελέσματα και προσφεύγει στην Παβία, πρωτεύουσα του Λογγοβαρδικού Βασιλείου, από όπου δεν καταφέρνει να κερδίσει την ποθούμενη εκχώρηση εδαφών και ελευθερίας κινήσεων από τον Αϊστούλφο (749-756). Η στροφή του προς τους Φράγγους, που μόλις τότε είχαν αποκτήσει βασιλιά τους τον Πεπίνο τον Βραχύ (741-768), τον ιδρυτή της νέας δυναστείας των Καρολιδών, είχε όμως θετικό αποτέλεσμα. Στο Ponthion της Γαλατίας ο Πάπας Στέφανος Β΄ (752-757) στέφει τον Πεπίνο και τον Κάρολο πατρικίους των Ρωμαίων και εκείνοι του υπόσχονται την ανάκτηση του Εξαρχάτου της Ραβέννας[279]. Έτσι με τις παπικές ευλογίες, ο στρατός των Φράγγων κατεβαίνει στην Ιταλία και αποσπά το Εξαρχάτο από τους Λογγοβάρδους και το προσφέρει στον Πάπα (756). Όταν οι εκπρόσωποι του Βυζαντίου, Γεώργιος πρωτασηκρήτις και Ιωάννης σιλεντιάριος, τον αναζήτησαν σε νέα πρεσβεία τον Πεπίνο στη Μασσαλία, ενώ ο ίδιος βρισκόταν στην Παβία, για να του θυμίσουν ότι πρόκειται για βυζαντινά εδάφη, εκείνος απάντησε ότι δεν μπορεί να αφαιρέσει από την Εκκλησία κτήσεις που της ανήκουν. Το μέτρο που πήρε τότε ο Αυτοκράτορας ήταν η κατάσχεση των παπικών κτημάτων της Νεάπολης, της Γαέτας και της Σικελίας. Οι διαδοχικές βυζαντινές πρεσβείες που απευθύνθηκαν στον Πεπίνο (756, 775) δεν απέδωσαν. Η προσφυγή στην Κωνσταντινούπολη του βασιλιά των Λογγοβάρδων Didier ή Θεοδότου (Adelchis) που απέκτησε στην Κωνσταντινούπολη τον τίτλο του πατρικίου[280], δείχνει ότι το Βυζάντιο εξακολουθούσε να είναι σημείο αναφοράς για τη Δύση και μάλιστα ως προς την κατοχύρωση της δυναστικής νομιμότητας. Μια ναυτική εκστρατεία το 780, με 300 πλοία στη Σικελία -που δεν μνημονεύεται σε βυζαντινές πηγές- δεν δείχνει επίσης να έδωσε μόνιμη λύση στο ζήτημα του ελέγχου των βυζαντινών εδαφών της Ιταλίας[281].

Η ελευθερία κινήσεων του Πάπα επί των εδαφών της Ιταλίας, εξαιτίας των ισορροπιών που του εξασφαλίζουν οι σχέσεις με τους Φράγγους -που έτσι κατοχυρώνονται δυναστικά- και οι πιέσεις που αυτό σημαίνει για τους Λογγοβάρδους, που η δύναμή τους τείνει να απορροφηθεί από την κοινωνία των Δουκάτων τους, σημαίνει απεμπόληση κάθε σεβασμού προς τον Αυτοκράτορα. Η εικονομαχική πολιτική, που θα συνεχιστεί επί Κωνσταντίνου Ε΄ και θα προστατεύει οικονομικά και διοικητικά την κεντρική εξουσία από τις αυξανόμενες απαιτήσεις των εκκλησιαστικών και κοσμικών αρχόντων, θα χρησιμοποιείται από τον Πάπα ως πρόσχημα για την απόρριψη οποιασδήποτε επικοινωνίας με το Βυζάντιο. Στο

279 Θεοφάνης, 402,21-403,23 με αυτή τη στέψη (στον Άγιο Διονύσιο στις 28.7.754) συνδέεται από τον θαυμαστή του πάπα Στέφανου, Θεοφάνη, η μάχη στο Poitiers (732), εκφράζοντας συμπάθεια προς τον Πάπα και τη Δύση βλ. C. Mango and R. Scott with the assistance of G. Greatrex, *The Chronicle of Theophanes Confessor AD 284-813*, Translated with Introduction and Commentary, Οξφόρδη 1997, 558. Βλ. και παράθεμα αρ. 13.

280 Fr. Winkelmann, R.-J. Lilie, Claudia Ludwig, T. Pratsch, Ilse Rochow, κ. ά., *Prosopographie der mittel-byzantinischen Zeit*, Βερολίνο-Ν. Υόρκη1999-2002, τόμ. 4, #7943.

281 Καραγιαννόπουλος, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους*, τόμ. Β΄, 151.

βόρειο τμήμα της Ιταλίας δυο είναι πια οι κυρίαρχοι: ο Πάπας που κατέχει μια απέραντη κτηματική περιουσία, χωρίς την εποπτεία άλλης αρχής πολιτικής ή εκκλησιαστικής, και ο Καρλομάγνος, που πρόσθεσε στον τίτλο του την εξουσία του επί των Λογγοβάρδων με τη διατύπωση rex Francorum et Langobardorum et patricius Romanorum.

Οι Φράγγοι πάντως παρά την ευχέρεια που είχαν να κατεβαίνουν ώς τη Ρώμη, δεν εκστρατεύουν νοτιότερα στα Δουκάτα της Νεάπολης και του Μπενεβέντο -που έχουν σχετική πολιτική ανεξαρτησία-, ενώ λίγο πιο Νότια αρχίζουν τα εδάφη του θέματος Σικελίας με τις επισκοπές που υπάγονται στο Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης από το 732. Στην Ιταλία πάντως εκστρατεύουν πλέον, πολύ συχνότερα οι Φράγγοι ενισχύοντας τις παπικές διεκδικήσεις έναντι του Βυζαντίου. Έτσι, ο Καρλομάγνος μετά από μια ακόμη στρατιωτική επιχείρηση κατέλυσε το βασίλειο των Λογγοβάρδων το 774 και το εκχώρησε στον Πάπα, βάζοντας τη σφραγίδα του σε μια παπική διεκδίκηση, που είχε αρχίσει πολύ νωρίτερα. Παρά την μάλλον μελετημένη διστακτικότητα των Φράγγων, ο Πάπας Αδριανός Α΄ (772-795) δεν ανέχεται την εξουσία των Βυζαντινών ούτε στα εδάφη Νότια της Ρώμης, ιδιαίτερα εκείνα τα πατρμόνια που του είχε αφαιρέσει ο Κωνσταντίνος Ε΄ και ζητά τη βοήθεια των Φράγγων για να αντιμετωπισθούν οι nefandissimi βυζαντινοί αξιωματούχοι στη Σικελία και οι ηγεμόνες του Μπενεβέντο[282]. Την απόλυτη ανεξαρτητοποίησή του αυτή την εποχή, εκφράζει και η απάλειψη της αναφοράς του έτους βασιλείας του βυζαντινού Αυτοκράτορα από τα παπικά έγγραφα. Οι καλές σχέσεις του Πάπα με τους Φράγγους επιβεβαιώνονται άλλη μια φορά, όταν το 781 ο γιος του Καρόλου, Πεπίνος, βαφτίζεται στη Ρώμη και, σύμφωνα με το Χρονικό των Φράγγων, αναγνωρίζεται ως rex in Italiae[283]. Ακριβώς την εποχή αυτή, μια βυζαντινή πρεσβεία στη Ρώμη ζητά συμμαχία με τον Κάρολο και προτείνει την επισφράγισή της με συνοικέσιο ανάμεσα την κόρη του Ροτρούδη/ Ερυθρώ και τον διάδοχο του θρόνου της Κωνσταντινούπολης, Κωνσταντίνο Στ΄[284].

Επιγραμματικά θα μπορούσε να ειπωθεί ότι το στοιχείο που προκύπτει μετά τα μέσα του 8ου αιώνα, οπότε αποσχίζεται η Δύση από το Βυζάντιο, είναι ότι στο εξής, η Βυζαντινή Αυτοκρατορία απευθύνεται στους κοσμικούς ηγέτες της, αλλά και στον Πάπα, σαν να πρόκειται για ξένες από την εξουσία της αρχές. Σε αυτή τη δεδομένη κατάσταση είναι προφανές ότι και το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης αντιδρά με τον ίδιο τρόπο. Η Δύση γίνεται σαφώς "εξωτερικό", με την έννοια ότι οι ηγέτες της αντιμετωπίζονται ως ανεξάρτητοι άρχοντες.

282 *Epistolae Merovingici et Karolini Aevi Monumenta Germaniae Historica, Epistolarum tomus III*, μέρος 1, αρ. 64, 591-2 και 65, 592-3 βλ. και τα σχόλια της Herrin, *The formation of Christendom*, 412-414.

283 Judith Herrin, Constantinople, Rome and the Franks in the seventh and eighth centuries, *Byzantine Diplomacy, Papers from Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies Cambridge, March 1990*, έκδ. J. Shepard-S. Franklin, Aldershot ²1995, 91-107. Βλ. και παράθεμα αρ. 12γ.

284 Ruth Macrides, Dynastic marriages and political kingship, *Byzantine Diplomacy*, 263-268.

ΠΑΡΑΘΕΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

1

Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου Ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας Ἀπολογητικὸς κατὰ Ἀρειανῶν, J. P. Migne, *Patrologia Graeca* 25, στήλ. 308A-B.

Ἰούλιος Δανίῳ καὶ Φλακίλλῳ, Ναρκίσσῳ, Εὐσεβίῳ, Μάρι, Μακεδονίῳ Θεοδώρῳ καὶ τοῖς σὺν αὐτοῖς τοῖς ἀπὸ Ἀντιοχείας γράψασιν ἡμῖν, ἀγαπητοῖς ἀδελφοῖς, ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

Διὰ τί δὲ περὶ τῆς Ἀλεξανδρέων Ἐκκλησίας μάλιστα οὐκ ἐγράφετο ἡμῖν; Ἢ ἀγνοεῖτε, ὅτι τοῦτο ἔθος ἦν, πρότερον γράφεσθαι ἡμῖν καὶ οὕτως ἔνθεν ὁρίζεσθαι τὰ δίκαια; Εἰ μὲν οὖν τι τοιοῦτον ἦν ὑποπτευθὲν εἰς τὸν ἐπίσκοπον τὸν ἐκεῖ, ἔδει πρὸς τὴν ἐνταῦθα Ἐκκλησίαν γραφῆναι· νῦν δὲ οἱ ἡμᾶς μὴ πληροφορήσαντες, πράξαντες δὲ αὐτοὶ ὡς ἠθέλησαν, λοιπὸν καὶ ἡμᾶς οὐ καταγνόντας βούλονται συμψήφους εἶναι. Οὐχ οὕτως αἱ Παύλου διατάξεις, οὐχ οὕτως οἱ πατέρες παραδεδώκασιν· ἄλλος τύπος ἐστὶν οὗτος, καὶ καινὸν τὸ ἐπιτήδευμα. Παρακαλῶ μετὰ προθυμίας ἐνέγκατε ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντός ἐστιν ἃ γράφω· ἃ γὰρ παρειλήφαμεν παρὰ τοῦ μακαρίου Πέτρου τοῦ ἀποστόλου, ταῦτα καὶ ὑμῖν δηλῶ· καὶ οὐκ ἂν ἔγραψα, φανερὰ ἡγούμενος εἶναι ταῦτα παρὰ πᾶσιν, εἰ μὴ τὰ γενόμενα ἡμᾶς ἐτάραξεν. (...)

2

Jordanes, Getica, 42,219-224=Priscus, έκδ. R.C. Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire, Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus*, Liverpool 1983, τόμ II, 310-312.

Cumque ad Romam animus fuisset eius (δηλ. του Αττίλα) *adtentus accedere, sui eum, ut Priscus istoricus refert, rémoverunt, non urbi, cui inimici erant, consulentes, sed Alarici quondam Vesegotharum regis obicientes exemplo, veriti regis sui fortunam, quia ille post fractam Romam non diu supervixerit, sed protinus rebus humanis excessit. Igitur dum eius animus ancipiti negotio inter ire et non ire fluctuaret secumque deliberans tardaret,*

placida ei legatio a Roma advenit. Nam Leo papa per se ad eum accedens in agro Venetum Ambuleio, ubi Mincius amnis commeantium frequentatione transitur. Qui (Attila) *mox deposuit exercitatu furore et rediens, quo venerat, iter ultra Danubium promissa pace discessit (...).*

3

Εὐαγρίου Σχολαστικοῦ, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Evagrius, *The Ecclesiastical History*, ἐκδ. J. Bidez - L. Parmentier, Λονδίνο 1898, αν. Ἀμστερνταμ 1964, III, 15,114,8-17.

Ὁ δέ γε Ἰωάννης οὗ πρότερον ἐμνήσθημεν, τὴν Ἀλεξάνδρου πεφευγὼς τὴν ἀρχαιοτέραν καταλαμβάνει Ῥώμην, καὶ διετάραττε φάσκων ὑπὲρ τῶν Λέοντος δογμάτων καὶ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου τοῦ οἰκείου ἐκπεπτωκέναι θρόνου, ἕτερον δὲ ἀντεισελθεῖν ἀντίπαλον τούτοις καθεστῶτα. Πρὸς τοῦτο ταραχθέντος Σιμπλικίου τοῦ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης ἐπισκόπου καὶ πρὸς βασιλέα Ζήνωνα γράψαντος, ἀντιγράφει ὁ Ζήνων ἐπιορκίᾳ τῷ Ἰωάννῃ ἐγκαλῶν, καὶ ὡς τούτου χάριν τῆς ἐπισκοπῆς οὐ δι' ἕτερον ἀπηλάθη.

4

Θεοδώρου Ἀναγνώστου Κωνσταντινουπόλεως, Ἐκλογαὶ ἀπὸ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας, *Theodoros Anagnostes Kirchengeschichte*, ἐκδ. G. Chr. Hansen, Βερολίνο 1995, Γ΄, § 431, σ. 119, 10-19.

Οἱ τῆς βασιλίδος καὶ τῆς ἕω δεήσεις ἔπεμψαν Φίλικι {καὶ} τῷ μετὰ Σιμπλίκιον ἐπισκόπῳ Ῥώμης, διδάσκοντες τὰ γενόμενα καὶ ὅτι Ἀκάκιός ἐστιν ὁ ταῦτα μάλιστα δρῶν. Ἐν τοσούτῳ δὲ καὶ Ἰωάννης ὁ Ταβεννησιώτης τὴν Ῥώμην κατέλαβεν καὶ πάντα ἀπήγγειλε. Φίλιξ δὲ συνέδριον ποιήσας ἐν τῷ ἀποστολικῷ τοῦ κορυφαίου ναῷ, δύο ἐπισκόπους καὶ ἔκδικον ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, γράψας Ἀλεξανδρεῦσι καὶ τοῖς τῆς ἕω ὀρθῶν δογμάτων ἀντέχεσθαι· βασιλεῖ δὲ καὶ Ἀκακίῳ ἔγραψεν ἐκβαλεῖν τὸν Μογγὸν ὡς αἱρετικόν ἔγραψε δὲ καὶ τὰ ἐν Ἀφρικῇ γενόμενα φοβερὰ παρὰ τῶν Ἀρειανῶν κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ διορθώσασθαι. ἐντεταγμέναι δέ εἰσι καὶ ἡ πρὸς Ζήνωνα καὶ πρὸς Ἀκάκιον ἐπιστολαί.

Προμαθόντες ὁ βασιλεὺς καὶ Ἀκάκιος τῶν ἀπὸ Ῥώμης σταλέντων τὴν ἄφιξιν, ἐν Ἀβύδῳ τούτους κρατηθῆναι παρασκευάσαντες, ὅσους εἶχον χάρτας ἀφείλοντο καὶ οὕτως εἰς Κωνσταντινούπολιν ἤγαγον.

Οἱ πεμφθέντες ἀπὸ τῆς Ῥώμης, Ζήνωνος μὲν αὐτοῖς μεθ' ὑποκρίσεως ἀπειλήσαντος, Ἀκακίου δὲ χρήμασι πείσαντος, παρὰ τὰ ἐνταλθέντα αὐτοῖς ἐκοινώνησαν Ἀκακίῳ καίπερ τῶν τῆς πίστεως ζηλωτῶν τρεῖς διαμαρτυρίας δεδωκότων αὐτοῖς ὧν τὴν μίαν ἀγκίστρῳ περιθέντες καὶ σχοίνῳ ἑνὸς αὐτῶν δημοσίᾳ ἐξήρτησαν, τὴν δὲ δευτέραν βίβλῳ ἐνέβαλον, τὴν δὲ τρίτην κοφίνῳ λαχάνων ἐνέθηκαν.

5α

Βίος Γελασίου, (492-496), *Le Liber Pontificalis: Texte, introduction et commentaire*, έκδ. L. Duchesne, *Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome*, τόμ. Α΄, Παρίσι ^{2}1955, 255.

...Huius temporibus iterum venit relatio de Grecias eo quod multa mala et homicidia fierent a Petro et Acacio Constantinopolim. Eodem tempore fugiens Iohannes Alexandrinus episcopus catholicus et venit Romam ad sedem apostolicam; quem beatus Gelasius suscepit cum gloria, cui etiam et sedem secundam praebuit. Ipsis temporibus fecit synodum et misit per tractum Orientis et iterum misit et damnavit in perpetuum Acacium et Petrum, si non penitens sub satisfactionem libelli postularet paenitentiam.

5β

Βίος Ορμίσδου (514-523), *Liber Pontificalis*, τόμ. Α΄, 269.

Eodem tempore ex constitutum synodi misit in Graecias humanitatem ostendes sedis apostolicae, quia Greci obligati erant sub vinculo anathematis propter Petrum Alexandrinum et Acacium Constantinopolitanum episcopum. Sub Iohanne episcopo Constantinopolitano, cum consilio regis Theodorici, direxit Ennodium, episcopum Ticinensem, et Fortunatum, episcopum Catinensem, et Venantium, presbiterum urbis Romae, et Vitalem diaconum sedis apostolicae, et Hilarum, notarium sedis suprascriptae. Euntes ad Anastasium Augustum nihil egerunt. Idem secundo misit Ennodium ipsum et Peregrinum, episcopum Mesenense, portantes epistulas confortatorias fidei et contestationes secretas numero XVIIII et textum libelli. In quo libello noluit sentire Anastasius Augustus, quia et ipse in herese eutychiana communis erat. Volens itaque eos legatos per remunerationem corrumpere; legati vero sedis apostolicae, contempto Anastasio Augusto, nullatenus consenserunt accipere pecunias, nisi satisfactionem sedis apostolicae operaretur.

5γ

Βίος Ιωάννη (523-526), *Liber Pontificalis*, τόμ. Α΄, 275.

...Qui veteres Grecorum hoc testificabantur dicentes a tempore Constantini Augusti a beato Silvestro episcopo sedis apostolicae, Justini Augusti temporibus meruisse parte Greciarum beati Petri apostoli vicarium suscepisse cum gloria. Tunc Justinus Augustus, dans honorem Deo, humiliavit se pronus et adoravit beatissimum Johannem papam. Eodem tempore beatus Iohannes papa cum senatores suprascriptos cum grandem fletum rogaverunt Iustinum Augustum ut legatio acceptabilis esset in conspectu eius.

5δ

Βίος Αγαπητού (535-536), *Liber Pontificalis*, τόμ. Α΄, 287-288.

Ingressus Constantinopolim et susceptus est Agapitus episcopus cum gloria. Et primum coepit habere altercationem cum piissimo principe imperatore, domnum Justinianum Augustum, de religione. Cui beatissimus Agapitus episcopus constantissime fidei apostolicae responsum reddidit de domino Iesu Christo Deum et hominem, hoc est duas naturas in uno Christo. Et dum intentio verteretur, ita Dominus adfuit ut episcopum Constantinopolitanum, nomine Anthemum, inveniret hereticum. Et cum intentio verteretur cum Augusto et Agapito papa, hoc dixit ei imperator Iustinianus: «Aut consentis nobis aut exilio te deportari faciam». Tunc beatissimus Agapitus papa respondit cum gaudio, dicens ad imperatorem: «Ego quidem peccator ad Justinianum imperatorem christianissimum venire desideravi; nunc autem Diocletianum inveni; quod tamen minas tuas non pertimesco.» Et dixit ei iterum Agapitus venerabilis papa: «Tamen ut scias te idoneum non esse religioni christianae, episcopus tuus confiteatur duas naturas in Christo.» Tunc ex praecepto Augusti adcersito episcopo Constantinopolitano, nomine Anthemo, et discussione patefacta, numquam voluit confiteri in doctrinam catholicae responsionis ad interrogationem beati papae Agapiti, duas naturas in uno domino Jesu Christo. Quem convicit sanctus papa Agapitus; glorificatus est ab omnibus christianis. Tunc piissimus Augustus Justinianus gaudio repletus, humiliavit se sedi apostolicae et adoravit beatissimum Agapitum papam. Eodem tempore eregit Anthemum a communione et expulit in exilio. Tunc piissimus Augustus Justinianus rogans beatissimum papam

Agapitum ut in locum Anthemi episcopum catholicum consecraret, nomine Menam. Qui vero Agapitus papa omnia optenuit ex qua causa directus fuerat.

6

Θεοφάνους *Χρονογραφία*: *Theophanis Chronographia*, έκδ. C. de Boor, τόμ. Α΄, Λιψία 1883 (Teubner), 225,12-29.

Τούτῳ τῷ ἔτει παρελήφθη ἡ Ῥώμη ὑπὸ τῶν Γότθων. Καὶ ὁ πάπας Βιγίλιος παρεγένετο ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ δεχθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως μετὰ μεγάλης τιμῆς ὑπισχνεῖτο ποιεῖν ἕνωσιν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ ἀναθεματίζειν τὰ τρία κεφάλαια, τοσοῦτον τιμηθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ὡς ἐπαρθέντα ἀκοινωνησίαν τεσσάρων μηνῶν δοῦναι Μηνᾷ, τῷ Κωνσταντινουπόλεως ἐπισκόπῳ, εἰς ἐπιτίμιον. Καὶ Μηνᾶς δὲ αὐτῷ τὸ αὐτὸ ἐπιτίμιον δέδωκεν. ἀγανακτήσας δὲ ὁ βασιλεὺς κατὰ Βιγιλίου διὰ τὸ ἐπιτίμιον καὶ διὰ τὸ ὑπερτίθεσθαι πληρῶσαι τὰ δόξαντα περὶ τῆς ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ἀπέστειλε συλλαβεῖν αὐτόν. ὁ δὲ φοβηθεὶς τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως τῷ θυσιαστηρίῳ Σεργίου τοῦ μάρτυρος μονῆς τῶν Ὁρμίσδου προσέφυγεν. κἀκεῖθεν ἑλκόμενος κατέσχε τοὺς βαστάζοντας τὸ θυσιαστήριον κίονας καὶ τούτους κατέστρεψεν, βαρὺς ὢν καὶ μέγας τῷ σώματι. ὁ δὲ βασιλεὺς μεταμεληθεὶς ἐδέξατο τὸν πάπαν Βιγίλιον. Καὶ παρακληθεὶς Βιγίλιος ὑπὸ Θεοδώρας τῆς αὐγούστης ἐδέξατο Μηνᾶν, τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, τῇ κθ΄ τοῦ Ἰουνίου μηνὸς τῶν ἁγίων ἀποστόλων.

7α

Βίος Βιγιλίου (537-555), *Liber Pontificalis*, τόμ. Α΄, 299.

Tunc adunatus clerus rogaverunt Narsem ut una cum eius suggestionem rogarent principem ut si adhuc viveret Vigilius papa aut presbiteri seu diaconi vel clerus qui cum eodem Vigilio fuerant in exilio deportati, reverterentur. Suscepta relatione Narsetis vel cuncto clero Romano laetus effectus est imperator et omnis synclitos eius eo quod requiem donasset Deus Romanis. Mox misit iussiones suas per diversa loca ubi fuerant in exilio deportati in Gypso et Proconiso, et adduxit eos ante se imperator dicens: « Vultis recipere Vigilium ut fuit papa vester? Gratias ago. Minus ne, hic habetis archidiaconum vestrum Pelagium et manus mea erit vobiscum.» Responderunt omnes : «Imperet Deus pietati tuae. Restitue nobis modo Vigilium et quando eum voluerit Deus transire de hoc saeculo, tunc cum vestri praeceptione donatur nobis Pelagius archidiaconus noster.» Tunc dimisit omnes cum Vigilio.

7β

Βίος Σεβερίνου (640), *Liber Pontificalis*, τόμ. Α΄, 328.

Huius temporibus devastatus est episcopius Lateranensis a Mauricio cartulario et Isacio patricio et exarcho Italiae, dum adhuc electus esset domnus Severinus. Sed antequam veniret Isacius patricius, Mauricius, dolo ductus adversus ecclesiam Dei, consilio inito cum quibusdam perversis hominibus, incitaverunt exercitum Romanum, dicentes quia «quid prodest quod tantae pecuniae congregatae sunt in episcopio Lateranense ab Honorio papa, et milex iste nihil exinde subventum habent? Dum quando et rogas vestras quas domnus imperator vobis per vices mandavit, ibi sunt a suprascripto viro reconditas.»

7γ

Βίος Μαρτίνου (649-653), *Liber Pontificalis*, τόμ. Α΄, 337.

Ipsis diebus direxit imperator in Italiam Olimpium cubicularium et exarchum ad regendam omnem Italiam, praecipiens ei, dicens: «Oportet gloria tua ut sicut nobis suggessit Paulus Patriarcha huius a Deo conservandae urbis peragere, et si quidem inveneritis provincia ipsa consentientem in typo a nobis exposito, tenere omnes qui ibi sunt episcopi et hieraticos possessorum atque habitatorum et peregros et in eodem subscribant. Si autem, quomodo nobis suggessit Platon gloriosus patricius, Eupraxius gloriosus, potueritis suadere exercitu ibidem consistenti, iubemus tenere Martinum qui hic erat apocrisarius in regia urbe, et postmodum per omnes ecclesias relegere eum qui factus est a nobis orthodoxus typus et omnes episcopi Italiae in ipso subscribant. Si autem inveneritis contrarium in tali causa exercitum, tacitum habetote donec optinueritis provinciam et potueritis vobis exercitum adgregare, tam Romane civitatis atque Ravennate, ut ea quae vobis praecepta sunt quantocius explere valeatis.»

8

***Ἐξήγησις τῆς κινήσεως γενομένης μεταξὺ τοῦ κυροῦ ἀββᾶ Μαξίμου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ καὶ τῶν ἀρχόντων ἐπὶ σεκρέτου*, J. -P. Migne, *Patrologia Graeca* 90, στήλ. 128 A-C.**

Καὶ εἰσάγουσι τὸν γέροντα, καὶ λέγει πρὸς αὐτὸν κῦρις Τρώϊλος εἰπὲ ἀββᾶ,

βλέπε, εἰπὲ τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἐλεεῖ σε ὁ δεσπότης· ἐπεὶ ἐὰν διὰ τῆς νομίμου διηγήσεως ἔλθωμεν, καὶ εὕρῃ κἂν ἓν τῶν κατηγορηθέντων σου ἀληθές, ὁ νόμος φονεύει σε. (...) Καὶ λέγει αὐτῷ· οὐκ ἀνεθεμάτισας τὸν τύπον; Ἀπεκρίθη πολλάκις εἶπον ὅτι ἀνεθεμάτισα. Λέγει αὐτῷ· τὸν τύπον ἀνεθεμάτισας; τὸν βασιλέα ἀνεθεμάτισας. Ἀπεκρίθη ὁ τοῦ Θεοῦ δοῦλος· Ἐγὼ βασιλέα οὐκ ἀνεθεμάτισα, ἀλλὰ χάρτην ἀλλότριον τῆς ὀρθοδόξου καὶ ἐκκλησιαστικῆς πίστεως. Καὶ λέγει αὐτῷ· ποῦ ἀνεθεματίσθη; Ὑπὸ τῆς συνόδου Ῥώμης, ἀπεκρίθη, εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Σωτῆρος, καὶ εἰς τὴν Θεοτόκον. Τότε λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ ἔπαρχος· κοινωνεῖς τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν ὧδε, ἢ οὐ κοινωνεῖς; Ἀπεκρίθη καὶ εἶπεν· οὐ κοινωνῶ. Λέγει αὐτῷ· διὰ τί; Ἀπεκρίθη· ὅτι ἔξω ἔβαλε τὰς συνόδους. Καὶ εἶπεν· ἐὰν ἔξω ἔβαλε τὰς συνόδους πῶς εἰς τὰ δίπτυχα ἀναφέρονται; Καὶ λέγει· καὶ τίς ὄνησις ὀνομάτων, τῶν δογμάτων ἐκβεβλημένων; Καὶ δύνασαι, ἔφη, τοῦτο δεῖξαι; Καὶ εἶπεν· ἐὰν λάβω ἄδειαν, καὶ κελεύετε, δειχθῆναι ἔχω τοῦτο πάνυ εὐχερῶς. Καὶ σιωπησάντων αὐτῶν, λέγει αὐτῷ ὁ σακελλάριος· διατὶ ἀγαπᾶς τοὺς Ῥωμαίους καὶ τοὺς Γραικοὺς μισεῖς. Ἀποκριθεὶς ὁ τοῦ Θεοῦ δοῦλος εἶπε· παραγγελίαν ἔχομεν τοῦ μὴ μισῆσαί τινα. Ἀγαπῶ τοὺς Ῥωμαίους, ὡς ὁμοπίστους· τοὺς δὲ Γραικοὺς, ὡς ὁμογλώσσους (...).

9

***Acta conciliorum oecumenicorum, Series secunda, volumen secundum, Concilium Universale Constantinopolitanum tertium,* Pars prima, έκδ. R. Riedinger, Βερολίνο 1990, 132-134.**

Συνοδικὴ ἀναφορὰ τοῖς εὐσεβεστάτοις δεσπόταις καὶ γαληνοτάτοις νικηταῖς καὶ τροπαιούχοις ποθητοῖς τέκνοις τοῦ Θεοῦ καὶ δεσπότου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Κωνσταντίνῳ μεγάλῳ βασιλεῖ Ἡρακλείῳ καὶ Τιβερίῳ Αὐγούστοις

Ἀγάθων ἐπίσκοπος δοῦλος τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ σὺν πάσαις ταῖς Συνόδοις ταῖς ἀνηκούσαις τῇ Συνόδῳ τοῦ Ἀποστολικοῦ Θρόνου

(...) Πρὸς τούτοις ἀπολογητέον ἐστὶν ἡμῖν τοῖς ἐλαχίστοις οἰκέταις πρὸς τὴν εὐμένειαν τῶν γαληνοτάτων ἡμῶν δεσποτῶν χάριν τῆς βραδύτητος τῶν σταλέντων ἐκ τῆς ἡμετέρας συνόδου προσώπων, οὓς σταλῆναι διὰ τῆς σεβασμίας αὐτῆς σάκρας ἡ ὑμετέρα κορυφὴ παρεκελεύσατο, πρῶτον μὲν οὖν, ὅτι ἀναρίθμητον πλῆθος τῶν ἡμετέρων μέχρι τῶν κλιμάτων τοῦ ὠκεανοῦ ἐπεκτείνεται, ἧστινος ὁδοῦ τὸ μῆκος ἐν πολλῇ καιροῦ παραδρομῇ διατείνει. Εἶτα ἐλπίζομεν ἀπὸ Βρετανίας Θεόδωρον τὸν σύνδουλον ἡμῶν καὶ συνεπίσκοπον τῆς μεγάλης νήσου Βρετανίας ἀρχιεπίσκοπον καὶ φιλόσοφον μετὰ ἄλλων ἐκεῖσε <μέχρι τοῦ παρόντος> διαγόντων καὶ ἐκεῖθεν τῇ ἡμετέρᾳ ἑνωθῆναι μετριότητι καὶ

διαφόρους ταύτης τῆς συνόδου ἐπισκόπους ἐν διαφόροις κλίμασι τυγχάνοντας, ἵνα ἐξ ὅλης τῆς κοινότητος τῆς δουλικῆς ἡμῶν συνόδου ἡ ἡμετέρα ἀναφορὰ γενήσεται, μήπως ἐὰν μονομερῶς τὸ πραττόμενον γνωσθήσεται, τὸ μέρος λάθῃ, καὶ μάλιστα ἐπειδὴ ἐν μέσῳ τῶν ἐθνῶν τῶν τε Λαγγιβάρδων καὶ Σκλάβων, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Φράγγων, Γάλλων καὶ Γότθων καὶ Βρετανῶν πλεῖστοι ἐκ τῶν συνδούλων ἡμῶν εἶναι γνωρίζονται, οἵτινες καὶ περὶ τούτου περιεργάζεσθαι οὐκ ἀφίστανται, ἵνα γνώσονται τί εἰς τὸ πρᾶγμα τῆς ἀποστολικῆς πίστεως πράττεται, οἵτινες, ὁπόσον ὠφελῆσαι δύνανται, ἐπὰν ἐν τῇ συμφωνίᾳ τῆς πίστεως μεθ' ἡμῶν κρατοῦνται καὶ ἡμῖν ὁμοφρονοῦσι, τοσοῦτον, ὅπερ ἀπέστω, ἐὰν σκανδάλου τί ποτε ἐν τῷ κεφαλαίῳ τῆς πίστεως ὑπομείνωσιν, εὑρίσκονται ἐχθροὶ καὶ ἐναντίοι (...).

10

Βίος Βενεδίκτου Β΄ (684-685), *Liber Pontificalis*, τόμ. Α΄, 363.

Hic suscepit divales jussiones clementissimi Constantini magni principis ad venerabilem clerum et populum atque felicissimum exercitum Romane civitatis, per quas concessit ut persona qui electus fuerit in sedem apostolicam e vestigio absque tarditate pontifex ordinetur. Hic una cum clero et exercitu suscepit mallones capillorum domni Iustiniani et Heraclii filiorum clementissimi principis, simul et jussionem per quam significat eosdem capillos direxisse.

11

***Acta conciliorum oecumenicorum, Series secunda, volumen secundum, Concilium Universale Constantinopolitanum tertium*, Pars secunda, έκδ. R. Riedinger, Βερολίνο 1992, 886-887.**
Exemplar divalis jussionis Justiniani augusti directa ad Johannem papam urbis Romae.

In nomine domini dei salvatoris nostri Jesu Christi imperator Caesar Flavius Justinianus fidelis in Jesu Christo pacificus pius perpetuus augustus Johanne viro sanctissimo ac beatissimo archiepiscopo antiquae almae urbis Romae atque universali papae.

Magnum studium primamque sollicitudinem nos habentes pro stabilitate immaculate Christianorum fidei - dehinc namque clementissimum nostrum deum adiutorem et susceptorem nostrae serenitatis esse confidimus adversus omnem inimicum Christo dilectae nostrae reipublicae - dum cognitum est nobis, quia synodalia gesta eorumque difinitio, quam et instituere noscitur sanctum sextum concilium, quod congregatum est in tempore

sanctae memoriae nostri patris in hanc a deo conservandem regiam urbem, apud quosdam nostros judices remanserunt, haec omnino non praevidimus alterum aliquem apud se detinere ea sine nostra piissima serenitate, eo quod nos copiosus in misericordia noster deus custodes constituit eiusdem inmaculate Christianorum fidei. Sed mox adduximus nostros patres sanctissimos ac beatissimos patriarchas cum vestrae beatitudinis apocrisario et sanctissimum senatum verum etiam deo amabiles metropolitas et episcopos, qui hic in regiam urbem commorantur, et deinceps militantes in scolas sacri palacii nec non et ex collegiis et popularibus et ab excubitoribus, insuper etiam quosdam de Christo dilectis exercitibus, qui inuenti sunt tam ab a deo conservando imperiali obsequio quamque ab orientali Tracisianoque, similiter et ab Armeniaco, etiam ab exercitu Italiae, deinde ex Cabarisianis et Septensianis seu de Sardinia atque de Africano exercitu, qui ad nostram pietatem ingressi sunt.

Et iussimus praefatas synodalium gestorum chartas in medio adduci et coram supradictis omnibus lectionem eorum fecisse omnesque diligenter audientes signare ipsas fecimus, quorum auditorum universitas in nostris manibus eas prebuit chartas, ut debeamus nos tenedo inviolatas conservare ipsas, ut non licentia fuerit in quolibet tempore his qui timorem dei nolunt habere aliquid corrumpere aut summutare ab his quae inserta sunt in prenominatis synodalibus gestis. Quas totas chartas bene definitas in temporibus sanctae memoriae nostri patris ex probabilibus sanctisque patribus, qui propriae linguae et manu fidem apud dominum nostrum Jesum Christum verumque deum existentem confirmasse dinoscuntur et confitentes eam docuissent. Nos speramus in clemmentissimum nostrum deum quia, usque dum noster spiritus statutus est ex deo esse in nobis, ipsas chartas inlibatas et incommutabiles semper conservemus.

Ad scientiam itaque et vestram paternam beatitudinem huiusmodi capituli motiones praevidimus et earum scientam notam fecisse beatitudini vestrae.

Et manus divina

DIVINITAS TE SERVET PER MULTOS ANNOS, SANCTISSIME AC BEATISSIME PATER

Datum. XIII KL Marc Constantinopoli imperante domno piissimoque perpetuo augusto Justiniano imperatore anno secundo et post consulatum eius anno secundo indictione quinta decima.

12α

Βίος Γρηγορίου Γ΄ (731-741), *Liber Pontificalis*, τόμ. Α΄, 415.

Fuit autem temporibus Leoni et Constantini imperatoribus, ea persecutione crassante quae per ipsos mota est ad depositionem et destructionem sacrarum imaginum domini nostri Jesu Christi et sanctae Dei genetricis, sanctorum apostolorum omniumquae sanctorum et confessorum. Pro quibus idem sanctissimus vir, ut ab hoc resipiscerent ac se removerent errore, commonitoria scripta vigore apostolicae sedis institutionis, quemammodum et sanctae memoriae decessor ipsius direxerat, misit per Georgium presbiterum. Quam humano ductus timore non eandem scripta imperatori porregit.

12β

Βίος Στεφάνου Β΄ (752-757), *Liber Pontificalis*, τόμ. Α΄, 444.

Itaque dum hisdem sanctissimus vir iamfatum pestiferum Langobardorum regem inmensis vicibus, innumerabilia tribuens munera, deprecaretur pro gregibus sibi a Deo commissis et perditis ovibus, scilicet pro universo exarchato Ravennae atque cunctae istius Italia provinciae populo, quos diabolica fraude ipse impius deceperat rex et possidebat; et dum ab eo nihil hac de re optineret, cernens praesertim et ab imperiale potentia nullum esse subveniendi auxilium; tunc quemadmodum praedecessores eius beate memoriae domni Gregorius et Gregorius atque domnus Zacharias beatissimi pontifices Carolo excellentissime memorie regi Francorum direxerunt, petentes sibi subveniri propter oppressiones ac invasiones quas et ipsi in hac Romanorum provincia a nefanda Langobardorum gente perpessi sunt, ita et modo et ipse venerabilis pater, divina gratia inspirante, clam per quendam peregrinum suas misit litteras Pippino, regi Francorum, nimio dolore huic provinciae inherenti conscriptas.

12γ

Βίος Αδριανού (772-795), *Liber Pontificalis*, τόμ. Α΄, 498.

At vero quarta feria, egressus praenominatus pontifex cum suis judicibus tam cleri quamque militiae in ecclesia beati Petri apostoli, pariterque cum eodem rege se loquendum

conjugens, constanter eum deprecatus est atque ammonuit et paterno affectu adhortare studuit ut promissionem illam, quam eius sanctae memoriae genitor Pippinus quondam rex et ipse praecellentissimus Carulus cum suo germano Carulomanno atque omnibus judicibus Francorum fecerant beato Petro et eius vicario sanctae memoriae domno Stephano iuniori papae, quando Franciam perrexit, pro concedendis diversis civitatibus ac territoriis istius Italiae provinciae et contradendis beato Petro eiusque omnibus vicariis in perpetuum possidendis, adimpleret in omnibus.

13

Θεοφάνους Χρονογραφία: *Theophanis Chronographia*, έκδ. C. de Boor, τόμ. Α΄, Λιψία 1883 *(Teubner)*, 402,21-403,23.

Τὰ περὶ τοῦ μακαρίου Στεφάνου, τοῦ πάπα Ῥώμης, ὅπως τε ἔφυγεν ἐν Φραγγικῇ καὶ ἐσώθη, λέξων ἔρχομαι.

Οὗτος ὁ ἀοίδιμος Στέφανος πολλὰ κακὰ ὑπέστη ὑπὸ Ἀστούλφου, τοῦ ῥηγὸς τῶν Λογγιβάρδων. προσφυγὼν δὲ τοῖς Φράγγοις ἐπὶ Πιπίνου προοίκου καὶ ἐξάρχου τῆς διοικήσεως τῶν ὅλων πραγμάτων καὶ τοῦ τῶν Φράγγων ἔθνους ἔθος γὰρ ἦν αὐτοῖς τὸν κύριον αὐτῶν, ἤτοι τὸν ῥῆγα, κατὰ γένος ἄρχειν καὶ μηδὲν πράττειν ἢ διοικεῖν, πλὴν ἀλόγως ἐσθίειν καὶ πίνειν, οἵκοι τε διατρίβειν καὶ κατὰ Μάϊον μῆνα πρώτῃ τοῦ μηνὸς προκαθέζεσθαι ἐπὶ παντὸς τοῦ ἔθνους καὶ προσκυνεῖν αὐτοὺς καὶ προσκυνεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν καὶ δωροφορεῖσθαι τὰ κατὰ συνήθειαν καὶ ἀντιδόναι αὐτοῖς καὶ οὕτως ἕως τοῦ ἄλλου Μαΐου καθ' ἑαυτὸν διάγειν. ἔχει δὲ τὸν λεγόμενον πρόοικον γνώμῃ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ ἔθνους διοικοῦντα πάντα τὰ πράγματα. ἐλέγοντο δὲ οἱ ἐκ τοῦ γένους ἐκείνου καταγόμενοι κριστάται, ὃ ἑρμηνεύεται τριχοραχάται· τρίχας γὰρ εἶχον κατὰ τῆς ῥάχης ἐκφυομένας, ὡς χοῖροι. ὁ γοῦν εἰρημένος Στέφανος τῇ ὠμότητι τοῦ Ἀστούλφου βιασθεὶς καὶ ἀβουλίᾳ, ἅμα δὲ καὶ ἐπιτραπεὶς παρ' αὐτοῦ ἀπελθεῖν εἰς Φραγγικὴν καὶ ποιῆσαι ὃ ἂν δύνηται, ἐλθὼν χειροτονεῖ τὸν Πίπινον ἄνδρα τὸ τηνικαῦτα λίαν εὐδόκιμον, προϊστάμενον ἅμα καὶ τῶν πραγμάτων ἀπὸ τοῦ ῥηγὸς καὶ προπολεμήσαντα τοὺς περαιωθέντας Ἄραβας ἀπὸ τῆς Ἀφρικῆς ἐπὶ τὴν Σπανίαν, τοὺς καὶ κρατήσαντας ἕως τοῦ νῦν τῆς αὐτῆς Σπανίας, δοκιμάσαντας δὲ καὶ κατὰ τῶν Φράγγων παρατάξασθαι. οἷς ἀντιταξάμενος σὺν τῷ πλήθει ὁ αὐτὸς Πίπινος κτείνει μὲν καὶ αὐτὸν τὸν ἔξαρχον τοῦ ἔθνους Ἀβδεραχμάν, συναναιρεῖ δὲ καὶ πλῆθος οὐκ εὐαρίθμητον παρὰ τὸν Ἠριδανὸν ποταμόν, καὶ θαυμάζεται καὶ φιλεῖται παρὰ τοῦ ἔθνους, οὐ μόνον διὰ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλα προτερήματα, καὶ

προηγεῖται τοῦ ἔθνους πρῶτος οὐ κατὰ γένος, λύσαντος αὐτὸν τῆς ἐπιορκίας τῆς πρὸς τὸν ρῆγα τοῦ αὐτοῦ Στεφάνου, καὶ ἀποκείραντος τὸν πρὸ αὐτοῦ ρῆγα καὶ ἐν μοναστηρίῳ μετὰ τιμῆς καὶ ἀναπαύσεως περιορίσαντος. οὗτος ὁ Πίπινος δύο υἱοὺς ἔσχεν, Κάρουλον καὶ Καρουλόμαγνον, τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ ΕΝΑΝΤΙ ΤΟΥ ΠΑΠΑ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ (800-1054):

ΕΞΙΣΟΡΡΟΠΗΤΙΚΕΣ ΚΙΝΗΣΕΙΣ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΑΔΙΑΦΟΡΙΑΣ, ΕΛΞΗΣ ΚΑΙ ΑΠΩΘΗΣΗΣ

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΒΛΥΣΙΔΟΥ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ ΕΝΑΝΤΙ ΤΟΥ ΠΑΠΑ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ (800-1054)

Το Βυζάντιο έβγαινε από τους λεγόμενους «σκοτεινούς αιώνες» στρατιωτικά μεν ισχυρό, αλλά ιδεολογικά αποκομμένο από την κοιτίδα της ρωμαϊκής του ιδεολογίας, τη Ρώμη. Η ρωμαϊκή οικουμενική ιδεολογία των Βυζαντινών δέχθηκε τεράστιο πλήγμα, όταν στη θέση των πρώην βυζαντινών κτήσεων στην κεντρική Ιταλία ιδρύθηκε το 756 το παπικό κράτος[285]. Η ανάδειξη της Ρώμης σε *ἰδιοκρατορίαν*, που τώρα πλέον *δεσπόζεται κυρίως παρά τινος κατὰ καιρὸν Πάπα*[286] σήμαινε την απώλεια της αποκλειστικότητας της αυτοκρατορίας να ονομάζεται ρωμαϊκή. Στη νέα συγκυρία ερχόταν να προστεθεί ένα ακόμη στοιχείο, καθώς η ίδρυση του κοσμικού και ταυτόχρονα εκκλησιαστικού παπικού κράτους συνεπαγόταν και τη συμμετοχή του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στη διεθνή πολιτική και διπλωματική σκηνή.

Έχοντας πάψει να αναμένει την επικύρωση της εκλογής του προκαθημένου της από την Κωνσταντινούπολη, η Ρωμαϊκή Εκκλησία προχώρησε στην υφαρπαγή ενός αποκλειστικά αυτοκρατορικού δικαιώματος και άρχισε να απονέμει τίτλους στους Φράγγους βασιλείς. Με τον τρόπο αυτό, ο Πάπας εισήγε στη διεθνή σκηνή τη φραγγική πολιτική και στρατιωτική δύναμη ως δικό του σύμμαχο, ενώ προηγουμένως η δυναστεία των Καρολιγγείων αποδεχόταν την πολιτική επικυριαρχία του βυζαντινού αυτοκράτορα. Οι άριστα μεθοδευμένες ενέργειες της Παποσύνης προς την πλήρη χειραφέτησή της επισφραγίστηκαν, μάλλον επί πάπα Παύλου Α΄ (757-767), με τη χάλκευση της περίφημης «Κωνσταντίνειας Δωρεάς», σύμφωνα με την οποία ο Μ. Κωνσταντίνος παραχωρούσε στην πρεσβυτέρα Ρώμη την πνευματική επικυριαρχία ολόκληρης της Δύσης[287].

Ήταν φυσικό να ακολουθήσει μία περίοδος εχθρότητας, καθώς ο φραγγικός στρατός, που τώρα βρισκόταν στην κεντρική Ιταλία με αποστολή την προστασία του παπικού κράτους και την επέκταση των συνόρων του προς νότο, απειλούσε τις εναπομένουσες βυζαντινές κτήσεις της Ν. Ιταλίας και της Σικελίας. Έτσι μπορεί να εξηγηθεί και η προσπάθεια εκ μέρους του στρατηγού Σικελίας, ανώτατου εκπροσώπου της βυζαντινής

285. Για την ίδρυση του παπικού κράτους και τη ρωμαϊκή υπόστασή του, ενδεικτικά βλ. E. Caspar, *Das Papsttum unter fränkischer Herrschaft*, Darmstadt 1965 και D.H. Miller, Byzantine-Papal Relations during the Pontificate of Paul I: Confirmation and Completion of the Roman Revolution in the Eighth Century, *Byzantinische Zeitschrift* 68 (1975), 47-62.

286. Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Περὶ θεμάτων* (έκδ. A. Pertusi [Studi e Testi 160], Βατικανό 1952), 94,3-5.

287. Για την «Κωνσταντίνεια Δωρεά» συνοπτικά βλ. J. van Engen, Donation of Constantine, *Dictionary of the Middle Ages* (ed. J.R. Strayer), τόμ. 4, Ν. Υόρκη 1984, 257-259, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

εξουσίας στη Δύση, να προσεταιριστεί τον δούκα του Μπενεβέντο με την πρεσβεία των δύο σπαθαρίων που τού απένειμαν τον τίτλο του πατρικίου (787)[288], χωρίς βέβαια καμία διαπραγμάτευση με την πρεσβυτέρα Ρώμη. Την αμέσως επόμενη χρονιά, το 788, Φράγγοι και Βυζαντινοί αναμετρήθηκαν στο πεδίο της μάχης, με ηττημένους τους τελευταίους[289]. Στην επιθυμία της Παποσύνης να εκδιώξει οριστικά τη βυζαντινή δύναμη από τη Ν. Ιταλία, πάντα σύμφωνα με το πνεύμα της «Κωνσταντίνειας Δωρεάς», προσγράφεται και η παπική πρωτοβουλία της στέψης του Καρλομάγνου (768-814).

Η στέψη του Καρλομάγνου ως αυτοκράτορα τα Χριστούγεννα του 800 από τον Πάπα Λέοντα Γ΄ (795-816)[290], η ίδρυση δηλαδή μίας νέας αυτοκρατορίας στη Δύση, ήταν η αποθέωση της παπικής αυθαιρεσίας, που επισημοποιούσε το αδύνατον οποιασδήποτε προσπάθειας ιουστινιάνειου τύπου για ανάκτηση της αυτοδύναμα ισχυρής πια «Εσπέρας». Ταυτόχρονα, ήταν η υλοποίηση της επιδίωξης της πρεσβυτέρας Ρώμης να διαθέτει τη φραγγική στρατιωτική δύναμη υπό αυτοκρατορική τώρα ηγεσία, η οποία, ως αυτοκρατορική, θα ήταν ισότιμη με την ανατολική αυτοκρατορία. Έτσι, η Παποσύνη, ως πνευματική και πολιτική αρχή, θα βρισκόταν πλέον επικεφαλής της παγκόσμιας διεθνούς ιεραρχίας των κρατών.

Το σκηνικό, που θα διαδραματίζονταν οι σημαντικότερες πράξεις των διπλωματικών σχέσεων Ανατολής και Δύσης, είχε ολοκληρωθεί. Πάνω σε αυτό το εύθραυστο σκηνικό, κυρίαρχο στοιχείο του οποίου ήταν η δυναμική της διχοτόμησης[291], η βυζαντινή διπλωματία έπρεπε να επιδείξει όλη της την προσαρμοστικότητα και ευελιξία, προκειμένου να διαφυλάξει την οικουμενικότητα του Κράτους της, την ουσία του τίτλου του αυτοκράτορά της, *βασιλεὺς* και *αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων*.

Προτού προχωρήσουμε στην εξέλιξη των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ των δύο πλευρών, πρέπει πολύ συνοπτικά να σταθούμε σε ένα στοιχείο, που ίσχυσε σχεδόν απαρέγκλιτα και αφορά τη σύνθεση των πρεσβειών. Από τα τελευταία χρόνια του 8ου αιώνα, στις διαπραγματεύσεις βυζαντινού αυτοκράτορα και πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως με τον τον προκαθήμενο της Ρωμαϊκής Εκκλησίας δεσπόζοντα ρόλο διαδραματίζουν εκπρόσωποι του κλήρου[292]. Μέλη του κοσμικού κλήρου, που διορίζονταν πρέσβεις, μπορούσαν να κατέχουν οποιοδήποτε βαθμό ή αξίωμα της εκκλησιαστικής

288. Βλ. Τ. Λουγγής, στον παρόντα τόμο, 55.

289. Θεοφάνης, *Χρονογραφία* (έκδ. C. De Boor, Λιψία 1883 [ανατύπωση Ν. Υόρκη 1980]), 464,2-8.

290. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, 472,30-473,4· ***Annales regni Francorum*** a. 801 (έκδ. R. Rau [Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte, I], Darmstadt ²1974), σ. 74. Βλ. P. Classen, *Karl der Grosse, das Papsttum und Byzanz: die Begründung des karolingischen Kaisertums* [Beiträge zur Geschichte und Quellenkunde des Mittelalters 9], Sigmaringen 1985, 62-80.

291. Τη δυναμική αυτή αποκαλύπτει ο εδαφικός κατακερματισμός της Ιταλίας: από βορρά προς νότο, εκτείνονταν το φραγγικό βασίλειο της Παβίας, το παπικό κράτος, τα δουκάτα του Σπολέτο, της Νεάπολης και του Μπενεβέντο. Στο Βυζάντιο ανήκε ο Νότος, διοικητικά οργανωμένος μέχρι τα τέλη του 9ου αιώνα στο θέμα Σικελίας.

292. Βλ. T.C. Lounghis, *Les ambassades byzantines en Occident depuis la fondation des états barbares jusqu'aux Croisades (407-1096)*, Αθήνα 1980, 335-345.

ιεραρχίας (επίσκοποι, μητροπολίτες, διάκονοι, οικονόμοι ή σκευοφύλακες της Αγίας Σοφίας κ.λπ.), ενώ από το μοναστικό κλήρο αποστέλλονταν ηγούμενοι ή μοναχοί· όλοι τους διακρίνονταν για την ευλάβεια βέβαια, τη μόρφωση, τη σύνεση και την αξιοπιστία τους[293]. Η μη τήρηση αυτής της σταθερής και κάπως μονότονης σύνθεσης των πρεσβειών είναι άμεσα συνδεδεμένη είτε με ρήξη μεταξύ Βυζαντίου και Πάπα Ρώμης, όπως το 865 την εριστική επιστολή του Μιχαήλ Γ΄ (842-867) προς τον Πάπα Νικόλαο Α΄ (858-867) κομίζει ο πρωτοσπαθάριος Μιχαήλ[294], είτε με ρήξη μεταξύ βυζαντινού αυτοκράτορα και πατριάρχη, όπως προκύπτει από την περίφημη διαμάχη Νικολάου Α΄ Μυστικού (901-907 και 912-925) με τον Λέοντα ΣΤ΄ (886-912) για το θέμα της τεταρτογαμίας, οπότε το 906 στον Πάπα Σέργιο Γ΄ (904-911) στάλθηκε ο ασηκρήτις Συμεών[295]. Τέλος, τα έγγραφα, τα οποία αποστέλλονταν στον Πάπα Ρώμης, σφραγίζονταν με χρυσή βούλλα που ζύγιζε ένα χρυσό νόμισμα (solidus)[296].

Όσον αφορά τις σχέσεις των δύο κοσμικών εξουσιών, η δυσοίωνη ατμόσφαιρα άρχισε σύντομα να υποχωρεί, καθώς και οι δύο πλευρές έδειχναν να αναζητούν τον απαιτούμενο χρόνο για να συνειδητοποιήσουν τη νέα πραγματικότητα. Έτσι, το 803 ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Α΄ (802-811) έσπευσε να συνάψει ειρήνη με τον Καρλομάγνο[297]. Από την πλευρά της βυζαντινής διπλωματίας, όσο η Καρολίγγεια αυτοκρατορία ήταν ενιαία και ισχυρή, δηλαδή μέχρι το 843, οι πρεσβείες ήταν μάλλον συχνές. Η διεθνής, εξάλλου, συγκυρία επέβαλε όχι μόνο τη ρεαλιστική προσέγγιση της κατάστασης, αλλά και τη συνεργασία. Η αραβική απειλή, που πολιορκούσε όλο και πιο ασφυκτικά την Ιταλική Χερσόνησο, απαιτούσε τη σύμπραξη φραγγικού στρατού και βυζαντινού στόλου. Η προσέγγιση των δύο πλευρών ήρθε το 812, όταν οι Βυζαντινοί αναγνώρισαν τον Καρλομάγνο ως αυτοκράτορα, παραλείποντας βέβαια το επίμαχο *Ῥωμαίων*[298]. Η ανταλλαγή διπλωματικών αποστολών κατέληξε στον οριστικό καθορισμό των συνόρων

293. Π.χ. οι πρεσβευτές του Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού (919-944) προς τον Πάπα Ιωάννη ΙΑ΄ (931-935) το 933, Αναστάσιος, συγκλητικός, πρωτοσπαθάριος και ασηκρήτις, καθώς και ο Ορέστης, κληρικός και πρωτονοτάριος, χαρακτηρίζονται ως «ἄνδρες εὐλαβείᾳ καὶ λογιότητι διαπρέποντες καὶ διὰ τῶν ἔργων τὰ λόγων ἐπιβεβαιοῦντες». βλ. Επιστολή Θεοδώρου Δαφνοπάτου (έκδ. J. Darrouzès - L.G. Westerink, Παρίσι 1978) αρ. 1, σ. 37. Βλ. και πιο κάτω, σημ. 355.

294. J.D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collectio*, Παρίσι ²1902 (αναστ. ανατύπωση Graz 1960), XV, 187A. Η εριστική επιστολή του Μιχαήλ Γ΄ δεν έχει διασωθεί, μπορεί όμως να ανασυσταθεί από την απάντηση του Νικολάου Α΄. Μεταξύ άλλων, ο Μιχαήλ χαρακτήριζε τη λατινική γλώσσα «βάρβαρη και σκυθική»: βλ. παραθέματα πηγών, αρ. 2γ. Για την πρεσβεία του Λέοντος ασηκρήτι (861-862) βλ. πιο κάτω, σ. 165.

295. Βίος Ευθυμίου (έκδ. P. Karlin-Hayter, Βρυξέλλες 1970), 87 και 101. Στο αγιολογικό κείμενο, ο Συμεών θεωρείται «θεοφιλής», «τιμιώτατος», «κατὰ πάντα ἀξιάγαστος ἀνήρ», «ἀγχίνους», «ἐχέφρων», και «ἀξιόπιστος».

296. Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Περὶ βασιλείου τάξεως* (έκδ. I.I. Reiske [Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae], Βόννη 1829), II, 48, σ. 686.

297. *Annales regni Francorum* a. *803*, σ. 78.

298. *Annales regni Francorum* a. *812*, σ. 100: ... *imperatorem eum et basileum appellantes*. Βλ. Lounghis, *Ambassades*, 161 σημ. 1, όπου αναλυτική παράθεση πηγών και βιβλιογραφίας.

μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών και τη σύναψη ειρήνης σε ισότιμη βάση το 817[299] και το 824 οι βυζαντινοί αυτοκράτορες Μιχαήλ Β΄ (820-829) και Θεόφιλος (829-842) αποκαλούσαν τον δυτικό ομόλογό τους Λουδοβίκο Α΄ Ευσεβή (814-840) «αδελφό» τους[300].

Η νέα διπλωματική ισορροπία ανάμεσα στις δύο αυτοκρατορίες εμπεριείχε τον κίνδυνο ενός βαθμιαίου, αν όχι ολοκληρωτικού, παραγκωνισμού του Πάπα Ρώμης. Είναι χαρακτηριστικό ότι, ενώ ο προκαθήμενος της Ρωμαϊκής Εκκλησίας αποσχίσθηκε από το Βυζάντιο με πρόσχημα την εικονομαχία των Ισαύρων αυτοκρατόρων, η αναστήλωση των εικόνων από την Ζ΄ Οικουμενική σύνοδο το 787, δεν σήμανε ούτε την καλυτέρευση των σχέσεων με την πρεσβυτέρα Ρώμη[301], ούτε βέβαια την επιστροφή εκ μέρους της βυζαντινής αυτοκρατορίας στον Πάπα Ρώμης των επισκοπών της Ν. Ιταλίας και του Ιλλυρικού, που είχαν αποσπάσει οι εικονομάχοι αυτοκράτορες[302]. Μία λεπτομερειακή απαρίθμηση των διπλωματικών αποστολών ανάμεσα στην Κωνσταντινούπολη και τη Ρώμη μετά την οριστική συνεννόηση των δύο αυτοκρατοριών το 812 θα απέκρυπτε το βαθύτερο νόημα της διεθνούς συγκυρίας, στην οποία τώρα εισερχόταν και το πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης. Η ανακήρυξη από τον Πάπα μίας αυτοκρατορίας στη Δύση, που τραυμάτιζε καίρια την ιουστινιάνεια οικουμενική ιδεολογία, αποδυνάμωνε το γόητρο της βυζαντινής αυτοκρατορικής αρχής έναντι της Εκκλησίας γενικά. Γι' αυτό και το πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως εισέρχεται στο διεθνές προσκήνιο, αρχικά ως δυναμικό στήριγμα των αυτοκρατόρων της δεύτερης περιόδου της εικονομαχίας και, στη συνέχεια, ως πνευματική και ιδεολογική ανώτατη αρχή ολόκληρης της αυτοκρατορίας, όταν στα μέσα του 9ου αιώνα στον πατριαρχικό θρόνο ανέρχεται ο πολύς Φώτιος (858-867 και 877-886).

Και ενώ η συνεννόηση μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών έδειχνε απρόσκοπτη, η διάσταση μεταξύ Βυζαντίου και πρεσβυτέρας Ρώμης γινόταν βαθύτερη. Οι οπαδοί των στενών φιλικών σχέσεων με τον Πάπα εντοπίζονται στη μοναχική παράταξη των Στουδιτών, η οποία, με επιφανέστερους εκπροσώπους της τον ηγούμενο της μονής Στουδίου Θεόδωρο και τους πατριάρχες Μεθόδιο (843-847) και Ιγνάτιο (847-858 και 867-877), έβλεπε στο πρόσωπο του Πάπα Ρώμης τον ανώτατο και φυσικό προστάτη της και αναγνώριζε την πρωτοκαθεδρία της Ρωμαϊκής Εκκλησίας[303]. Χαρακτηριστικό

299. Βλ. Lounghis, *Ambassades*, 162-164.

300. Βλ. Mansi, XIV, 417A-B.

301. Για μία συνοπτική παρουσίαση των πρεσβειών το 2ο μισό του 8ου αι. βλ. Lounghis, *Ambassades*, Αθήνα 1980, 470-473. Πρβλ. D. Nerlich, *Diplomatische Gesandtschaften zwischen Ost- und Westkaisern 756-1002*, Βέρνη 1999, 249-261.

302. Βλ. Μ. Λεοντσίνη, στον παρόντα τόμο, 141-142.

303. Επιστολή Θεοδώρου Στουδίτου (έκδ. G. Fatouros [Corpus Fontium Historiae Byzantinae 31/1-2], Βερολίνο-Ν. Υόρκη 1991) αρ. 429, σ. 601: *αὕτη γάρ, χριστομίμητε βασιλεῦ, ἡ κορυφαιοτάτη τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ, ἧς Πέτρος πρωτόθρονος, πρὸς ὃν ὁ Κύριός φησιν. σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν. καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς*, έγραφε το 821 ο Θεόδωρος Στουδίτης, απευθυνόμενος στον αυτοκράτορα Μιχαήλ Β΄. Βλ. S. Salaville, La primauté de saint Pierre et du pape d'après saint Théodore Studite (759-826), *Échos d'Orient* 17 (1914/1915) 23-42.

στοιχείο, που διαφοροποιεί τη στάση Κράτους και Εκκλησίας έναντι της Παποσύνης, είναι το ακόλουθο: ενώ από τον 9ο αιώνα και εξής γίνεται ολοένα και πιο ορατό ότι μέσα στις τάξεις του βυζαντινού κλήρου οι οπαδοί του Πάπα είναι σχετικά λίγοι, υπερσυντηρητικοί και αναχρονιστικοί, το Κράτος, αρχικά, τηρεί μία στάση μη εμπλοκής με τον προκαθήμενο της Ρωμαϊκής Εκκλησίας και, από την εποχή της Μακεδονικής δυναστείας, πρεσβεύει την αναγκαιότητα συμφιλίωσης μαζί του.

Ενδεικτικό παράδειγμα της στάσης αυτής αντλεί κανείς από τις προστριβές που ανεφύησαν με την έναρξη της δεύτερης εικονομαχίας το 815 επί Λέοντος Ε΄ Αρμενίου (812-820). Το 815/816 η πρεσβεία που απέστειλε στη Ρώμη ο εικονομάχος πατριάρχης Θεόδοτος Α΄ Κασσιτεράς (815-821) δεν έγινε δεκτή και το 817 ο αυστηρός, αλλά και εμπαθής, Θεόδωρος Στουδίτης εξέφραζε την αγαλλίασή του προς τον Πάπα Πασχάλιο Α΄ (817-824) για την αποπομπή των «αἱρετικῶν ἀποκρισιαρίων» ως «λωποδυτῶν»[304]. Αντίθετα, οι βυζαντινοί αυτοκράτορες Μιχαήλ Β΄ και Θεόφιλος, θέλοντας να αποτρέψουν τις κακές σχέσεις μεταξύ πρεσβυτέρας και Νέας Ρώμης, που υποδαύλιζαν οι εικονόφιλοι, παρακινώντας τον πάπα να αναθεματίσει τους εικονομάχους[305], απέστειλαν πρεσβεία το 824 προς τον Λουδοβίκο Ευσεβή και τον Πάπα Ευγένιο Β΄ (824-827), με αίτημα την εκδίωξη από τη Ρώμη των εικονοφίλων που είχαν καταφύγει εκεί[306].

Τα επόμενα είκοσι περίπου χρόνια στις διπλωματικές σχέσεις Βυζαντίου και πρεσβυτέρας Ρώμης επικράτησε σιγή. Το διάστημα αυτό ο παραγκωνισμός της Παποσύνης έμοιαζε ολοκληρωτικός, καθώς μάλιστα ο Πάπας άρχισε να έχει προβλήματα με το ίδιο του το δημιούργημα, τον δυτικό αυτοκράτορα. Αν η βυζαντινή πλευρά επέδειξε μία «αδιαφορία» έναντι του προκαθημένου της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, δεν έπραξαν το ίδιο ο Λουδοβίκος Ευσεβής και ο συναυτοκράτοράς του Λοθάριος Α΄ (840-855), οι οποίοι με διάταγμά τους (Νοέμβριος 824) ρύθμιζαν τις σχέσεις του δυτικού αυτοκράτορα με τον ποντίφηκα: στο εξής, η παπική διοίκηση ετίθετο υπό τον έλεγχο και ενός εκπροσώπου του αυτοκράτορα, ο Πάπας και όλοι οι υποκείμενοι σε αυτόν όφειλαν να δίνουν όρκο πίστης στον αυτοκράτορα ή τον απεσταλμένο του και, το κυριότερο, δεσμεύονταν ότι θα αντιτάσσονταν σε οποιαδήποτε χειροτονία Πάπα, αν προηγουμένως δεν είχε δώσει όρκο πίστης στην αυτοκρατορική εξουσία[307].

304. Επιστολή Θεοδώρου Στουδίτου αρ. 272, σ. 402. Βλ. Th. Pratsch, *Theodoros Studites (759-826) zwischen Dogma und Pragma* [Berliner Byzantinistische Studien 4], Βερολίνο 1998, 253-254 (πβλ. παράθεμα αρ. 1).

305. Επιστολή Θεοδώρου Στουδίτου αρ. 271, σ. 401: *βοήθησον ἡμῖν ὁ ὑπὸ θεοῦ τεταγμένος εἰς τοῦτο, ὄρεξον χεῖρα καθ' ὅσον οἷόν τέ ἐστιν. ἔχεις τὸ ἰσχύειν παρὰ θεῷ ἐκ τοῦ πάντων πρωτεύειν ἐν ᾧ καὶ ἐτέθης. πτόησον, δεόμεθα, τοὺς αἱρετικοὺς θῆρας σύριγγι τοῦ θείου λόγου σου. ... ἀκουσάτω ἡ ὑπ' οὐρανὸν ὅτι ὑφ' ὑμῶν ἀναθεματίζονται συνοδικῶς οἱ ταῦτα τετολμηκότες ...* .

306. Mansi, XIV, 420B-422B. Βλ. J. Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin depuis l'avènement de Basile Ier jusqu'à la prise de Bari par les Normands (867-1071)*, N. Υόρκη 1904, 58.

307. Διεξοδική ανάλυση του διατάγματος του 824 στην κλασική μονογραφία του L. Halphen, *Charlemagne et l'empire carolingien*, Παρίσι 1947, 256-258. Για το προηγούμενο καθεστώς που διείπε τις σχέσεις δυτικού αυτοκράτορα και Πάπα Ρώμης βλ. W.H. Fritze, *Studien zu den päpstlich-fränkischen Rechtsbeziehungen von 754 bis 824*, Sigmaringen 1973.

Η Ρωμαϊκή Εκκλησία, έχοντας αποτινάξει την κηδεμονία του βυζαντινού αυτοκράτορα, κινδύνευε τώρα να βρεθεί υπό την ασφυκτική κηδεμονία του δυτικού αυτοκράτορα. Η αντίστασή της, όμως, κάθε άλλο παρά είχε καμφθεί, καθώς δύο Πάπες, ο Λέων Δ΄ (847-855) και ο Βενέδικτος Γ΄ (855-858), εξελέγησαν παρά τις αυτοκρατορικές απαιτήσεις και αντιρρήσεις, που, όσο έντονα και αν εκφράστηκαν, δεν μπορούσαν να αποκρύψουν την πασιφανή αδυναμία, στην οποία είχε πλέον περιέλθει η δυτική κοσμική εξουσία με το διαμελισμό της αυτοκρατορίας το 843, με τη γνωστή συνθήκη του Verdun[308]. Αυτή ακριβώς η παρακμή της αυτοκρατορικής εξουσίας εξηγεί και το πώς η Παποσύνη οδηγήθηκε στην πλήρη χειραφέτησή της επί Πάπα Νικολάου Α΄, ο οποίος μολονότι εξελέγη παρουσία του δυτικού αυτοκράτορα Λουδοβίκου Β΄ Ιταλικού (855-875), στη σύνοδο του 862 επανέφερε τις προϋποθέσεις που είχε θέσει το 769 ο Πάπας Στέφανος Δ΄ (768-772) σχετικά με την εκλογή του προκαθημένου της Ρωμαϊκής Εκκλησίας από τον κλήρο, το λαό και ειδικά τους ευγενείς της Ρώμης χωρίς καμία αυτοκρατορική ανάμειξη[309].

Η παρακμή της καρολλίγγειας αυτοκρατορίας προμήνυε αλλαγές και στις σχέσεις μεταξύ των δύο αυτοκρατορικών εξουσιών. Στο Βυζάντιο, τον Θεόφιλο διαδέχθηκε ο ανήλικος γιος του Μιχαήλ Γ΄, ο μοναδικός βυζαντινός αυτοκράτορας, επί της 25ετούς βασιλείας του οποίου στις πηγές δεν μνημονεύεται καμία απολύτως πρεσβεία προς δυτικό ηγεμόνα. Τώρα, συνομιλητής του Βυζαντίου στη Δύση είναι ο Πάπας, που ισχυροποιείται διεθνώς: με αφορμή την οριστική αναστήλωση των εικόνων το 843 και με πατριάρχες τους συντηρητικούς Μεθόδιο και Ιγνάτιο, που ανήκαν στη μοναχική παράταξη των Στουδιτών και αναγνώριζαν το παπικό πρωτείο, οι σχέσεις πρεσβυτέρας και Νέας Ρώμης για 15 χρόνια ήταν περίπου ειδυλλιακές, περιλαμβάνοντας σκηνές, σαν αυτή των παπών Λέοντος Δ΄ και Βενεδίκτου Γ΄ να δικαιώνουν και να επικυρώνουν αποφάσεις του πατριάρχη Ιγνατίου[310].

Η εποχή, ωστόσο, δεν ευνοούσε, τη διατήρησή τους, καθώς, όπως και στη Δύση, ο βυζαντινός αυτοκρατορικός θεσμός δοκιμάζεται για άλλους όμως λόγους: καθόλη τη διάρκεια του 1ου μισού του 9ου αιώνα, στην πολιτική σκηνή κυριαρχεί η σφοδρή

308. *Annales Fuldenses* a. 843 (έκδ. R. Rau [Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte, III], Darmstadt ²1969 [ανατύπωση Darmstadt 1982]), σ. 30· *Reginonis Chronica* a. 842 (ό. π.), σ. 184-186.

309. Για τις σχέσεις δυτικού αυτοκράτορα και Πάπα από την εποχή αυτή μέχρι τα τέλη του 9ου αιώνα βλ. Wattenbach - Levison, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, Vorzeit und Karolinger, IV. Heft: H. Löwe, Die Karolinger vom Vertrag von Verdun bis zum Herrschaftsantritt der Herrscher aus dem Sächsischen Hause. Italien und das Papsttum*, Βαϊμάρη 1963, 451-470.

310. Ο λόγος αφορά την καθαίρεση και τον αναθεματισμό του αρχιεπισκόπου Συρακουσών Γρηγορίου Ασβεστά. Βλ. Mansi, XVI, 428B-D.

αντιμετώπιση της αυτοκρατορικής εξουσίας με μία σφριγηλή αριστοκρατία που στο πλευρό της έχει έναν αξιόλογο σύμμαχο, τον ανώτερο κλήρο[311]. Η κοινή αυτή προσπάθεια κοσμικής αριστοκρατίας και ανωτέρου κλήρου στέφθηκε με επιτυχία στα χρόνια της βασιλείας του Μιχαήλ Γ΄, οπότε ο αυτοκρατορικός θεσμός γνώρισε την πλήρη υποβάθμισή του, ενώ το πατριαρχείο, μετά την καθαίρεση του Ιγνατίου και με εκπρόσωπό του τον Φώτιο, επιδίωξε την οικουμενική «αναβάθμισή» του. Πάπας Νικόλαος και πατριάρχης Φώτιος τέθηκαν επικεφαλής των δύο Εκκλησιών την ίδια χρονιά το 858: με τον πρώτο να «διατάσσει βασιλείς και τυράννους και να τους εξουσιάζει με την ισχύ του, σαν να ήταν ο άρχων της οικουμένης»[312] και τον δεύτερο να αναπολεί την ανασύσταση της αυτοκρατορίας στα παλαιά της ιουστινιάνεια σύνορα και να επιδιώκει την ανάδειξή του σε πνευματικό ηγέτη της υφηλίου[313], η ρήξη δεν μπορούσε παρά να είναι αναπόφευκτη.

Οι διπλωματικές επαφές των ετών 860 και 861, με κύρια θέματα διαπραγμάτευσης την αναγνώριση της εκλογής του Φωτίου και την επιστροφή του Ιλλυρικού στην πρεσβυτέρα Ρώμη, υπήρξαν δύσκολες και χρονοβόρες, ταλαιπωρώντας έναν βυζαντινό πρέσβη, τον ασηκρήτι Λέοντα, που έχασε το πλοίο για την Κωνσταντινούπολη εξαιτίας της εμμονής του Νικολάου Α΄ να τού αποσπάσει δεσμεύσεις αντίθετες από τις εντολές που είχε. Τελικά, ο Λέων εγκατέλειψε τη Ρώμη (Μάρτιος 862), κομίζοντας δύο επιστολές του Πάπα προς τον Μιχαήλ Γ΄ και τον Φώτιο, με την άρνησή του να αναγνωρίσει τη νέα κατάσταση πραγμάτων στο Βυζάντιο[314].

Στη νέα αυτή κατάσταση πραγμάτων προστέθηκε και ένα νέο φαινόμενο, καθώς ο πατριάρχης Φώτιος, εκλεκτός του καίσαρα Βάρδα και με συνεργούς τους κοσμικούς άρχοντες, τέθηκε επικεφαλής της προσπάθειας εκχριστιανισμών λαών εκτός των συνόρων της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Μέχρι τότε όμως, η αποστολική πολιτική των εκχριστιανισμών ανήκε στη δικαιοδοσία του αυτοκράτορα και η ανάληψή της από το πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως αποτελούσε μία ριζική καινοτομία, που οδήγησε σε κατευθείαν ρήξη με τον Πάπα Ρώμης, όταν ο Φώτιος βρήκε την προϋπόθεση υλοποίησης των οικουμενικών ιδεωδών του: η συμμαχία μεταξύ της αυτοκρατορίας και του ηγεμόνα της Μοραβίας Ραστισλάβου (846-870) το 862 οδήγησε την επόμενη χρονιά, το 863, τους

311. Βλ. Τ.Κ. Λουγγής, *Δοκίμιο για την κοινωνική εξέλιξη στη διάρκεια των λεγόμενων «σκοτεινών αιώνων» (602-867)*, Αθήνα 1985, 69-81.

312. *Reginonis Chronica* a. *868*, σ. 218: *Regibus ac tyrannis imperavit eisque ac si dominus orbis terrarum auctoritate prefuit; ...* .

313. Βλ. A.P. Každan, Socialnye i političeskie vzgliady **Fotija**, *Ežegodnik museja istorii religii i ateïzma* 2 (1958) 130-132.

314. *Liber Pontificalis* (έκδ. L. Duchesne, Παρίσι 1955), II, 154 και 158-159. Για τα γεγονότα αυτά βλ. F. Dvornik, *Le schisme de Photius. Histoire et légende*, Παρίσι 1950, 116-149.

αδελφούς Κύριλλο και Μεθόδιο στη Μοραβία[315]. Ο εκχριστιανισμός από το Βυζάντιο της γειτονικής με τη Ρώμη Μοραβίας δεν μπορούσε παρά να προκαλέσει την αντίδραση του Πάπα Νικολάου Α΄, ο οποίος, σύμφωνα με την «Κωνσταντίνεια Δωρεά», θεωρούσε ότι ολόκληρη η Δύση ανήκε στην απόλυτη πνευματική επικυριαρχία του. Έτσι, τη στιγμή που ο Ραστισλάβος άνοιγε τις πύλες του φρουρίου του και, κατά συνέπεια, της χώρας του στους Κύριλλο και Μεθόδιο, ο Πάπας επικύρωνε τα πρακτικά της συνόδου του Λατερανού (863), σύμφωνα με τις αποφάσεις της οποίας ο Φώτιος καθαιρείτο εξαιτίας της αντικανονικής του εκλογής[316]. Στη συνέχεια, οι παλινδρομήσεις μέσα στα πλαίσια αυτού του ανταγωνισμού - εκχριστιανισμός της Βουλγαρίας από το Βυζάντιο το 864 και στροφή του ηγεμόνα της Βόρη-Μιχαήλ (852-889) προς τη Ρώμη το 866[317] - υπαγόρευσαν στον Φώτιο την περίφημη εγκύκλιο επιστολή προς τους αρχιερατικούς θρόνους της Ανατολής κατά της Ρωμαϊκής Εκκλησίας[318], τη σύγκληση συνόδου τον Αύγουστο/Σεπτέμβριο του 867 και τον αναθεματισμό του Πάπα Νικολάου Α΄[319]. Αυτό είναι το γνωστό Φωτίειο σχίσμα, που όμως δεν επήλθε μόνο για τις δογματικές διαφορές μεταξύ των δύο Εκκλησιών, αλλά και για θέματα πνευματικής επικυριαρχίας με αμιγώς πολιτικές διαστάσεις.

Η ρήξη πρεσβυτέρας και Νέας Ρώμης γινόταν οξύτερη, αλλά γύρω στο 866/867 έδειχνε να επιφέρει θετικά αποτελέσματα στον Νικόλαο Α΄ και όχι στον Φώτιο, καθώς στη στροφή του Βόρη προς τη ρωμαϊκή Εκκλησία ερχόταν να προστεθεί και η επισφαλής θέση στη Μοραβία των Κυρίλλου και Μεθοδίου εξαιτίας της υποταγής του Ραστισλάβου στον βασιλέα της Γερμανίας Λουδοβίκο Β΄ Γερμανικό (840-876). Τα επιτεύγματα του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως έδειχναν να κλονίζονται, αλλά ο Φώτιος, μέσα στα πλαίσια της αντιπαράθεσής του με τον Νικόλαο Α΄, ανέπτυσσε νέες πρωτοφανείς πολιτικές πρωτοβουλίες, επευφημώντας στη βασιλεύουσα τον δυτικό αυτοκράτορα Λουδοβίκο Β΄ Ιταλικό ως βασιλέα και την σύζυγό του Ingelberge ως αυγούστα, και αποστέλλοντάς τους, μάλιστα, δύο πρεσβείες[320]. Και ενώ ο ίδιος με τον τρόπο αυτό αναδεικνυόταν σε έναν πνευματικό ηγέτη, ο οποίος θα είχε υπό τη δικαιοδοσία του δύο αυτοκράτορες, τον βυζαντινό και τον δυτικό, η ενέργειά του αυτή αποτελούσε σοβαρή απειλή για την ίδια την ύπαρξη του ήδη υποβαθμισμένου βυζαντινού αυτοκρατορικού

315. Βλ. F. Dvornik, *Byzantine Missions among the Slavs. SS Constantine - Cyril and Methodius*, New Brunswick-New Jersey 1970.

316. Βλ. F. Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, N. Υόρκη 1966, 101-123.

317. Βλ. J.B. Bury, *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I. (A.D. 802-867)*, Λονδίνο 1912, 381-392.

318. Επιστολή Φωτίου (έκδ. B. Laourdas - L.G. Westerink, Λιψία 1983) αρ. 2, σ. 39-53. Βλ. παραθέματα πηγών, αρ. 3.

319. Βίος Ιγνατίου, *Patrologia Graeca* 105, 537B.

320. Βίος Ιγνατίου, *ό. π.*, 537B-C και 541C. Βλ. και παραθέματα πηγών, αρ. 4.

θεσμού και περιέκλειε τον κίνδυνο να χάσει η Κωνσταντινούπολη οποιαδήποτε πρακτική δυνατότητα επέμβασης στην «Εσπέρα», καθώς η κυριαρχία του Λουδοβίκου Ιταλικού στα εδάφη αυτά καθίστατο δικαιωματική με έγκριση του Φωτίου.

Είχε έρθει η στιγμή για τη βυζαντινή αυτοκρατορική πολιτική να αναδείξει το βασικό της προτέρημα, την ικανότητά της να αναπροσαρμόζεται εύκολα στις νέες συγκυρίες. Δύο ήταν τα στοιχεία που παρείχαν πρόσφορο έδαφος διπλωματικών ελιγμών: α) ο συνεχής κατακερματισμός της άλλοτε κραταιάς αυτοκρατορίας του Καρλομάγνου είχε οδηγήσει στην ταυτόχρονη ύπαρξη περισσοτέρων του ενός φραγγικών βασιλείων και β) η αδυναμία της φραγγικής αυτοκρατορικής εξουσίας να απομακρύνει την αραβική απειλή από την Ιταλική Χερσόνησο τήν είχε καταστήσει λιγότερο υπολογίσιμη. Το πρώτο στοιχείο παρείχε στο Βυζάντιο τη δυνατότητα σύναψης φιλικών σχέσων και συμμαχιών με υποδεέστερους ιεραρχικά *ρῆγες* της «Εσπέρας» ως αντίβαρο στη ρήξη με τον δυτικό αυτοκράτορα και το δεύτερο δημιουργούσε τη βασική προϋπόθεση ανάμειξης στα πράγματα της Δύσης.

Πάνω σε αυτόν τον άξονα βασίσθηκε η ρεαλιστική προσέγγιση της νέας κατάστασης πραγμάτων από τον ιδρυτή της Μακεδονικής δυναστείας Βασίλειο Α΄, ο οποίος, καθαιρώντας τον Φώτιο και επαναφέροντας τον Ιγνάτιο στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινούπολης, ενίσχυε το βυζαντινό αυτοκρατορικό θεσμό και, ταυτόχρονα, δημιουργούσε την απαραίτητη προϋπόθεση συμφιλίωσης με τον Πάπα Ρώμης[321]. Η νέα δυτική πολιτική του Βασιλείου Α΄ προέβλεπε ρήξη μεν με τον δυτικό αυτοκράτορα, αλλά συνεννόηση με τον Πάπα Ρώμης, ο οποίος, έχοντας την ανάγκη του βυζαντινού στόλου για την υπεράσπιση της Ιταλικής Χερσονήσου από τις επιθέσεις των Αράβων, αναγνώρισε την κυριαρχία των Βυζαντινών μόνο στη Ν. Ιταλία. Δυναμικός και ρεαλιστής, ο Βασίλειος έθεσε αμέσως σε εφαρμογή τις νέες του επιδιώξεις στην «Εσπέρα» και από τις αρχές κιόλας του 868 ο βυζαντινός στόλος, με επικεφαλής τον δρουγγάριο του πλωίμου Νικήτα Ωορύφα, έκανε δυναμική εμφάνιση στα νερά της Β. Αδριατικής, εκδιώκοντας τους Άραβες από τις δαλματικές ακτές. Ο εχθρός, όμως, συνέχιζε να λεηλατεί αφειδώς την Ιταλία και την ίδια τη Ρώμη[322]. Η μοναδική βοήθεια, που μπορούσε να τή σώσει, βρισκόταν ήδη πολύ κοντά και η συμφιλίωση με τον διάδοχο του Πάπα Νικολάου Α΄, Αδριανό Β΄ (867-872) ήρθε ευθύς με τη σύγκληση της συνόδου του 869/870, την καταδίκη του Φωτίου και τον πατριάρχη Ιγνάτιο να αναγνωρίζει το παπικό πρωτείο,

321. Βλ. Β. Βλυσίδου, Ο βυζαντινός αυτοκρατορικός θεσμός και η πρώτη εκθρόνιση του πατριάρχη Φωτίου, *Σύμμεικτα* 7 (1987) 33-40.

322. Για την αραβική απειλή εναντίον της Ρώμης τον 9ο αιώνα βλ. E. Eickhoff, *Seekrieg und Seepolitik zwischen Islam und Abendland*, Βερολίνο 1966, 211κε.

επικαλούμενος το γνωστό *σὺ εἶ πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν*...[323], η περίοδος της επικίνδυνης όξυνσης των σχέσεων πρεσβυτέρας και Νέας Ρώμης ανήκε, επίσημα τουλάχιστον, στο παρελθόν. Την αποκατάσταση των σχέσεων με την Παποσύνη ακολούθησε η ρήξη με τον Λουδοβίκο Ιταλικό, ο οποίος, μετά από μία μάλλον βυζαντινής έμπνευσης συνωμοσία, υποχρεώθηκε να απομακρυνθεί οριστικά από τη Ν. Ιταλία (871)[324].

Με ενισχυμένη τη θέση της στη Ν. Ιταλία, η βυζαντινή πολιτική μπορούσε τώρα (872) να αντιπαρέλθει και να απορρίψει τις παπικές αξιώσεις περί υπαγωγής της Εκκλησίας της Βουλγαρίας στη δικαιοδοσία της Ρώμης. *Οὐκ ἀγνοεῖτε δέ, ὅτι ἡ τοῦ Φωτίου πτῶσις ἐντεῦθεν τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν*, προειδοποιούσε με ύφος απόλυτο και εριστικό ο Πάπας Αδριανός Β΄ τον πατριάρχη Ιγνάτιο[325], οι φιλικές διαθέσεις του οποίου προς την πρεσβυτέρα Ρώμη δεν είχαν αλλάξει. Εκείνο ποὺ είχε αλλάξει και, μάλλον, πρέπει να διέφευγε της προσοχής του νέου προκαθημένου είναι ότι, στη νέα κατάσταση που είχε διαμορφωθεί, επικεφαλής της πολιτικής των εκχριστιανισμών δεν ήταν πια το πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, αλλά ο βυζαντινός αυτοκρατορικός θεσμός. Η Βουλγαρία χάθηκε οριστικά για την πρεσβυτέρα Ρώμη και η παπική γραμματεία καταδίκασε τον Αδριανό Β΄ για την αποτυχία του αυτή, διακόπτοντας απότομα τον Βίο του στο *Liber Pontificalis*[326].

Την ίδια ακριβώς χρονική στιγμή, το 872, μία νέα πολιτική και διπλωματική εξέλιξη, θα δημιουργούσε στο μέλλον σοβαρά προβλήματα στην Παποσύνη. Αναζητώντας το αντίβαρο στη ρήξη του με τον δυτικό αυτοκράτορα και την περαιτέρω κραταίωση της θέσης του στη Δύση, ο Βασίλειος Α΄ βρήκε έναν νέο σύμμαχο στη Δύση στο πρόσωπο του βασιλέα της Ανατολικής Φραγγίας (Francia orientalis) Λουδοβίκου Γερμανικού[327]. Αυτή η συμμαχία Βυζαντίου και Ανατολικής Φραγγίας αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο της πολιτικής ισορροπίας Ανατολής και Δύσης για δύο περίπου αιώνες (872/873-1089 περίπου) και επέζησε αποσπασματικά, δια μέσου των τραυματικών εμπειριών των

323. Mansi XVI, 325B-C. Βλ. και παράθεμα αρ. 5.

324. Από το bellum diplomaticum μεταξύ Βασιλείου Α΄ και Λουδοβίκου Ιταλικού για τον αυτοκρατορικό τίτλο έχει διασωθεί μόνον η απάντηση του τελευταίου: έκδ. W. Henze, *Monumenta Germaniae Historica. Epistulae*, VII, Βερολίνο 1928, 386-394. Για την απομάκρυνσή του από τη Ν. Ιταλία βλ. Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος, *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν* (έκδ. Gy. Moravcsik – R.J.H. Jenkins [Corpus Fontium Historiae Byzantinae 1], Washington, D.C. 1967), κεφ. 29, σ. 128-134· *Annales Bertiniani* a. *871* (έκδ. R. Rau [Ausgewählte Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte, II], Darmstadt ²1972), σ. 220.

325. Mansi, XVI, 413C-E. Βλ. παραθέματα πηγών, αρ. 6.

326. *Liber Pontificalis*, II, 184-185. Για τον Αδριανό Β΄ βλ. H. Grotz, *Erbe wider Willen. Hadrian II. (867-872) und seine Zeit*, Βιέννη-Κολωνία-Graz 1970.

327. Δύο βυζαντινές πρεσβείες έφθασαν στη Ρατισβόννη (Regensburg)· βλ. *Annales Fuldenses* a. 872 και 873, σ. 85 και 93.

Σταυροφοριών, μέχρι τα μέσα σχεδόν του 14ου αιώνα[328]. Το κυριότερο, όμως, είναι ότι από αυτήν τη συμμαχία προήλθαν οι σοβαρότερες προσπάθειες περιορισμού της παπικής εξουσίας, ιδιαίτερα το 2ο μισό του 10ου αιώνα, κάτι το οποίο θα φανεί στη συνέχεια της διάλεξής μας.

Άμεση παπική αντίδραση στη συμμαχία Βυζαντίου και Ανατολικής Φραγγίας ήταν η στέψη το 875 στη Ρώμη από τον νέο Πάπα Ιωάννη Η΄ (872-882) του Καρόλου Β΄ Φαλακρού (875-877), βασιλέα μέχρι τότε της Δυτικής Φραγγίας (Francia Occidentalis)[329]. Η ενέργεια, όμως, αυτή, δεν απέδωσε στον εμπνευστή της τα αποτελέσματα που πιθανόν να ανέμενε: οι Βυζαντινοί εδραίωσαν την κυριαρχία τους στη Ν. Ιταλία με την κατάληψη και κατοχή του Μπάρι το 876, ενώ ο ανίσχυρος Κάρολος Φαλακρός πέθανε το 877[330], αφήνοντας έντρομο τον Πάπα Ιωάννη, ο οποίος, μη βλέποντας άλλο τρόπο για να σταματήσει η λεηλασία ολόκληρης της Καμπανίας από τους Άραβες, προσέτρεξε στις αρχές του 878 στον Βασίλειο Α΄, ικετεύοντας για στρατιωτική βοήθεια[331]. Αυτή η ριζική μεταβολή στη στάση των Παπών - από τον Νικόλαο Α΄ που επί Μιχαήλ Γ΄ και Φωτίου ήρθε σε ρήξη με το Βυζάντιο στον Ιωάννη Η΄ που επί Βασιλείου Α΄ παρακαλούσε για βυζαντινή επέμβαση στη Δύση - ήταν και το επίτευγμα της πολιτικής του ιδρυτή της Μακεδονικής δυναστείας, η αποκατάσταση δηλαδή της βυζαντινής κυριαρχίας στη Ν. Ιταλία, την οποία ο Βασίλειος Α΄ θεωρούσε ακλόνητη πλέον.

Η σοβαρή απόπειρα, όμως, αναίρεσης αυτής της πολιτικής δεν ήρθε από τη Δύση, αλλά από το πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως και την απόφαση του Βασιλείου να επαναφέρει στην ηγεσία του τον Φώτιο (877). Είναι διάχυτη στις βυζαντινές πηγές η εντύπωση ότι ο Βασίλειος είχε εξαπατηθεί. Ο Φώτιος μεθόδευσε άριστα την επιβολή των οικουμενικών του ιδεωδών, που ασφαλώς και δεν είχε απεμπολήσει. Οι διπλωματικές επαφές πρεσβυτέρας και Νέας Ρώμης[332] οδήγησαν στην παρουσία παπικών απεσταλμένων στην Κωνσταντινούπολη και στη σύνοδο του 879/880. Κατά τη διάρκεια των εργασιών της, ενώ ο ίδιος ο Φώτιος τήρησε μία μετριοπαθή στάση, οι πολυάριθμοι οπαδοί του κήρυξαν την αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας στα

328. Συνοπτικά βλ. Τ.Κ. Λουγγής, Η ευρωπαϊκή ισορροπία στον Μεσαίωνα: η γερμανοβυζαντινή συμμαχία, στο: *Το Βυζάντιο και οι απαρχές της Ευρώπης*, Αθήνα 2004, 53-74.

329. *Reginonis Chronica* a. 875, σ. 246· *Annales Fuldenses* a. 875, σ. 98.

330. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικό το δηκτικό σχόλιο του Regino von Prüm για τον Κάρολο Φαλακρό ότι «αγόρασε τον αυτοκρατορικό τίτλο από τον Πάπα Ιωάννη έναντι τεράστιου ποσού, και περισσότερο είδε περνώντας το βασίλειο της Ιταλίας, παρά το κατέκτησε και το απήλαυσε». βλ. *Reginonis Chronica* a. 877, σ. 252.

331. Βλ. Gay, *Italie méridionale*, 120, σημ. 4.

332. Με αίτημα την αναγνώριση της εκλογής του Φωτίου, στάλθηκαν το 878/879 δύο πρεσβείες· γνωστός είναι μόνο ο αποκρισιάριος του πατριάρχη, ο μητροπολίτης Πατρών Θεόδωρος (Mansi, XVI, 288E-289A και XVII, 393E). Την απάντηση του Πάπα έφερε στη βασιλεύουσα ο πρεσβύτερος και καρδινάλιος Πέτρος, ο οποίος συμμετείχε στις εργασίες της συνόδου του 879/880 (Mansi, XVII, 392B-393B).

παλαιά της ρωμαϊκά σύνορα, απέρριψαν εύσχημα την παπική αξίωση περί υπαγωγής της Βουλγαρίας στη δικαιοδοσία της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, αντέκρουσαν το παπικό αίτημα περί μη ανάδειξης επισκόπου από τις τάξεις των λαϊκών, αναγνώρισαν στο πρόσωπο του Φωτίου τον ιεράρχη που θα έπρεπε να έχει *τοῦ σύμπαντος κόσμου τὴν ἐπίστασιν* και, με τη θέσπιση του πρώτου κανόνος της συνόδου, περιόρισαν τη δικαιοδοσία του Πάπα μόνο στο *ἐξ Ἰταλίας* ποίμνιό του[333].

Οι αιτίες δυσαρέσκειας του Πάπα Ιωάννη Η΄ ήταν περισσότερο από προφανείς· ωστόσο, δεν εκφράστηκαν με τη μορφή ενός «δεύτερου Φωτίειου σχίσματος», αλλά με επιστολές προς τον Βασίλειο Α΄ και τον Φώτιο, στις οποίες ο Πάπας κήρυττε ως άκυρο ο,τιδήποτε είχαν πράξει και υπογράψει στα πλαίσια της συνόδου οι απεσταλμένοι του κατά παράβαση των εντολών του. Η προσπάθεια αυτή του Ιωάννη Η΄ να ελαχιστοποιήσει τις δυσάρεστες διαστάσεις που είχαν για το γόητρο της Ρωμαϊκής Εκκλησίας όσα αποφασίστηκαν στη σύνοδο του 879/880 δεν κρίθηκε επαρκής από την παπική ιδεολογία, η οποία «παρέλειψε» να τον συμπεριλάβει στο *Liber Pontificalis*. Από το σημείο που η βιογραφία του Πάπα Αδριανού Β΄ διακόπτεται με μία απόπειρα δικαιολόγησης του τρόπου με τον οποίο η πρεσβυτέρα Ρώμη έχασε την πνευματική επικυριαρχία της Βουλγαρίας, στο *Liber Pontificalis* παρατηρείται ένα κενό, με το οποίο επιχειρήθηκε η αποσιώπηση της ιστορίας της Παποσύνης για περισσότερο από δεκατρία χρόνια. Οι τρεις Πάπες που καταδικάστηκαν σε πλήρη αφάνεια – Ιωάννης Η΄, Μαρίνος Α΄ (882-884) και Αδριανός Γ΄ (884-885) –, ήταν εκείνοι που παρέμειναν «αδρανείς» μπροστά στις οικουμενικές επιδιώξεις του Φωτίου[334].

Από τη διακήρυξη των ιδεωδών του, ο Φώτιος πέρασε στην προσπάθεια υλοποίησής τους. Ιδεώδη ευκαιρία γι" αυτό τού παρείχε η σύνταξη της *Εἰσαγωγῆς* (*Ἐπαναγωγῆς*), με τη διατύπωση του προοιμίου και των πρώτων τίτλων της οποίας ασχολήθηκε προσωπικά. Με το νόμο αυτό, ο Φώτιος επέβαλε την πρωτοφανή καινοτομία της θεωρίας «των δύο εξουσιών», καθορίζοντας τον αυτοκράτορα και τον πατριάρχη ως δύο ισοδύναμους φορείς με σαφή διαχωριστικά όρια της εξουσίας του καθενός[335], και, κυρίως, κατέγραψε τα καθήκοντά τους: ανάλογες με την οικουμενική αποστολή που ο Φώτιος απέδωσε στο αξίωμά του, ήταν και οι αρμοδιότητες του αυτοκράτορα, στον οποίο ανέθετε τη διεκδίκηση εδαφών, που θα εξασφάλιζαν την *ἡνιοχείαν* των Βυζαντινών σε ολόκληρη

333. Βλ. τα σχετικά αποσπάσματα από τα πρακτικά της συνόδου του 879/880 στα παραθέματα πηγών, αρ. 7.

334. Αναλυτικά για τη σύνοδο του 879/880 και όσα επακολούθησαν βλ. Β. Βλυσίδου, *Ἐξωτερικὴ πολιτικὴ καὶ ἐσωτερικὲς ἀντιδράσεις τὴν ἐποχὴ τοῦ Βασιλείου Α΄. Ἔρευνες γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῶν ἀντιπολιτευτικῶν τάσεων στὰ χρόνια 867-886*, Αθήνα 1991, 113-153, όπου αναφορά πηγών και βιβλιογραφίας.

335. Για τη σημαντική αυτή παρέκκλιση από το ισχύον μέχρι τότε σύστημα ρύθμισης των σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας στο Βυζάντιο, ενδεικτικά βλ. Σπ. Τρωιάνος, *Οι πηγές του βυζαντινού δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή ²1999, 171-176.

την παλαιά ρωμαϊκή υφήλιο[336]. Η πολιτική του Βασιλείου Α΄, που προέβλεπε μόνο περιορισμένη εδαφικά κυριαρχία στη Ν. Ιταλία, είχε υποστεί σημαντικές αλλοιώσεις και, μετά τη νομοθετική κατοχύρωση των οικουμενικών επιδιώξεων του Φωτίου, μία μόνο βασική προϋπόθεση για την πραγματοποίησή τους έπρεπε να εκπληρωθεί: η ανοικτή ρήξη με την πρεσβυτέρα Ρώμη, την οποία ο Φώτιος επιχείρησε, πείθοντας τον Βασίλειο Α΄ να αποστείλει γραπτά στον Πάπα Αδριανό Γ΄ τις αντιρρήσεις του για την εκλογή του προκατόχου του, Μαρίνου Α΄.

Η απάντηση της Παποσύνης στα όσα *παροδηγηθεὶς ὁ βασιλεὺς ὑπὸ Φωτίου ἔγραψεν ἐν τῇ Ῥώμῃ* ήρθε από τον Στέφανο Ε΄ (885-891), τον Πάπα με τον οποίο τερματίστηκε η διακοπή στην εξιστόρηση των παπών στο *Liber Pontificalis*, αλλά και η νέα *προπέτεια* του Φωτίου. Η επιστολή του Στεφάνου Ε΄ προς τον Βασίλειο Α΄, από τα ενδεικτικότερα δείγματα της μεσαιωνικής διπλωματίας, περιέχει όλους εκείνους τους ελιγμούς που επιβάλλουν πάντα η υπεράσπιση όχι μόνο του γοήτρου, αλλά και της εδαφικής κυριαρχίας. Απόλυτος στο θέμα του παπικού πρωτείου, εμφανέστατα εριστικός έναντι του Φωτίου, ο Πάπας Στέφανος Ε΄ έδειχνε βέβαιος ότι ο Βασίλειος βρισκόταν κάτω από την επήρεια της «ὕβρεως» του Φωτίου και εξέφραζε την αγαλλίασή του που ο αυτοκράτορας είχε αφιερώσει στην Εκκλησία έναν από τους γιους του, υποδεικνύοντάς του τον τρόπο με τον οποίο η Κωνσταντινούπολη θα αποκτούσε τον πατριάρχη που, κατά τη γνώμη του, εκείνη τη στιγμή δεν διέθετε. Φιλικότατος, όμως, έναντι του Βασιλείου, τον «ἠγαπημένον βασιλέα», τον «νέον Κωνσταντῖνον», τον «ἅγιον ὀφθαλμὸν καὶ καθαρὸν», όπως τόν αποκαλούσε, τόν παρακαλούσε να μην εναντιωθεί στη Ρωμαϊκή Εκκλησία και κατέληγε με μία άλλη ζωτικής σημασίας παράκληση, την αποστολή ισχυρά εξοπλισμένων χελανδίων για να απαλλάξουν την Ιταλία από τη θαλάσσια πολιορκία των Αράβων· την κρίσιμη κατάσταση, στην οποία είχε περιέλθει η ίδια η Ρώμη, σκιαγράφησε με κάποια, ίσως, δόση υπερβολής, αναφέροντας ότι δεν υπήρχε ούτε καν *ἔλαιον εἰς φωταύγειαν τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ὀφειλομένην τιμήν*[337].

Ο Βασίλειος Α΄ ανταποκρίθηκε στο παπικό αίτημα, αποστέλλοντας ισχυρές δυνάμεις, συνέχισε την υλοποίηση της νέας του δυτικής πολιτικής και, πεθαίνοντας, ομολογούσε την εξαπάτησή του από τον Φώτιο[338]. Ο γιος και διάδοχός του Λέων ΣΤ΄ ολοκλήρωσε ό,τι ο πατέρας του είχε αφήσει ημιτελές: την κραταίωση της βυζαντινής κυριαρχίας στη Ν. Ιταλία με την ίδρυση του νέου δυτικού θέματος Λογγοβαρδίας (γύρω στο 888) και το

336. Βλ. Βλυσίδου, *Ἐξωτερικὴ πολιτικὴ καὶ ἐσωτερικὲς ἀντιδράσεις*, 154-159.

337. V. Grumel, La lettre du pape Étienne V à l'empereur Basile Ier, *Revue des Études byzantines* 11 (1953) 137-147. Βλ. παραθέματα πηγών, αρ. 8.

338. Ψευδοσυμεών (έκδ. I. Bekker [Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae], Βόννη 1838), 700. Βίος Ευθυμίου, 5.

διακανονισμό των σχέσεών του με τον πατριάρχη. Οι διαθέσεις του νέου αυτοκράτορα έναντι του Φωτίου κάθε άλλο παρά φιλικές θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν[339], το γράμμα του Πάπα Στεφάνου Ε΄ τού παρείχε τεκμήριο για τις πολιτικές μεθοδεύσεις του Φωτίου και ο ιεράρχης έπαιρνε το 886 για δεύτερη φορά το δρόμο της εξορίας.

Η άνοδος στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινούπολης του νεότερου γόνου της βασιλικής οικογένειας και μόλις 19 ετών Στεφάνου Α΄ (886-893)[340], αυτού που πρόσφατα ο Πάπας Στέφανος Ε΄ είχε υποδείξει για πατριάρχη, προϋπέθετε φιλικές σχέσεις με την πρεσβυτέρα Ρώμη και, κυρίως, παρείχε στον Λέοντα ΣΤ΄ την ευκαιρία για άμεση κατάργηση των πρωτοφανών πρωτοβουλιών του Φωτίου, αναδεικνύοντας τον αυτοκρατορικό θεσμό ως τη μοναδική πηγή εξουσίας. Τώρα, που *πρὸς μόνην τὴν βασίλειον πρόνοιάν τε καὶ διοίκησιν ἀνήρτηται πάντα*[341], η Εκκλησία ήταν πλήρως υποτεταγμένη στην κοσμική εξουσία, καθώς ο πατριάρχης Στέφανος επέδειξε τέτοια διάθεση «συνεργασίας» με τον βασιλικό αδελφό, ώστε να ζητά και βέβαια να αποσπά την επίλυση προβλημάτων που και οι δύο αναγνώριζαν ότι δεν ανήκαν στην αυτοκρατορική δικαιοδοσία[342]. Ο πρόωρος θάνατος του Στεφάνου έφερε στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινουπόλεως τον Αντώνιο Β΄ Καυλέα (893-901), επί της πατριαρχείας του οποίου οι αγαθές σχέσεις με την πρεσβυτέρα Ρώμη συνοψίζονται στην παρουσία παπικών απεσταλμένων (του επισκόπου Νικολάου και του καρδιναλίου Ιωάννη) στη βασιλεύουσα κατά την ένωση της Εκκλησίας (899), τη συμφιλίωση δηλαδή των Ιγνατιανών με την επίσημη βυζαντινή Εκκλησία και την ειρήνευση της τελευταίας με τη Ρωμαϊκή Εκκλησία[343]. Ο βιογράφος του πατριάρχη Αντωνίου Καυλέα απέδωσε την εκκλησιαστική ειρήνευση αποκλειστικά στον Λέοντα ΣΤ΄, αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι ο αυτοκράτορας, μέσω του πατριάρχη, *ἑνωσε τὰ Ἑῷα καὶ τὰ Ἑσπέρια*[344].

Η εικόνα, όμως, ενός ισχυρού αυτοκράτορα, που ήλεγχε απόλυτα κοσμική και

339. Για το πρωτοφανές επεισόδιο της τριετούς φυλάκισης του διαδόχου τότε Λέοντος (883-886) βλ. Βλυσίδου, *Ἐξωτερικὴ πολιτικὴ καὶ ἐσωτερικὲς ἀντιδράσεις*, 164-189.

340. Επιστολή Θεοδώρου Δαφνοπάτου αρ. 2, σ. 45. Βλ. Γ.Τ. Κόλιας, Βιογραφικὰ Στεφάνου Α΄ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου (886-893), *Προσφορὰ εἰς Στίλπωνα Π. Κυριακίδην*, Θεσσαλονίκη 1953, 358-363. Σύμφωνα με τους Κανόνες της Εκκλησίας, το κατώτερο όριο ηλικίας ανάδειξης στο βαθμό του επισκόπου ήταν το τριακοστό.

341. Νεαρά Λέοντος ΣΤ΄ (έκδ. P. Noailles - A. Dain, Παρίσι 1944) αρ. 46, σ. 185.

342. Νεαρά Λέοντος ΣΤ΄ αρ. 17, σ. 63-65: *Ἡ μὲν ἀξίωσις τῆς ὑμετέρας μακαριότητος ὑφ' ὑμῶν μᾶλλον δικαία προέχεσθαι ἦν ἢ παρ' ἡμῶν τὴν γένεσιν λαβεῖν. ἔδει γὰρ τῆς ὑμῶν ἱερότητος θέσπισμα εἶναι ὑπόθεσιν ἱεράν. Ἐπεὶ δέ φατε ὡς οὐ δέον ἐφ' ἑνὶ κεφαλαίῳ συνοδικὴν γενέσθαι διάσκεψιν, ... δεχόμενοι τὴν προτροπὴν ὧν ἀξιοῦτε, διάταξιν ἐκφέρομεν.*

343. N. Oikonomidès, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Παρίσι 1972, 163,6-9. Βίος Ευθυμίου, 65. Βλ. V. Grumel - J. Darrouzès, *Les Regestes des actes du patriarcat de Constantinople*, I: *Les actes des patriarches*, fasc. II-III: Les regestes de 715 à 1206, Παρίσι ²1989, αρ. 596.

344. Βίος Αντωνίου Καυλέα (έκδ. P.L.M. Leone, *Orpheus* 10 [1989]), 421: ... *τὸ τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὰ κρείττω μετερρυθμίζετο πλήρωμα, καὶ θεὸς εὐμενής, καὶ βασιλεὺς ὁ μέγας γαννύμενος ἐνευφραίνετο. τῆς δὲ ἀδεκάστου γνώμης ἐπὶ τῇ ψήφῳ τὴν κρίσιν ὁρῶν ἐπὶ τῶν πραγμάτων τὸ ἀδιάψευστον ἔχουσαν, καὶ δι' αὐτοῦ τὸ παλαιὸν τῆς ἐκκλησίας ἕλκος, ἤτοι σχίσμα, εἰς συνούλωσιν προθέμενος ἀγαγεῖν, εἰς ἓν συνάγει τὰ Ἑῷα καὶ τὰ Ἑσπέρια, ...* .

εκκλησιαστική εξουσία, δεν μπορούσε να διαρκέσει για πολύ. Το 901 πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως εξελέγη ο Νικόλαος Α΄ Μυστικός, η στενότατη συνεργασία του οποίου με τους κοσμικούς άρχοντες κατέληξε σε δολοφονική απόπειρα εναντίον του Λέοντος ΣΤ΄ το 903 στο ναό του αγίου Μωκίου, όπου ο αυτοκράτορας βρέθηκε να κείται αιμόφυρτος, ενώ σύγκλητος και κλήρος ετρέποντο σε φυγή. Για τον Λέοντα μόλις άρχιζε η επανάληψη της πολιτικής δράσης του πατριάρχη Φωτίου, από την οποία ο Νικόλαος ως μαθητής του είχε ιδιαίτερα εμπνευστεί. Στη συνέχεια, με αφορμή το περίφημο ζήτημα της τεταρτογαμίας, το οποίο σε πολιτικό και πολιτειακό επίπεδο έθετε το θέμα της συνέχισης ή μη της Μακεδονικής δυναστείας και της πολιτικής της, ο Νικόλαος Μυστικός ενέτεινε τις προσπάθειες ανατροπής του Λέοντος ΣΤ΄, συμμαχώντας με τον δομέστικο των σχολών Ανδρόνικο Δούκα. Όταν απηλλάγη από την επικίνδυνη σύμπλευση πατριάρχη και στρατηλάτη, ο Λέων ΣΤ΄ όξυνε ακόμη περισσότερο τη ρήξη του με τον Νικόλαο Α΄ και αρωγός στο πλευρό του ήρθε ο Πάπας Σέργιος Γ΄, που ανταποκρίθηκε αμέσως στο αυτοκρατορικό αίτημα για αποστολή αντιπροσώπων. Οι παπικοί απεσταλμένοι, εμφορούμενοι από την ιδέα περί παπικού πρωτείου και αποσκοπώντας στο να εγείρουν πόλεμο εναντίον του, όπως έγραφε αργότερα ο ίδιος ο Νικόλαος[345], επικύρωσαν την εξορία του πατριάρχη από τον Λέοντα ΣΤ΄ (907)[346].

Για τη βυζαντινή Εκκλησία μόλις άρχιζε μία μακρά περίοδος ρήξης μέσα στους κόλπους της μεταξύ των οπαδών του Νικολάου Α΄ και του διαδόχου του στον πατριαρχικό θρόνο Ευθυμίου Α΄ (907-912), που τερματίστηκε μόλις το 995, αλλά για την Παποσύνη είχε ήδη αρχίσει η «αιχμαλωσία» της και η πλήρη υποβάθμισή της από την ιταλική αριστοκρατία. Η οικογένεια του ρωμαίου συγκλητικού Θεοφυλάκτου (904-925) κυριάρχησε στη Ρώμη επί τέσσερις γενεές, μεταξύ 904 και 964, και είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη φαυλότητα, που επικράτησε το 10ο αιώνα στο πολιτικό και θρησκευτικό προσκήνιο της Ρώμης. Ως ενδεικτικά στοιχεία αυτής της παρακμής μπορούμε να αναφέρουμε κάποιες πτυχές από τη ζωή της «δραστήριας» κόρης του Θεοφυλάκτου, Μαροκίας (Marotia, Marocia, Marozia): καρπός της σχέσης της με τον Πάπα Σέργιο Γ΄ ήταν ο Πάπας Ιωάννης ΙΑ΄ γιος της, επίσης, από το γάμο της με τον μαρκήσιο του Σπολέτο Αλβέριχο, ήταν ο συγκλητικός Αλβέριχος, ο οποίος κυβέρνησε

345. Επιστολή Νικολάου Α΄ Μυστικού (έκδ. R.J.H. Jenkins – L.G. Westerink [Corpus Fontium Historiae Byzantinae 6], Washington, D.C. 1973) αρ. 32, σ. 224.

346. Για τα γεγονότα αυτά και τις ομοιότητες της δράσης των πατριαρχών Φωτίου και Νικολάου Α΄ βλ. Β. Βλυσίδου, Σχετικά με τα αίτια της εκθρόνισης του πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυστικού (907), *Σύμμεικτα* 11 (1997) 23-36, όπου παράθεση πηγών και βιβλιογραφίας.

τη Ρώμη από το 932 μέχρι το 954 και υπέταξε πλήρως τους επόμενους Πάπες[347]. Ένα χρόνο μετά το θάνατο του Αλβερίχου, Πάπας εκλέχτηκε ο γιος του Οκταβιανός που μετονομάστηκε σε Ιωάννη ΙΒ΄ (955-963)[348].

Σε πολιτικό επίπεδο, αυτή η κατάπτωση του Πάπα, σε συνδυασμό με την ανυπαρξία δυτικού αυτοκράτορα[349] και την αδυναμία των τοπικών ηγεμόνων της Ιταλίας, οδήγησε στην ενίσχυση της βυζαντινής κυριαρχίας στη Ν. Ιταλία το πρώτο μισό του 10ου αιώνα. Σε εκκλησιαστικό επίπεδο, συνέβαλε σε ένα μεγάλο βαθμό ώστε η νέα κρίση, που ανεφύη με την επάνοδο του Νικολάου Μυστικού στην ηγεσία της βυζαντινής Εκκλησίας το 912, να μη λάβει τη μορφή ανταλλαγής αναθεματισμών και καθαιρέσεων, όπως στα μέσα του 9ου αιώνα επί Πάπα Νικολάου Α΄ και πατριάρχη Φωτίου.

Η γραπτή απαίτηση του νέου αυτοκράτορα Αλεξάνδρου (912-913) και του Νικολάου Μυστικού προς τον Πάπα Αναστάσιο Γ΄ (911-913) για καταδίκη του τετάρτου γάμου και των παπικών απεσταλμένων, που το 907 είχαν επικυρώσει την εξορία του[350], έμεινε αναπάντητη. Η σιγή της Παποσύνης επέφερε τη διαγραφή του ονόματος του Πάπα από τα δίπτυχα της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως και τη διακοπή βέβαια των σχέσεων με την πρεσβυτέρα Ρώμη. Τα επόμενα επτά έτη, είτε ως πανίσχυρος επίτροπος του ανήλικου Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου (913-914), είτε περιορισμένος στα αμιγώς εκκλησιαστικά καθήκοντά του (914-919), ο Νικόλαος κάθε άλλο παρά επιζήτησε την αποκατάσταση των σχέσεων με τη Ρωμαϊκή Εκκλησία. Η επικράτηση του Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού το 919/920 και η σύμπλευση του Νικολάου μαζί του προσέφεραν στον πατριάρχη ιδανική ευκαιρία επιβολής των απόψεών του: ο περίφημος «Τόμος Ἑνώσεως» (9 Ιουλίου 920) καταδίκαζε απερίφραστα τον τέταρτο γάμο[351] και ο νόμιμος εκπρόσωπος της Μακεδονικής δυναστείας Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος αρχικά μειωνόταν ηθικά για να υποβιβαστεί στη συνέχεια έμπρακτα, καθώς μία νέα δυναστεία, αυτή των Λακαπηνών, εγκαθιδρυόταν στο θρόνο με αλλεπάλληλες στέψεις που ο Νικόλαος Μυστικός τελούσε με την απαιτούμενη λαμπρότητα και επισημότητα[352]. Οι καλές σχέσεις

347. Λιουτπράνδος, *Antapodosis* (έκδ. J. Becker, Αννόβερο-Λιψία ³1915 [ανατύπωση 1993]), III, 46, σ. 98: *Romanae urbis Albericus monarchiam tenuit.* Λιουτπράνδος, *Legatio* (έκδ. J. Becker, ό. π.), LXII, σ. 209: *Verum cum impiissimus Albericus, quem non stillatim cupiditas, sed velut torrens impleverat, Romanam civitatem sibi usurparet dominumque apostolicum quasi servum proprium in conclavi teneret.* Βλ. P. Toubert, Une révision: le principat d'Albéric de Rome (932-954), στο: *Études sur l'Italie médiévale (IXe-XIVe s.)*, Λονδίνο 1976, αρ. V, σ. 974-998.

348. Για την παρακμή της Παποσύνης το 10ο αιώνα συνοπτικά βλ. τη σχετικά πρόσφατη μελέτη του C. Wickham, "The Romans according to their malign custom": Rome in Italy in the Late Ninth and Tenth Centuries, στο: *Early Medieval Rome and the Christian West. Essays in Honour of Donald A. Bullough* (εκδ. J.M.H. Smith), Λέιντεν-Βοστώνη-Κολωνία 2000, 151-166, ιδίως: 159κε.

349. Το 901 στέφθηκε αυτοκράτορας ο τελευταίος Καρολίγγειος ηγεμόνας Λουδοβίκος Γ΄, που όμως τυφλώθηκε το 905. Τα επόμενα εξήντα περίπου χρόνια δεν έγινε αυτοκρατορική στέψη στη Δύση.

350. Επιστολή Νικολάου Α΄ Μυστικού αρ. 32, σ. 214-244. Βλ. παραθέματα πηγών, αρ. 9α.

351. Έκδ. L.G. Westerink [Corpus Fontium Historiae Byzantinae 20], Washington, D.C. 1981, 58-68. Βλ. Grumel - Darrouzès, *Regestes*, αρ. 715.

352. Για τους Λακαπηνούς και τον υποβιβασμό του Κωνσταντίνου Ζ΄ βλ. τη σχετικά πρόσφατη μονογραφία των O.

με την πρεσβυτέρα Ρώμη ήταν αναγκαίες για την εδραίωση στην εξουσία του «σφετεριστή» Ρωμανού Λακαπηνού και στην έντονη διπλωματική δραστηριότητα που αναπτύχθηκε, ο Νικόλαος, ενισχυμένος από την περιφανή νίκη του, απαιτούσε από τον Πάπα Ιωάννη Ι΄ (914-928) την πλήρη συμμόρφωση της Δυτικής Εκκλησίας με τις αποφάσεις της Ανατολικής, προκειμένου να επαναγραφεί το όνομά του στα δίπτυχα[353]. Μολονότι στην τελευταία χρονολογικά επιστολή του προς τον Πάπα Ιωάννη Ι΄ ο πατριάρχης δεν θέτει κανέναν όρο[354] και η αποκατάσταση των σχέσεων των δύο Εκκλησιών επήλθε το 923, είναι βέβαιο ότι ο γηραιός πια Νικόλαος Α΄ Μυστικός, πεθαίνοντας το 925, πρέπει να πίστευε ότι είχε συμβάλει τα μάλιστα στον αγώνα της Εκκλησίας του να διοικείται αυτοτελώς και να απαιτεί πλήρη αποδοχή των ενεργειών και αποφάσεών της τόσο από την πλευρά της βυζαντινής αυτοκρατορικής εξουσίας, όσο και από την πλευρά της πρεσβυτέρας Ρώμης.

Η αποκατάσταση των σχέσεων με τη Ρωμαϊκή Εκκλησία φαίνεται ότι υπήρξε ευεργετική μόνο για τον Ρωμανό Α΄ Λακαπηνό και την εξουσία του. Αποφασισμένος να αποδώσει στην οικογένειά του και το πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, ο Λακαπηνός μεθόδευσε όχι με άκρα νομιμότητα την ανάδειξη στην ηγεσία της Εκκλησίας του νεότερου γιου του, Θεοφυλάκτου[355]. Ο Πάπας Ιωάννης ΙΑ΄ τού παρείχε πρόθυμα τη συνδρομή του, προκειμένου να αντιπαρέλθει τις σοβαρές αντιρρήσεις μερίδας του βυζαντινού ανώτερου κλήρου, και παρουσία παπικών απεσταλμένων ο Θεοφύλακτος χειροτονήθηκε το Φεβρουάριο του 933 πατριάρχης (933-956), σε ηλικία μόλις 19 ετών[356]. Από τότε και για τα επόμενα τριάντα περίπου χρόνια, με την Παποσύνη σε πλήρη παρακμή και τη βυζαντινή Εκκλησία να εκπροσωπείται από τον Θεοφύλακτο, τον οποίο δεν απασχολούσαν τόσο τα εκκλησιαστικά του καθήκοντα, όσο η ιππασία και άλλες *ἀπρεπεῖς πράξεις*[357], στις σχέσεις Βυζαντίου και πρεσβυτέρας Ρώμης δεν μπορούσε παρά να επικρατήσει σιωπή και αδιαφορία.

Με την επάνοδο, όμως, του Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου (944-959) στο

Kresten - A. Müller, *Samtherrschaft, Legitimationsprinzip und kaiserlicher Urkundentitel in Byzanz in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts*, Βιέννη 1995.

353. Επιστολές Νικολάου Α΄ Μυστικού αρ. 53 και 56, σ. 286-292 και 298. Βλ. παραθέματα πηγών, αρ. 9β και γ.

354. Επιστολή Νικολάου Α΄ Μυστικού αρ. 77, σ. 330-332. Για τις σχέσεις πρεσβυτέρας και Νέας Ρώμης επί Νικολάου Α΄ βλ. Ἰω. Κωνσταντινίδης, *Νικόλαος Α΄ Μυστικὸς (ca. 852-925 μ.Χ.), πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (901-907, 912-925)*, Ἀθῆναι 1967, 107-116.

355. Για τα περί αντικανονικής εκλογής του Θεοφυλάκτου βλ. Επιστολή Θεοδώρου Δαφνοπάτου αρ. 1-3, σ. 31-51 και σ. 11-14 (σχόλια). Για πλούσια δώρα του Ρωμανού Α΄ προς τον Αλβέριχο και αισχρή συναλλαγή κάνει λόγο ο Λιουτπράνδος (*Legatio*, LXII, σ. 209-210).

356. Επιστολή Θεοδώρου Δαφνοπάτου αρ. 2, σ. 49. Βλ. και Σκυλίτζη (έκδ. I. Thurn [Corpus Fontium Historiae Byzantinae 5], Βερολίνο-Ν. Υόρκη 1973), 242: ... *ἑξκαίδεκα μὲν ἐτῶν ὤν, ὅτε τοὺς τῆς ἐκκλησίας ἀκανονίστως παρείληφεν οἴακας, ὑπὸ παιδαγωγοὺς δέ, φεῦ μοι, ὁ ἀρχιερεὺς μέχρι τινὸς διετέλεσε.*

357. *Συνέχεια Θεοφάνη* (έκδ. I. Bekker [Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae], Βόννη1838), 444: *Ὁ δὲ πατριάρχης Θεοφύλακτος ... οὐκ ἐνέδωκεν ἑαυτὸν τῆς πονηρᾶς μοχθηρίας καὶ τοῦ μετὰ δώρων χειροτονεῖν τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ἐπιμελεῖσθαι τῶν ἵππων καὶ βλακειῶν.* Σκυλίτζης, 243: ..., *καὶ ἄλλα πράττων, ὅσα τοῖς ἀληθινοῖς ἀρχιερεῦσιν ἀπεοικότα ἐτύγχανεν, ἱππομανῶν καὶ κυνηγεσίοις ἐνασχολούμενος, καὶ λοιπὰς ἀπρεπεῖς διαπραττόμενος πράξεις, ...*

θρόνο των προγόνων του επανέρχεται ισχυρή στο πολιτικό προσκήνιο και η πολιτική της Μακεδονικής δυναστείας, που ο λόγιος αυτός εκπρόσωπός της επέδειξε ιδιαίτερη φροντίδα για την ιδεολογική κατοχύρωσή της. Και στα τρία ιστορικά συγγράμματά του, τον *Βίο Βασιλείου*, το *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν* και το *Περὶ θεμάτων*, διηγήθηκε την πολιτική προτεραιότητα που έδωσε ο παππούς του Βασίλειος Α΄ στα πράγματα της Δύσης και τη νέα περιορισμένη εδαφικά αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας στη Ν. Ιταλία[358]. Το κυριότερο, ωστόσο, ήταν ότι με τη στροφή του προς τον Όθωνα Α΄ (936-973)[359], ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος ανανέωσε την παλαιά συμμαχία Βυζαντίου με την Ανατολική Φραγγία, την οποία, μάλιστα, πλαισίωσε με μία «διάταξιν φοβερὰν καὶ ἀπαραποίητον τοῦ μεγάλου καὶ ἁγίου Κωνσταντίνου», που επέτρεπε τη σύναψη επιγαμιών αποκλειστικά και μόνο με τους Φράγγους, στιγματίζοντας έτσι τον Ρωμανό Λακαπηνό ως «ἰδιώτην καὶ ἀγράμματον ἄνθρωπον» που τόλμησε να παραβεί αυτή την εντολή και να συμπεθεριάσει με τους Βουλγάρους[360]. Το ότι η συμμαχία Βυζαντίου και Ανατολικής Φραγγίας, αν δεν υπέθαλπε, σίγουρα ευνοούσε την υποβάθμιση της παπικής δύναμης επί Αλβερίχου και των απογόνων του, φαίνεται από όσα επακολούθησαν.

Στις 2 Φεβρουαρίου του 962 ο Όθων Α΄ στέφθηκε αυτοκράτορας στη Ρώμη από τον γιο του Αλβερίχου, πάπα Ιωάννη ΙΒ΄[361]. Έντεκα μόλις μέρες μετά τη στέψη του (13 Φεβρουαρίου 962), ο Όθων επέλεξε ένα, μάλλον, ασυνήθιστο τρόπο για να «προστατέψει» τη Ρωμαϊκή Εκκλησία, υποχρεώνοντας τους κατοίκους των νεοκατακτηθεισών περιοχών της Ιταλίας να δίνουν όρκο πίστης στον ίδιο και όχι στον Πάπα[362]. Η «μέριμνα» αυτή του Όθωνος Α΄ για την πρεσβυτέρα Ρώμη συνεχίστηκε, καθώς για τον ισχυρό αυτοκράτορα, που δεν αντλούσε τη δύναμή του από τη στέψη του από τον Πάπα, αλλά από το στρατό του[363], φαίνεται πως η Παποσύνη, εκπροσωπούμενη από τον διεφθαρμένο Ιωάννη ΙΒ΄[364],

358. *Βίος Βασιλείου* = Συνέχεια Θεοφάνη, 288-297. *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν*, κεφ. 29, σ. 126-134. *Περὶ θεμάτων*, 97-98. Βλ. Τ. Λουγγής, *Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου De Administrando Imperio (Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν). Μια μέθοδος ανάγνωσης*, Θεσσαλονίκη 1990, 84-91 και 57-60.

359. Για τις πρεσβείες του 945 και 949 βλ. Lounghis, *Ambassades*, 201-203.

360. *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν*, κεφ. 13, σ. 70-72.

361. Λιουτπράνδος, *Historia Ottonis* (έκδ. J. Becker, Αννόβερο-Λιψία ³1915 [ανατύπωση 1993]), III, σ. 160. *Liber Pontificalis*, II, σ. 246.

362. Αναλυτικά βλ. A.M. Drabek, *Die Verträge der fränkischen deutschen Herrscher mit dem Papsttum von 754 bis 1020*, Βιέννη-Κολωνία-Graz 1976, 67-71.

363. Χαρακτηριστική η στάση του μοναχού Widukind von Corvey, συγγραφέα της «Ιστορίας των Σαξόνων», ο οποίος δεν έκρινε αξιομνημόνευτη τη στέψη του 962 και αναφέρει ότι ο Όθων ονομάστηκε *imperator* από το στρατό του, μετά τη συντριβή των Ούγγρων στο Lechfeld το 955. Βλ. Widukind von Corvey (έκδ. E. Rotter - B. Schneidmüller, Στουτγάρδη 1981), III, 49, σ. 202.

364. *Liber Pontificalis*, II, σ. 246: *Iste denique infelicissimus, quod sibi peius est, totam vitam suam in adulterio et vanitate duxit*. Βλ. και πιο κάτω, σημ. 371.

συμβόλιζε τη δίψα για ισχύ της αριστοκρατίας της Ρώμης. Στη βούλησή του να την πατάξει πρέπει να αναζητηθούν οι απαρχές της ρήξης Όθωνος Α΄ και Ιωάννη ΙΒ΄, ο οποίος γύρω στα τέλη του 962 επιχείρησε να αποστείλει πρεσβείες στην Κωνσταντινούπολη και στους Ούγγρους[365]. Η προσπάθειά του να απαλλαγεί από τη γερμανική κηδεμονία είναι προφανέστατη· ωστόσο, αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι οι Ούγγροι ήταν εχθροί όχι μόνο των Φράγγων, αλλά και των Βυζαντινών[366]. Η απόφαση του πάπα Ιωάννη ΙΒ΄ να απευθυνθεί στον κοινό εχθρό των δύο αυτοκρατοριών αφήνει με σαφήνεια να διαφανεί η απόπειρα της Ρώμης να διασπάσει τη βυζαντινο-γερμανική συμμαχία[367].

Η πρωτοβουλία του Ιωάννη ΙΒ΄ έπεσε στο κενό και, μετά την εκθρόνισή του, η γερμανική κηδεμονία έγινε περισσότερο από ασφυκτική: με το γνωστό ως *privilegium Ottonianum* (τέλη του 963), ο Όθων Α΄ υποχρέωσε τους Ρωμαίους να ορκιστούν ότι στο εξής δεν θα προέβαιναν σε εκλογή και χειροτονία Πάπα χωρίς τη συγκατάθεση του ίδιου και του γιου του[368]. Αν και οι Ρωμαίοι, όπως τον 9ο αιώνα, πάλεψαν για να τηρήσουν τη δέσμευση αυτή το λιγότερο δυνατόν, ο Όθων επέβαλε τρεις εκλεκτούς του ως Πάπες, τον Λέοντα Η΄ (963-965), τον Ιωάννη ΙΓ΄ (965-972) και τον Βενέδικτο ΣΤ΄ (973-974)[369]. Η επιδοκιμασία της Μακεδονικής δυναστείας για το γεγονός εκφράστηκε με σαφήνεια από τον οπαδό της, τον ιστορικό Ιωάννη Σκυλίτζη, ο οποίος μάλιστα βρίσκεται σε πλήρη σύμπνοια με τις δυτικές πηγές που αφηγήθηκαν την καθαίρεση όχι μόνο του Ιωάννη ΙΒ΄, αλλά και του Βενεδίκτου Ε΄ από τις συνόδους του 963 και του 964 υπό την προεδρία του Όθωνος Α΄[370]. Για τον Σκυλίτζη, ο Πάπας Ιωάννης ΙΒ΄ ήταν επιρρεπής *πρὸς πᾶσαν ἀσέλγειαν καὶ κακίαν*, τον οποίο *Ὦτος ὁ τῶν Φράγγων βασιλεὺς ἀπελάσας ἕτερον ἀντεισήγαγε τῇ ἐκκλησίᾳ ποιμένα*[371], αναγνωρίζοντας έτσι τον δυτικό αυτοκράτορα ως τον μόνο αρμόδιο να επιλύει τα προβλήματα που αναφύονταν στους κόλπους της Ρωμαϊκής Εκκλησίας.

Το 963, όμως, ο Νικηφόρος Β΄ Φωκάς (963-969) ανέτρεψε τη Μακεδονική δυναστεία και μαζί με αυτήν την πολιτική της ισορροπίας μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Η θυελλώδης ρήξη του Φωκά με τον Όθωνα Α΄ πλαισιώθηκε από το εριστικότερο, ίσως,

365. Λιουτπράνδος, *Historia Ottonis*, VI, σ. 162-163.

366. Σκυλίτζης, 239: *Βουλοσουδὴς* (ηγεμών Ούγγρων) *δὲ τὰς πρὸς θεὸν συνθήκας ἠθετηκὼς πολλάκις σὺν παντὶ τῷ ἔθνει κατὰ Ῥωμαίων ἐξῆλασε. τὸ αὐτὸ δὲ τοῦτο καὶ κατὰ Φράγγων ποιῆσαι διανοηθεὶς καὶ ἁλοὺς ἀνεσκολοπίσθη ὑπὸ Ὄτου τοῦ βασιλέως αὐτῶν.*

367. Για την ερμηνεία αυτή βλ. T.C. Lounghis, Der Verfall des Papsttums im X. Jahrhundert als Ergebnis der deutsch-byzantinischen Annäherung, *Βυζαντιακά* 14 (1994) 224-227.

368. Λιουτπράνδος, *Historia Ottonis*, VIII, σ. 164.

369. Συνοπτικά βλ. W. Ullmann, *Kurze Geschichte des Papsttums im Mittelalter*, Βερολίνο-Ν. Υόρκη 1978, 110-111.

370. Βλ. Λιουτπράνδος, *Historia Ottonis*, IX, σ. 164-166. *Lamperti Hersfeldensis Annales* a. 963 (έκδ. W.D. Fritz [Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, XIII], Darmstadt 1957 [ανατύπωση Darmstadt 1973]), σ. 32.

371. Σκυλίτζης, 245.

διπλωματικό επεισόδιο του Μεσαίωνα, με κύριους πρωταγωνιστές τον ίδιο τον βυζαντινό αυτοκράτορα και τον δυτικό απεσταλμένο, επίσκοπο Κρεμόνας Λιουτπράνδο. Επί Νικηφόρου Β΄, οι σχέσεις με τους Πάπες που είχε επιβάλει ο Όθων δεν μπορούσαν παρά να είναι οι χειρότερες δυνατές και ο Λιουτπράνδος τίς σκιαγράφησε παραστατικότατα στην αναφορά που συνέταξε προς τον Όθωνα Α΄ για την έκβαση της πολύκροτης πρεσβείας του στη βασιλεύουσα.

Η άφιξη επιστολής του Πάπα Ιωάννη ΙΓ΄ το 968 προς τον Νικηφόρο Β΄, στην οποία τόν αποκαλούσε αυτοκράτορα Ελλήνων και όχι Ρωμαίων, παρείχε την ιδεώδη ευκαιρία για να εκφραστεί χωρίς περιστροφές η άποψη των Βυζαντινών, δια στόματος του πατρικίου και ευνούχου Χριστοφόρου, για το πρόσωπο του προκαθημένου της Ρωμαϊκής Εκκλησίας: ο Ιωάννης ΙΓ΄ ήταν ο ηλιθιότερος άνθρωπος του κόσμου, που αγνοούσε ότι ο Μ. Κωνσταντίνος, μεταφέροντας στην Κωνσταντινούπολη τα αυτοκρατορικά σκήπτρα, τη σύγκλητο και το στρατό, δεν άφησε στη Ρώμη παρά μόνο νόθους, πληβείους και δούλους. Δεινός διπλωμάτης, ο Λιουτπράνδος αντέταξε ότι ο Πάπας δεν έγραψε κάτι τέτοιο για να προσβάλει τον αυτοκράτορα, αλλά για να τόν τιμήσει, θεωρώντας ότι το όνομα Ρωμαίων στον αυτοκρατορικό τίτλο δεν θα ήταν πια αρεστό, όπως αρεστά δεν ήταν ούτε η ρωμαϊκή γλώσσα, ούτε τα ρωμαϊκά έθιμα. Στη συνέχεια, ο Λιουτπράνδος εμφανίστηκε να υπόσχεται ότι στις επόμενες επιστολές ο Πάπας θα απευθυνόταν στους «κραταιούς αυτοκράτορες των Ρωμαίων Νικηφόρο, Κωνσταντίνο και Βασίλειο». Τα δύο τελευταία ονόματα – πρόκειται για τους μετέπειτα αυτοκράτορες Βασίλειο Β΄ (976-1025) και Κωνσταντίνο Η΄ (1025-1028) – ήταν υπενθύμιση προς τον Φωκά για τον παραγκωνισμό των νόμιμων εκπροσώπων της Μακεδονικής δυναστείας, αλλά και η βάση, πάνω στην οποία ο Λιουτπράνδος στήριξε τις διευκρινίσεις που έσπευσε να παράσχει προς τον κύριό του Όθωνα Α΄ για την υπόσχεση που τόσο «απλόχερα» είχε δώσει: ο Πάπας, επιφορτισμένος με τη σωτηρία όλων των Χριστιανών, έπρεπε να στείλει στον Νικηφόρο Β΄ μία επιστολή που θα τόν αποκαλούσε αυτοκράτορα Ρωμαίων. Θα ήταν μία επιστολή όμοια με τους τάφους που από έξω είναι κατάλευκοι και μέσα γεμάτοι οστά νεκρών, καθώς θα τού υπενθύμιζε ότι σφετερίστηκε τον αυτοκρατορικό θρόνο με επιορκία και μοιχεία, θα τόν καλούσε ενώπιον συνόδου και, εάν δεν προσήρχετο, θα τον αφόριζε[372].

Κατά τον Λιουτπράνδο πάντα, αυτός ο ασεβής, Νικηφόρος Φωκάς, που ισχυριζόταν ότι οι μέχρι τότε Πάπες ήταν έμποροι και πουλούσαν το Άγιο Πνεύμα, προχώρησε σε μία ακόμη εχθρική πράξη έναντι της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, διατάσσοντας τον πατριάρχη

372. Λιουτπράνδος, *Legatio*, L-LII, σ. 202-203. Βλ. πιο κάτω, παραθέματα πηγών, αρ. 10α. Πρβλ. W. Ohnsorge, *Konstantinopel und der Okzident*, Darmstadt 1966, 220-223.

Πολύευκτο (956-970) να προαγάγει την Εκκλησία της Υδρούντος (Otranto) από αρχιεπισκοπή σε μητρόπολη (γύρω στα τέλη του 968) και να μην επιτρέπει στο εξής σε ολόκληρη την Απουλία και την Καλαβρία την τέλεση της θείας λειτουργίας στη λατινική, αλλά στην ελληνική γλώσσα. Η συμμόρφωση του Πολυεύκτου και η παραχώρηση του προνομίου στον επίσκοπο Υδρούντος να χειροτονεί επισκόπους σε πέντε πόλεις, που ανήκαν στη δικαιοδοσία του Πάπα Ρώμης, υπαγόρευσαν στον Λιουτπράνδο να διατυπώσει και έναντι του πατριάρχη τις ίδιες ακριβώς απειλητικές διαθέσεις που είχε εκφράσει για τον Φωκά, τη σύγκληση δηλαδή συνόδου, η οποία, στην περίπτωση που ο Πολύευκτος αρνιόταν την επανόρθωση των «σφαλμάτων» του, θα τού επέβαλε τις συνέπειες που όριζαν οι ιεροί κανόνες[373]. Οι αφορισμοί που τόσο διακαώς επιθυμούσε ο Λιουτπράνδος δεν έγιναν ποτέ, καθώς η εριστική και, ταυτόχρονα, ουτοπιστική πολιτική του Νικηφόρου Φωκά, ο οποίος στα μέσα του 10ου αιώνα ζητούσε από τον Όθωνα Α΄ την παραχώρηση της Ρώμης και της Ραβέννας με όλες τους τις περιοχές[374], τερματίστηκε λίγο μετά: σύμφωνα με τις δυτικές πηγές, οι αποτυχημένες βυζαντινές εκστρατείες στην Ιταλία προκάλεσαν τη μεγάλη δυσαρέσκεια των κατοίκων της Ν. Ιταλίας, που με τη σειρά της επέφερε τη δολοφονία του Νικηφόρου Β΄ από τον Ιωάννη Τζιμισκή το 969[375].

Το ότι οι δυτικές πηγές και όχι οι βυζαντινές, που απέδωσαν τη δολοφονία του Φωκά στο περίφημο ειδύλλιο της αυτοκράτειρας Θεοφανούς με τον Τζιμισκή, βρίσκονται πιο κοντά στην αλήθεια, φαίνεται από το γεγονός ότι με την άνοδο του Ιωάννη Α΄ (969-976) στο θρόνο, την ουτοπία διαδέχθηκε ο ρεαλισμός: ο Τζιμισκής αποκατέστησε τη δυτική πολιτική της Μακεδονικής δυναστείας και με την ανηψιά του Θεοφανώ να παντρεύεται στη Ρώμη στις 14 Απριλίου του 972 τον Όθωνα Β΄ (973-983) η συμμαχία των δύο αυτοκρατοριών επανερχόταν στο πολιτικό προσκήνιο. Μετά το θάνατο, όμως, του Όθωνος Α΄, η ρωμαϊκή αριστοκρατία και ο επικεφαλής της Κρεσκέντιος[376] θέλησαν να ανακόψουν την υποταγή της Παποσύνης στη γερμανική αυτοκρατορική εξουσία, που με τους Πάπες Λέοντα Η΄, Ιωάννη ΙΓ΄ και Βενέδικτο ΣΤ΄ έδειχνε οριστική, απαγχονίζοντας τον Βενέδικτο ΣΤ΄ και εκλέγοντας ως νέο προκαθήμενο τον Βονιφάτιο Ζ΄ (Ιούνιος 974). Ένας μόλις μήνας χρειάστηκε στον Όθωνα Β΄ για να επιβάλει ως Πάπα τον Βενέδικτο Ζ΄ (974-983), ενώ ο εκθρονισμένος Βονιφάτιος Ζ΄ κατέφυγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου και παρέμεινε για δέκα περίπου χρόνια (Ιούλιος 974 μέχρι τα τέλη 983 / αρχές 984)[377].

373. Λιουτπράνδος, *Legatio*, LXII, σ. 209-210. Βλ. παραθέματα πηγών, αρ. 10β. Επίσης, Gay, *Italie méridionale*, 350-358. βλ. Grumel - Darrouzès, *Regestes*, αρ. 792.

374. Λιουτπράνδος, *Legatio*, XV, σ. 184. Βλ. και παραπάνω, σ. 63-67.

375. Widukind von Corvey, III, 73, σ. 229. Thietmar von Merseburg, *Chronicon* (έκδ. W. Trillmich [Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, IX], Darmstadt ⁴1957 [ανατύπωση Darmstadt 1970]), II, 15, σ. 50.

376. Βλ. C. Romeo, Crescenzio de Theodora, *Dizionario biografico degli Italiani*, τόμ. 30, Ρώμη 1984, 664-665.

377. *Liber Pontificalis*, II, 255-258.

Το γεγονός ότι η Κωνσταντινούπολη προσέφερε καταφύγιο στον αντιπάπα Βονιφάτιο Ζ΄ δεν σημαίνει απαραίτητα και τη μη αναγνώριση των παπών που επέβαλε ο Όθων Β΄, δηλαδή του Βενεδίκτου Ζ΄ και του Ιωάννη ΙΔ΄ (983-984)[378], και, κατ' επέκταση, την ύπαρξη προστριβών μεταξύ των δύο πλευρών. Καταρχάς, κανένα στοιχείο στις πηγές δεν επιτρέπει να υποθέσουμε κάποια στροφή του Ιωάννη Τζιμισκή προς τη ρωμαϊκή αριστοκρατία, πολύ δε περισσότερο μία άρδην μεταβολή στη φιλική στάση του έναντι του Όθωνος, λίγο μετά το γάμο του με την Θεοφανώ και τη συμμαχία των δύο αυτοκρατοριών το 973[379]. Επιπλέον, η απόφαση του Τζιμισκή να ορίσει ως διάδοχο του καθαιρεθέντος πατριάρχη Βασιλείου Α΄ Σκαμανδρηνού (970-973) τον Αντώνιο Γ΄ Στουδίτη (973-978) διαλύει την υπόνοια ότι η Κωνσταντινούπολη απέβλεπε σε κακές σχέσεις με την πρεσβυτέρα Ρώμη, καθώς η παράδοση των Στουδιτών προδιαθέτει για ακριβώς το αντίθετο.

Ακλόνητη παρέμεινε η συμμαχία των δύο αυτοκρατοριών και επί της βασιλείας του τελευταίου ικανού εκπροσώπου της Μακεδονικής δυναστείας Βασιλείου Β΄, καθώς ο θεωρούμενος ως εχθρικά διακείμενος προς το Βυζάντιο Όθων Β΄ τόν αποκαλούσε «αδελφό του και φίλο στις δύσκολες περιστάσεις»[380]. Ο θάνατος, όμως, του Όθωνος Β΄ (983), όπως ακριβώς είχε συμβεί και με το θάνατο του πατέρα του, θεωρήθηκε ως η ενδεικνυόμενη στιγμή για νέες ταραχές στην πρεσβυτέρα Ρώμη: τότε ήταν που ο Βονιφάτιος Ζ΄ εγκατέλειψε τη βασιλεύουσα, φυλάκισε τον Ιωάννη ΙΔ΄ και αποκαταστάθηκε στον παπικό θρόνο (984) για να δολοφονηθεί λίγους μήνες μετά, εξαιτίας των βιαιοτήτων του (985). Σε καμία πηγή, βυζαντινή ή δυτική, δεν παρέχονται συγκεκριμένες πληροφορίες για τον τρόπο επανόδου του Βονιφατίου στη Ρώμη και, κυρίως, για την υποστήριξη που τού παρείχε η Κωνσταντινούπολη. Εκείνο που με βεβαιότητα μπορούμε να πούμε είναι ότι το συμβάν δεν υποκρύπτει ούτε ανταγωνισμό, αλλά ούτε και συνεννόηση μεταξύ των δύο αυτοκρατορικών εξουσιών, καθώς διαδραματίστηκε σε μία εποχή, κατά την οποία στη μεν Δύση η Θεοφανώ (983-991), ως επίτροπος του ανήλικου γιου της Όθωνος Γ΄ (983-1002), ήταν απασχολημένη με την εδραίωση της εξουσίας της και την εξουδετέρωση των ανταπαιτητών του θρόνου, κάτι που επιτεύχθηκε μόλις τον Απρίλιο του 986[381], στο δε Βυζάντιο την πραγματική εξουσία δεν ασκούσε ο Βασίλειος Β΄, αλλά ο παντοδύναμος παρακοιμώμενος και νόθος γιος του Ρωμανού Α΄, Βασίλειος Λακαπηνός. Το γεγονός

378. Όπως υποστήριξε ο V. Grumel, Les préliminaires du schisme de Michel Cérulaire ou la question romaine avant 1054, *Revue des Études byzantines* 10 (1952) 13.

379. *Lamperti Hersfeldensis Annales* a. 973, σ. 32.

380. Thietmar von Merseburg, *Chronicon*, III, 21, σ. 110: *... fratrem meum, certum, ut spero, meis necessitatibus amicum.*

381. Thietmar von Merseburg, *Chronicon*, IV, 1-9, σ. 115-123. Βλ. R. Holtzmann, *Geschichte der Sächsischen Kaiserzeit (900-1024)*, Μόναχο ⁶1979, 279-288.

ότι η πτώση του Λακαπηνού επήλθε *ἀθρόως* το 985/986[382] επιτρέπει να θεωρήσουμε ως μία ακόμη πιθανή αιτία της απομάκρυνσής του κάποια ανάμειξή του στην υπόθεση του Βονιφατίου Ζ΄. Το ότι το επεισόδιο αυτό δεν εντάσσεται στην πολιτική της Μακεδονικής δυναστείας θα φανεί και από όσα επακολούθησαν, όταν στη στροφή του 10ου προς τον 11ο αιώνα γίνονται ορατότερες ορισμένες τάσεις που τείνουν να μεταβάλουν τον υπάρχοντα εξισορροπητικό συσχετισμό των δυνάμεων, τον οποίο είχαν επιλέξει και επιβάλει οι δύο αυτοκρατορικές εξουσίες.

Στη Ρώμη, η Παποσύνη παρέμενε παρηκμασμένη και περιορισμένη στα αμιγώς εκκλησιαστικά καθήκοντά της. Η εποχή, ωστόσο, κάθε άλλο παρά ευνοούσε τον περιορισμό της εκκλησιαστικής εξουσίας. Δίπλα στον αγώνα της ιταλικής αριστοκρατίας και του νέου επικεφαλής της, «πατρικίου» Κρεσκεντίου Β΄[383], να απαλλαγεί από τον ασφυκτικό κλοιό της γερμανικής εξουσίας και να επιβάλει τον δικό της εκλεκτό ως Πάπα, πρέπει κανείς να προσθέσει και ορισμένα φαινόμενα, που εμφανίζονται στην άλλη, τη βυζαντινή πλευρά. Στο προσκήνιο αρχίζουν να διαφαίνονται κάποιες δυσκολίες στις σχέσεις μεταξύ αυτοκράτορα και βυζαντινού ανώτερου κλήρου, που μπορεί κανείς να αντιληφθεί από το γεγονός και μόνο ότι μέσα σε ένα χρονικό διάστημα 22 ετών ο πατριαρχικός θρόνος της Κωνσταντινούπολης παρέμεινε κενός συνολικά 9 έτη[384]. Ο Βασίλειος Β΄, μετά την καταστολή των μεγάλων ανταρσιών των Φωκάδων και Σκληρών, έδειχνε ισχυρός, αλλά η βυζαντινή Εκκλησία, έχοντας αυξήσει τη σφαίρα επιρροής της με τον εκχριστιανισμό των Ρως (988/989)[385], ήταν τόσο ισχυρή, ώστε να εκδηλώνει οικουμενικές επιδιώξεις, αντίθετες προς την αυτοκρατορική πολιτική. Οι τάσεις αυτές εκφράστηκαν με ένα εκ πρώτης όψεως αντιφατικό και σίγουρα πρωτοφανές διπλωματικό επεισόδιο, γνωστό μόνο από τις επιστολές του βυζαντινού πρεσβευτή και πρωταγωνιστή του επεισοδίου αυτού, του μητροπολίτη Συνάδων Λέοντος.

Την κραταίωση της συμμαχίας μεταξύ των δύο αυτοκρατοριών επιδίωξε ο Όθων Γ΄, ζητώντας να νυμφευθεί βυζαντινή πριγκίπισσα. Ως απεσταλμένος του Όθωνος βρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη ο Έλληνας από την Καλαβρία και επίσκοπος Πλακεντίας

382. Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία* (έκδ. S. Impellizzeri, [Μιλάνο] 1984), I, 19-21: τόμ. I, σ. 28-32. Βλ. W.G. Brokkaar, Basil Lacapenus. Byzantium in the Tenth Century, στο: ***Studia Byzantina et Neohellenica Neerlandica*** (εκδ. W.F. Bakker, et alii), Λέιντεν 1972, 199-234.

383. Βλ. C. Romeo, Crescenzio Nomentano, *Dizionario biografico degli Italiani*, τόμ. 30, Ρώμη 1984, 661-665.

384. Αντώνιος Γ΄ Στουδίτης (Δεκέμβριος 973 - Ιούνιος 978) // κενό 2 ετών // Νικόλαος Β΄ Χρυσοβέργης (Απρίλιος/Μάϊος 980 - 16. 12. 992) // κενό 4 ετών // Σισίννιος Β΄ (12. 4. 996 - 24. 8. 998) // κενό 3 ετών // Σέργιος Β΄ (Ιούνιος/Ιούλιος 1001 - Ιούλιος 1019). Βλ. Grumel, *La chronologie*, Παρίσι 1958, 436. J. Darrouzès, Sur la chronologie du patriarche Antoine III Stoudite, *Revue des Études byzantines* 46 (1988) 60.

385. Βλ. A. Poppe, The Political Background to the Baptism of Rus': Byzantine-Russian Relations between 986-989, *Dumbarton Oaks Papers* 30 (1976), 196-244.

Φιλάγαθος[386]. Ανταποκρινόμενος στο δυτικό αίτημα, ο Βασίλειος Β΄ ανέθεσε τη διαπραγμάτευση του θέματος στον πατρίκιο Καλοκυρό και στον Λέοντα Συνάδων, ο οποίος ταυτόχρονα κόμιζε και συνοδική επιστολή του νεοεκλεγμένου πατριάρχη Σισιννίου Β΄ (996-998) προς τον Πάπα Γρηγόριο Ε΄ (996-999), γιο του εξαδέλφου του Όθωνος Γ΄. Τίποτε δεν προμήνυε αυτό που επακολούθησε.

Φτάνοντας στη Ρώμη την άνοιξη του 997, ο Λέων Συνάδων βρήκε τον παπικό θρόνο κενό, καθώς ο Κρεσκέντιος είχε εκδιώξει τον Γρηγόριο Ε΄, και, μη έχοντας σε ποιόν να επιδώσει τη συνοδική επιστολή, τήν εναπέθεσε στον τάφο του Αγίου Πέτρου. Στη συνέχεια, ο βυζαντινός πρεσβευτής εμφανίζεται να εξυπηρετεί τα σχέδια του Κρεσκεντίου - *δι' ἐμοῦ <δὲ> τοῦτο ποιῆσαι θελήσαντος* - επιβάλλοντας ως νέο Πάπα τον Φιλάγαθο, ο οποίος μετονομάστηκε σε Ιωάννη ΙΣΤ΄[387]. Η επισκοπεία του Φιλαγάθου διήρκεσε ένα μόλις χρόνο, όσο ο Όθων Γ΄ βρισκόταν μακριά: η κάθοδός του στη Ρώμη σήμανε για μεν τον Φιλάγαθο τη σύλληψη και την τύφλωσή του, για δε τον Κρεσκέντιο τον απαγχονισμό του (Απρίλιος 998)[388].

Ο σκοπός για τον οποίο στάλθηκε ως πρεσβευτής στη Δύση - διαπραγμάτευση δηλαδή του αυτοκρατορικού συνοικεσίου και επίδοση συνοδικής επιστολής -, η έκδηλη αγωνία του για το εάν η Κωνσταντινούπολη εγκρίνει την ενέργειά του αυτή και το γεγονός ότι καμία δυτική πηγή δεν απέδωσε την εκλογή του Φιλαγάθου σε βυζαντινή ανάμειξη[389] καθιστούν προφανές ότι το επεισόδιο αυτό δεν προσγράφεται μεταξύ των ενεργειών της επίσημης βυζαντινής δυτικής πολιτικής και διπλωματίας. Αντίθετα, η αντιφατική στάση του Λέοντος Συνάδων, ο οποίος από τη μία καυχιέται για τη συμβολή του στην εκλογή του Φιλαγάθου και από την άλλη αδημονεί να δει την εκδίωξή του από τον Όθωνα και τον πάπα Γρηγόριο Ε΄, και, κυρίως, η άποψή του ότι το μόνο που θέλησε ήταν να θέσει *τὴν Ῥώμην ὑπὸ χεῖρας <καὶ> πόδας τοῦ μεγάλου καὶ ὑψηλοῦ ἡμῶν βασιλέως*, του μόνου *ῥωμαλέου καὶ στιβαροῦ ἀνδρὸς* να την κυβερνήσει(!)[390] αποκαλύπτουν ότι ο πρεσβευτής

386. *Annales Quedlinburgenses* a. 997 (έκδ. G.H. Pertz, Monumenta Germaniae Historica. Scriptotes rerum germanicarum, III, Αννόβερο 1839 [ανατύπωση Στουτγάρδη-Ν. Υόρκη 1963]), σ. 74.

387. Βλ τα σχετικά αποσπάσματα των Επιστολών του Λέοντος Συνάδων στα παραθέματα, αρ. 11. Πβλ. J. Koder, Die Sicht des "Anderen" in Gesandtenberichten, στο: *Die Begegnung des Westen mit dem Osten* (εκδ. O. Engels - P. Schreiner), Sigmaringen 1993, 113-129, ιδίως: 117κε.

388. Βίος Νείλου Νέου (έκδ. P. G. Giovanelli, Badia di Grottaferrata 1972), 89-90, σ. 126-127: ... *Ὁ δὲ ἅγριος πάπας ἐκεῖνος* (Γρηγόριος Ε΄) *μὴ χορταοθεὶς ἐφ' οἷς ἔδρασεν εἰς τὸν προῤῥηθέντα Φιλάγαθον, ἀγαγών τε αὐτόν, καὶ τὴν ἱερατικὴν στολὴν διαῤῥήξας ἐπ' αὐτῷ, περιήγαγεν αὐτὸν πᾶσαν τὴν Ῥώμην.*
Βλ. επίσης, *Annales Quedlinburgenses* a. 998, σ. 74. *Lamperti Hersfeldensis Annales* a. 998, σ. 38: *Crescentius ab imperatore decollatus cum XII suis ante Urbem suspenditur. Iohannes pseudopapa cecatur.*

389. Ως μοναδικός υπαίτιος εμφανίζεται ο Κρεσκέντιος. Βλ. Thietmar von Merseburg, *Chronicon*, IV, 30, σ. 146. *Lamperti Hersfeldensis Annales* a. 997, σ. 38: *Iohannes Placentinus episcopus sedem apostolicam invasit consilio Crescentii.* Στον Βίο του Νείλου του Νέου (σ. 126) η ευθύνη για το γεγονός επιρρίπτεται στη ματαιοδοξία του Φιλαγάθου: *Ἡνίκα γὰρ ὁ ῥηθεὶς ἐπέβη τῷ Ῥώμης ἁπλήστως θρόνῳ, μὴ ἀρκεσθεὶς τῇ τοῦ κόσμου μεγαλειότητι, ἢ Θεὸς αὐτὸν παραδόξως ὑπερύψωσεν. ...*.

390. Επιστολές Λέοντος Συνάδων αρ. 6, σ. 10 και αρ. 11, σ. 16.

ήταν οπαδός μίας οικουμενικής πολιτικής αντίθετης από αυτήν που πρέσβευε η Μακεδονική δυναστεία[391], την οποία δοθείσης ευκαιρίας εξέφρασε, συμβάλλοντας και αυτός στον εξευτελισμό της Παποσύνης. Έτσι, δίκαια πλέον θα μπορούσε να δηλώνει ότι ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως ήταν *οἰκουμενικός ... καὶ πατριαρχῶν ὁ πρῶτος*, απορώντας μάλιστα γιατί να είναι δεύτερος, αφού ο πρώτος ήταν «ἀφανείᾳ τετιμημένος»[392]. Όσον αφορά τον Κρεσκέντιο και την ιταλική αριστοκρατία, για άλλη μία φορά επιχειρούσαν να διασπάσουν την ασφυκτική γι' αυτούς βυζαντινο-γερμανική συμμαχία.

Η νέα αποτυχία της ιταλικής αριστοκρατίας και της Παποσύνης δεν εκδηλώθηκε μόνο με τον κολασμό Κρεσκεντίου και Φιλαγάθου και την επάνοδο του Πάπα Γρηγορίου Ε΄, αλλά και με έναν άλλο τρόπο, όταν ο Όθων Γ΄ το 999 επέλεξε ως νέο προκαθήμενο της Ρωμαϊκής Εκκλησίας τον δάσκαλό του και μέχρι τότε αρχιεπίσκοπο των Ρήμων (Reims) Γερβέρτο d'Aurillac, που μετονομάστηκε, όχι τυχαία, σε Πάπα Σίλβεστρο Β΄[393]. Το όνομά του παραπέμπει κατευθείαν στον ομώνυμό του Πάπα που αναφέρεται στην «Κωνσταντίνεια Δωρεά», πάνω στην οποία η Παποσύνη στήριζε την επικυριαρχία της σε ολόκληρη τη Δύση, απαγορεύοντας ταυτόχρονα οποιαδήποτε βυζαντινή επέμβαση. Επί της επισκοπείας του Σιλβέστρου Β΄, το έτος 1001 ένα έγγραφο του Όθωνος Γ΄ αποκάλυπτε ότι η «Κωνσταντίνεια Δωρεά» ήταν πλαστή[394] και το γεγονός μπορεί να θεωρηθεί ως μία από τις μεγαλύτερες ταπεινώσεις που υπέστη η Παποσύνη. Ο Όθων πέθανε ένα χρόνο μετά, λίγο πριν από την άφιξη της βυζαντινής πρεσβείας που κόμιζε θετική απάντηση για τον γάμο του με βυζαντινή πριγκίπισσα, αλλά η συμμαχία των δύο αυτοκρατοριών παρέμεινε αδιάρρηκτη επί των διαδόχων του.

Αν, όμως, οι δύο κοσμικές εξουσίες το 1029 επικοινωνούν μεταξύ τους με επιστολές γραμμένες *aureis litteris* (1029) και το 1049 οι βυζαντινοί πρεσβευτές στη Γερμανία προκαλούν το θαυμασμό και χαρακτηρίζονται *Greci omni sapientia pleni, ..., viri dignissimi*[395], δεν συμβαίνει το ίδιο και από την πλευρά των δύο Εκκλησιών, που στη στροφή του 10ου προς τον 11ο αιώνα παρουσιάζουν ανοδική πορεία. Όπως ακριβώς και στην περίπτωση του πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως που είναι ισχυρό λόγω της

391. Η διάσταση πολιτικών απόψεων μεταξύ αυτοκράτορα και πρεσβευτή έχει ήδη επισημανθεί από τον J. Darrouzès, *Epistoliers byzantins du Xe siècle*, Παρίσι 1960, 43. Επίσης, βλ. I. Ševčenko, Byzanz und der Westen im 10. Jahrhundert, στο: *Kunst im Zeitalter der Kaiserin Theophanu* (εκδ. A. von Euw - P. Schreiner), Κολωνία 1993, 5-30, ιδίως: 6.

392. Επιστολή αρ. 53, σ. 82.

393. Για τον πάπα Σίλβεστρο Β΄ βλ. τη μονογραφία του P. Riché, *Gerbert d'Aurillac, le pape de l'an mil*, Παρίσι 1987.

394. *Monumenta Germaniae Historica. Diplomata regum et imperatorum Germaniae.* II/2: *Die Urkunden Otto III.* (έκδ. Th. Sickel, Αννόβερο 1893), 818-820. Πρβλ. B.H. Hill Jr., *Medieval Monarchy in Action*, Λονδίνο-Ν. Υόρκη 1972, 52-53 και 177-179. Το γεγονός δεν εμπόδισε βέβαια την Παποσύνη να συνεχίσει να επικαλείται την «Κωνσταντίνεια Δωρεά». Ενδεικτικά αναφέρουμε την κατάφωρη χρησιμοποίησή της το 1112. βλ. J. Darrouzès, Les documents byzantins du XIIe siècle sur la primauté romaine, *Revue des Études byzantines* 23 (1965) 51-59.

395. Βλ. Lounghis, *Ambassades*, 226-229, όπου αναφορά πηγών και βιβλιογραφίας.

επέκτασης της σφαίρας επιρροής του στον σλαβικό κόσμο, η προσπάθεια ανόρθωσης της Παποσύνης από τη γερμανική αυτοκρατορική κηδεμονία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον εκχριστιανισμό των Ούγγρων, Πολωνών και Σκανδιναυών[396]. Αν και το τελευταίο αυτό γεγονός δεν οφειλόταν τόσο στην Παποσύνη, όσο στους Γερμανούς αυτοκράτορες, μία τέτοια επέκταση ήταν, κατά κάποιο τρόπο, αναπόφευκτο να προκαλέσει μία δικαιολογημένη τάση της Ρωμαϊκής Εκκλησίας να αναλάβει τα ηνία από τη γερμανική εξουσία.

Όσο περισσότεροι, όμως, λαοί εισέρχονταν στη χριστιανική κοινότητα, τόσο ο ανταγωνισμός μεταξύ πρεσβυτέρας και Νέας Ρώμης γινόταν οξύτερος, καθιστώντας τις επιδιώξεις τους για παγκόσμια επικυριαρχία ολοένα και πιο έκδηλες. Το 1001, στον πατριαρχικό θρόνο της Κωνσταντινούπολης ανήλθε ο Σέργιος Β΄ (1001-1019), συγγενής του πατριάρχη Φωτίου[397]. Το 1012, νέος προκαθήμενος εκλέχθηκε ο Βενέδικτος Η΄ (1012-1024), ο Πάπας, ο οποίος, έχοντας πλήρη συνείδηση της κατάπτωσης της Παποσύνης, υπήρξε ένθερμος οπαδός της ανόρθωσής της, έδωσε μία νέα σημασία στην πολιτική της Ρωμαϊκής Εκκλησίας και, τέλος, ήταν ο παρακινητής της εκστρατείας κατά των Βυζαντινών, χρησιμοποιώντας τους Νορμανδούς που τότε πρωτοεμφανίζονται στη Ν. Ιταλία[398].

Το σκηνικό προμήνυε ρήξη, που βεβαίως και ήρθε, μάλλον μεταξύ των ετών 1014 και 1019[399], καθώς ο Σέργιος Β΄ ήταν ο πρώτος πατριάρχης που μετά από ενάμισυ αιώνα μιμήθηκε την πολιτική του Φωτίου, διαγράφοντας από τα δίπτυχα και αναθεματίζοντας τον Πάπα[400]. Ο Βασίλειος Β΄ για άλλη μία φορά βρισκόταν αντιμέτωπος με το τμήμα εκείνο του βυζαντινού ανώτερου κλήρου, που πρέσβευε και ακολουθούσε μία πολιτική εκ διαμέτρου αντίθετη από τη δική του. Τις κακές σχέσεις, εξάλλου, αυτοκράτορα και πατριάρχη καθιστά έκδηλη και η περίφημη διάστασή τους για το *ἀλληλέγγυον*: στη διαμάχη του με τον Βασίλειο Β΄, που διήρκεσε 17 ολόκληρα χρόνια (1002-1019), ο Σέργιος Β΄ είχε την αμέριστη συμπαράσταση του κοσμικού και μοναστικού κλήρου, όπως ακριβώς και στο παρελθόν ο πατριάρχης Φώτιος[401]. Τις οικουμενικές τάσεις της βυζαντινής

396. Για μία συνοπτική παρουσίαση των εκχριστιανισμών στη Δύση το 10ο αι. και την ίδρυση (αρχι)επισκοπών (π.χ. Magdeburg) βλ. Ullmann, *Kurze Geschichte des Papsttums*, 115-116.

397. Σκυλίτζης, 341: ... *προεβλήθη Σέργιος, ἡγούμενος ὢν τῆς μονῆς τοῦ Μανουὴλ καὶ τὸ γένος ἀναφέρων πρὸς Φώτιον τὸν πατριάρχην.*

398. Rodolfo il Glabro, *Cronache dell'anno mille: storie* (έκδ. G. Cavallo - G. Orlandi, [Μιλάνο] ³1991), III, 1, 3, σ. 114-116. Για την πολιτική του Βενεδίκτου Η΄ συνοπτικά βλ. Gay, *Italie méridionale*, 407-409.

399. Βλ. Grumel, Les préliminaires du schisme, 19. Lounghis, *Ambassades*, 224-225.

400. Νικήτας χαρτοφύλαξ Νικαίας, *Patrologia Graeca* 120, 717Ε: *Καὶ ἐπὶ Σεργίου, τοῦ ἐπὶ Βουλγαροκτόνου πατριαρχεύσαντος, λέγεται πάλιν σχίσμα γενέσθαι. κατὰ ποίαν αἰτίαν, ἀγνοῶ. δοκεῖ γὰρ διὰ τοὺς θρόνους.* Αναλυτική παράθεση πηγών και σχολιασμός από τους Grumel - Darrouzès, *Regestes*, αρ. 819.

401. Σκυλίτζης, 347 και 365. Ζωναράς (έκδ. Th. Büttner-Wobst [Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae], Βόννη 1897) III, 561 και 567.

Εκκλησίας, που εκδηλώθηκαν την εποχή αυτή, επιβεβαιώνει και το γεγονός ότι υπό το όνομα του Σεργίου Β΄ ή του Σισιννίου Β΄ (επί της πατριαρχείας του οποίου σημειώθηκε το πρωτοφανές διπλωματικό επεισόδιο με τον Λέοντα Συνάδων) φέρεται εγκύκλιος επιστολή προς τους αρχιερατικούς θρόνους της Ανατολής, που δεν ήταν άλλη από αυτήν που είχε συντάξει το 867 ο πατριάρχης Φώτιος κατά της Ρωμαϊκής Εκκλησίας[402].

Το ότι η πολιτική της ρήξης με την πρεσβυτέρα Ρώμη δεν ήταν σύμφωνη με την αυτοκρατορική πολιτική φαίνεται από τις προσπάθειες του Βασιλείου Β΄ να ανατρέψει το δυσμενές αυτό κλίμα, που τώρα με την παρουσία των Νορμανδών γινόταν ιδιαίτερα απειλητικό για την ίδια την ύπαρξη των βυζαντινών κτήσεων της Ν. Ιταλίας. Οι προσπάθειες αυτές εντοπίζονται τόσο στην εκλογή ως διαδόχου του Σεργίου Β΄, ενός πρεσβυτέρου του ανακτορικού κλήρου, του Ευσταθίου (1019-1025)[403], όσο και στην πρεσβεία που απέστειλε το 1024 ο πατριάρχης αυτός, με παρότρυνση του Βασιλείου Β΄, στον Πάπα Ιωάννη ΙΘ΄ (1024-1032) με αίτημα να αναγνωριστεί, με τη συναίνεση του Ρωμαίου ποντίφηκα, η Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης οικουμενική *in suo orbe* (στη βυζαντινή επικράτεια και σφαίρα επιρροής), όπως οικουμενική αναγνωριζόταν η Εκκλησία της Ρώμης *in universo* (στην υφήλιο)[404]. Ανεξάρτητα από τις ερμηνείες που έχουν δοθεί για το νόημα του αιτήματος[405], πιστεύουμε ότι το γεγονός και μόνον ότι η βυζαντινή πλευρά, μετά την όξυνση που είχε προηγηθεί, ζητά τη συναίνεση του Πάπα δηλώνει σαφώς την προσπάθεια συνδιαλλαγής με τη Ρώμη, μία συνδιαλλαγή επιβεβλημένη από την πολιτική συγκυρία. Το αίτημα απερρίφθη, εξαιτίας των θυελλωδών αντιδράσεων από την πλευρά των μοναχών της Γαλλίας, από όπου είχε ξεκινήσει η περίφημη μεταρρύθμιση του Cluny[406]. Αυτή ήταν και η τελευταία πρεσβεία προς τον Πάπα Ρώμης που στάλθηκε επί Βασιλείου Β΄, ο οποίος δεν έπαψε να προσβλέπει στη συμφιλίωση με την πρεσβυτέρα Ρώμη: ενδεχομένως, αυτός και να ήταν ο λόγος που υπαγόρευσε στον γηραιό αυτοκράτορα να διορίσει μία μέρα πριν από το θάνατό του αντικανονικά, *οὐ ψήφῳ ἀρχιερέων*, ως νέο πατριάρχη τον μέχρι τότε ηγούμενο της μονής Στουδίου, τον Αλέξιο (1025-1043)[407].

402. Grumel - Darrouzès, *Regestes*, αρ. 814 και 820.

403. Σκυλίτζης, 365.

404. Rodolfo il Glabro, IV, I, 2, σ. 196-198: *... cum consensu Romani pontificis liceret ecclesiam Constantinopolitanam in suo orbe, sicuti Roma in universo, universalem dici et haberi.*

405. Ενδεικτικά βλ. Gay, *Italie méridionale*, 426-428. Grumel, Les préliminaires du schisme, 19-21. K.-J. Hermann, *Das Tuskulanerpapsttum (1012-1046): Benedikt VIII., Johannes XIX., Benedikt IX.* [Päpste und Papsttum 4], Στουτγάρδη 1973, 63-66.

406. Για τις απαρχές της μεταρρύθμισης του Cluny συνοπτικά βλ. Ν. Γιαντσή-Μελετιάδη, Η επίδραση της ιδεολογίας του Cluny στο σχίσμα του 1054, στο: *Η αυτοκρατορία σε κρίση (;). Το Βυζάντιο τον 11ο αιώνα (1025-1081)*, Αθήνα 2003, 291-295.

407. Σκυλίτζης, 368-369 και 401. Ζωναράς ΙΙΙ, 569 και 594. Δυστυχώς, στη δεύτερη και ελλιπή έκδοση των Regesten του Dölger από τους A. Müller και A. Beihammer (Μόναχο 2003), ενώ λανθασμένα τίθεται υπό αμφισβήτηση η πρεσβεία του 1024 (ό. π., αρ. 817, βλ. όμως, Grumel - Darrouzès, *Regestes*, αρ. 828), η ενθρόνιση του Αλεξίου Στουδίτου έχει παραλειφθεί. Και όμως, η ορολογία των πηγών (*πέμψας ἐνθρονίζει, προστάξει Βασιλείου τοῦ βασιλέως*) υποδηλώνει σαφέστατα την ύπαρξη αυτοκρατορικού εγγράφου.

Από την πολυετή, όμως, πατριαρχεία του Αλεξίου Στουδίτου δεν διαθέτουμε καμία πληροφορία για τις σχέσεις με την Παποσύνη, που παρέμενε παρηκμασμένη. Εκπροσωπούμενη από Πάπες, όπως ο δωδεκάχρονος Βενέδικτος Θ΄ (1032-1044), σίγουρα δεν ενέπνεε κανένα σεβασμό στον έμπειρο πατριάρχη Αλέξιο, επί του οποίου το πατριαρχικό αξίωμα ήταν ο μοναδικός υγιής και σταθερός θεσμός της βυζαντινής αυτοκρατορίας που την εποχή αυτή μαστίζεται από κρίση δυναστική, πολιτική, κοινωνική και διοικητική. Τον Αλέξιο Στουδίτη στην ηγεσία της ισχυρής βυζαντινής Εκκλησίας διαδέχθηκε ο από λαϊκών προερχόμενος Μιχαήλ Κηρουλάριος (1043-1058), που αυτάρεσκα και αυταρχικά δήλωνε ότι ήταν *ὑψηλότερος τοῦ βασιλεύοντος*[408]. Ο Κηρουλάριος κατόρθωσε να ολοκληρώσει αυτό που δεν μπόρεσε ο πατριάρχης Φώτιος στα μέσα του 9ου αιώνα, δηλαδή τον υποσκελισμό του αυτοκρατορικού θεσμού και τη ρήξη με την Παποσύνη, που όμως δεν μπορούσε να επέλθει όσο αυτή εκπροσωπείτο από αδύναμους πάπες, η επισκοπεία των οποίων διήρκεσε λίγους μόλις μήνες.

Ο ισχυρός πάπας ήρθε στο πρόσωπο του Λέοντος Θ΄ (1048-1054), ο οποίος θα διεκδικούσε ό,τι είχε στερηθεί η Παποσύνη από την εποχή του Όθωνος Α΄. Ο Λέων Θ΄ υπήρξε ένθερμος οπαδός της μεταρρύθμισης του Cluny, δύο από τα βασικά σημεία της οποίας ήταν η αντιπαράθεση με τον κοσμικό ηγεμόνα της Δύσης και η επέκταση της παπικής δικαιοδοσίας στις υπόλοιπες Εκκλησίες. Όσον αφορά το πρώτο σημείο, ο Λέων Θ΄ έδωσε ένα σαφές δείγμα της στάσης του προτού καν χειροτονηθεί Πάπας, δηλώνοντας ότι δεν αποδέχεται τον ορισμό του από τον Ερρίκο Γ΄ (1039-1056) και ότι θα περιβληθεί το αξίωμά του μόνον κατόπιν της σύμφωνης γνώμης και αποδοχής του κλήρου και του λαού της Ρώμης[409].

Όσον αφορά δε το δεύτερο σημείο, την επέκταση δηλαδή της δικαιοδοσίας του στις υπόλοιπες Εκκλησίες, ο Λέων Θ΄ έμελλε να ρυθμίσει σε μία εποχή που η βυζαντινή αυτοκρατορική εξουσία έβλεπε την αναγκαιότητα συμφιλίωσης με την πρεσβυτέρα Ρώμη μπροστά στον κίνδυνο να χάσει τις κτήσεις της στη Ν. Ιταλία. Το σχέδιο σύμπραξης Βυζαντινών και Παποσύνης κατά των Νορμανδών, που πρότεινε η πρεσβεία με επικεφαλής τον δούκα Ιταλίας Αργυρό (τέλη του 1051), δεν ευοδώθηκε και, παρά την ήττα και την αιχμαλωσία του από τους Νορμανδούς στην αιματηρή μάχη της Civitate, ΒΑ του Μπενεβέντο, τον Ιούνιο του 1053, ο Λέων Θ΄ προτίμησε να

408. Μιχαήλ Ψελλός, *Ἐγκωμιαστικὸς εἰς τὸν μακαριώτατον πατριάρχην κῦρ Μιχαὴλ τὸν Κηρουλλάριον* (έκδ. Κ. Σάθας, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, Δ΄, Παρίσι 1874), 325. Επίσης βλ. Συνέχεια Σκυλίτζη (έκδ. Εὐ. Τσολάκης, Θεσσαλονίκη 1968), 105: *Ἐπεβάλετο δὲ καὶ κοκκοβαφῆ περιβαλέσθαι πέδιλα τῆς παλαιᾶς ἱερωσύνης φάσκων εἶναι τὸ τοιοῦτον ἔθος καὶ δεῖν τούτοις κἀν τῇ νέᾳ κεχρῆσθαι τὸν ἀρχιερέα. Ἱερωσύνης γὰρ καὶ βασιλείας τὸ διαφέρον οὐδὲν ἢ καὶ ὀλίγον ἔλεγεν εἶναι.*

409. Βλ. F. Dvornik, Preambles to the Schism of Michael Cerularius, *Concilium* 17 (1966), 165 [= *Photian and Byzantine Ecclesiastical Studies*, Λονδίνο 1974, αρ. XXII].

αποδείξει ότι η Ρωμαϊκή Εκκλησία ήταν η Ecclesia-mater όλων των Εκκλησιών: ένα από τα πεδία εφαρμογής αυτής της αρχής υπήρξαν οι Εκκλησίες της Απουλίας, όπου ο Λέων Θ΄ επιχείρησε να εισαγάγει νέες λατρευτικές συνήθειες και απαίτησε τη δεκάτη[410]. Η συνέχεια είναι γνωστή: η φιλαρχία και το μένος του Κηρουλαρίου κατά των Λατίνων προσέκρουσαν στην αδιαλλαξία του παπικού απεσταλμένου, επισκόπου της Silva Candida και καρδιναλίου Ουμβέρτου, του φανατικότερου οπαδού της κλουνιακής μεταρρύθμισης και ιδεολόγου της ανύψωσης της παπικής εξουσίας, οδηγώντας στα γνωστά γεγονότα του Ιουλίου του 1054 και το σχίσμα των δύο Εκκλησιών[411].

Η Παποσύνη, που ήδη από το 1054 είχε επιχειρήσει την προσέγγιση με τους Νορμανδούς, κατόρθωσε να συμμαχήσει μαζί τους το 1059[412], αποδεικνύοντας για άλλη μία φορά ότι μπορούσε να αναπτύσσεται κάτω από μία πιεστική κοσμική αυτοκρατορική εξουσία και να βρίσκει μία ισχυρή στρατιωτική δύναμη, διαμέσου της οποίας θα πραγμάτωνε τους στόχους της: οι Νορμανδοί, που εμφανίζονται τον 11ο αιώνα στην Ιταλία, ήταν, όπως οι Φράγγοι τον 8ο αιώνα, το όπλο της Παποσύνης για να απαλλαγεί τόσο από την ασφυκτική γερμανική κηδεμονία, όσο και από τη βυζαντινή παρουσία στη Ν. Ιταλία.

Το 1058 καθαιρέθηκε ο Μιχαήλ Κηρουλάριος, αλλά για τη βυζαντινή αυτοκρατορική εξουσία δεν ήταν παρά μία πύρρεια νίκη, αφού το 1071 η κατάληψη του Μπάρι από τους Νορμανδούς σήμανε την οριστική απώλεια του «σεμνοτάτου μέρους τῆς ἀρχῆς» των Βυζαντινών[413]. Ο μεγάλος ηττημένος από το σχίσμα του 1054 ήταν ο βυζαντινός αυτοκρατορικός θεσμός, που θεωρούσε την ενότητα της Εκκλησίας ως στοιχείο της οικουμενικότητας του Κράτους. Αυτό εξηγεί και το γιατί η ένωση των Εκκλησιών αποτελούσε το σύνηθες θέμα διαπραγματεύσεων που έθεταν οι βυζαντινοί αυτοκράτορες με την πρεσβυτέρα Ρώμη, στο οποίο η Εκκλησία απαντούσε άλλοτε διπλωματικά[414] και άλλοτε αρνητικά[415], επαναλαμβάνοντας μονότονα τα ίδια επιχειρήματα...

410. Για τα γεγονότα συνοπτικά βλ. Gay, *Italie méridionale*, 487-500 και V. von Falkenhausen, *Untersuchungen über die byzantinische Herrschaft in Süditalien vom 9. bis 10. Jahrhundert*, Wiesbaden 1967, 187 (αρ. 61).

411. Από την πλουσιότατη βιβλιογραφία βλ. την πρόσφατη μονογραφία του A. Bayer, *Spaltung der Christenheit. Das Morgenländische Schisma von 1054*, Κολωνία 2002, 63-116.

412. Βλ. F. Chalandon, *Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile*, I, Παρίσι 1907, 139-142.

413. Μιχαήλ Ψελλός, *Χρονογραφία*, VI, 78: τόμ. II, σ. 10.

414. Όπως προκύπτει από την ανταλλαγή επιστολών το 1173 μεταξύ Πάπα Αλεξάνδρου Γ΄ (1159-1181) και πατριάρχη Μιχαήλ Γ΄ Αγχιάλου (1170-1178), η απάντηση του οποίου αποτελεί άριστο δείγμα διπλωματικής ευγένειας χωρίς καμία παραχώρηση επί της ουσίας: βλ. G. Hofmann, Papst und Patriarch unter Kaiser Manuel I. Komnenos: ein Briefwechsel, *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 23 (1953) 76-80 (και παράθεμα αρ. 13). Πρβλ. Grumel - Darrouzès, Regestes, αρ. 1125a.

415. Όπως ο πατριάρχης Ιωάννης Γ΄ Καματηρός (1198-1206) προς τον Πάπα Ιννοκέντιο Γ΄ (1198-1216) την άνοιξη του 1200: βλ. A. Papadakis - A.M. Talbot, John X Camaterus Confronts Innocent III: An Unpublished Correspondence, *Byzantinoslavica* 33 (1972) 35-41 (και παράθεμα αρ. 14). Πρβλ. Grumel - Darrouzès, *Regestes*, αρ. 1196.

Με πρώτο τον Μιχαήλ Κηρουλάριο να προσθέτει στον τίτλο του το «οἰκουμενικός»[416], το πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως παρέμεινε όντως οικουμενικό με όρια επιρροής πολύ ευρύτερα από τα πολιτικά σύνορα της αυτοκρατορίας, που προϊόντος του χρόνου περιέγραφαν ένα μικρό κράτος. Ο *αὐτοκράτωρ Ῥωμαίων*, όμως, ήταν το σύμβολο ενός λαμπρού παρελθόντος που είχε σβήσει αρκετά πριν από την τελική του πτώση. Ίσως, η πιο μελαγχολική περιγραφή του ανήκει στον νομικό Αδάμ του Usk, που τα Χριστούγεννα του 1400 είδε στο παλάτι του Ερρίκου Δ΄ της Αγγλίας (1399-1413) τον Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγο (1391-1425). Προκαλούσε απέραντο σεβασμό, αλλά και οίκτο. Ο Αδάμ του Usk αναλογιζόταν πόσο προσβλητικό ήταν το γεγονός ότι αυτός ο μεγάλος Χριστιανός ηγεμόνας είχε έρθει σ' αυτά τα έσχατα δυτικά νησιά για να ζητήσει βοήθεια εναντίον των απίστων. Και απορούσε: «Τί έγινες παλαιά δόξα της Ρώμης;»[417].

416. V. Laurent, *Le Corpus des sceaux de l'empire byzantin*, V/1: L'Église, Παρίσι 1963, αρ. 16, σ. 14.

417. *The Chronicle of Adam Usk, 1377-1421* (έκδ. C. Given - Wilson, Οξφόρδη 1997), 119-120.

ΠΑΡΑΘΕΜΑΤΑ ΠΗΓΩΝ

1

Επιστολή Θεοδώρου Στουδίτου προς Πάπα Πασχάλιο Α΄: επιδοκιμασία για την αποπομπή της πρεσβείας του εικονομάχου πατριάρχη Θεοδότου Α΄ Κασσιτερά το 815/816 και παράκληση για περαιτέρω υποστήριξη των εικονοφίλων (καλοκαίρι/φθινόπωρο 817).

Τῷ παναγεστάτῳ πατρί, κορυφαίῳ φωστῆρι οἰκουμενικῷ, κυρίῳ ἡμῶν δεσπότῃ ἀποστολικῷ πάπᾳ, Ἰωάννης, Θεοδόσιος, Ἀθανάσιος, Θεόδωρος, ἐλάχιστοι πρεσβύτεροι καὶ ἡγούμενοι τῶν Καθαρᾶ, τοῦ Πικριδίου, τοῦ Παυλοπετρίου, τῶν Στουδίου.

Ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψους, Χριστὸς ὁ θεὸς ἡμῶν, τὴν σὴν ἐν τῇ δύσει μακαριότητα ὥσπερ τινὰ λυχνίαν θεαυγῆ εἰς ἐπίλαμψιν τῆς ὑπ' οὐρανὸν ἐκκλησίας ἐπὶ τὸν ἀποστολικὸν πρώτιστον θρόνον θέμενος. καὶ γὰρ ἤσθημεν φωτὸς νοεροῦ οἱ ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου ἐνισχημένοι τῆς πονηρᾶς αἱρέσεως καὶ τὸ νέφος τῆς ἀθυμίας ἀπεθέμεθα καὶ πρὸς χρηστὰς ἐλπίδας ἀνενεύσαμεν, μεμαθηκότες δι' ὧν ἀπεστείλαμεν ἀδελφῶν ἡμῶν καὶ συνδούλων οἷα καὶ ἡλίκα πέπραχέ τε καὶ λέλεχεν ἡ ἁγία ὑμῶν κορυφαιότης, τοὺς μὲν αἱρετικοὺς ἀποκρισιαρίους ὡς λωποδύτας μηδὲ εἰς ἱερὰν αὐτῆς θέαν προσηκαμένη, πόρρω δὲ ὄντας ἐνδίκως ἀποπεμψαμένη, τοῖς δὲ ἡμετέροις ταλαιπωρήμασι διὰ τῆς ἐπακροάσεως τῶν γραμμάτων καὶ διηγήσεως τῶν ἀποσταλέντων ἐπιστυγνάσασά τε καὶ ἐπιστενάξασα θεομιμήτως ὡς ἐπὶ οἰκείοις μέλεσι. καὶ ὄντως ἔγνωμεν οἱ ταπεινοὶ ὡς ἐναργὴς διάδοχος τοῦ τῶν ἀποστόλων κορυφαίου προέστη τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ... ὑμεῖς οὖν ὡς ἀληθῶς ἡ ἀθόλωτος καὶ ἀκαπήλευτος πηγὴ ἐξ ἀρχῆς τῆς ὀρθοδοξίας, ὑμεῖς ὁ πάσης αἱρετικῆς ζάλης ἀνῳκισμένος εὔδιος λιμὴν τῆς ὅλης ἐκκλησίας, ὑμεῖς ἡ θεόλεκτος πόλις τοῦ φυγαδευτηρίου τῆς σωτηρίας. ...

Οἱ μὲν οὖν ἀσεβοῦντες τὰ συνήθη σὺν πάσῃ σπουδῇ καὶ μανίᾳ ποιεῖν οὐκ ἐνδιδόασι, πάντας ὑφέλκοντες καὶ κατασπῶντες εἰς τὸ τῆς αἱρέσεως βάραθρον, δεδιττομένους τὸν θάνατον ἀνάγκη γὰρ πᾶσα τὸν μὴ εἴκοντα τῇ πονηρᾷ φλογὶ τῶν μαστίγων ὑποβληθῆναι σὺν τοῖς ἀκολούθοις, ὥστε κατὰ μικρὸν ὑπορρέειν (τὸ σχετλιώτατον) καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἠθληκότων. ἡμεῖς δὲ καὶ αὖθις οἱ ταπεινοὶ καὶ ἔσχατοι ἐν τοῖς μέλεσιν, ὑπέρ τε τῆς οἰκείας ἱερᾶς κεφαλῆς καὶ τῆς ἐνισταμένης ὑπερεχούσης πατρότητός τε καὶ ἀδελφότητος τολμῶντες,

πρεσβεύομέν τε καὶ ἐκλιπαροῦμεν παρακληθῆναί σου τὴν ἁγίαν καὶ ἀποστολικὴν ψυχὴν πρῶτον μέν, ὅπερ καὶ πιστεύομεν ποιεῖν, μὴ καταλῆξαι τῆς ὑπὲρ στηριγμοῦ καὶ διασώσεως ἁπάντων θεοκλινοῦς προσευχῆς (ναί, δεόμεθα τὰ ἱερώτατα σπλάγχνα), ἔπειτα, ἃ πνευματοκινήτως αὐτῇ βεβούλευται καὶ ὥρισται ἐπ' ὠφελείᾳ μὲν ἡμῶν τῶν ταπεινῶν, αἰωνίῳ δὲ μακαρισμῷ τῆς οἰκείας ἀρετῆς, εἰς πέρας σὺν θεῷ ἀγαγεῖν.

Επιστολή Θεοδώρου Στουδίτου (έκδ. G. Fatouros) αρ. 272, σ. 402-403.

2

α) Ο Πάπας Νικόλαος Α΄ δεν αναγνωρίζει την καθαίρεση του Ιγνατίου και την εκλογή του Φωτίου ως πατριάρχη (862).

Qui postquam in patriarchatus throno stabiliti estis, non ut pater in filiis blandus, sed ut immitem in depositione archiepiscoporum et episcoporum per severitatem vos demonstrastis, et in damnatione innocentis Ignatii, quem vos ut depositum habetis, immoderate exarsistis: in cujus depositione, nisi prius veracissime illius cognoverimus transgressionem, vel culpam, inter depositos illum non numeramus, neque damnamus: quia valde cavendum est, ne sine caussa innocens damnetur: et sicut illum in pristino honore mansurum, si ei damnationis crimina non comprobantur, sancta Romana retinet ecclesia; sic vos, qui incaute et contra paternas traditiones promoti estis, in patriarchatus ordine non recipit: et neque ante justam damnationem Ignatii patriarchae in ordine sacerdotali vobis manere consentit.

Επιστολή Νικολάου Α΄: Mansi, XV, 177A-B.

β) Καθαίρεση και αφορισμός του Φωτίου από τον Πάπα Νικόλαο Α΄ (863).

Νικόλαος ἐπίσκοπος τῆς ἁγίας καὶ καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησίας, πᾶσι τοῖς τῆς ἀληθοῦς θρησκείας λειτουργοῖς, τοῖς ἁγιωτάτοις τε πατριάρχαις, ... καὶ πᾶσι πιστοῖς τοῖς κατὰ τὴν Ἀσίαν τε καὶ Εὐρώπην καὶ Λιβύην συνεστῶσι.

... ἐπιστολὰς δύο ... ἐπέμψαμεν πρὸς τὸν γαληνότατον βασιλέα Μιχαὴλ περὶ τοῦ ἀδελφοῦ καὶ συλλειτουργοῦ ἡμῶν Ἰγνατίου, πῶς καὶ διὰ τί ἐξεβλήθη, καὶ περὶ τῶν ἁγίων εἰκόνων, ἀλλὰ καὶ πρὸς Φώτιον ὅτι οὐδόλως αὐτὸν ἐν κλήρῳ ἀποδεχόμεθα, ἕως ἂν ἀκριβῶς παρὰ τῶν ἡμετέρων ἀποκρισιαρίων τὰ κατ' αὐτὸν ἐξετασθῇ, καὶ ἡμῖν δοθῇ εἴδησις. ...

... τοὺς ἐπισκόπους συνοδικῶς ἐκαθήραμεν καὶ ἀφωρίσαμεν, καὶ Φώτιον ὁμοίως τὸν μοιχόν τε καὶ ἐπιβήτορα τῆς Κωνσταντινουπολιτῶν ἁγίας ἐκκλησίας, ...

... οὐδὲ γὰρ ὁ Πέτρου θρόνος ὑπ' ἄλλου κρίνεται, ἢ ἀπὸ τοῦ δεδωκότος αὐτῷ τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας ἀλλ' ἵνα ὑμεῖς κατὰ τὸ ἀρχαῖον διαφυλάττησθε μὴ κρίνειν, ἢ συναινεῖν ἄνευ τῆς ἡμῶν παραδόσεως ... .

Επιστολή Νικολάου Α΄: Mansi, XVI, 301B-304E.

γ) Ο Πάπας Νικόλαος Α΄ αντικρούει το χαρακτηρισμό της λατινικής γλώσσας από τον Μιχαήλ Γ΄ ως «βάρβαρης και σκυθικής» (865).

In tantam vero furoris abundantiam prorupistis, ut linguae Latinae injuriam irrogaretis, hanc in epistola vestra barbaram et scythicam appellantes ... . Jam vero si ideo linguam barbaram dicitis, quoniam illam non intelligitis, vos considerate quia ridiculum est vos appellari Romanorum imperatores, et tamen linguam non nosse Romanam.

Επιστολή Νικολάου Α΄: Mansi, XV, 191A-C.

3

Εγκύκλιος επιστολή Φωτίου προς πατριάρχες της Ανατολής: κατά της Ρωμαϊκής Εκκλησίας, με αφορμή τη διείσδυσή της στη Βουλγαρία (άνοιξη/καλοκαίρι 867).

Ἐγκύκλιος ἐπιστολὴ πρὸς τοὺς τῆς ἀνατολῆς ἀρχιερατικοὺς θρόνους, Ἀλεξανδρείας φημὶ καὶ τῶν λοιπῶν ἐν ᾗ περὶ κεφαλαίων τινῶν διάλυσιν πραγματεύεται, καὶ ὡς οὐ χρὴ λέγειν ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα προέρχεσθαι, ἀλλ' ἐκ τοῦ πατρὸς μόνον

Οὐκ ἦν ἄρα, ὡς ἔοικεν, κόρος τῷ πονηρῷ τῶν κακῶν, οὐδέ τι τῶν ἐφευρημάτων καὶ μηχανημάτων πέρας ἃ κατὰ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐξ ἀρχῆς ἀνακινεῖν ἐμελέτησεν ... .

... ἀλλά γε δὴ καὶ Βουλγάρων ἔθνος βαρβαρικὸν καὶ μισόχριστον εἰς τοσαύτην μετέκλινεν ἡμερότητα καὶ θεογνωσίαν, ὥστε τῶν δαιμονίων καὶ πατρῴων ἐκστάντες ὀργίων καὶ τῆς Ἑλληνικῆς δεισιδαιμονίας ἀποσκευασάμενοι τὴν πλάνην, εἰς τὴν τῶν Χριστιανῶν παραδόξως μετενεκεντρίσθησαν πίστιν.

Ἀλλ' ὦ πονηρᾶς καὶ βασκάνου καὶ ἀθέου βουλῆς τε καὶ πράξεως. ἡ γὰρ τοιαύτη διήγησις, εὐαγγελίων οὖσα ὑπόθεσις, εἰς κατήφειαν μετατίθεται, τῆς εὐφροσύνης καὶ χαρᾶς εἰς πένθος τραπείσης καὶ δάκρυα. οὔπω γὰρ ἐκείνου τοῦ ἔθνους οὐδ' εἰς δύο ἐνιαυτοὺς τὴν ὀρθὴν τῶν Χριστιανῶν τιμῶντος θρησκείαν, ἄνδρες δυσσεβεῖς καὶ ἀποτρόπαιοι – καὶ τί γὰρ οὐκ ἄν τις εὐσεβῶν τούτους ἐξονομάσειεν; - ἄνδρες ἐκ σκότους ἀναδύντες – τῆς γὰρ ἑσπερίου μοίρας ὑπῆρχον γεννήματα – οἴμοι, πῶς τὸ ὑπόλοιπον

ἐκδιηγήσομαι; – οὗτοι πρὸς τὸ νεοπαγὲς εἰς εὐσέβειαν καὶ νεοσύστατον ἔθνος ὥσπερ κεραυνὸς ἢ σεισμὸς ἢ χαλάζης πλῆθος, μᾶλλον δὲ οἰκειότερον εἰπεῖν, ὥσπερ ἄγριος μονιὸς ἐμπηδήσαντες, τὸν ἀμπελῶνα κυρίου τὸν ἠγαπημένον καὶ νεόφυτον καὶ ποσὶν καὶ ὀδοῦσιν, ἤτοι τρίβοις αἰσχρᾶς πολιτείας καὶ διαφθορᾷ δογμάτων, τό γε εἰς τόλμαν ἦκον τὴν αὐτῶν, κατανεμησάμενοι ἐλυμήναντο.

Ἀπὸ γὰρ τῶν ὀρθῶν καὶ καθαρῶν δογμάτων καὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν ἀμωμήτου πίστεως παραφθείρειν τούτους καὶ ὑποσπᾶν κατεπανουργεύσαντο. Καὶ πρῶτον μὲν αὐτοὺς οὐχ ὁσίως εἰς τὴν τῶν σαββάτων νηστείαν μετέστησαν ... . ἔπειτα δὲ τὴν τῶν νηστειῶν πρώτην ἑβδομάδα τῆς ἄλλης νηστείας περικόψαντες, εἰς γαλακτοποσίας καὶ τυροῦ τροφὴν καὶ τὴν τῶν ὁμοίων ἀδηφαγίαν καθείλκυσαν, ἐντεῦθεν αὐτοῖς τὴν ὁδὸν τῶν παραβάσεων ἐμπλατύνοντες καὶ τῆς εὐθείας τρίβου καὶ βασιλικῆς διαστρέφοντες. ... .

Ἀλλά γε δὴ καὶ τοὺς ὑπὸ πρεσβυτέρων μύρῳ χρισθέντας ἀναμυρίζειν αὐτοὶ οὐ πεφρίκασιν, ἐπισκόπους ἑαυτοὺς ἀναγορεύοντες καὶ τὸ τῶν πρεσβυτέρων χρῖσμα ἄχρηστον εἶναι καὶ εἰς μάτην ἐπιτελεῖσθαι τερατευόμενοι. ... . πόθεν ὁ νόμος; τίς δ' ὁ νομοθέτης; ποῖος τῶν ἀποστόλων; τῶν πατέρων δέ; ἀλλὰ τῶν συνόδων ἡ ποῦ καὶ πότε συστᾶσα; ... .

Ἀλλὰ γὰρ οὐχὶ μόνον εἰς ταῦτα παρανομεῖν ἐξηνέχθησαν, ἀλλὰ καὶ εἴ τις κακῶν ἐστι κορωνίς, εἰς ταύτην ἀνέδραμον. πρὸς γάρ τοι τοῖς εἰρημένοις ἀτοπήμασιν καὶ τὸ ἱερὸν καὶ ἅγιον σύμβολον, ὃ πᾶσι τοῖς συνοδικοῖς καὶ οἰκουμενικοῖς ψηφίσμασιν ἄμαχον ἔχει τὴν ἰσχύν, νόθοις λογισμοῖς καὶ παρεγγράπτοις λόγοις καὶ θράσους ὑπερβολῇ κιβδηλεύειν ἐπεχείρησαν (ὦ τῶν τοῦ πονηροῦ μηχανημάτων), τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἐκ τοῦ πατρὸς μόνον, ἀλλά γε καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεσθαι καινολογήσαντες. ... .

Διὰ τί δὲ καὶ ἐκπορευθείη τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα; εἰ γὰρ ἡ ἐκ τοῦ πατρὸς ἐκπόρευσις τελεία (τελεία δέ, ὅτι θεὸς τέλειος ἐκ θεοῦ τελείου), τίς ἡ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπόρευσις, καὶ διὰ τί; περιττὸν γὰρ ἂν εἴη τοῦτο καὶ μάταιον.

Ἔτι δέ, εἰ ἐκπορεύεται τοῦ υἱοῦ τὸ πνεῦμα, ὥσπερ ἐκ πατρὸς, τί μὴ καὶ ὁ υἱὸς ἐκ τοῦ πνεύματος γεννᾶται, ὥσπερ ἐκ πατρὸς, ἵνα εἴη πάντα τοῖς ἀσεβοῦσιν ἀσεβῆ, καὶ αἱ γνῶμαι καὶ τὰ ῥήματα, καὶ μηδὲν αὐτοῖς ἀτόλμητον ὑπολείποιτο; ... .

Ὁρᾷς ὡς μάτην οὗτοι, μᾶλλον δ' εἰς πρόχειρον θήραν τῶν πολλῶν, τὸ τῶν Χριστιανῶν ἑαυτοῖς ἐπέθεσαν ὄνομα; ἐκπορεύεται τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ. πόθεν ἤκουσας τοῦτο; ἐκ ποίων εὐαγγελιστῶν τὴν φωνὴν ἔχεις ταύτην; ποίας συνόδου τὸ βλάσφημον τοῦτο ῥῆμα; ὁ κύριος καὶ θεὸς ἡμῶν φησιν «τὸ πνεῦμα, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται». ... .

Ταύτην τὴν ἀσέβειαν οἱ τοῦ σκότους ἐκεῖνοι ἐπίσκοποι (ἐπισκότους γὰρ ἑαυτοὺς ἐπεφήμιζον) μετὰ τῶν ἄλλων ἀθεμίτων εἰς τὸ ἀπαλὸν ἐκεῖνο καὶ νεοσύστατον τῶν Βουλγάρων ἔθνος ἐνέσπειραν. ἦλθεν ἡ τούτων φήμη εἰς τὰς ἡμετέρας ἀκοάς ἐπλήγημεν διὰ μέσων τῶν σπλάγχνων καιρίαν πληγήν, ...

Ἀλλ' ἐκείνους μὲν ἐθρηνήσαμέν τε καὶ θρηνοῦμεν, καὶ ἀνορθωθῆναι τοῦ πτώματος οὐ δώσομεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν ὕπνον οὐδὲ τοῖς βλεφάροις νυσταγμόν, ἕως ἂν αὐτοὺς εἰς τὸ τοῦ κυρίου κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν εἰσελάσωμεν σκήνωμα. τοὺς δὲ νέους τῆς ἀποστασίας προδρόμους, τοὺς θεραπευτὰς τοῦ ἀντικειμένου, τοὺς μυρίων ἐνόχους θανάτων, τοὺς κοινοὺς λυμεῶνας, τοὺς τὸ ἁπαλὸν ἐκεῖνο καὶ νεοσύστατον εἰς τὴν εὐσέβειαν ἔθνος τοσούτοις καὶ τηλικούτοις σπαραγμοῖς διασπαράξαντας, τούτους καὶ ἀπατεῶνας καὶ θεομάχους συνοδικῇ καὶ θείᾳ κατεκρίναμεν ψήφῳ οὐ νῦν τὴν ἀπόφασιν καθορίζοντες, ἀλλ' ἐκ τῶν ἤδη συνόδων καὶ ἀποστολικῶν θεσμῶν τὴν προωρισμένην αὐτοῖς καταδίκην ὑπεκφαίνοντες καὶ πᾶσι ποιοῦντες ἐπίδηλον. ... .

Καὶ γὰρ οὐ μόνον τὸ ἔθνος τοῦτο (των Βουλγάρων) τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν τῆς προτέρας ἀσεβείας ἠλλάξατο, ἀλλά γε δὴ καὶ τὸ παρὰ πολλοῖς θρυλούμενον καὶ εἰς ὠμότητα καὶ μιαιοφονίαν πάντας δευτέρους ταττόμενον, τοῦτο δὴ τὸ καλούμενον Ῥῶς, οἳ δὴ καὶ κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς, τοὺς πέριξ αὐτῶν δουλωσάμενοι κἀκεῖθεν ὑπέρογκα φρονηματισθέντες, χεῖρας ἀντῆραν. ἀλλ' ὅμως νῦν καὶ οὗτοι τὴν τῶν Χριστιανῶν καθαρὰν καὶ ἀκίβδηλον θρησκείαν τῆς Ἑλληνικῆς καὶ ἀθέου δόξης ἐν ᾗ κατείχοντο πρότερον ἀντηλλάξαντο, ἐν ὑπηκόων ἑαυτοὺς καὶ προξένων τάξει ἀντὶ τῆς πρὸ μικροῦ καθ' ἡμῶν λεηλασίας καὶ τοῦ μεγάλου τολμήματος ἀγαπητῶς ἐγκαταστήσαντες. ... .

Δεῖ οὖν τοὺς παρ' ὑμῶν ἀνθ' ὑμῶν στελλομένους καὶ τὸ ὑμέτερον ὑποδυομένους ἱερὸν καὶ ὅσιον πρόσωπον τὴν ὑμετέραν αὐθεντίαν ἣν ὑμεῖς ἐν πνεύματι ἁγίῳ ἐκληρώσασθε ἐγχειρισθῆναι, ὡς ἂν περί τε τούτων τῶν κεφαλαίων καὶ περὶ ἑτέρων τούτοις παραπλησίων ἐξ αὐθεντίας ὦσιν ἀποστολικοῦ θρόνου καὶ λέγειν ἱκανοὶ καὶ πράττειν ἀκώλυτοι. καὶ γὰρ δὴ καὶ ἀπὸ τῶν τῆς Ἰταλίας μερῶν συνοδική τις ἐπιστολὴ πρὸς ἡμᾶς ἀναπεφοίτηκεν ἀρρήτων ἐγκλημάτων γέμουσα, ἅτινα κατὰ τοῦ οἰκείου αὐτῶν ἐπισκόπου οἱ τὴν Ἰταλίαν οἰκοῦντες μετὰ πολλῆς κατακρίσεως καὶ ὅρκων μυρίων διεπέμψαντο, μὴ παριδεῖν αὐτοὺς οὕτως οἰκτρῶς ὀλλυμένους καὶ ὑπὸ τηλικαύτης βαρείας πιεζομένους τυραννίδος, καὶ τοὺς ἱερατικοὺς νόμους ὑβριζομένους καὶ πάντας θεσμοὺς ἐκκλησίας ἀνατρεπομένους. ... νῦν δέ, ὡς ἔφθην εἰπών, καὶ γράμματα διάφορα καὶ ἐκ διαφόρων ἐκεῖθεν ἀναπεφοίτηκεν τραγῳδίας ἁπάσης καὶ μυρίων θρήνων γέμοντα. ὧν τὰ ἴσα κατὰ τὴν ἐκείνων ἀξίωσίν τε καὶ ἐξαίτησιν (καὶ γὰρ εἰς πάντας τοὺς ἀρχιερατικοὺς καὶ ἀποστολικοὺς θρόνους διαδοθῆναι ταῦτα μετὰ φρικτῶν ὅρκων καὶ παρακλήσεων ἐδυσώπησαν, ὡς αὐτὰ ἐκεῖνα παραστήσει ἀναγινωσκόμενα) τῷδε ἡμῶν τῷ γραμματείῳ ἐνετάξαμεν, ἵνα καὶ περὶ τούτων, τῆς ἁγίας καὶ οἰκουμενικῆς ἐν κυρίῳ συνόδου ἀθροιζομένης, τὰ τῷ θεῷ καὶ τοῖς συνοδικοῖς κανόσι δοκοῦντα ψήφῳ βεβαιωθείη κοινῇ καὶ εἰρήνη βαθεῖα τὰς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας καταλήψοιτο.

Καὶ γὰρ οὐ μόνον τὴν ὑμετέραν μακαριότητα ἐπὶ τοῦτο προκαλούμεθα, ἀλλά γε δὴ καὶ τῶν ἄλλων ἀρχιερατικῶν καὶ ἀποστολικῶν θρόνων οἱ μὲν ἤδη καὶ πάρεισιν, οἱ δὲ οὐ μετὰ πολὺν χρόνον παρεῖναί εἰσι προσδόκιμοι. μὴ οὖν ἡ ὑμετέρα ἐν κυρίῳ ἀδελφότης ἀναβολῇ τινι καὶ παρατάσει χρόνου τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῆς διατρίβειν ὑπὲρ τὸ δέον ποιήσῃ, γινώσκουσα ὡς εἴ τι παρὰ τὴν αὐτῆς ὑστέρησιν οὐ κατὰ τὸ δέον ἐλλειπές τι διαπραχθείη, οὐχ ἕτερός τις, ἀλλ' εἰς ἑαυτὴν αὐτὴ τὸ κατάκριμα ἐπισπάσαιτο. ... .

Ὑπερευχόμεθα ὑμῶν κατὰ χρέος τῆς πατρικῆς ὁσιότητος μεμνῆσθαι καὶ αὐτοὶ τῆς ἡμῶν μὴ διαλίποιτε μετριότητος.

Επιστολή Φωτίου (έκδ. B. Laourdas - L.G. Westerink) αρ. 2, σ. 39-53.

4

Ο Φώτιος επευφημεί ως βασιλείς τον Λουδοβίκο Β΄ Ιταλικό και την σύζυγό του Ingelberge. Πρεσβεία του πατριάρχη προς την Ingelberge, με αίτημα την εκδίωξη του Πάπα Νικολάου Α΄, καθαιρεμένου από σύνοδο (πριν από 24 Σεπτεμβρίου 867).

οὕτως οὖν πλαστογραφήσας (Φώτιος) *ἰδιοχείρους πάντων ὑπογραφάς, ἀνηγόρευσε καὶ ἀνεφήμισεν εἰς τὴν ἀναπλασθεῖσαν αὐτῷ σύνοδον βασιλέα τὸν Λοδόηχον, καὶ τὴν Ἰγγελβέραν Αὐγοῦσταν πρὸς ἣν καὶ γέγραφεν ἐπιστολὴν εὐφημίας πεπληρωμένην, ὡς ἀξιωθεῖσαν ἀναῤῥήσεως ἐν οἰκουμενικῇ δῆθεν συνόδῳ τῇ Πουλχερίᾳ παραπλησίως, ὡς ᾤετο... καὶ παρεσκεύαζε καταπεῖσαι τὸν ἴδιον σύζυγον Λοδόηχον, ἀπεῖρξαι τῆς Ῥώμης τὸν πάπαν Νικόλαον, ὡς ὑπὸ συνόδου καθῃρημένον οἰκουμενικῆς καὶ καθολικῆς, ἧς τὸ ἴσον καὶ πρὸς αὐτὴν ἐξαπέστειλε μετὰ δώρων ... .*

Mansi, XVI, 417D-E.

5

Επιστολή Ιγνατίου προς Νικόλαο Α΄: επάνοδός του στον πατριαρχικό θρόνο Κωνσταντινουπόλεως, αναγνώριση του πρωτείου του Πάπα Ρώμης και παράκληση για αποστολή τοποτηρητών (Νοέμβριος/Δεκέβριος 867 - η επιστολή παρελήφθη από τον Πάπα Αδριανό Β΄).

Τῷ θεοτιμήτῳ ἠγαπημένῳ μοι ἀδελφῷ καὶ συλλειτουργῷ, Νικολάῳ τῷ ἁγιωτάτῳ πάπᾳ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, Ἰγνάτιος ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης.

Τῶν ἐν τοῖς μέλεσιν ἀνθρώπων παρυφισταμένων τραυμάτων τε καὶ μωλώπων πολλοὺς ἰατροὺς ἡ τέχνη προεχειρίσατο· τῶν ἐν τοῖς μέλεσι δὲ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ καὶ σωτῆρος, τῆς πάντων ἡμῶν κεφαλῆς καὶ νυμφίου τῆς καθολικῆς καὶ Ἀποστολικῆς ἐκκλησίας, ἕνα καὶ μόνον ἐξηρημένον τε καὶ καθολικώτατον ἰατρὸν αὐτὸς ὁ θεαρχικώτατος καὶ παναλκέστατος λόγος προεχειρίσατο, τὴν σὴν δηλονότι ἀδελφικὴν καὶ πατρικὴν ὁσιότητα, δι' ὧν φησι Πέτρῳ τῷ τιμιωτάτῳ καὶ κορυφαιοτάτῳ τῶν Ἀποστόλων σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς. καὶ πάλιν σοὶ δίδωμι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας, καὶ ὃ ἂν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς. καὶ ὃ ἂν λύσῃς, ἔσται λελυμένον. τὰς δὲ τοιαύτας μακαρίας φωνὰς οὐ κατά τινα πάντως ἀποκλήρωσιν τῷ κορυφαίῳ μόνῳ περιέγραψεν, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ καὶ πρὸς πάντας τοὺς κατ' ἐκεῖνον ἱεράρχας τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης παρέπεμψε. καὶ τούτου χάριν ἔκπαλαι καὶ ἀνέκαθεν ἐν ταῖς ἀναφυείσαις αἱρέσεσι καὶ παρανομίαις ἐκριζωταὶ τῶν πονηρῶν ζιζανίων γεγόνασιν οἱ τοῦ Ἀποστολικοῦ θρόνου ὑμῶν διάδοχοι. καὶ νῦν δὲ ἡ σὴ μακαριότης ἀξίως διατεθεῖσα τῆς δεδομένης σοι Χριστόθεν ἐξουσίας, τοὺς τῆς ἀληθείας ἀντιπάλους κατέβαλε, καὶ τὸν διὰ τῆς θυρίδος εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων ληστρικῶς εἰσελθόντα, καὶ καταλαζονευσάμενον τοῦ Θεοῦ τοσοῦτον, ὥστε καὶ σύνοδον ἀναπλάσαι κατὰ τῆς σῆς ἀνεπιλήπτου ἱεραρχίας, καὶ πρὸς τὸν ῥῆγα λανθανόντως ἐκπέμψαντα, τῇ χειρουργίᾳ τῆς ἱεραρχικῆς σου καὶ Ἀποστολικῆς ἐξουσίας, τοῦ κοινοῦ τῆς ἐκκλησίας ἐξέτεμες σώματος, καὶ τοὺς ἠδικημένους ἡμᾶς ὡς φιλάδελφος ἐδικαίωσας δικαίως, καὶ τῇ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίᾳ, δι' ὧν ἔγραψας ἀποκατέστησας. ὁ γὰρ θεοπρόβλητος ἡμῶν βασιλεὺς τῇ γνώμῃ καὶ ψήφῳ τῆς σῆς ὁσιότητος ἐξυπηρετούμενος, ὡς τέκνον ὑμῶν πιστότατον, ἑκατέρῳ κατ' ἀξίαν ἀπένειμεν. ἀνθ' ὧν ἁπάντων τῷ Θεῷ τὰς εὐχαριστηρίους εὐχὰς πέμψαντες, πεπόμφαμεν Ἰωάννην τὸν εὐλαβέστατον μητροπολίτην Συλαίου, ἅμα μὲν ἀνθ' ἡμῶν ἀπολογησόμενον, ἅμα δὲ καὶ περὶ τῶν ἐφεξῆς ἐκκλησιαστικῶν διοικήσεων ληψόμενον τὰς δοκούσας Θεῷ καὶ τῇ ὑμετέρᾳ σοφίᾳ διατάξεις.

Διττῆς γὰρ οὔσης τῆς τοῦ ἱερατικοῦ καταλόγου χειροτονίας καὶ τῶν μὲν ἐξ ἡμῶν αὐτὴν δεδεγμένων καὶ χειρογραφησάντων ὑπὲρ ἡμῶν αὐθαιρέτως, τῶν δὲ παρὰ τοῦ ἀνοσιωτάτου καὶ παλαμναίου Φωτίου, ἄλλων μὲν ἑκόντων, ἄλλων δὲ βιαζομένων παρ' ἐκείνου περὶ τούτων πάντων ἀξιοῦμεν δοῦναι διάταξιν. ἔτι γε μὴν ζητοῦμεν καὶ τοποτηρητὰς τῆς ὑμετέρας μακαριότητος ἐπισκόπους ἀξιολόγους ἐλθεῖν, ἵνα σὺν αὐτοῖς καλῶς καὶ προσηκόντως διοικήσωμεν τὴν καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίαν.

Mansi, XVI, 325A-328A.

6

Επιστολή Αδριανού Β΄ προς Ιγνάτιο: νέες προστριβές με αφορμή το επίμαχο πρόβλημα της Βουλγαρίας (872).

Ἔγραψας, ἵνα τὰ πολλὰ παρεάσωμεν, ὅπως οἱ πρεσβύτεροι ἡμῶν ἐκ τῆς χώρας τῶν Βουλγάρων μετὰ ὀνειδισμοῦ μεγάλου καὶ αἰσχύνης ἐξωσθῶσι, καὶ οἱ ἐπίσκοποι οὐ μετὰ μικρᾶς ἐκεῖθεν ἀτιμίας ἀπελαθῶσι· καὶ ταῦτα μηδέποτε γεγονυίας περὶ τούτου κρίσεως ἐνώπιον ὑμῶν. οὐδὲ γὰρ προσεκλήθημέν ποτε εἰς κριτήριον διὰ τοῦτο. εἰ γοῦν λέγεις προτέρους ἡμᾶς τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Κωνσταντινουπολιτῶν διοικήσεως εἰς τὴν προῤῥηθεῖσαν χώραν λειτουργεῖν ἀποκωλῦσαι, οὐκ ἀρνούμεθα. ἦσαν τοῦ Φωτίου κοινωνοὶ καὶ συμμύσται, οὓς οὐ μόνον εἰς τὴν Βουλγάρων χώραν, ἀλλὰ καὶ εἰς πᾶσαν ἐκκλησίαν ὡς ἱερεῖς ἐνεργεῖν ἐκωλύσαμεν καὶ κωλύομεν. ἔδει οὖν σε εἰδότα τοῦτο, μηδὲν εἰς τὴν τῶν Βουλγάρων τοιοῦτον διαπράξασθαι. ἐμάθομεν δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ἐναντία τῶν πατρικῶν ὅρων ὑμᾶς διαπράττεσθαι, ἀλλὰ δὴ καὶ τοῦτο. τινὰς γὰρ νεωστὶ ἀπὸ τῶν λαϊκῶν ἄφνω διακόνους ἐχειροτονήσατε, ἐναντία μὲν καὶ τοῖς πάλαι πατράσι, ἀλλὰ δὴ καὶ τῇ προσφάτως συναθροισθείσῃ οἰκουμενικῇ συνόδῳ. οὐκ ἀγνοεῖτε δέ, ὅτι ἡ τοῦ Φωτίου πτῶσις ἐντεῦθεν τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν.

Mansi, XVI, 413C-E.

7

Σύνοδος 879/880: πανηγυρική δικαίωση Φωτίου.

α) Με αφορμή το παπικό αίτημα περί υπαγωγής της Βουλγαρίας στη Ρωμαϊκή Εκκλησία, η παράταξη του Φωτίου κηρύσσει την αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας στα παλαιά ρωμαϊκά σύνορά της και απορρίπτει με εύσχημο τρόπο την παπική αξίωση.

Κεφάλ. α΄. Ὡς τε μηκέτι εἰς Βουλγαρίαν χειροτονεῖν τὸν Κωνσταντινουπόλεως, μήτε ὠμόφορον ἀποστέλλειν μήτε εἰ δεσμήσομεν αὐτούς, καὶ καταφύγωσι πρὸς τὴν ἡμετέραν ἁγιωσύνην, συμπαθείας ἀξιοῦσθαι...

Προκόπιος ὁ θεοφιλέστατος ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας Καππαδοκίας εἶπεν εἴπομεν καὶ πάλαι, εἴ τι μέμνηται ἡ ὑμῶν ἁγιωσύνη, ὅτι τὸ κεφάλαιον τοῦτο καιρὸν ἴδιον ἐπιζητεῖ. ἐλπίζομεν γὰρ εἰς τοὺς οἰκτιρμοὺς τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς τὴν εὐσέβειαν τῶν βασιλέων ἡμῶν τῶν ἁγίων, καὶ τὴν εὐχὴν τοῦ ἁγιωτάτου ἡμῶν δεσπότου, καθὼς καὶ αὐτὰ τὰ πράγματα προκόπτοντα ὁρῶμεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἀποκαταστῆσαι ἔχει τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ τὰ ἀρχαῖα ὅρια, καὶ πάσης τῆς ὑφ' ἡλίῳ τὴν ἡνιοχείαν. καὶ ἐπειδὰν τοῦτο γένηται,

τότε καθὼς ἂν τὸ κράτος αὐτοῦ βουληθῇ, διαστελεῖ τὰς ἐνορίας τῶν ἀρχιερατικῶν θρόνων, ὥς τε μηκέτι ἔριδας ἐν αὐτοῖς ἀναφύεσθαι. ...

Θεόφιλος ὁ θεοφιλέστατος μητροπολίτης Ἰκονίου εἶπεν οὕτως ἐλπίζομεν ὅτι ἔχει γενέσθαι· καὶ τότε πλέον ὧν ἐπιθυμεῖ ὁ ἁγιώτατος πάπας Ῥώμης ἔχει προσλαβέσθαι, μάλιστα τοῦ ἁγιωτάτου ἡμῶν πατριάρχου κυρίου Φωτίου, τοσαύτην πρὸς αὐτὸν τὴν αἰδῶ καὶ τὸ σέβας κεκτημένου, καὶ ἑτοίμου ὄντος, εἰ δυνατόν, καὶ τὰ οἰκεῖα μέλη παρασχεῖν αὐτῷ.

Νικήτας ὁ θεοφιλέστατος μητροπολίτης Σμύρνης εἶπεν τοσαύτης οὔσης ἀγάπης καὶ φιλίας πνευματικῆς ἀναμεταξὺ τοῦ τε ἁγιωτάτου πάπα Ῥώμης καὶ τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου ἡμῶν Φωτίου, τίς οὐκ οἶδεν ἀκριβῶς, ὅτι ὥσπερ τὴν ψυχὴν ἔχουσι μίαν, οὕτω καὶ τὸν ὑπὸ χεῖρα λαόν, καὶ τὰς ὑποχειρίους χώρας κοινὰς ἡγοῦνται, καὶ ἑκάτερος αὐτῶν οἰκεῖον κέρδος ἐν τῷ τοῦ πλησίου καὶ φίλου τίθεται κέρδος; ἡ ἁγία σύνοδος εἶπε· τὰ αὐτὰ πάντες καὶ ἡμεῖς συνεπιστάμεθα καὶ λέγομεν.

Mansi, XVII, 488B-E.

β) Η σύνοδος αποκρούει την προσπάθεια του Πάπα Ιωάννη Η΄ να εμφανίσει τη συγκατάθεσή του ως απαραίτητη για την επάνοδο του Φωτίου στον πατριαρχικό θρόνο.

Μετὰ γοῦν τὸ ἀναγνωσθῆναι τὴν ἐπιστολὴν Προκόπιος ὁ θεοφιλέστατος ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας Καππαδοκίας εἶπεν ἡμεῖς, ὡς πολλάκις εἴπομεν, καὶ πρὸ τῆς ὑμετέρας τιμίας ἐλεύσεως, καὶ πρὸ τῆς ἐγκειμένης τῷ τιμίῳ γράμματι παραινέσεως, Φώτιον τὸν ἁγιώτατον πατριάρχην ἀρχιερέα ἡμῶν καὶ ποιμένα καὶ ἀπεδεξάμεθα καὶ ἀποδεχόμεθα· καὶ ὡς οἰκείῳ ποιμένι καὶ δεσπότῃ ἐκολλήθημέν τε καὶ περιεπτυξάμεθα· καὶ αὐτὸς πατρικοῖς ἡμᾶς σπλάγχνοις ἐνηγκαλίσατο ἀσμενέστατα. τοῦτο δὲ ἀγαθὸν καὶ ἄξιον τῆς αὐτοῦ εὐλαβείας ὁ ἁγιώτατος πάπας Ἰωάννης ἐποίησεν ὅτι τὸ εὐσεβὲς θέλημα τῶν ὑψηλῶν καὶ μεγάλων βασιλέων ἡμῶν καὶ τῆς ἡμετέρας ταπεινώσεως ἐξεπλήρωσε· καὶ ἀπέστειλε τὴν ὑμῶν ἁγιωσύνην συμφωνοῦσαν ἡμῖν κατὰ πάντα.

Mansi, XVII, 408D-E.

Πέτρος ὁ θεοσεβέστατος πρεσβύτερος καὶ καρδηνάλις τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου ἔφη ὁ ἁγιώτατος καὶ οἰκουμενικὸς πάπας Ἰωάννης ἐρωτᾷ ὑμᾶς δι' ἡμῶν τῶν δούλων αὐτοῦ, πῶς ἀνῆλθεν ὁ κύριος Φώτιος ὁ ἁγιώτατος πατριάρχης νῦν εἰς τὸν θρόνον αὐτοῦ. λέγομεν γὰρ ὅτι οὐκ ἦν καλὸν πρὸ τῆς ἐλεύσεως ἡμῶν ἀνελθεῖν αὐτόν. Ἠλίας ὁ θεοσεβέστατος πρεσβύτερος καὶ τοποτηρητὴς Ἱεροσολύμων εἶπε· τὰ τρία τῆς ἀνατολῆς πατριαρχεῖα ἀεὶ πατριάρχην αὐτὸν εἶχον οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχιερεῖς καὶ ἱερεῖς μικροῦ πάντες πατριάρχην αὐτὸν ἔχουσι· καὶ τί ἐκώλυε τοῦ ἀνελθεῖν αὐτόν;

Mansi, XVII, 420D.

γ) Απόρριψη της παπικής απαίτησης να μην εκλέγεται επίσκοπος από τις τάξεις των λαϊκών.

Κεφάλ. β΄. Ὡς τε μηκέτι ἀπὸ λαϊκῶν προάγεσθαι εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως θρόνον. τὰ γὰρ γινόμενα σπάνια, εἰ καὶ λίαν ἀγαθὰ εἴη, νόμος τοῖς μετέπειτα καθίστασθαι οὐ δύναται.

Βασίλειος ὁ θεοφιλέστατος μητροπολίτης Μαρτυροπόλεως καὶ τοποτηρητής, καὶ Ἠλίας ὁ θεοσεβέστατος πρεσβύτερος καὶ τοποτηρητής, ἔτι δὲ καὶ Κοσμᾶς ἀποκρισιάριος Ἀλεξανδρείας εἶπον τοῦτο κατ' οὐδὲν ἐναντιοῦται τῷ ἐκκλησιαστικῷ θεσμῷ. καὶ γὰρ ἡ Ἀλεξάνδρεια, καὶ ὁ πατριαρχικὸς τῆς Ἀντιοχείας θρόνος, ἀλλὰ μὴν καὶ ὁ τῆς ἁγίας πόλεως, ἐν οἵῳ δ' ἂν τάγματι, εἴτε λαϊκῶν, εἴτε κληρικῶν εὕρωσιν ἀρετῇ τοὺς λοιποὺς πλεονεκτοῦντα, ἐπὶ τὸν ἀρχιερατικὸν θρόνον ἀναβιβάζειν οὐ παραιτοῦνται. οὐ γὰρ διὰ μόνους κληρικοὺς κατῆλθεν ἐπὶ γῆς ὁ Χριστός, οὐδὲ τούτοις μόνοις ἀπέκλεισε τὰ τῆς ἀρετῆς ἆθλα, ἀλλὰ παντὶ τῷ χριστιανικῷ πληρώματι. τοῦτο οὖν εἰ δοκιμασθείη παραδεχθῆναι, πάντες οἱ ἀρχιερατικοὶ θρόνοι εἰς ἐρήμωσιν καὶ ἀπώλειαν ἔχουσι καταστῆναι. οἱ γὰρ πλείους τῶν διαλαμψάντων ἐν ἡμῖν, ἀπὸ λαϊκοῦ τάγματος τοὺς ἀρχιερατικοὺς κατεπιστεύθησαν θρόνους. ἡμεῖς ἐπὶ τούτῳ συναινέσαι οὐ δυνάμεθα, ἵνα μὴ κατὰ τῶν ἀρχιερέων ἡμῶν φωραθῶμεν ψῆφον ἐξάγοντες.

Ἡ ἁγία σύνοδος εἶπεν ἕκαστος θρόνος ἔσχεν ἀρχαῖά τινα παραδεδομένα ἔθη. καὶ οὐ χρὴ περὶ τούτων πρὸς ἀλλήλους διαφιλονικεῖν καὶ ἐρίζειν. φυλάττει μὲν γὰρ ἡ τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησία τὰ ἔθη αὐτῆς, καὶ προσῆκόν ἐστι. φυλάττει δὲ καὶ ἡ Κωνσταντινουπολιτῶν ἐκκλησία ἴδιά τινα ἔθη ἄνωθεν παραλαβοῦσα· ὡσαύτως καὶ οἱ τῆς ἀνατολῆς θρόνοι. ...

Mansi, XVII, 488E-489B.

δ) Αναγνώριση Φωτίου ως πνευματικού ηγέτη του σύμπαντος κόσμου.

Οἱ ἁγιώτατοι τοποτηρηταὶ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης εἶπον· εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ὅτι ἡ ἀγαθὴ φήμη τοῦ ἁγιωτάτου Φωτίου τοῦ πατριάρχου, οὐ μόνον εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς χώραν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον ἐξελήλυθεν. οὐ τοσοῦτον λόγοις τὸ βέβαιον ἔχουσα, ὅσον ἔργοις τὰ πέρατα περιλαβοῦσα· καὶ οὐ μόνον ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ διήχθη, ἀλλὰ καὶ ἐν πάσῃ τῇ ὑφ' ἥλιον γῇ καὶ τοῦτο μαρτυροῦσι οὐχὶ μόνοι οἱ τὴν ἑλλάδα μετιόντες γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ βαρβαρικὸν καὶ ὠμότατον γένος, ὅτι οὐκ ἔστιν αὐτῷ ὅμοιος ἐν σοφίᾳ καὶ γνώσει, οὔτε ἐν ἐλεημοσύνῃ καὶ συμπαθείᾳ, οὔτε ἐν χρηστότητι καὶ ταπεινοφροσύνῃ, καὶ ὅτι πάντοτε τὰ ἔργα αὐτοῦ πλείονα τῶν λόγων εἰσίν. ...

Προκόπιος ὁ θεοφιλέστατος ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας Καππαδοκίας εἶπεν τοιοῦτον ἔπρεπεν ἐπ' ἀληθείας εἶναι τὸν τοῦ σύμπαντος κόσμου τὴν ἐπίστασιν λαχόντα, εἰς τύπον τοῦ ἀρχιποίμενος Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. ...

Mansi, XVII, 521D-524C.

ε) Περιορισμός της δικαιοδοσίας του Πάπα Ρώμης μόνο στο ιταλικής καταγωγής ποίμνιό του (α΄ κανών).

Κεφάλ. α΄. Ὥρισεν ἡ ἁγία καὶ οἰκουμενικὴ σύνοδος, ὥς τε εἴ τινες τῶν ἐξ Ἰταλίας κληρικῶν ἢ λαϊκῶν ἢ ἐπισκόπων ἐν τῇ Ἀσίᾳ ἢ Εὐρώπῃ ἢ Λιβύῃ διατρίβοντες, ὑπὸ δεσμὸν ἢ καθαίρεσιν ἢ ἀναθεματισμὸν παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου πάπα Ἰωάννου ἐγένοντο, ἵνα ὦσιν οἱ τοιοῦτοι καὶ παρὰ Φωτίου τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως ἐν τῷ αὐτῷ τῆς ἐπιτιμίας ὅρῳ τουτέστιν ἢ καθῃρημένοι, ἢ ἀναθέματι καθυποβεβλημένοι, ἢ ἀφωρισμένοι. οὓς μέν τοι Φώτιος ὁ ἁγιώτατος ἡμῶν πατριάρχης κληρικοὺς ἢ λαϊκοὺς ἢ τοῦ ἀρχιερατικοῦ καὶ ἱερατικοῦ τάγματος, ἐν οἵᾳ δήποτε παροικίᾳ, ὑπὸ ἀφορισμὸν καὶ καθαίρεσιν καὶ ἀναθεματισμὸν ποιήσῃ, ἵνα ἔχῃ αὐτοὺς καὶ ὁ ἁγιώτατος πάπας Ἰωάννης καὶ ἡ κατ' αὐτὸν ἁγία τοῦ Θεοῦ τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησία ἐν τῷ αὐτῷ τῆς ἐπιτιμίας κρίματι, ...

Mansi, XVII, 497D-E.

στ) Σχολιασμός του α΄ κανόνος.

... οὕτω Φώτιος οὐ μόνον τῆς ἴσης ἀπολαύειν ἐξουσίας τῷ πάπᾳ διϊσχυρίζεται, ἀλλὰ καὶ ἑαυτῷ μὲν τὴν ὑφήλιον ἅπασαν, τῷ δὲ πάπᾳ μόνους ἀποδίδωσι τοὺς ἐξ Ἰταλίας.

Mansi, XVI, 473A.

8

Επιστολή Πάπα Στεφάνου Ε΄ προς Βασίλειο Α΄. Εριστικότατος έναντι του Φωτίου, απόλυτος στην υπεράσπιση του πρωτείου του, ο πάπας επιθυμούσε τη διατήρηση καλών σχέσεων με τον αυτοκράτορα, προς τον οποίο απηύθυνε έκκληση για αποστολή στόλου, ικανού να αποκρούσει τους Άραβες.

Στεφάνου του ἁγιωτάτου πάπα Ῥώμης ἐπιστολὴ πρὸς τὸν βασιλέα κῦρ Βασίλειον, σταλεῖσα παρὰ ἐπισκόπου τῶν Ὅρων ὁπηνίκα παροδηγηθεὶς ὁ βασιλεὺς ὑπὸ Φωτίου ἔγραψεν ἐν τῇ Ῥώμῃ κατὰ τοῦ ἁγιωτάτου πάπα Μαρίνου.

Τὸ γράμμα τὸ παρὰ τῆς ὑμετέρας γαληνότητος ἀποσταλὲν πρὸς Ἀδριανὸν τὸν

προηγησάμενον ἡμ(ῶν) ἐδεξάμεθα, καὶ τοῦτο ἀνεγνωκότες, εὕρομεν αὐτό, ..., οὐ μὴν δὲ αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν παραχαράττον...

Ἐδόθη σοι, ..., τὰ γήινα καὶ βιωτικὰ διοικεῖν καὶ φροντίζειν, ..., πράττειν δίκαια τοῖς ὑποχειρίοις, ταῖς πολιτικαῖς ἀρχαῖς τε καὶ δυναστείαις νόμους συγγράφειν, γῇ τε καὶ θαλάσσῃ τὰ πολιτικὰ στρατεύματα διευθετεῖν, ... · αὕτη οὖν ἐστι τῆς ὑμετέρας ἀρχῆς ἡ φροντὶς καὶ διοίκησις· τὸ δὲ καταπιστευθὲν ἡμῖν ποίμνιον τοσοῦτόν ἐστιν ὑψηλότερον ὅσον διάφορον οὐρανῶν πρὸς τὰ ἐπίγεια. ...

Ἀλλ' εἰπέ, τίς σε ἠπάτησεν ἀρχιερέα οἰκουμενικὸν κωμῳδῆσαι, καὶ τὴν ἱερὰν τῶν Ῥωμαίων κακοφημῆσαι ἐκκλησίαν, ἢ τῶν τῆς οἰκουμένης ἐκκλησιῶν αὕτη κατάρχει καὶ ὡς μελῶν κεφαλὴ τούτων καθάπτεται, καὶ εἴ τις ἑαυτὸν ἐκ ταύτης ἀποσχίζει, γίνεται τῆς τῶν χριστιανῶν θρησκείας ἀλλότριος. ...

Ἔγραψας αὐτὸν (Μαρῖνον) ἐπίσκοπον μὴ εἶναι. Πόθεν δῆλον τοῦτο ἔγνως; καὶ ἐπεὶ βεβαίως οὐκ ἔγνως, πῶς κατέκρινας;... Ἢ οὐκ ἔγνως τὴν δύναμιν ἣν κέκτηνται οἱ ἀρχιερεῖς; μάνθανε τοίνυν ἐκ τοῦ μακαρίου Ἀμβροσίου. Οὗτος γὰρ τὸν βασιλέα Θεοδόσιον τῆς ἁγίας κοινωνίας ἀφορίσας, ἔξω τῶν προθύρων τῆς ἐκκλησίας στῆναι τοῦτον πεποίηκεν· ὅθεν καὶ οἱ μέχρι σήμερον βασιλεῖς ἔξω τοῦ θυσιαστηρίου ἵστανται, παρ' αὐτοῦ διδαχθέντες, ἔξω τῆς ἱερᾶς κιγκλίδος ἱσταμένους, οὕτω τῆς ἱερᾶς λειτουργίας εὔχεσθαι. ...

... Πρὸς τίνα δὲ ἀπέστειλεν ἡ τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησία ἐρωτᾶς. Πρὸς λαϊκὸν δηλονότι τὸν Φώτιον ἀπέστειλεν. Εἰ γὰρ εἶχες πατριάρχην, συχνοτέρως ἂν ταῖς ἐπιστολαῖς ἡ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησία αὐτὸν ἐπεσκέπτετο, καὶ ἀδελφικῇ διαθέσει πάσῃ τε διαπύρῳ ἀγάπης τοῦτον ἐσέβετο. Ἀλλ' ὦ, ὅτι ἡ τοιαύτη δεδοξασμένη καὶ ἐκ Θεοῦ φυλαττομένη πόλις ἀργεῖ καὶ μόνῃ τῇ ὑμετέρᾳ βασιλικῇ παρουσίᾳ λαμπρύνεται, ...

... Αὐτοκράτορ αὔγουστε, ὁ διαφόρων ἐθνῶν τὴν θηριότητα σιδήρῳ τεμών ..., ὁ κόσμιος καὶ εὐγνώμων, ὁ θείᾳ σοφίᾳ διαλάμπων, ὁ ἄλλοις νόμους ἐπιτιθείς, πῶς τῷ οἰκείῳ νόμῳ οὐχ ὑπείκεις, ἀλλ' εἰς τὴν τοῦ ἱερέως ὕβριν ταχὺς ἔκδικος ὑπάρχεις; ...

Ὑποχωρησάτω οὖν ἡ νέα προπέτεια· ... Διὰ τοῦτο, πνευματικὸν ἡμῶν τέκνον, νομοθετοῦμέν σε, ὅπως φροντίδι ἑαυτὸν ἀσφαλίσῃ ἐπιμελῶς, καὶ μὴ κατὰ τῆς ἁγίας τῶν Ῥωμαίων καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας ἐπανίστασο, ... Ἐπειδὴ δὲ ἐκ τοῦ ἁγίου σου σπέρματος πρὸς ὑπερουσίαν ὁλοψύχως ἀνιέρωσας, τοῦτο μαθόντες, τοσαύτης χαρᾶς ἐπλήσθημεν, ὅσον οὐδὲ γλῶσσα δύναται ἀναγγεῖλαι οὔτε κάλαμος διαγράψασθαι. Εὔχομαι δὲ ὅπως ἡ τοῦ ἠγαπημένου ἡμῶν τέκνου ἀρετὴ ἐκφύγῃ πάντα τὰ τῆς ἀνατολῆς σκοτεινὰ νέφη, ἵνα μὴ ἐν τῇ ῥίζῃ ταύτῃ πηχθῇ ὅπως ὁ μέλλων φυῆναι τῇ ῥίζῃ καρπὸς πάντα τὸν κόσμον βλάψῃ τῷ ἰδίῳ σπόρῳ. ... .

Παρακαλῶ δὲ τὸ ἅγιον ὑμῶν κράτος χελάνδια ἐξωπλισμένα μετὰ τῶν χρειῶν αὐτῶν

ἐνιαυσιαίων ἀπὸ μηνὸς Ἀπριλλίου ἕως Σεπτεμβρίου ἀποστεῖλαι, ὅπως φυλάττωσι τὴν παραθάλασσαν ἡμῶν ἀπὸ τῆς τῶν Ἀγαρηνῶν παγάνων ἐκπορθήσεως ... Περὶ δὲ τῶν λοιπῶν σιωπήσομεν, ἐπειδὴ οὔτε ἔλαιον εἰς φωταύγειαν ἔχομεν τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν ὀφειλομένην τιμήν. ... .

V. Grumel, La lettre du pape Étienne V à l'empereur Basile Ier, *Revue des Études byzantines* 11 (1953) 137-147.

9

Επιστολές πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυστικού.

α) Προς πάπα Αναστάσιο Γ΄ (2ο μισό 912): Μετά από λεπτομερή περιγραφή των όσων ανεφύησαν εξαιτίας της τεταρτογαμίας του Λέοντος ΣΤ΄, ο πατριάρχης στιγματίζει τη στάση των παπικών απεσταλμένων το 907 στην Κωνσταντινούπολη και ζητά την καταδίκη τους.

... Παρῆσαν οἱ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης μετὰ μῆνα ὄγδοον ἢ ἔνατον τῆς συναφείας τῆς γυναικός, καὶ τὸ πρᾶγμα ὑπέρδεινον πάσῃ τῇ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίᾳ. Προπεφήμιστο γὰρ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ὡς ἄγοι Ῥωμαίους ἐπιτρέψοντας αὐτῷ τὸν γάμον. ... Ποῦ γὰρ θεμιτόν, ποῦ δὲ τῇ καταστάσει τῆς ἐκκλησίας πρέπον, ἡμᾶς μὲν ἐξωθεῖσθαι τῆς παρὰ θεοῦ δεδομένης ἐξουσίας, ἑτέρους δὲ διοικεῖν ἃ οὐδ' ἡμῖν δυνατὸν διὰ τὴν τῶν κανόνων ἀπαγόρευσιν ἐπιτελεῖν; ....

... Προσκαλεῖται (ὁ βασιλεὺς) τοίνυν ἡμᾶς ἐν τοῖς βασιλείοις ὡς δῆθεν συνεορτάσοντας ... καὶ ... ὑπερορίους καθίστησιν, μήτε χιτωνίσκον, μήτε στρωμνῆς τι μέρος, μὴ βιβλίον, μηδένα τῶν εἰς παραμύθιον ἐσομένων συγχωρήσας ἀκολουθῆσαι ἄνθρωπον, πλὴν σὺν δυσὶν ἀγραμμάτοις, ἀγλώττοις, μικροῦ μηδὲ ἑαυτῶν ἐπαισθανομένων, εἰς τὴν ὑπερορίαν ἐκπέμψας. ...

Καὶ οἱ πρὸς κατάστασιν τῶν πραγμάτων ἀπεσταλμένοι Ῥωμαῖοι παρόντες ἐνταῦθα, ὥσπερ ἐπὶ τὸ αὐτὸ τοῦτο ἥκοντες ἐκ Ῥώμης τοῦ πόλεμον ἄρασθαι καθ' ἡμῶν, ἐκύρουν ἐξορίαν μηδὲν μήτε πολυπραγμονήσαντες μήτε μαθεῖν βουληθέντες παρ' ἡμῶν καίτοι γε κἂν μηδεὶς ἄλλος, αὐτοὺς ἔδει τοῦτο ποιεῖν, ἀντεχομένους προνομίου ἐκκλησιαστικῆς ὑπεροχῆς, καὶ μάλιστα μέλλοντας ἐντεῦθεν πρὸς ὑμᾶς ἀπαίρειν καὶ τῶν πραγμάτων ἔσεσθαι ἀγγέλους, καὶ ὀφείλοντας διὰ τοῦτο καὶ ἰδεῖν, εἰ καὶ μὴ ἡμᾶς ἐβούλοντο, ἀλλά τινα τῶν καθ' ἡμῶν συγκινδυνευόντων, καὶ πυθέσθαι καὶ μαθεῖν ἀκριβῶς, ἵν' ἔχοιεν ἀκριβῆ καὶ τὴν πρὸς ὑμᾶς ἀγγελίαν ποιεῖσθαι. ...

... Ἐπιστράφητε πρὸς ἑαυτούς, ἀδελφοὶ τιμιώτατοι, καὶ τῶν πραχθέντων τὸ

παράλογον κατανοήσαντες..., μηδὲ βουληθῆτε γενέσθαι διήγημα, ὡς Ῥωμαῖοι τετραγαμίαν προφάσει βασιλικῆς χάριτος εἰς τὸ τῶν Χριστιανῶν ἅγιον ἔθνος εἰσήγαγον. ...

... τοὺς δ' ἄλλους καὶ τῷ βίῳ περιόντας τῇ ὀφειλομένῃ παράδοτε καταδίκῃ, καὶ διὰ τῶν ἡμετέρων γραμμάτων μαθόντες ὅσα ἐπονηρεύσαντο καὶ οἷς ὁ φιλόχριστος ἡμῶν βασιλεὺς πρόνοιαν ἔθετο γνῶναι ὑμᾶς τὰ ἐκείνοις δραματοποιηθέντα καὶ μηδὲν λαθεῖν τῆς ψευδοῦς αὐτῶν συσκευῆς ἐν τῷ καταπράξασθαι διὰ τοῦ περιβλέπτου μαγίστρου πρὸς ὑμᾶς κομισθῆναι τὰ κακῶς μελετηθέντα, πολὺ δὲ χείρω καὶ γραφῆς ἀξιωθέντα. ...

Επιστολή (έκδ. R.J.H. Jenkins - L.G. Westerink) αρ. 32, σ. 214-244.

β) Προς Πάπα Ιωάννη Ι΄ (920/921): Η Ρώμη δεν απάντησε στην ανωτέρω πατριαρχική επιστολή, οι σχέσεις των δύο Εκκλησιών έχουν διακοπεί και, μετά την έκδοση του Τόμου Ἑνώσεως (Ιούλιος 920), ο πατριάρχης ζητά την αποστολή εκπροσώπων του πάπα για την καταδίκη της τεταρτογαμίας.

Πολλάκις, εἰ καὶ μὴ διὰ γραμμάτων, ἀλλὰ διὰ τῶν ἐκ τῆς ὑμετέρας Ῥώμης ἐνταῦθα καταλαβόντων ἀνδρῶν, τοῦτο μὲν καὶ μοναζόντων, τοῦτο δὲ καὶ ἱερατικῶν, ναὶ δὴ καὶ τῆς λαϊκῆς τυγχανόντων τάξεως, ἐδηλώσαμεν, ἀδελφὲ ἱερώτατε, ὥστε ἀποστόλους ὑμῶν ἐνταῦθα παραγενέσθαι ... . Ἰδοὺ χρόνος ἔνατος ἐξ οὗ κρίμασιν οἷς οἶδεν θεὸς εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐπανήλθομεν, ἐξ ἧς οὐκ ἐν δίκῃ ἀπηλάθημεν, καὶ οὐδὲν ὅλως ἡμῖν περὶ ταύτης ἐδηλώθη τῆς ὑποθέσεως.

... Διὰ τοῦτο γράφομεν ἀποσταλῆναι πρὸς ἡμᾶς τῆς ὑμῶν μακαριότητος ἀποστόλους, οἳ καὶ ἔτι τὸ τῆς τετραγαμίας μύσος σὺν ἡμῖν παντελῶς ἀποκηρύξουσι ... .

Επιστολή (έκδ. R.J.H. Jenkins - L.G. Westerink) αρ. 56, σ. 298.

γ) Προς Πάπα Ιωάννη Ι΄ (921/922): Νέα έκκληση του πατριάρχη για συμφιλίωση μεταξύ των δύο πλευρών: επιθυμεί τη συμμόρφωση της Δυτικής Εκκλησίας με τις αποφάσεις της Ανατολικής και την αποκήρυξη του δ΄ γάμου, προκειμένου να επαναγραφεί το όνομα του Πάπα στα δίπτυχα της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως.

... Γράφομεν δὲ τοῦτο μόνον, ὡς τὸν τάραχον τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίας ἰδοὺ πεντεκαιδέκατον ἔτος ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν εἰρήνη, ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς καὶ θεός, εἰς τὸ ἀτάραχον διελύσατο, καὶ τὴν δεινὴν καταιγίδα ... πρὸς βαθεῖαν γαλήνην ἀθρόον μετήνεγκεν ... .

Ἀλλὰ τὰ μὲν ἡμέτερα τοιαῦτα. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὴν ὑμετέραν ἀδελφικὴν ἐξ ἀρχῆς

ἕνωσιν ἐπιζητοῦμεν ...,τούτου δὴ χάριν γνωρίζομέν σοι, μακαριώτατε ἡμῶν ἀδελφέ, ἵνα καὶ ὑμεῖς τῇ ἡμῶν εἰρήνῃ συνευφραινόμενοι, πρῶτον μέν, ὃ καὶ χωρὶς τῶν ἡμετέρων λόγων ἀκόλουθόν ἐστιν, δοξάσητε τὸν καταλιπόντα τὸν τῆς εἰρήνης κλῆρον ἡμῖν καὶ τοῦτον ὅσαι ἡμέραι, εἰ καὶ συλᾶν ὁ πονηρὸς ἀγωνίζεται, ὅμως ἐπανασῴζοντα τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν ἔπειτα δὲ ἵνα καὶ τῆς τῶν σκανδάλων λελυμένης αἰτίας ἡ πρὸς ἀλλήλους ἀποστολὴ καὶ συνομιλία τὴν ἀνακαίνισιν δέξηται· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ ἱεροῦ ὑμῶν ὀνόματος ἡ ἀνάρρησις μετὰ τῆς ἡμῶν τεταπεινωμένης κλήσεως ἐν τοῖς ἱεροῖς συνάπτηται διπτύχοις.

... Διὰ ταῦτα καὶ ὁ φιλόχριστος ἡμῶν βασιλεὺς Βασίλειον τὸν εὐκλεέστατον πρωτοσπαθάριον καὶ ἐπὶ τοῦ χρυσοτρικλίνου μετὰ τοῦ οἰκείου ἐξαπέστειλεν γράμματος, καὶ ἡμεῖς Εὐλόγιον τὸν εὐλαβέστατον πρεσβύτερον καὶ κουβουκλείσιον καὶ ἄνθρωπον ἡμῶν μετὰ τοῦ ἡμετέρου γράμματος συνεξαπεστείλαμεν, ἐκεῖνα καὶ σὺν τοῖς γράμμασι καὶ πρὸ τῶν γραμμάτων οἰκείᾳ γλώσσῃ ἐπιτρέψαντες προσειπεῖν, ὥστε τὰ κατατυπωθέντα ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἐκκλησίᾳ καὶ εἰρηνικὴν λαβόντα κατάστασιν, οὕτω καὶ τὰ ἐν ὑμῖν τυπωθῆναι καὶ εἰς τὴν μεθ' ἡμῶν ἕνωσιν διὰ τοῦ τοιούτου καταστῆναι τύπου. .... .

Επιστολή (έκδ. R.J.H. Jenkins - L.G. Westerink) αρ. 53, σ. 286-292.

10

Ρήξη με την πρεσβυτέρα Ρώμη επί Νικηφόρου Β΄ Φωκά.

α) Απέχθεια Βυζαντινών προς το πρόσωπο του Πάπα Ιωάννη ΙΓ΄, ο οποίος αποκάλεσε σε επιστολή του τον Νικηφόρο Β΄ αυτοκράτορα Ελλήνων, και διπλωματικός ελιγμός Λιουτπράνδου (968).

"... Papa Romanus - si tamen papa est vocandus, qui Alberici filio apostatae, adultero, sacrilego communicavit, comministravit - literas nostro sanctissimo imperatori se dignas illoque indignas misit, Grecorum illum et non Romanorum imperatorem vocans, quod tui domini consilio actum esse non est ἀμφίσβητον".

"Quod", inquam mecum, "verbum audio? perii; haud dubium est, quin in praetorium recta proficiscar via!"

"Sed papa, audi", aiunt, "omnium hominum stolidior, scimus, dicere, dicere vis, nosque id profitemur". At ego: "Non id aio". - "Audi ergo; sed papa fatuus, insulsus ignorat Constantinum sanctum imperialia sceptra huc transvexisse, senatum, omnem cunctamque Romanam militiam, Romae vero vilia mancipia, piscatores scilicet, cupedinarios, aucupes,

nothos, plebeios, servos tantummodo dimisisse. Nunquam ille hoc nisi tui suggestione scriberet regis; quod quam periculosum ambobus fuerit, nisi resipuerint, proxima tempora declarabunt".

"Sed papa", inquam, "simplicitate clarus ad laudem hoc imperatoris, non ad contumeliam scribere putavit. Constantinum Romanum imperatorem cum Romana militia huc venisse ac civitatem istam suo ex nomine condidisse certo scimus; sed quia linguam, mores vestesque mutastis, putavit sanctissimus papa ita vobis displicere Romanorum nomen, sicut et vestem. Quod in futuris vita comite ostendetur epistolis, quarum superscriptio haec erit: "Iohannes papa Romanus Nicephoro, Constantino, Basilio, magnis Romanorum imperatoribus atque augustis". Quod curnam dixerim, quaeso advertite.

Nicephorus periurio atque adulterio regni apicem est adeptus. Et quoniam Christianorum omnium salus ad Romani papae pertinet sollicitudinem, mittat Nicephoro dominus papa epistolam sepulchris omnino similem, quae foris sunt dealbata, intus plena sunt ossibus mortuorum; improperet illi intrinsecus, qualiter periurio et adulterio acceperit super dominos suos monarchiam; invitet eum ad synodum et, si non venerit, anathemate feriat. Si superscriptio huiusmodi non fuerit, nec ad ipsum usque feretur.

Λιουτπράνδος, *Legatio* (έκδ. J. Becker), L-LII, σ. 202-203.

β) Διαμάχη σχετικά με την ανάδειξη της Εκκλησίας της Υδρούντος (Otranto) σε μητρόπολη (γύρω στα τέλη του 968).

... Nicephorus cum omnibus ecclesiis homo sit impius, livore, quo in vos abundat, Constantinopolitano patriarchae praecepit, ut Hydrontinam ecclesiam in archiepiscopatus honorem dilatet nec permittat in omni Apulia seu Calabria Latine amplius, sed Grece divina mysteria celebrare. Mercatores dicit fuisse praeteritos papas et Spiritum Sanctum vendidisse, quo vivificantur et reguntur omnia, qui replet orbem terrarum, qui scientiam habet vocis, qui est cum Deo patre et filio eius Iesu Christo coaeternus et consubstantialis, sine initio, sine fine, permanens verus, qui pretio non aestimatur, sed a mundis corde tanti emitur, quanti habetur. Scripsit itaque Polyeuctos Constantinopolitanus patriarcha privilegium Hydrontino episcopo, quatinus sua auctoritate habeat licentiam episcopos consecrandi in Acirentila, Turcico, Gravina, Maceria, Tricario, qui ad consecrationem domini apostolici pertinere videntur. Sed quid hoc memorem, cum ipsa Constantinopolitana ecclesia nostrae sanctae catholicae atque apostolicae ecclesiae Romanae merito sit subiecta? Scimus, immo videmus Constantinopolitanum episcopum pallio non uti nisi sancti patris nostri permissu. ... Est ergo meum consilium sanctam fieri synodum et ad eandem vocari Polyeuctum. Quod

si venire et σφάλματα sua, id est vitia, superius scripta canonice emendare noluerit, quod sanctissimi canones decreverint, fiat.

Λιουτπράνδος, *Legatio* (έκδ. J. Becker), LXII, σ. 209-210.

11

Επιστολές Λέοντος μητροπολίτη Συνάδων.

α) Παραμονές εκλογής πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ίσως του Σισιννίου Β΄ (12.4.996).

Πατριάρχης μέλλει δοθῆναι τῇ οἰκουμένῃ· οὕτω γὰρ αὐτὸν οἰκουμενικὸν πάντως καλέσετε -καὶ πατριαρχῶν ὁ πρῶτος (τί γὰρ εἰ δεύτερος, τοῦ πρώτου ὄντος ἀφανείᾳ τετιμημένου καὶ μόνῳ σεμνυνομένου τῷ ὀνόματι;) ... .

Επιστολή (έκδ. M.P. Vinson) αρ. 53, σ. 82.

β) Η ανάμιξη του Λέοντος Συνάδων στην εκλογή του Φιλαγάθου ως Πάπα Ιωάννη ΙΣΤ΄ και η ταυτόχρονη αποστροφή του για τον νέο προκαθήμενο της Ρωμαϊκής Εκκλησίας (άνοιξη 997).

Ἰωάννῃ ὀστιαρίῳ τῷ τοῦ πρωτοβεστιαρίου

Γελᾶν μὲν οἶδά σε, καταγελᾶν δὲ νῦν ὑπονοῶ σε ἀκούσαντα ὅτι πάπαν τὸν Φιλάγαθον προεχειρισάμην, ὃν ἔδει με καὶ ἀποπνῖξαι καὶ προσεπειπεῖν τὸ ἄξιος, τὸν μυρίων σκηπτῶν ἄξιον. Ὁρῶ σε τούτοις ἐπιγελῶντα καὶ χαίρω καὶ εὔχομαι ἀεὶ γελᾶν σε. ... Ἡ Ῥώμη ῥώμης δεῖται καὶ ῥωμαλέου καὶ στιβαροῦ ἀνδρὸς καὶ ἐμβριθοῦς φρονήματος, ἅπερ, οἶδα, ὁ ἡμέτερος μέγας καὶ ὑψηλὸς βασιλεὺς κέκτηται τῶν προλαβόντων πλέον, ὡς καὶ αὐτὸς πλέον τῶν ἄλλων οἶδας, πλέον καὶ συνομιλῶν καὶ τῶν ἀπορρήτων κοινωνῶν τοῖς βασιλεῦσι. Σὺ δὲ μὴ δόξῃς παίζειν, ἀλλ' ἀληθεύειν ταῦτά με γράφοντα.

Επιστολή (έκδ. M.P. Vinson) αρ. 6, σ. 8-10.

Τῷ πατριάρχῃ (Σισίννιος Β΄)

Εἰ καὶ ἑτέρῳ τοῦτο συνέβη τὸ καὶ ἰδεῖν ἐν ταὐτῷ καὶ λιπεῖν καλὸν τοιοῦτον, τὴν θεσπεσίαν σού φημι κεφαλήν, καὶ γεύσασθαι μέν, μὴ ἐμπλησθῆναι δέ, ἀλλ' ὅσον προγεύσασθαι καὶ ἀποσχέσθαι, θεομακάριστε δέσποτα, ἀγνοῶ ... .

Τὴν Ῥώμην ὑπὸ χεῖρας <καὶ> πόδας τοῦ μεγάλου καὶ ὑψηλοῦ ἡμῶν βασιλέως τοῦ Θεοῦ θέλοντος καὶ ἀγαγόντος καὶ ἐγὼ διάκονος ἐγενόμην, τὴν καρδίαν τοῦ κρατοῦντος Κρισκένζου ἐκείνου μὲν εὐθύναντος, δι' ἐμοῦ <δὲ> τοῦτο ποιῆσαι θελήσαντος. Τὰ οὖν

καθ' ἕκαστον καὶ τὰ ἐπὶ λεπτῷ διὰ τοῦ ἀποκομιστοῦ μαθήσῃ σαφέστερον ... . Τὴν ἱερὰν ἐκείνην καὶ θαυμασίαν γραφήν, ὡς εἰπεῖν στήλην ὀρθοδοξίας, οὐδεὶς εὑρέθη πάπας ἄξιος ἀξίως ὑποδέξασθαι καὶ τιμῆσαι, ἀλλ' ὁ πρὸς ὃν ἡ ἐπιστολὴ Ἰωάννης μετῆλθεν ὁ δ' μετ' ἐκεῖνον Γρηγόριος οὐδ' ὅσον συγχωρηθεὶς εὔξασθαι ἀπῆλθε, τῇ τοῦ προέχοντος ἐν Ῥώμῃ Κρισκένζου δυνάμει τοῦ τε θρόνου καὶ τῆς ἀξίας ἀπελαθείς· ὁ δ' ὑπεισῆλθεν ὁ μηδὲ ζῆν ἄξιος, ὁ ἐμὸς φόρτος, ὁ θρασὺς Φιλάγαθος, ὁ πάντολμος, ἡ νηδύς, ὁ ῥύπος, ἡ κηλίς, ...

... Προσῆξα τοίνυν τὸ σεβάσμιον ἐκεῖνο γράμμα καὶ προσεπαττάλωσα τῷ τάφῳ τοῦ Κορυφαίου καὶ οἰκείᾳ χειρὶ τὸ τίμιόν σου ὄνομα προσέγραψα, ἀνάξιον κρίνας μνημονεύεσθαί σε καὶ ἀναφέρεσθαι παρ' ἐκείνου τοῦ μοιχοῦ, τοῦ βδελυροῦ, τοῦ μισητοῦ, τοῦ θεοστυγοῦς. Τὸ οὖν ἐκείνου παραινῶ ἀποτρόπαιον ὄνομα μηδὲ ἐν τῷ προνάῳ, μηδὲ ἐν τοῖς προθύροις, μηδὲ ἐν τοῖς προαυλείοις, μηδὲ ἔσω τειχῶν, ἀλλ' ἔξω καὶ εἰς αὐτὸ τὸ ἐξώτερον ἀπογραφῆναι σκότος πλὴν οἰκονομίας ἕνεκεν, ὧν ἐγράψαμεν, σβεσθῆναι καὶ κατασιγασθῆναι πρὸς τὸ παρὸν ἐγὼ συμβουλεύω, τὴν τοῦ καλοῦ καὶ μεγάλου ἡμῶν βασιλέως εὐδοξίαν πραγματευόμενος, ᾗ καὶ συνεργεῖν δοκεῖ καὶ κατατίθεσθαι ὁ ἀλιτήριος, οὔτι «ἑκών, ἀλλ' ἄκοντί γε θυμῷ», γεωμετρικαῖς, ὅ φασι, ἀνάγκαις, ἢ μᾶλλον Κρισκενζικῷ κατεχόμενος φόβῳ, Ἑρμοῦ ἕνεκεν ζῶν.

Επιστολή (έκδ. M.P. Vinson) αρ. 11, σ. 14-16.

γ) Η αγωνία του Λέοντος Συνάδων για το εάν ο Βασίλειος Β΄ επιδοκιμάζει τις πράξεις του και η ελπίδα του για εκδίωξη του Φιλαγάθου και επάνοδο του Πάπα Γρηγορίου Ε΄ (άνοιξη 997).

Εἰ καὶ ἔδοξα ἀργῆσαι, θεοφιλέστατε πάτερ καὶ δέσποτα, ἀλλ' οὐκ ἤργησα· τὴν γὰρ Ῥώμην εἶδον, πρᾶγμα μέγα, σοφὸν καὶ ὑπέρογκον καὶ ἄνδρα μὴ ἔχουσαν ἄνδρα αὐτῇ δέδωκα τὸν ἀρχιεπίσκοπον Φραγγίας τὸν τῷ ἰουλίῳ τὴν εὐχήν σου λαβόντα. Τοῦτο μὴ θαυμάσῃς ἔδει γὰρ οὕτω προβῆναι, ἄλλως δ' ἀποβῆναι· τὰ γὰρ ἐξ ἀρχῆς ἀνυπόστατα ῥάδια πάντως καὶ εὐχερῆ πρὸς καθαίρεσιν. Ἡ οὖν Ῥώμη τὸν ἴδιον ἔχει πάπαν, πρὸς καιρὸν μὲν ἐκδιωχθέντα βίᾳ καὶ ἀνάγκῃ πλὴν καὶ τὸν μοιχὸν εὑρήσοντα καὶ μετὰ ζήλου τιμωρήσοντα. Τὰ οὖν καθ' ἕκαστον ὡς ἐπράχθη ταῦτα καὶ τὰ μείζονα παρὰ τοῦ κυροῦ Καλοκυροῦ μαθήσῃ. Εἰ οὖν καλῶς ὑποδέξεται τὴν δουλείαν ἡμῶν ὁ βασιλεύς, εὖ ἂν ἔχοι· εἰ δ' οὐκ ἀποδέξεται καὶ τῶν ἀνθρώπων ὅσοι τὸ διακριτικὸν ἀκέραιον ἔχουσιν -αὐτὸς δὲ σκόπησον- τί ἂν ἐγὼ εἴποιμι αὐτὸν μὴ ἀποδεχόμενον εὑρίσκων; Ὑγιαίνων, εὐθυμῶν, τῆς ἡμῶν ὑπερεύχου ταπεινώσεως.

Επιστολή (έκδ. M.P. Vinson) αρ. 9, σ. 12.

Τῷ Σάρδεων

Τὰ μὲν ἄλλα μοι κοῦφα καὶ ὡς εἰπεῖν εὔφορα, τό τε τῆς ὁδοῦ μῆκος καὶ τὰ ἐνθαλάσσια ναυάγια καὶ τὰ ἐν τῇ χέρσῳ κλώσματα· τὸ δ' αὐτῆς τοσοῦτον διαστῆναι τῆς καλῆς σου ὄψεως καὶ θέας καὶ ὁμιλίας, τίς ἐνέγκοι ψυχή; ... .

Τὴν Ῥώμην εἶδον καὶ εἶλον καὶ τὸ ἐμὸν ἔδειξα πρόθυμον, τοσοῦτον τολμήσων ἢ τολμήσας, ὅσον οὐδ' εἰς νοῦν ἂν ἐβάλετο ἕτερος. Εἰ μὲν οὖν καὶ βασιλεὺς ὁ μέγας χωρήσοι τοῦτο, καλὰ καὶ ἐπὶ καλοῖς ἐμοχθήσαμεν· εἰ δ' ἀνάξιον κρίνῃ τοῦτο τῆς αὐτοῦ βασιλείας, σοὶ καταλιμπάνω σκοπεῖν. Τί ἂν ἐγὼ εἴποιμι; Τὸν κακῶς γνωρισθέντα καὶ κολληθέντα μοι ἐπὶ κακῷ τῆς ἑαυτοῦ κεφαλῆς πάπαν πεποίηκα, τὸν ἐκ Καλαβρίας ἢ Σικελίας ἢ καὶ αὐτῆς τῆς Αἴτνης, τὸν ἐξ ἧς ἐκριφῆναι ἢ ἐνριφῆναι ἄξιον, τὸν ἀβέβαιον, τὸν ἄφιλον, τὸν τοῦ ψεύδους ἀρχηγὸν καὶ πατέρα καὶ θύλακον, τὸν πάντολμον, τὸν λοίδορον, τὸν βλάσφημον, τὸν κύνα, ..., τὸν ὄφιν, τὴν δολίαν γλῶτταν, τὸν τρόπον ἀνώμαλον, ..., τὸν πάσης ἄξιον βλασφημίας, τὸν πάσης κολάσεως, τὸν πάσης τιμωρίας, τὸν βόρβορον, ..., τὸν αἱρετικόν, τὸν ἀβάπτιστον, ..., τόν, ἵνα συνέλω, υἱὸν διαβόλου.

Ἐγὼ δὲ τὸν ἐκ τῶν κατ' αὐτὸν καὶ περὶ αὐτὸν τοιοῦτον εἶναι καταμαθών, τῷ μεγάλῳ καὶ ἀποστολικῷ ἐνιδρῦσαι θρόνῳ ὅλος καὶ πᾶς ἐγενόμην, οὐ χηρεύοντι ... ἀλλὰ ζῶντος τοῦ ἀνδρός, μοιχὸν καταστῆσαι τοῦτον διανοησάμενος. ... καὶ νῦν οἰμώζει καὶ τὴν ἐκ Θεοῦ καὶ τὴν ἐξ ἀνθρώπων καὶ τὴν ἐκ τοῦ Ὤτου καὶ τὴν ἐκ τοῦ πάπα ἐλπίζων ὑφέξειν τιμωρίαν. Ὁ γὰρ πάπας ἐκεῖνος ὁπλίζεται «μεστὸν ζήλου θυμὸν» ἔχων, οἶμαι δὲ ὡς οὐ φείσεται, οὐδὲ ἀλλάξεται, οὐδὲ μὴ διαλυθῇ πολλῶν δώρων ὁ δ' ὑποπτήσσει καὶ δέδιε καὶ τρομαλέος ἐστὶ καὶ μερμερίζων ἀνήνυτα.

Επιστολή (έκδ. M.P. Vinson) αρ. 12, σ. 18-20.

δ) Καθαίρεση και βάναυση μεταχείριση του Φιλαγάθου από το γερμανικό ιππικό του Όθωνος Γ΄ (Μάιος 998).

Ἰωάννῃ ὀστιαρίῳ τῷ τοῦ πρωτοβεστιαρίου Λέοντος

Γελᾷς ἄρτι τὸν πλατὺν γέλωτα, ὦ καλὴ κεφαλή, ὦ καλὴ ψυχή, ... Ὁ Φιλάγαθος ἐκεῖνος ὅς, ἵνα συνέλω, οὐδένα εἶχε τὸν ἰσοστάσιον, «οὗ ἀρᾶς τὸ στόμα καὶ πικρίας ἔγεμε» καὶ βλασφημίας καὶ πονηρίας καὶ λοιδορίας, ᾧ παρόμοιος οὐδείς, ὃν τίνι ἀντιτάξομεν οὐ γινώσκομεν, οὗτος ἐκεῖνος ὁ παλαμναῖος πάπας, ὁ σοβαρὸς καὶ ὑπέροφρυς, ὦ θεὲ καὶ δίκη καὶ ἥλιε, συμποδισθεὶς ἔπεσε. Καὶ τί μὴ τῷ ἀδελφῷ λέγω καὶ τὸ τοῦ πτώματος εἶδος; Πρὸ παντὸς ἀνάθεμα γέγονε τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, εἶτα τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐξωρύχθη, τὴν ῥῖνα τρίτον ἐξετμήθη καὶ τὸ χεῖλος τέταρτον, πέμπτον τὴν γλῶτταν

τὴν πολλὰ καὶ ἄρρητα λαλοῦσαν καὶ ἄμαχον ἐπόμπευσεν ἐπὶ τούτοις ἕκτον ὀνίσκῳ πτωχῷ σεμνυνόμενος οὐροκρατῶν καὶ τοῦτον, τὴν δὲ κεφαλὴν ἔσκεπε ἀσκοῦ παλαιοῦ τεμάχιον τὰς προτομὰς ἔχον ὀρθίους· τὸ δ' ἕβδομον εἰς κρίσιν ἦλθε, κατεψηφίσθη, τὴν ἱερατικὴν ἐνεδύθη καὶ ἐξεδύθη στολήν, ὀπισθοφανῶς ἐσύρη <κατὰ> τὸν ναὸν αὐτόν, τὸν πρόναον, τὴν φιάλης αὐλὴν καὶ ὡς εἰς ἀναψυχὴν εἰς τὸν κάρκαρον ἐνεβλήθη.

Επιστολή (έκδ. M.P. Vinson) αρ. 1, σ. 2.

12

Αναθεματισμός Μιχαήλ Α΄ Κηρουλαρίου από τον Ουμβέρτο (Ιούλιος 1054).

Ὅστις ἂν τῇ πίστει καὶ τῇ θυσίᾳ τῆς Ῥωμαϊκῆς καὶ ἀποστολικῆς καθέδρας ἀντιλέγῃ, ἀνάθεμα ἔστω καὶ μήτε δεχέσθω ὀρθόδοξος, ἀλλὰ λεγέσθω προζυμίτης καὶ νέος Ἀντίχριστος. Οὔβερτος θεοῦ χάριτι τῆς ἁγίας τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἐπίσκοπος, Πέτρος τῶν Ἀμαλφηνῶν ἀρχιεπίσκοπος, Φερεδέριχος διάκονος καὶ καγκελλάριος πᾶσι τοῖς τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας τέκνοις. Ἡ ἁγία Ῥωμαϊκὴ πρώτη καὶ ἀποστολικὴ καθέδρα, ..., τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης καὶ χρείας χάριν, πρὸς ταύτην τὴν βασιλικὴν πόλιν ἡμᾶς ἀποκρισιαρίους αὐτῆς ποιῆσαι κατηξίωσεν, ἵνα καθὼς γέγραπται κατέλθωμεν καὶ ἴδωμεν, εἰ ἄρα ἔργῳ πεπλήρωται ἡ βοή, ἣ ἀδιαστίκτως ἐκ τηλικαύτης πόλεως ἀνέβαινε πρὸς τὰ ὦτα αὐτῆς, εἰ δὲ καὶ μὴ ἦν οὕτως, γνῷ ὅθεν γινωσκέτωσαν πρὸ μὲν πάντων οἱ δεδοξασμένοι αὐτοκράτορες, ὁ κλῆρος, ἡ σύγκλητος καὶ ὁ λαὸς ταύτης τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ πᾶσα ἡ καθολικὴ ἐκκλησία ἡμᾶς ἐνταῦθα διεγνωκέναι, ὅθεν πλεῖστα χαιρόμεθα, ἀγαθὸν καὶ μέγιστον, ὅθεν ἐλεεινῶς λυπούμεθα, κακόν, καὶ γὰρ ὅσον πρὸς τοὺς κίονας τοῦ κράτους, καὶ τοὺς αὐτοῦ τετιμημένους καὶ τοὺς πολίτας σοφοὺς χριστιανικωτάτη καὶ ὀρθόδοξός ἐστιν ἡ πόλις ὅσον δὲ πρὸς τὸν Μιχαὴλ τὸν καταχρηστικῶς λεγόμενον πατριάρχην καὶ τῆς αὐτοῦ ἀνοίας τοὺς συνεργούς, πλεῖστα ζιζάνια τῶν αἱρέσεων καθ' ἑκάστην διασπείρεται ἐν μέσῳ αὐτῆς, ... Ὑπὲρ ὧν πλανισμῶν καὶ ἑτέρων πλείστων ἔργων αὐτοῦ αὐτὸς Μιχαὴλ γράμμασι τοῦ κυροῦ ἡμῶν Λέοντος τοῦ πάπα νουθετηθείς, πεισθῆναι κατεφρόνησεν, ἔπειτα ἡμῖν τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ τὰς ὑποθέσεις τῶν τηλικούτων κακῶν λογικῶς ἀντιστῆναι λέγουσι τὴν παρουσίαν αὐτοῦ καὶ τὴν συντυχίαν παντελῶς ἀπηρνήσατο· οὔτε τῷ ὑγιεῖ βουλεύματι τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῶν σοφῶν νουθετούντων κατασπάσασθαι αὐτόν, οὐχ ὑπήκουσεν, καθὼς καὶ πρότερον τὰς τῶν Λατίνων ἐκκλησίας ἠσφαλίσατο, καὶ αὐτοὺς ἀζυμίτας ἀποκαλῶν ῥήμασι καὶ ἔργοις ἁπανταχῆ κατεδιώξατο ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐν τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ ἀναθεματίζειν τὴν ἀποστολικὴν καθέδραν, καθ' ἧς ἑαυτὸν ἔτι ὑπογράφει οἰκουμενικὸν πατριάρχην.

Ὅθεν ἡμεῖς τῆς αὐτῆς ἁγίας καὶ πρώτης ἀποστολικῆς καθέδρας τὴν ἐξάκουστον βίαν καὶ ὕβριν οὐχ ὑποφέροντες ..., ἀπὸ πάσης τῆς ἀποστόλικῆς ἐκκλησίας τῷ ἀναθέματι, ὅπερ ὁ κύριος ἡμῶν ὁ εὐλαβέστατος πάπας τῷ Μιχαὴλ καὶ τοῖς αὐτῷ ἑπομένοις, ἐὰν μὴ πεισθῶσιν, ἀπεφήνατο, οὕτω καθυπογράφομεν. Μιχαὴλ ὁ καταχρηστικῶς πατριάρχης, ὁ νεόφυτος καὶ μόνῳ ἀνθρωπίνῳ φόβῳ τὸ μοναστικὸν σχῆμα δεξάμενος, νῦν δὲ ἐγκλήμασιν ἀνηκέστοις παρὰ πολλῶν διαπεφημισμένος, καὶ μετ' αὐτοῦ Λέων ὁ τῆς Ἀχρίδος ἐπιλεγόμενος, καὶ ὁ σακελλάριος τοῦ αὐτοῦ Μιχαὴλ ὁ Νικηφόρος, ὅστις τὴν τῶν Λατίνων θυσίαν προφανῶς κατεπάτησε τοῖς ποσὶ καὶ πάντες οἱ ἑπόμενοι αὐτοῖς ἐν τοῖς προκειμένοις πλανίσμασι καὶ τολμήμασιν ἔστωσαν ἀνάθεμα μαραναθὰ σὺν τοῖς Σιμωνιακοῖς, Βαλεσίοις, Ἀρειανοῖς, Μανιχαίοις, σὺν οἷς δογματίζουσι, καὶ τοῖς ἄλλοις, ὅτι τὸ ἔνζυμον ἔμψυχον εἶναι, καὶ σὺν πᾶσι τοῖς αἱρετικοῖς, μᾶλλον δὲ καὶ μετὰ τοῦ διαβόλου καὶ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ, ἐὰν μὴ πεισθῶσιν, ἀμήν, ἀμήν, ἀμήν.

H.-G. Beck, Storia della Chiesa, στο: *La civiltà bizantina dal IX all' XI secolo*, Μπάρι 1978, 234-237.

13

Επιστολή Πάπα Αλεξάνδρου Γ΄ προς πατριάρχη Μιχαήλ Γ΄ Αγχιάλου: περί ενώσεως των Εκκλησιών (27 Φεβρουαρίου 1173).

Ἐπιστολὴ τοῦ πάπα πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως.

Ἀνέφερεν ἡμῖν ὁ ἀγαπητὸς υἱὸς Πέτρος ὁ ὑποδιάκονος ἡμῶν, ὁ ἀποκομιστὴς τῶν παρόντων γραμμάτων, σὲ διακαῆ ἐπιθυμίαν ἐν τῷ στήθει φέρειν, τοῦ τὴν ἀνατεθεῖσάν σοι ἐκκλησίαν τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ, ἥτις πασῶν ἐκκλησιῶν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου μήτηρ κατέστη καὶ διδάσκαλος, καθὼς εὐσεβὲς καὶ δίκαιον καὶ κανονικόν ἐστιν, ἑνωθῆναι. ... Οἶδας γὰρ πάντως ὡς ἀνὴρ προσεκτικὸς καὶ διακριτικός, ὅπως ἡ τοῦ θεοῦ ἐκκλησία οὐδεμίαν ὑποφέρειν ὀφείλει κατατομὴν καὶ πῶς μόνῳ τῷ Πέτρῳ εἴρηται παρὰ τοῦ κυρίου· σὺ εἶ Πέτρος καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν, ... Ἐπεὶ οὖν πρέπει τῆς διακρίσεώς σου τῇ φρονήσει τὸ ζέον τῆς τοιαύτης ἐπιθυμίας εἰς ἀποτέλεσμα ἔργου ἀποδεῖξαι, τὴν ἀδελφότητά σου παρακαλοῦμεν, ὑπομιμνήσκομεν καὶ συμβουλεύομεν ἐνδιαθέτως, ἵνα τὸν περιπόθητον ἐν Χριστῷ υἱὸν ἡμῶν Μανουὴλ τὸν κράτιστον καὶ δόξης πλήρη Κωνσταντινουπόλεως βασιλέα, ὃν πιστεύομεν τὸν αὐτὸν ζῆλον ἔχειν, ὑπομιμνῆσαι σπουδάσῃς ἐπιμελέστερον καὶ ἀγαγεῖν, ἵνα εἰς τὸ ἑνωθῆναι τὴν ἐκκλησίαν τῆς βασιλείας αὐτοῦ τῇ ῥωμαϊκῇ ἐκκλησίᾳ, ὥσπερ ὀφείλει διακαῶς

σκοπήση, καὶ λόγον τὸν ἐπὶ τούτῳ μικρῷ τῷ χρόνῳ τρακταϊσθέντα, εἰς συμπλήρωσιν ἀγαγεῖν μὴ ὑπερθήση, ὡς ἂν αὐτὸς αἰωνίου ἐπάθλου δυνηθείη ἐπιτυχεῖν, καὶ ἡ σὴ ἐντεῦθεν μέριμνα καὶ σπουδὴ ἰσχύση ἀξίως ἐπαινεθῆναι. Ἐδόθη ἐν πόλει λεγομένῃ Σίγνια, πρὸ δύο καλανδῶν μαρτίου, ἥτις ἐστὶν κζ΄ φεβρουαρίου.

Ἐκδ.: G. Hofmann, Papst und Patriarch unter Kaiser Manuel I. Komnenos: ein Briefwechsel, *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 23 (1953) 76-77.

Η απάντηση του πατριάρχη Μιχαήλ Γ΄ Αγχιάλου στην ανωτέρω παπική επιστολή: άριστο δείγμα διπλωματικής ευγένειας χωρίς καμία παραχώρηση επί της ουσίας (1173).

Ἀντίγραμμα τοῦ ἁγιωτάτου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν πάπαν τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης.

Ἁγιώτατε πάπα, καὶ ἐν κυρίῳ ἀγαπητὲ ἀδελφέ.

Ψυχῆς ἔνδειγμα θεολήπτου τὴν ἑνοποιὸν μεταδιώκειν εἰρήνην, καὶ τὸν τοῦ πνεύματος σύνδεσμον. ... Διὰ τοῦτο ὁ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν κλειδοῦχος τὴν περιτομὴν πεπιστευμένος, ἐκήρυττε καὶ τοῖς ἔθνεσι, καὶ πρότερον ἐν Ἱερουσαλὴμ μετὰ τῆς θεολέκτου ὁμάδος τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ συνεστήσατο, ἔπειτα ἐν Ἀντιοχείᾳ, καὶ οὕτως ἁπανταχοῦ τὴν ἑαυτοῦ διδασκαλίαν ἐξήπλωσε καὶ τὸ κήρυγμα. Διὰ τοῦτο καὶ δρᾷ τὴν κατὰ θεὸν ἕνωσιν καὶ συνάφειαν καὶ ὁ μακάριος Παῦλος εἰς τὰ ἔθνη ἀπεσταλμένος, ὅμως και ἰουδαίοις κηρύττειν οὐκ ἀνεβάλλετο. ... Πάντες οὖν ὁπόσοι τὴν κατὰ θεὸν ὁμόνοιαν προαιρούμεθα καὶ τὴν ἀπ' ἀλλήλων μισοῦμεν διάζευξιν, ὀφείλομεν τούτου καὶ μόνον γενέσθαι τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ τὰ εἰς τοῦτο ὁπωσδήποτε προσιστάμενα ἐκ μέσου ποιήσασθαι, καὶ μή τινα προσεπισυνάπτειν ἕτερα περιττὰ καὶ ἀνόνητα, καὶ τῆς ἐντολῆς πόρρω φέροντα, ἵνα μὴ δοκῶμεν ἐμπορικῶς τὸ ἀγαθὸν ζητεῖν καὶ μετέρχεσθαι. Ζητητέα γὰρ καλά, ὅτι καλά, καὶ μὴ δι' ἐναλλαγὴν πραγμάτων ἀρχαίων καὶ τῆς ἀνέκαθεν κρατούσης ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως. Ὅταν γάρ τις ἐπιχειρῇ κατορθῶσαί τι τῶν ἐπαινετῶν καὶ φιλουμένων θεῷ, μετὰ ταπεινώσεως χρὴ τοῦτο μετέρχεσθαι καὶ πᾶν ὕψωμα καθαιρεῖν. Οὕτω γὰρ ἕξει συνεργοῦσαν αὐτῷ καὶ τὴν τοῦ θεοῦ ἀγαθότητα. Εἰ δ' ἄλλως πως, ἀνύσει οὐδέν. Διότι δίχα θεοῦ οὐδὲ τὰ βλέφαρα ἡμῶν κινεῖσθαι πιστεύομέν τε καὶ διδασκόμεθα. Ἐπεὶ οὖν ἡ σὴ ἁγιότης προαιρεῖται τὴν τῶν ἁγίων ἐκκλησιῶν ἕνωσιν, συντρέχει δὲ καὶ εὐδοκεῖ καὶ σπουδάζει εἰς τοῦτο καὶ ὁ πανευσεβέστατος καὶ ἅγιος ἡμῶν αὐτοκράτωρ, ἡ μετὰ θεὸν μία ἡμῶν καὶ ὑμῶν ἀληθῶς καὶ κατὰ φύσιν ἀρχή, εἰς τοῦτο δὲ καὶ ἡ ταπεινότης ἡμῶν ἔχει διακαῶς, τίς γὰρ οὕτω μισόκαλος ὥστε μὴ προτίθεσθαι παντὸς ἑτέρου τὸ κοινὸν ἀγαθόν; Ἕτοιμον τὸ

αἴσιον ἀποτέλεσμα. Καὶ ὁ εἰς τοῦτο παρεμποδίσων ἐν τῷ σπεύδειν συνιστᾷν τὸ ἴδιον θέλημα, ἕξει πάντως ἀπὸ θεοῦ τὸ κατάκριμα. Τὸ δὲ μέγιστον ὕψος τοῦ θεοστεφοῦς ἡμῶν αὐτοκράτορος χάριν τούτου οὐχ ὑπομνήσεως δεῖται παρά τινος. Μόνος γὰρ καὶ πρὸ ἡμῶν καὶ πρὸ πάντων, μελέτην ποιεῖ διηνεκῆ τὰς ἀποπερατώσεις τῶν ἁγίων ἐντολῶν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ ποιούμενος, καὶ ταύτας τῇ αὐτοῦ χάριτι ὡς οὐδεὶς ἕτερος κατορθῶν, οὐδὲ τὴν τῶν ἁγίων ἐκκλησιῶν ἕνωσιν τῆς αὐτοῦ προμηθείας ἀφῆκεν ἐκτός, ἀλλὰ πρὸ μακρῶν χρόνων καὶ ὡς ἡ τῆς σῆς ἱεραρχίας ἐκτελεστάτη γνῶσις ἐπίσταται, διὰ μερίμνης ὅτι πολλῆς τὰ περὶ ταύτης ἐποίησε. Τὴν δὲ γραφὴν τῆς σῆς ἁγιότητος ἀποδεξάμενοι, καὶ κατὰ τὸ εἰκὸς ἀσπασάμενοι, εὐχαριστήσαμέν σοι, ὅτι οὐκ ἀνεβάλου ῥωννύειν ἡμᾶς εἰς τὸ ἀρέσκον τῇ σῇ ἀγαθότητι.

Ἐκδ.: G. Hofmann, *ὁ. π.*, 77-80.

14

Επιστολή πατριάρχη Ιωάννη Ι΄ Καματηρού προς Πάπα Ιννοκέντιο Γ΄: κατά του παπικού πρωτείου (άνοιξη 1200).

Τοῦ ἁγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου κῦρ Ἰωάννου τοῦ Καματηροῦ ἐπιστολὴ ἀντιρρητικὴ πρὸς τὰ πρὸς αὐτὸν γραφέντα παρὰ τοῦ πάπα.

Ἐδεξάμην σου τὸ γράμμα, τιμιώτατε πάπα, καὶ ἀνελίξας τοῦτο καὶ ἀναπτύξας ηὐχαρίστησα τῷ Θεῷ τοὺς διεστηκότας τόπων μακροῖς διαστήμασι συνάπτεσθαι ἀλλήλοις διὰ γραμμάτων προνοησαμένῳ, ...

διὰ ταῦτα μετὰ περιχαρείας μάλα πολλῆς ἐδε<ξάμη>ν τὸ γράμμα τῆς σῆς ἱερότητος, ἀλλὰ τὸ βούλημα τῆς γραφῆς, ὅ,τι ποτε καὶ θέλης δηλοῦν, σαφῶς <οὐ>κ ἔσχον κατανοεῖν. ... . ποῦ τῶν θείων εὐαγγελίων εὑρίσκεται λέγων ὁ Χριστὸς τὴν τῶν Ῥωμαίων ἐκκλησίαν κεφαλὴν εἶναι καὶ μητέρα γενικήν τινα καὶ καθολικωτέραν <καὶ> περι<εκτικὴν> τῶν ἁπανταχῆ τῆς κοσμικῆς τετραμερείας ἐκκλησιῶν, ἢ παρὰ τίνος τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων οὕτω τὰ περὶ τούτου διατετύπωται, καθὼς ὑμεῖς περὶ τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας διανοεῖσθε; ... εἰ δὲ διὰ τὸ τὸν ἱερώτατον Πέτρον αὐτόθι διὰ μαρτυρίας τὴν ἐνταῦθα μεταλλάξαι ζωήν, ἀλλ' ὁρᾶτε μήποτε ἄρα οὐκ εἰς σέμνωμα τοῦτο (ὀκνῶ γὰρ τοὐναντίον εἰπεῖν) τῇ Ῥωμαίων λογισθήσεταί ἐκκλησίᾳ. ... λείπεται ἄρα μὴ διὰ ταῦτα τὴν Ῥώμην μητέρα τῶν λοιπῶν τυγχάνειν ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ πέντε τυγχανουσῶν τῶν μεγάλων ἐκκλησιῶν αἳ καὶ πατριαρχικοῖς σεμνύνονται ἀξιώμασι, πρώτην, ὡς ἐν ἀδελφαῖς τυγχάνειν ὁμοτίμοις αὐτήν.

... εἰ δὲ τὸν Π<έτρον> τῶν λοιπῶν ἀποστόλων ἀπομερίζεις καὶ ἰδίαν αὐτῷ διδασκαλίαν ἀποκλ<ηροῖς>, ἧς ἀμέθεκτος ἡ λοιπὴ τῶν ἀποστόλων λογὰς ἀπελείφθη, ὥρα σοι σκοπεῖν τὸ ἐντεῦθεν ἀν<α>φαινόμενον, ἐναντιότης γὰρ οὕτω καὶ ἑτερότης ἐν τοῖς διδάγμασι εἰσάγεται τοῦ Χριστοῦ, ἄλλα μὲν Πέτρῳ ἰδικῶς παραδόντος, ἕτερα <δὲ> τοῖς ἄλλοις τῶν μαθητῶν. ... .

... καὶ πάντως οὐκ ἀγνοεῖται τῇ ἀγχινοίᾳ σου ὡς ἐν Ἱεροσολύμοις πρῶτον ἡ πίστις ἡμῶν ἐπαρρησιάσατο, κἀκεῖ πολλοὶ καὶ κρείττους ἀριθμοῦ πιστεύειν κατήρξαντο τῷ κηρύγματι, τὸ δὲ τοὺς πιστεύοντας καλεῖσθαι Χριστιανοὺς ἐν Ἀντιοχείᾳ πρώτως κατήρξατο, ὅθεν καὶ Θεούπολις αὕτη κατονομάζεται. ἡ δὲ καθ' ὑμᾶς ἐκκλησία ἔσχε τὸ πρώτην τυγχάνειν τῇ τάξει τῶν ἐκκλησιῶν τῶν μεγάλων, διὰ τὸ (καθὼς ἀνώτερον εἴρηται) τηνικάδε χρόνου βασιλείᾳ καὶ συγκλήτῳ σεμνύνεσθαι, καὶ τοῦτο ἔχειν παρὰ τὰς λοιπὰς τὸ ἀξίωμα. ...

ταῦτα πρὸς τὴν σταλεῖ<σαν> ἡμῖν παρὰ τῆς σῆς ἱερότητος ἐπιστολιμ<αίαν> γραφήν ἃ καὶ εἰ μὲν ὡς ἀπὸ ἀδελφικῆς διαθέσεως γραφέντα ἀποδέξεταί σου ἡ ἁγιότης, καλῶς ἂν εἴη ποιοῦσα καὶ ἀξίως τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἐπαγγέλματος εἰ δὲ τοῖς παρ' ἡμῶν γεγραμμένοις ἀχθέσ<εταί> σου ἡ ἁγιότης, ἀλλ' ἡμεῖς γε τῆς ἀληθείας οὐκ ἀφεξόμεθα, οὐκ ἂν μυριάκις εἴη τις ἀπειλούμενος ἡμῖν τὰ δεινότατα.

Έκδ.: A. Papadakis - A.M. Talbot, John X Camaterus Confronts Innocent III: An Unpublished Correspondence, *Byzantinoslavica* 33 (1972) 35-41.

Κεφαλαιο Δ

Η ΠΟΛΥΔΙΑΣΤΑΤΗ «ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ» ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ Η΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

Σ. ΛΑΜΠΑΚΗΣ

Η ΠΟΛΥΔΙΑΣΤΑΤΗ «ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ» ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ Η΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ

Ως θέμα της καταληκτικής ομιλίας της σειράς αυτής των διαλέξεων θεωρήθηκε πλέον κατάλληλη η περίπτωση του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου επειδή η δράση του είναι συνδεδεμένη με έντονη, αλλά και πολυδιάστατη «διπλωματική» δραστηριότητα, με κύρια κατευθυντήρια γραμμή την προσπάθεια εξισορρόπησης μεταξύ των παραγόντων που επηρέαζαν την πολιτική σκηνή της εποχής: την παπική εξουσία· τους ηγεμόνες των διαφόρων «κρατικών» σχηματισμών της Ευρώπης· τα κρατίδια που δημιουργήθηκαν στον χώρο της καταλυθείσας βυζαντινής αυτοκρατορίας από την συνθήκη που είναι γνωστή ως Partitio terrarum imperii Romaniae[418]· τα κέντρα εξουσίας γύρω από τα οποία είχαν συσπειρωθεί οι βυζαντινοί (δηλαδή την αυτοκρατορία των Μεγαλοκομνηνών της μακρινής Τραπεζούντας στον Πόντο, το δεσποτάτο της Ηπείρου και την αυτοκρατορία της Νικαίας, από τα οποία κυρίως τα δύο τελευταία διεκδικούν τα πρωτεία και τον τίτλο του συνεχιστή της κληρονομιάς της αυτοκρατορίας)[419]. Και βεβαίως έπρεπε να λαμβάνονται υπ' όψιν και οι γειτονικοί λαοί της Βαλκανικής, αλλά και της Μικρασίας και της Ανατολικής Μεσογείου γενικότερα, όπως θα έχουμε την ευκαιρία να επισημάνουμε στην κατάλληλη κάθε φορά περίσταση παρακάτω.

Για την κατανόηση της προσωπικότητας του Μιχαήλ είναι χρήσιμο να προταχθούν ορισμένα περιστατικά από την δραστηριότητά του πριν ανέλθει στον θρόνο: αναδείχθηκε ως στρατηγός του Ιωάννη Γ΄ Δούκα Βατάτζη (1222-1254) και συνέβαλε σημαντικά στις συνεχείς εκστρατείες του, με τις οποίες ο Βατάτζης κατόρθωσε να αποσπάσει από

418 Δηλαδή το σχέδιο διανομής των εδαφών της βυζαντινής αυτοκρατορίας μεταξύ των πολεμιστών της τέταρτης σταυροφορίας: η αυτοκρατορία διαλύθηκε σαν μεγάλο καράβι τσακισμένο από τα κύματα και τους ανέμους γράφει ο Νικηφόρος Γρηγοράς, *Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία*, I. 2 (έκδ. L. Schopen, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Βόννη 1829), 13: *τῆς γάρ τοι Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων ἁλούσης συνέβη τὴν τῶν Ῥωμαίων ἡγεμονίαν, καθάπερ ὁλκάδα μεγάλην, ἀνέμοις ἀγρίοις καὶ κύμασι θαλαττίοις συνειλημμένην, κατὰ τεμάχια καὶ μέρη πλεῖστα διαιρεθῆναι.* Από την άφθονη βιβλιογραφία βλ. κυρίως A. Carile, Partitio terrarum imperii Romaniae, *Studi Veneziani* 7 (1965), 125-305.

419 Για την αυτοκρατορία των Μεγαλοκομνηνών βλ. την πρόσφατη συνθετική επισκόπηση του Α. Γ. Κ. Σαββίδη, *Οι Μεγάλοι Κομνηνοί της Τραπεζούντας και του Πόντου. Ιστορική επισκόπηση της βυζαντινής αυτοκρατορίας του μικρασιατικού ελληνισμού (1204-1461)*, Αθήνα 2005. Για την Νίκαια και την Ήπειρο, αν και υπεραιωνόβιο, το βιβλίο του Α. Μηλιαράκη, *Ἱστορία τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου*, Αθήνα 1874 (και ανατυπώσεις) παρέχει πάντοτε χρήσιμο υλικό. Βλ. επίσης και τα βιβλία του D. M. Nicol, *The Despotate of Epiros*, Oxford 1957 και *The Despotate of Epiros 1267-1479*, Cambridge 1984. Επίσης: Αλκμήνης Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια και Ήπειρος τον 13ο αι. Ιδεολογική αντιπαράθεση στην προσπάθειά τους να ανακτήσουν την αυτοκρατορία*, Θεσσαλονίκη 1991.

τους Λατίνους και από τους ανταγωνιστές του δεσπότες της Ηπείρου πολλές περιοχές. Σημαντική ήταν η συμβολή του Μιχαήλ και στις επιχειρήσεις επί Θεοδώρου Β΄ Λάσκαρι (1254-1258), γιού και διαδόχου του Βατάτζη. Αλλά συγχρόνως αποτελούσε και «τον υπ' αριθμόν ένα» ύποπτο για ενδεχόμενες ενέργειες προς ανατροπή των προαναφερθέντων αυτοκρατόρων, προς ίδιον όφελος, οπότε είναι ευνόητο ότι προέκυπταν διαρκείς συγκρούσεις μεταξύ τους. Ενδιαφέρον είναι να παρακολουθήσουμε τα σχετικά με μία από αυτές τις αντιπαραθέσεις.

Το 1252, προς το τέλος της βασιλείας του Βατάτζη, στους Φιλίππους, ο νεαρός, εικοσιεπτά χρονών τότε, Μιχαήλ, που έφερε τον τίτλο στρατηγός Μελενίκου και Σερρών, αντιμετώπισε για μία ακόμα φορά την κατηγορία ότι υποβλέπει τον αυτοκράτορα, με απώτερο σκοπό να καταλάβει ο ίδιος τον θρόνο[420]. Η κατηγορία βασίστηκε στην φαινομενικά αθώα συζήτηση δύο πολιτών, που ο ένας τους υποστήριζε την ενοχή του Μιχαήλ και ο άλλος την αθωότητά του. Οι ωτακουστές μετέφεραν αυτή την συζήτηση στις αρχές, οπότε κλήθηκαν τα δύο αυτά άτομα και αποφασίστηκε να διεξαχθεί μονομαχία τους: ηττήθηκε ο υποστηρικτής του Μιχαήλ, χωρίς όμως να τραυματιστεί θανάσιμα, οπότε, για να αποδειχθεί η αθωότητά του τελευταίου, αποφασίστηκε ότι έπρεπε να υποβληθεί ο ίδιος στο αποδεικτικό μέσο που είναι γνωστό ως δοκιμασία του «μύδρου»: ο κατηγορούμενος έπρεπε να πιάσει με γυμνά χέρια από τα κάρβουνα ένα πυρακτωμένο τεμάχιο σιδήρου, και να το κρατήσει κάνοντας τρία βήματα. Αν υπέμενε αυτή την επώδυνη δοκιμασία, ο κατηγορούμενος αθωωνόταν[421]. Φυσικά μετά από μια τέτοια δοκιμασία ήταν δύσκολο να κριθεί κάποιος αθώος. Αν έπιανε λοιπόν το σίδερο ο Μιχαήλ, ήταν εκ προοιμίου σχεδόν καταδικασμένος, αλλά ακόμα και αν άντεχε θα πάθαινε σοβαρότατα εγκαύματα, που θα του προκαλούσαν ενδεχομένως και κάποια σωματική αναπηρία. Και όμως κατόρθωσε να μην υποβληθεί σε αυτήν την δοκιμασία.

420 Το επεισόδιο εξιστορείται αναλυτικά από τον Γεώργιο Ακροπολίτη, *Χρονικὴ Συγγραφὴ* (έκδ. A. Heisenberg, Leipzig 1903), 92-100. Βλ. αναλυτική πραγμάτευση του επεισοδίου από τον G. Czebe, Studien zum Hochsverratsprozesse des Michael Paläologus im Jahr 1252, *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 8 (1931), 59-98.

421 Εχει γίνει πολύ συζήτηση για την απώτερη προέλευση του εθίμου. Ο Φ. Κουκουλές, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ πολιτισμός*, τόμ. 3, Αθήνα 1949, 356-357, παραπέμπει σε δύο γνωστότατους στίχους της *Ἀντιγόνης* του Σοφοκλῆ (*ἦμεν δ' ἑτοῖμοι καὶ μύδρους αἴρειν χεροῖν, καὶ πῦρ διέρπειν*, στ. 264-265) και υποστηρίζει επιβίωση του αρχαίου ελληνικού εθίμου. Στην πιο πρόσφατη βιβλιογραφία βεβαίως έχει επικρατήσει η άποψη ότι υπάρχει επιρροή αντιστοίχων δυτικών πρακτικών: D. J. Geanakoplos, *Interaction of the «sibling» Byzantine and Western cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance (330-1600)*, New Haven-London 1976, 146-155 [=*Βυζάντιο και Δύση. Η αλληλεπίδραση των αμφιθαλών πολιτισμών στον Μεσαίωνα και στην ιταλική Αναγέννηση*, (330-1600), Αθήνα 1985, 224-237]. Χρησιμότατη και η αναλυτικότατη πραγμάτευση του Σπ. Τρωϊάνου, Das Gottesurteil im Prozessrecht der byzantinischen Kirche, στον τόμο: *Zwischen Polis, Provinz und Peripherie. Beiträge zur byzantinischen Geschichte und Kultur*, herausgegeben von Lars M. Hoffmann unter Mitarbeit von Anuscha Monchizadeh [Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik Band 7], Wiesbaden 2005, 469-490, όπου εξετάζεται και η «νομική» διάσταση του θέματος.

Ας δούμε πώς, όπως αναλυτικά περιγράφει ο ιστοριογράφος και στενός συνεργάτης, ο μέγας λογοθέτης, δηλαδή κατά κάποιον τρόπο ο πρωθυπουργός του Μιχαήλ, ο Γεώργιος Ακροπολίτης, ο οποίος μάλιστα αποδίδει σε ευθύ λόγο τις στιχομυθίες, που δεν πρέπει να απέχουν πολύ από την πραγματικότητα, αφού και ο ίδιος ήταν παρών. Είπε λοιπόν ο Μιχαήλ, «Αν υπήρχε συγκεκριμένος κατήγορος και κατηγορία, θα δεχόμουν να μονομαχήσω και να αποδείξω ότι ψεύδεται. Αφού δεν κατηγορούμαι για κάτι συγκεκριμένο όμως, δεν κατανοώ γιατί πρέπει να υποβληθώ σε αυτή την δοκιμασία. Δεν έχω την ικανότητα να κάνω θαύματα και όλοι γνωρίζετε ότι ένα πυρακτωμένο σίδερο θα κάψει το χέρι που θα το πιάσει, εκτός αν αυτό είναι πέτρινο». Στην διαμάχη παρενέβη και ένα μέλος του ανωτέρου κλήρου, ο μητροπολίτης Φιλαδελφείας Φωκάς, προσπαθώντας να τον πείσει να υποστεί την δοκιμασία. Και ο Μιχαήλ του απάντησε «εγώ είμαι αμαρτωλός, και δεν μπορώ να κάνω θαύματα. Αν επιμένεις να κάνω κάτι τέτοιο, φόρεσε εσύ την αρχιερατική στολή σου, με την οποία ιερουργείς, πάρε το πυρακτωμένο σίδερο και δώσε μού το εσύ στο χέρι». Ο μητροπολίτης φυσικά δείλιασε και είπε «αυτό το έθιμο δεν ανταποκρίνεται στις εκκλησιαστικές παραδόσεις μας, είναι βάρβαρο και αλλότριο προς τις δικές μας συνήθειες». Ο Μιχαήλ χωρίς να τα χάσει ανταπάντησε «αν ήμουν βάρβαρος, θα μπορούσατε να με κρίνετε με τα βαρβαρικά ήθη και έθιμα. Αφού όμως δεν είμαι βάρβαρος, αλλά Ρωμαίος, πρέπει να δικαστώ σύμφωνα με το ρωμαϊκό δίκαιο». Η επιχειρηματολογία αυτή τόνωσε τα αισθήματα συμπάθειας των πολλών προς τον Μιχαήλ και ανάγκασε τον Βατάτζη να μην επιμείνει στην πραγματοποίηση της δοκιμασίας και να παραδεχθεί την αθωότητα του Μιχαήλ[422].

Το επεισόδιο φανερώνει ανάγλυφα την ευστροφία του Μιχαήλ και την «διπλωματία» του σύμφωνα με την ευρύτερη μεταφορική σημασία της λέξης[423]. Επίσης έχει ενδιαφέρον πώς αιτιολογεί ο Ακροπολίτης το περιστατικό. Ηταν θεϊκή δοκιμασία, γράφει, για τον Μιχαήλ, τον μελλοντικό αυτοκράτορα, ώστε όταν ανέβει στον θρόνο να μην πιστεύει εύκολα στις συκοφαντίες, και να μην καταλήγει σε βιαστικές αποφάσεις[424].

Ο «μελλοντικός», όπως χαρακτηρίζεται, αυτοκράτορας, ο περίφημος Μιχαήλ Δούκας Άγγελος Κομνηνός Παλαιολόγος, είχε συγγενικούς δεσμούς και με τους τρεις μεγάλους αυτοκρατορικούς οίκους του Βυζαντίου. Ο πατέρας του Ανδρόνικος Παλαιολόγος είχε νυμφευθεί την Θεοδώρα, κόρη της Ειρήνης και ενός άλλου Παλαιολόγου, του Αλεξίου, οπότε αφού τόσο από την πλευρά του πατέρα του όσο και από την πλευρά της μητέρας

422 Βλ. συνολικά και Μηλιαράκης, ό. π. , 405-408.

423 Βλ. π.χ. τον ορισμό του λήμματος στο *Λεξικό* του Γ. Μπαμπινιώτη, ως "η ικανότητα και η επιδεξιότητα σε συνεννοήσεις ή διαπραγματεύσεις".

424 Ακροπολίτης, *Χρονικὴ Συγγραφή*, ό. π., 100.

του καταγόταν από τους Παλαιολόγους, ονομαζόταν και Διπλοπαλαιολόγος[425]. Να σημειωθεί ακόμα ότι η γιαγιά του από την πλευρά της μητέρας του, η προαναφερθείσα Ειρήνη, ήταν η πρωτότοκη θυγατέρα του Αλεξίου Γ΄ Αγγέλου (του αυτοκράτορα που ανατράπηκε από τους σταυροφόρους το καλοκαίρι του 1203). Καθώς ο Αλέξιος Γ΄ δεν είχε αρσενικά τέκνα, είχε υποδείξει ως διάδοχό του την κόρη του και τον σύζυγό της Αλέξιο Παλαιολόγο. Ο θάνατος όμως του τελευταίου στάθηκε εμπόδιο στο σχέδιο αυτό. Εδώ πάντως ανάγονται οι βλέψεις του Μιχαήλ για τον αυτοκρατορικό θρόνο, που καλλιεργήθηκαν φυσικά κατάλληλα στο οικογενειακό του περιβάλλον. Ο Παχυμέρης μεταφέρει την πληροφορία ότι όταν ήταν μωρό ησύχαζε μόνο με ένα νανούρισμα, που του σιγοψιθύριζε η αδελφή του Ευλογία, και που έλεγε περίπου «ησύχασε μικρό μου, όταν θα μεγαλώσεις θα γίνεις σπουδαίος, θα γίνεις βασιλιάς και θα μπεις στην Κωνσταντινούπολη από την Χρυσή Πύλη»[426], πύλη στην περιοχή του Επταπυργίου της Κωνσταντινούπολης, σήμερα κτισμένη, από την οποία κατά παράδοση εισέρχονταν στην βυζαντινή πρωτεύουσα οι αυτοκράτορες μετά τις νικηφόρες εκστρατείες τους.

Θα παρεκκλίναμε αρκετά αν αναφερόμαστε το ίδιο διεξοδικά σε όλες τις ενέργειες του Μιχαήλ, που σταδιακά τον οδήγησαν στον θρόνο. Θα αρκεστούμε μόνο να αναφέρουμε ότι σε όλες τις ενέργειές του διακρίνεται η ίδια ευστροφία, ευελιξία και κυνικός υπολογισμός του προσωπικού συμφέροντος (όπως σαφώς προκύπτουν και από το προαναφερθέν επεισόδιο του μύδρου), με τελικό στόχο τον παραγκωνισμό της νόμιμης δυναστείας και την άνοδο στον θρόνο. Η ευκαιρία δόθηκε όταν πέθανε ο Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρις το 1258 μετά από τετραετή βασιλεία. Αναγκαστικά ο ανήλικος-μόλις οκταετής -γιός του Ιωάννης έπρεπε να τεθεί υπό την επιτροπεία ατόμου ικανού να αναλάβει την εποπτεία του έως την ενηλικίωσή του. Με την διαθήκη του, που είχε συντάξει λίγο πριν από τον θάνατό του, ο Θεόδωρος είχε αναθέσει το καθήκον της επιτροπείας και την αντιβασιλεία στον πρωτοβεστιάριο (τον επικεφαλής δηλαδή του αυτοκρατορικού θησαυροφυλακίου) Γεώργιο Μουζάλωνα. Η προώθησή του αναπόφευκτα προκάλεσε αντιδράσεις μεταξύ των μελών της παραδοσιακής αριστοκρατίας, που παραγκωνίσθηκαν, αν και πίστευαν ότι ήταν καταλληλότεροι για την επιτροπεία λόγω της υψηλής κοινωνικής τους θέσης. Πολύ περισσότερο μάλιστα

425 Βλ. Γρηγοράς, *Ρωμαϊκὴ Ἱστορία* III.4: ό. π., 69. Για τα περιπεπλεγμένα γενεαλογικά βλ. V. Laurent, La genealogie des premiers Paleologues, Byzantion 8 (1933), 125-149. Επίσης A. Th. Papadopulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen 1259-1453*, München 1938, και D. I. Polemis, *The Doukai. A Contribution to Byzantine Prosopography*, London 1968, 131, 156-158.

426 *Ἦν δὲ τὸ λεγόμενον ὡς εὖγε τῷ βασιλεῖ τῆς Πόλεως καὶ ὡς κατὰ τὴν Χρυσέαν πύλην εἰσελθεῖν μέλλοι καὶ ὡς τὸ καὶ τὸ ἐκεῖσε μεγαλυνόμενος ἐκτελέσειεν.* Παχυμέρης, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι*, II, 23 (έκδ. A. Failler, Georges Pachymérès, *Rélations Historiques*, Paris 1984), 181.

εφόσον και οι δύο αδελφοί του Γεωργίου τιμήθηκαν επίσης με υψηλά αξιώματα[427]. Γρήγορα άρχισαν να κυκλοφορούν φήμες ότι ο πρωτοβεστιάριος ήταν εκείνος που επηρέαζε τον αυτοκράτορα και τον παρακινούσε να τιμωρεί τους αντιπάλους του, και η άποψη ότι σχεδίαζε ανατροπή της δυναστείας και σφετερισμό του θρόνου, μετά τον ορισμό του ως επιτρόπου, κατέληξε να αποτελεί πεποίθηση των περισσοτέρων. Και όπως φαίνεται όλες αυτές τις φήμες φρόντιζε έντεχνα να τις υποδαυλίζει ο Μιχαήλ, ενώ δημοσίως και με διπλωματικό και παρελκυστικό τρόπο δήλωνε ότι δεν θα αμφισβητήσει τον Μουζάλωνα. Οσο και αν και οι πηγές δεν είναι σαφείς, φαίνεται ότι ήδη πριν πεθάνει ο Θεόδωρος Β΄ είχε ετοιμασθεί ένα σχέδιο συνωμοσίας με βασικό υποκινητή τον Μιχαήλ Παλαιολόγο και μυημένους τους επιφανέστερους μεταξύ των ευγενών. Καθοριστικός στην εξέλιξη των γεγονότων ήταν ο ρόλος των λατίνων μισθοφόρων. Επικεφαλής τους, ως μέγας κονοσταύλος, ήταν ο Μιχαήλ Παλαιολόγος: εκείνος φαίνεται ότι υπεδαύλισε κατάλληλα την δυσαρέσκειά τους εναντίον των Μουζαλώνων, και ιδιαιτέρως εναντίον του Γεωργίου, επειδή τον θεωρούσαν υπεύθυνο για τις περικοπές της μισθοδοσίας τους, αφού είχε εισηγηθεί σχετικό μέτρο στον Θεόδωρο Β΄ Λάσκαρι.

Την ημέρα λοιπόν του εννεαημέρου (ή τριημέρου κατ' άλλους) μνημοσύνου του Θεοδώρου Β΄, στην Μονή Σωσάνδρων της Μαγνησίας, οι Λατίνοι μισθοφόροι ξαφνικά άρχισαν να φωνάζουν και να διαμαρτύρονται εναντίον του πρωτοβεστιαρίου, και τελικά η αναταραχή γενικεύθηκε και ξέφυγε από κάθε έλεγχο. Το πλήθος κατευθύνθηκε προς την Μονή των Σωσάνδρων με άγριες διαθέσεις, εισέβαλαν στην εκκλησία και κατακρεούργησαν τους Μουζάλωνες[428]. Αφού έφυγε από την μέση το εμπόδιο αυτό, ο μόνος που ξεχώριζε ήταν ο Παλαιολόγος, και αναγκαστικά όλοι απευθύνθηκαν σε αυτόν και του ανέθεσαν την επιτροπεία. Ο Μιχαήλ επιπλέον έλαβε και το αξίωμα του μεγάλου δουκός, του επικεφαλής δηλαδή του αυτοκρατορικού στόλου. Ουσιαστικά ήταν ο ανώτατος άρχοντας πλέον, αφού είχε στα χέρια του κάθε εξουσία, εκτός από τα αυτοκρατορικά σύμβολα, όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί ο Νικηφόρος Γρηγοράς[429]. Οσο κι αν ήταν σφετεριστής, με κατάλληλες ενέργειες κατάφερε να πάρει με το μέρος του τόσο τους ευγενείς και τον ανώτερο κλήρο, όσο και τις λαϊκές μάζες. Μετά από λίγο διάστημα πήρε τον τίτλο του δεσπότη και τελικά αναγορεύθηκε αυτοκράτορας την 1η Ιανουαρίου του 1259, αφού προηγουμένως είχε

427 Ο Ανδρόνικος ανέλαβε μέγας δομέστικος (επικεφαλής δηλαδή του στρατού) και ο Θεόδωρος πρωτοκυνηγός (είχε δηλαδή την εποπτεία της διοργάνωσης των κυνηγετικών εξορμήσεων του αυτοκράτορα)

428 Τα επεισόδια τα περιγράφει αναλυτικά ο Παχυμέρης, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι*, Ι.15-19: ό. π., 65-89. Βλ. και Σ. Λαμπάκης, *Γεώργιος Παχυμέρης, πρωτέκδικος καὶ δικαιοφύλαξ. Εἰσαγωγικὸ δοκίμιο*, Αθήνα 2004, 57-60.

429 *καὶ ἦν ἐπὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων ὁ Κομνηνὸς Μιχαήλ, πλὴν τῶν βασιλικῶν συμβόλων, πᾶσαν τὴν ἐξουσίαν ἀνειλημμένος* (*Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία* ΙΙΙ. 4: ό. π., 70)

ορκισθεί ότι δεν θα παραγνωρίσει τα δικαιώματα του νομίμου διαδόχου και δεν θα προβεί σε ενέργειες εναντίον του[430].

Το πρώτο πρόβλημα που είχε να αντιμετωπίσει από την ανώτατη αυτή θέση πλέον ο Μιχαήλ, ήταν η τριπλή συμμαχία μεταξύ του συνονόματού του Μιχαήλ Β΄, δεσπότη της Ηπείρου, του Γουλιέλμου Βιλλεαρδουίνου, πρίγκιπα της Αχαΐας ή του Μορέως, και του Μαμφρέδου Hohenstaufen, ρήγα της Σικελίας. Στην συγκεκριμένη εκείνη περίσταση οι επιδιώξεις τους βρέθηκαν να συγκλίνουν, καθώς ο καθένας για δικό του συμφέρον ήθελε να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη και να κυριαρχήσει στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο[431]. Καθώς είχαν περάσει μόνο λίγοι μήνες από την ανατροπή των Μουζαλώνων, ο Μιχαήλ δεν θέλησε να διακινδυνεύσει μία σύγκρουση στο πεδίο της μάχης, αλλά προτίμησε αρχικά να προσπαθήσει να διαλύσει την συμμαχία με διπλωματικά μέσα. Οι πηγές μας αναφέρουν την αποστολή πρέσβεων και προς τους τρεις αυτούς ηγεμόνες, οι οποίοι ούτε καν συζήτησαν την προοπτική κάποιας συμφωνίας. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ακόμα ότι ο Ακροπολίτης[432] αναφέρει τα ονόματα των δύο πρέσβεων από αυτούς: στον Μαμφρέδο είχε σταλεί κάποιος Νικηφόρος Αλυάτης και στον Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου κάποιος Θεόδωρος Φιλής, και επιπλέον είναι γνωστό ότι ο Αλυάτης ήταν μουγγός και ο Φιλής τυφλός, αλλά δεν έχει δοθεί ικανοποιητική εξήγηση για τους λόγους της επιλογής αυτής του Μιχαήλ[433] ούτε πώς κατάφεραν τα συγκεκριμένα άτομα να φέρουν σε πέρας την αποστολή τους. Αναφέρεται εδώ ως ένα από τα αξιοπερίεργα παραλειπόμενα των σχετικών με τις βυζαντινές πρεσβείες. Επίσης πιθανολογείται[434], χωρίς να υπάρχει συμφωνία, και η αποστολή κάποιας πρεσβείας προς τον Πάπα- τότε ήταν ο Αλέξανδρος Δ΄- ώστε να εξασφαλίσει ο Μιχαήλ ότι η επιρροή του θα απέτρεπε επέμβαση στην ανατολή. Αλλά και πάλι χωρίς επιτυχία. Η λύση δόθηκε στο πεδίο της μάχης: είναι η περίφημη μάχη της Πελαγονίας, για την οποία δεν θα επεκταθούμε σε λεπτομέρειες[435], αλλά απλώς πρέπει να αναφέρουμε ότι σημειώθηκε σε μια κρίσιμη στιγμή για τον Μιχαήλ και ισχυροποίησε την θέση του. Από τους τρεις συμμάχους που

430 Αναλυτικά τα γεγονότα και οι «νομικές» παράμετροι παρατίθενται από την Αικ. Χριστοφιλοπούλου, *Ἐκλογή, ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος* [Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 22, αρ. 2], Αθήνα 1956, 180-185. Οι όρκοι και οι δεσμεύσεις βεβαίως δεν τηρήθηκαν, αφού ο Ιωάννης Δ΄ δύο χρόνια αργότερα τυφλώθηκε -την ίδια την ημέρα των Χριστουγέννων του 1261- και εξορίστηκε

431 Αναλυτικότερα βλ. D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael VIII Palaeologus and the West, 1258-1282,* Cambridge, Mass. 1959 [στην συνέχεια = Geanakoplos, *Michael*], 47-74.

432 *Χρονικὴ Συγγραφή*, ό. π., 165.

433 Καθώς οι τιμωρίες στα άτομα αυτά είχαν επιβληθεί από τον Θεόδωρο Β΄ Λάσκαρι, πιθανολογείται ότι συγκαταλέγονταν στους πιστούς οπαδούς του Μιχαήλ.

434 Βλ. Geanakoplos, *Michael,* 57.

435 Από την άφθονη βιβλιογραφία βλ. Geanakoplos, *Michael,* 47-74.

προαναφέρθηκαν ο Γουλιέλμος συνελήφθη και κρατήθηκε φυλακισμένος αρκετό καιρό. Απελευθερώθηκε με συμφωνία να παραδώσει ορισμένα φρούρια της Πελοποννήσου στους Βυζαντινούς, ενώ η συμφωνία επισφραγίστηκε και με «κουμπαριά», όπως θα λέγαμε σήμερα: όπως γράφει ο ανώνυμος στιχουργός του *Χρονικοῦ τοῦ Μορέως*

Ὁ βασιλεὺς εἶχεν υἱὸν μειράκιον νὰ βαφτίση,
Τὸν πρίγκιπαν ἐζήτησε κ' ἐποῖκαν συντεκνίαν.
Στὲς συμφωνίες ποὺ ἔποικαν ἦτον κι ἐτοῦτο μέσα,
Ποτὲ μάχην νὰ μὴ ἔχουσιν, ἀγάπην νὰ κρατοῦσιν[436]

Το επόμενο σχέδιο του Μιχαήλ ήταν η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης. Μία από τις πρώτες του φροντίδες ήταν να εξασφαλίσει την ουδετερότητα των Βουλγάρων, οι οποίοι, όπως και οι Σέρβοι εξ άλλου, ήταν στον βαλκανικό χώρο καθοριστικός παράγοντας πλέον, αφού περίπου εβδομήντα χρόνια πριν από τα γεγονότα που εξιστορούμε (οι Βούλγαροι επί της βασιλείας του Ισαακίου Αγγέλου [1185-1195] και λίγο πιο πριν οι Σέρβοι) είχαν ανακηρύξει τόσο την πολιτική ανεξαρτησία τους, δημιουργώντας το (β΄) βουλγαρικό και το σερβικό βασίλειο, όσο και την θρησκευτική, αναγνωρίζοντας την ιεραρχία της εκκλησίας της Ρώμης. Πρεσβευτής μάλιστα ήταν ο ίδιος ο Γεώργιος Ακροπολίτης. Οπως εξιστορεί,[437] βρέθηκε στην πρωτεύουσά τους, το Veliko Tarnovo, μέρες των Χριστουγέννων και τον παρακάλεσαν να μείνει μέχρι και την ημέρα των Φώτων και να παρακολουθήσει τις εκδηλώσεις, καθώς οι Βούλγαροι εόρταζαν με λαμπρότητα την ημέρα εκείνη. Δεν επεκτείνεται δυστυχώς ο Ακροπολίτης σε λεπτομέρειες για τα θέματα που συζητήθηκαν, και μία πιθανή εξήγηση ίσως να είναι ότι, όπως είναι γνωστό, η σύζυγος του τότε Βουλγάρου Τσάρου, του Κωνσταντίνου Τίχ (1258-1277), ήταν η Ειρήνη, πρωτότοκη κόρη του Θεοδώρου Β΄ Λάσκαρι[438] και αδελφή του παραγκωνισμένου από τον Μιχαήλ Η΄ Ιωάννη, ενδεχομένως λοιπόν ο Ακροπολίτης, καθώς ήταν ευνοϊκά διακείμενος για τον Μιχαήλ, δεν ήθελε να αναφερθεί σε αντιδράσεις και δυσάρεστες συζητήσεις για τις πράξεις του τελευταίου, που αναπόφευκτα θα εθίγησαν κατά την διάρκεια της πρεσβείας του.

Οσον αφορά τις ιταλικές ναυτικές δυνάμεις, η συγκυρία οδήγησε τον Μιχαήλ σε σύναψη συμφωνίας με την Γένοβα. Με συνθήκη που υπεγράφη στο Νύμφαιον την άνοιξη του 1261 παραχωρήθηκε στους Γενουάτες σειρά εμπορικών προνομίων, και

436 *Χρονικὸ τοῦ Μορέως* (έκδ. Π. Καλονάρου, Αθήνα 1940), στ. 4336-4339, σ. 183. Πβλ. και στ. 5542, *καὶ σύντεκνον σὲ ἔποικεν νὰ στερεωθῆ ἡ φιλία σας* (ό.π., σ. 230).

437 *Χρονικὴ Συγγραφή*, ό. π., 176.

438 Από τον γάμο του με την Ελένη, κόρη του Βουλγάρου Τσάρου Ιωάννη Β΄Ασάν, βλ. Μηλιαράκης, ό. π., 267, 483.

αυτοί με την σειρά τους δεσμεύτηκαν να δώσουν 50 πλοία (η συντήρηση θα βάρυνε τους βυζαντινούς) καθώς για την πολιορκία της πρωτεύουσας υπήρχε η ανάγκη και στόλου. Φαίνεται ότι η πρωτοβουλία για την συμμαχία ανήκε στην Γένοβα, πάντως ο Μιχαήλ έσπευσε να επωφεληθεί και να την δεχθεί[439]. Τελικά όπως είναι γνωστό η ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης έγινε από τον καίσαρα Αλέξιο Στρατηγόπουλο, πριν φθάσουν τα γενουατικά πλοία. Φυσικά οι φιλικές προς τον Μιχαήλ πηγές έσπευσαν να πιστώσουν σε αυτόν την επιτυχία, ενώ αντίθετα οι εχθρικά προς αυτόν διακείμενες προσπαθούν να υποβαθμίσουν την συμβολή του[440].

Μετά την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης, ο Μιχαήλ δεν εστράφη εναντίον των «λατίνων» κατοίκων της, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους ήταν έμποροι και προέρχονταν από την Βενετία, την Γένοβα και την Πίζα, αλλά τους επέτρεψε να παραμείνουν με ορισμένες δεσμεύσεις. Προσπάθησε δηλαδή να τηρήσει τις ισορροπίες, να τα έχει καλά με όλους χωρίς να δείχνει ότι ευνοεί κάποιους περισσότερο από τους άλλους, ώστε να μην συσπειρωθούν εναντίον του, και επεδίωκε να έχει και πληροφορίες για τα σχέδιά τους, και ενδεχομένως να εκμεταλλευθεί τις διαφωνίες τους[441]. Και ο απώτερος σκοπός του ήταν πλέον η αποκατάσταση της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Το δηλώνει ο Παχυμέρης, παραθέτοντας αυτολεξεί υποτίθεται την δημηγορία που εκφώνησε ο Μιχαήλ μόλις εισήλθε στην Κωνσταντινούπολη. Μεταξύ άλλων εκφράζει την βεβαιότητά του ότι *ὥσπερ, καταπεσούσης ταύτης, συγκατέπιπτον τὰ λοιπά, οὕτως, ἀνακληθείσης ταύτης, οὐκ ἔστιν ὅπως οὐκ ἀνακληθήσεσθαι ταῦτα*[442].

Φυσικά η ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης δεν θα έμενε χωρίς αντιδράσεις στην Δύση και σχέδια για την ανακατάληψή της. Μια από τις πρώτες ενέργειες του Μιχαήλ ήταν λοιπόν να στείλει πρέσβεις στον Πάπα Ουρβανό Δ΄[443], ώστε να εξασφαλίσει την ευνοϊκή αντιμετώπισή του. Γνωρίζουμε τα ονόματά των πρεσβευτών: Νικηφορίτζης και Αλουβάρδης, οι οποίοι δεν κατόρθωσαν να φέρουν σε πέρας την αποστολή τους, γιατί είχαν θεωρηθεί ύποπτοι προδοσίας ήδη από την εποχή της θητείας τους ως γραμματείς του Βαλδουίνου της Φλάνδρας, του λατίνου αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, οπότε ήταν φυσικό να συγκεντρώσουν και το μένος των λατίνων για την απώλεια

439 Για τις λεπτομέρειες βλ. Μηλιαράκης, 580-588.- Geanakoplos, *Michael*, 77-80.

440 Βλ. ενδεικτικά Λαμπάκης, *Παχυμέρης*, ό.π., 71-74.

441 Geanakoplos, *Michael*, 106-110.

442 Παχυμέρης, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι*, II.30: ό. π., 211 .- Πβλ. Μηλιαράκης, ό. π., 609-612.

443 Βλ. σχετικό πρόσφατο άρθρο του Β. Μήλιου, Ενωτικές διαπραγματεύσεις μεταξύ Παλαιάς και Νέας Ρώμης αμέσως μετά την απελευθέρωση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους. Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος και Ουρβανός Δ΄ (1261-1264), *Βυζαντιακά* 23 (2003), 229-248.

της βασιλεύουσας: τους επιτέθηκαν αμέσως μόλις έφθασαν: *οὐδ' αὐτὸ τὸ σχῆμα τῶν πρέσβεων παρητεῖτο*[444], παρατηρεί ο Παχυμέρης. Τον ένα μάλιστα τον Νικηφορίτζη, τον έγδαραν ζωντανό, και για δική του τιμωρία, αλλά καί *ἐπ' ἀτιμίᾳ τοῦ πέμψαντος*, όπως και πάλι σχολιάζει ο Παχυμέρης[445]. Ο άλλος κατόρθωσε να διαφύγει. Αλλοι καιροί, άλλα έθιμα.

Άλλη απειλή, από τον μικρασιατικό χώρο αυτήν την φορά, ήταν οι Τάταροι, αστάθμητος παράγοντας, αφού δεν ήταν οργανωμένο κράτος, αλλά νομαδικός λαός (*σκηνίτες* τους αποκαλεί ο Παχυμέρης[446]), και κανείς δεν μπορούσε να πει με σιγουριά πότε και πώς θα κτυπούσαν, οπότε και με αυτούς συνήψε συμφωνία ο Μιχαήλ, ζητώντας να παραμείνουν ουδέτεροι, με την υπόσχεση ότι και αυτός θα κρατήσει στην αυλή του τον Σελτζούκο σουλτάνο του Ικονίου Izzedin Kaikaus II. Αν και παρηκμασμένο, το σουλτανάτο του Ικονίου αποτελούσε το κυριότερο εμπόδιο στην προέλαση των Τατάρων, οπότε κρατώντας κοντά του τον ηγέτη του, ο Μιχαήλ προσέφερε υπηρεσία στους Τατάρους και τους διευκόλυνε να πραγματοποιούν ανεμπόδιστα τις επιδρομές τους. Συγχρόνως προξένεψε μία νόθη κόρη του, την Μαρία, που την έστειλε συνοδευόμενη από τον αρχιμανδρίτη τότε της Μονής Παντοκράτορος (και αργότερα πατριάρχη Αντιοχείας) Θεοδόσιο Πρίγκιπα, εφοδιασμένη με πολλά και πλούσια δώρα και μεταξωτά πέπλα. Υποψήφιος γαμβρός ήταν ο χάνος Hulagu, καθώς όμως δεν τον πρόλαβαν ζωντανό, τελικά την πάντρεψαν με τον γιό και διάδοχό του Abaga[447]. Συνοικέσιο έγινε και λίγο αργότερα: σε άλλον αρχηγό, τον Nogaj, ο Μιχαήλ έστειλε άλλη νόθη κόρη του, ονόματι Ευφροσύνη. Ο Παχυμέρης μάλιστα προσθέτει γραφικές λεπτομέρειες, ότι ο Μιχαήλ έστελνε στον τάταρο αρχηγό γευστικά εδέσματα και ωραία κρασιά, αλλά και πολυτελή υφάσματα. Ο Nogaj προτιμούσε τα εδέσματα και τα κρασιά, αλλά όχι και τα πολυτελή ενδύματα: ρωτούσε τους πρεσβευτές αν χρησιμεύει π.χ. η καλύπτρα για να σταματήσει τους πονοκεφάλους, αν τα μαργαριταρένια στολίδια αποκρούουν τις αστραπές, αν τα πολυτελή υφάσματα θα ήταν ικανά να θεραπεύσουν τους πόνους του σώματός του. Αν του έλεγαν όχι, δεν τα φορούσε, ή τα φορούσε για λίγο, απλώς για να δείξει καλή διάθεση απέναντι στους πρέσβεις, και μετά ξαναφορούσε τα ευτελή δερμάτινα ενδύματά του[448]. Εδώ είναι χρήσιμο ακόμα να αναφέρουμε ότι ο Παχυμέρης, ως αντίπαλος του

444 Παχυμέρης, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι*, II.36: ό. π., 227.

445 Βλ. προηγούμενη σημείωση.

446 Παχυμέρης, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι*, II.24: ό. π., 185.

447 Παχυμέρης, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι*, III.3: ό. π., 233-235.

448 *Ἀλλὰ Νογᾶν μὲν κηδεύσας ὁ βασιλεὺς τηνικάδε, τὸν ἐκείνων ἄρχοντα, πέμπων οὐκ ἀνίει πλεῖστα, ὅσα τε πρὸς ἐνδυμάτων χρῆσιν καὶ ὅσα πρὸς τροφῶν ποικιλίαν, πρὸς δὲ καὶ ἀνθοσμιῶν οἴνων ὅλας πιθάκνας φιλοτιμούμενος. Ὁ*

Μιχαήλ, αποδοκιμάζει αυτήν την τακτική των συνοικεσίων και των παροχών και την θεωρεί ολέθρια. Αφιερώνει σημαντικό τμήμα για να διηγηθεί, σε ένα είδος παρέκβασης, πώς είχαν αντιμετωπίσει τους Τατάρους οι προηγούμενοι βασιλείς: αν και η παρέκβαση αυτή δεν αναφέρεται σε ενέργειες του Μιχαήλ, είναι χρήσιμο να παρατεθεί εδώ, αφού είναι κατατοπιστική για τις μεθόδους της βυζαντινής διπλωματίας: ο Βατάτζης φρόντισε να οχυρώσει τα φρούρια και να τα εφοδιάσει με όπλα και τροφές[449], ενώ ο Θεόδωρος μόλις εμφανίζονταν οι Τάταροι, έστελνε αγγελιοφόρους να διαδώσουν ότι ετοιμάζεται να επιτεθεί εναντίον τους. Σε περίπτωση που οι Τάταροι έστελναν πρέσβεις, ο Θεόδωρος έστελνε απεσταλμένους δήθεν να τους προϋπαντήσουν, αλλά ο πραγματικός σκοπός ήταν να τους παραπλανήσουν οδηγώντας τους από τα πιο απόκρημνα και δύσβατα σημεία και λέγοντάς τους ότι έτσι είναι όλη η επικράτεια της Νικαίας[450]. Οταν έφθαναν οι πρέσβεις, είχε μεριμνήσει να παρατάξει πάνοπλους στρατιώτες στην κεντρική οδό που οδηγούσε στα ανάκτορα, ενώ οι ακόλουθοί του φρόντιζαν να εμφανίζονται ξαφνικά από διάφορα σημεία και την ίδια στιγμή να εξαφανίζονται, για να εμφανισθούν αμέσως από κάπου αλλού, ώστε να δίνουν την εντύπωση ότι είναι περισσότεροι από ό, τι στην πραγματικότητα, ενώ επρόκειτο για τα ίδια άτομα. Επίσης άφηναν τους πρέσβεις των Τατάρων να περιμένουν αρκετή ώρα σε κάποια αίθουσα, και ξαφνικά υψωνόταν ένα παραπέτασμα και αποκαλυπτόταν ο αυτοκράτορας σε όλη του την μεγαλοπρέπεια, περιστοιχισμένος από τους αυλικούς του, ενδεδυμένους και αυτούς μεγαλοπρεπώς. Και μόλις τελείωναν οι συζητήσεις-σε χρόνο δυσανάλογα σύντομο σε σχέση με το πόσο είχαν αναγκασθεί οι πρέσβεις να περιμένουν- οι οδηγοί αναλάμβαναν να τους οδηγήσουν

δὲ τὰ μὲν εἰς βρῶσιν καὶ πόσιν μαθὼν ἡγάπα λαμβάνων καὶ χρυσὸν δὲ καὶ ἄργυρον ἐν ἐκπώμασι προσεδέχετο· τὰ δὲ ποικίλα ἢ πρὸς καλύπτρας ἢ πρὸς ἐνδύματα -ἐφιλοτιμεῖτο γὰρ καὶ ταῦτα προσαποστέλλων ὁ βασιλεύς-ἀφώμενος ταῖς χερσίν, ἀνηρώτα τὸν διακομισάμενον εἰ χρησιμεύοι πρὸς κεφαλὴν ἐπὶ τῷ ἄπονον εἶναι καὶ ἀνάλγητον ἡ καλύπτρα, εἰ ὁ ἐπανεσπαρμένος μάργαρος ἀμύνειν ἔχοι ταύτη τὰς ἀστραπάς, εἰ εἰς βροντῶν κτύπους, ὥστε μὴ ἐμβρόντητον γίνεσθαι τὸν φοροῦντα, ὁ λίθος συναίροιτο, εἰ τὰ πολυτελῆ αὖθις ἐνδύματα εἰς ἀπονίαν μελῶν συλλαμβάνοι. Παχυμέρης *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι*, V.4: ό. π., 445-449. Βλ. και *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι* III.5: ό. π., 243.

449 *Ὁ Δούκας Ἰωάννης κλέος μόνον ἐκείνων ἤκουε καὶ κατωχύρου τὰ φρούρια σίτῳ καὶ ἅρμασιν, ὧν τὸν μὲν καὶ εἰς χρόνους προσέταττεν ἀποτίθεσθαι, βούλλαις μολυβδίναις τὸν ἐνόντα τοῖς ἐποίκοις σφραγίζων, φέροντας δ' ἔξωθεν ἐπιτάττων σιτίζεσθαι, τὰ δὲ καὶ ἀναγκαῖα ἐτίθει τοῖς κτησομένοις, ὡς ἐκείνων πᾶν τὸ εἰς περιουσίαν ὂν ὑστερεῖν προικοδοτοῦντας γὰρ μετὰ τὴν σεβασμίαν εἰκόνα τὰ ὅπλα προσέταττε καταγράφεσθαι· μηδὲ γὰρ ἔχειν εἰδέναι τί τὸ ἐξορμῆσαν τῶν σφῶν φωλεῶν ἔθνος καὶ ὁποίοις τοῖς ἤθεσι χρᾶται, κἂν εἰρηνεύειν θέλοι, κἂν μάχεσθαι.* Παχυμέρης, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι* II. 25: ό. π., 187.

450 *Ἔγνω δ' ὅμως ὁ βασιλεύς, τὸ φοβερὸν πλασάμενος, ἐκείνους κατασοφίσασθαι. Καὶ πρῶτον μὲν προαπέστελλεν ὡς δῆθεν ἀγγελοῦντας ἐπὶ περσίδος ὡς ἐπ' αὐτοὺς εὐτρεπίζοιτο, καὶ οἱ ταχυδρομοῦντες ἐπέμποντο...εἶτα δὲ τοῖς πρέσβεσι προσελαύνουσι πέμψας τοὺς ὑπαντήσοντας, ὡς δῆθεν καὶ σφίσι τὰς ὁδοὺς ὁδηγῆσαι, δι' ὅτι δυσχώρων ἐξεπίτηδες τόπων ἐκείνους διαβιβάζειν προσέταττε, κἄν τις ἀποκναίων ἐρωτᾷ τὴν δυσχωρίαν, οὕτω πᾶσαν ἔχειν τὴν τῆς Ῥωμαΐδος γῆν ἀποκρίνεσθαι, ὡς ἑτοίμως ἐχόντων τῷ μὴ εἰδέναι πιστεύειν.* Παχυμέρης, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι* II. 25: ό. π., 189.

στα σύνορα πάλι από τα ίδια απόκρημνα σημεία[451]. Αν και τους φοβόμαστε, καταλήγει ο Παχυμέρης, με την σύνεσή μας τους κάναμε να μας φοβηθούν και αυτοί, τώρα όμως ανταλλάσσουμε πρέσβεις και κανονίζουμε συνοικέσια[452]. Παρά την αρνητική κριτική του Παχυμέρη, η πολιτική αυτή του Μιχαήλ δεν ήταν τελείως αποτυχημένη.

Ενας άλλος παράγοντας που επηρέαζε τις ισορροπίες στον ευρύτερο μεσογειακό χώρο ήταν και το μαμελουκικό βασίλειο της Αιγύπτου[453]: ο σουλτάνος τους Baybars ήταν κουμανικής καταγωγής και ήθελε να επανδρώσει τον στρατό του με Κουμάνους[454]. Καθώς αναγκαστικά τα πλοία που θα τους μετέφεραν έπρεπε να περάσουν τον Βόσπορο, με την γεωπολιτική του σημασία[455], οι σχέσεις με την Κωνσταντινούπολη και με τον βυζαντινό αυτοκράτορα έπρεπε να είναι καλές: του έστελναν λοιπόν κατά καιρούς πολλά δώρα, μεταξύ των οποίων και μία καμηλοπάρδαλη: ο Παχυμέρης θεωρεί ότι πρέπει να την περιγράψει αναλυτικά, και αφιερώνει σχεδόν μία σελίδα: *ζῷον ἀσύνηθες καὶ θαυμάσιον*[456], που αποτελούσε θέαμα και καθημερινή διασκέδαση σε όσους το συναντούσαν στους δρόμους της Κωνσταντινούπολης.

Λίγο μετά την ανακατάληψη, στον ορίζοντα διεφάνη η πιθανότητα σύμπραξης Μαμφρέδου και Πάπα Ουρβανού Δ΄, παρά τις διαφορετικές επιδιώξεις τους[457]. Αν

---

451 *Ἐπεὶ δὲ καὶ πρὸς βασιλέα πολλὰ πονέσαντες παραγένοιντο, τηνίκα καὶ ἄλλ' ἄττα φοβερὰ ἐπενόει, ὡς αὐτίκα καὶ ἐκ τῆς θέας φοβήσων. Ἐπέταττε γὰρ τὰς δυνάμεις ἐν ταυτῷ συνελθεῖν καί, ὁπλισθέντας κατὰ φρήτρας καὶ φῦλα καὶ τάξεις, ἐν ποσοῖς τισι τῶν ὁδῶν διαστήμασιν ἱσταμένους, καταφράκτους σιδήρῳ, φόβον κατὰ παιδιὰς ἐμποιεῖν· τὸ δέ γε τῆς γερουσίας καὶ ὅσον ἦν τῶν ἐν τέλει καὶ τῷ βασιλεῖ πρὸς αἵματος, πάντας πρὸς τὸ μεγαλειότερον ἐσκευασμένους καὶ στολαῖς καὶ γενναίῳ τῆς ψυχῆς παραστήματι, ὡς αὐτίκα τὸ κατὰ πόδας λαπάξοντας, πολλάκις διιόντας ἐξ ἀφανῶν, ἐς ταῦτα ξυμπίπτειν, ὡς τοὺς αὐτοὺς μὲν εἶναι ταῖς ἀληθείας, δοκεῖν δ' ἄλλους καὶ ἄλλους καὶ μηδέποτε τοὺς αὐτούς....αὐτὸν δὲ βασιλικῶς ἐσταλμένον, μηδὲν τῶν φοβερῶν ἐλλείποντα, ἄνω που καθῆσθαι, σπάθην φέροντα ταῖς χερσί, βήλοις τε πολυτελέσι περικεκλεισμένον, ...ἐξαίφνης δ' ἐξ ἀδήλου τῶν παραπετασμάτων διανοιχθέντων, οὕτως ἐγγενέσθαι σφίσι βλέπειν τὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου μάλα σοβαρευόμενον, ὀλίγα τε εἰπεῖν καὶ ἀκοῦσαι, μεταξυλογούντων τινῶν, φοβερὰ δὲ καὶ ταῦτα δοκοῦντα, ὡς μόνον λεγόμενα καταπλῆξαι· καὶ οὕτως ἐπ' ὀλίγον ἀφοσιωσάμενον τὸν χρηματισμὸν ἀποπέμπειν διὰ τῶν αὐτῶν πάλιν δυσχωριῶν τοῖς ὁδηγοῖς ἐπαναγομένους*, Παχυμέρης, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι* II. 25: ό. π., 189. Πβλ. και Μηλιαράκης, ό. π., 464-465.

452 *Καὶ οὕτω δεδιότας ξυνέβαινεν ἀντιφοβεῖν ἐκ συνέσεως. Τότε δ' ὁμαλῶς καὶ ἠπίως πάνυ ἐπεχείρουν πρεσβεύεσθαι μὲν ἐπ' ἐκείνους, ἐκεῖθεν δὲ πρέσβεις δέχεσθαι, ὡς αὐτίκα καὶ κατὰ κῆδη σπένδεσθαι μελετᾶν*: Παχυμέρης, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι* II. 25: ό. π., 189.

453 Για τις γενικότερες διπλωματικές σχέσεις του βασιλείου βλ. P. M. Holt, *Early Mamluk Diplomacy (1260-1290). Treaties of Baybars and Qalawun with Christian Rulers*, Leiden 1995.

454 Για το τουρκόφωνο αυτό φύλο βλ. Α. Γ. Κ. Σαββίδης, Οι Κουμάνοι και το Βυζάντιο, 11ος-13ος αι. μ. Χ., *Βυζαντινά* 13 (1985), 939-955 (και αναδημοσίευση στο βιβλίο του ιδίου, *Βυζαντινοτουρκικά μελετήματα*, Αθήνα 1991, 153-170). Επίσης του ιδίου, *Οι Τούρκοι και το Βυζάντιο. Α΄. Πρό-οθωμανικά φύλα στην Ασία και στα Βαλκάνια*, Αθήνα 1996, 85-95.

455 Βλ. A. Laiou, On political Geography: The Black Sea of Pachymeres, στον τόμο *The Making of Byzantine History: Studies dedicated to Donald M. Nicol*, Aldershot 1993, 92-118.

456 *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι* III.4: ό. π., 239.

457 Βλ. Geanakoplos, *Michael*, 95-110.

επραγματοποιείτο, θα έφερνε σε δύσκολη θέση τον Μιχαήλ. Πώς αντέδρασε; Στην αυλή του διέμενε ακόμα η νεαρή, ούτε τριάντα χρονών τότε, χήρα του Ιωάννη Βατάτζη, η Κωνσταντία-Άννα, η οποία ήταν αδελφή του Μαμφρέδου: με την σωφροσύνη και την σεμνότητά της αναδείκνυε περισσότερο την ομορφιά της γράφει ο Γρηγοράς[458]. Προσπάθησε λοιπόν ο Μιχαήλ να την προσεγγίσει και αποφάσισε να χωρίσει την γυναίκα του ώστε να νυμφευθεί εκείνην, ως προοίμιο συμμαχίας με τον αδελφό της. Ετσι τουλάχιστον, ως προϊόν πολιτικού υπολογισμού, θέλησαν να παρουσιάσουν την σκανδαλώδη αυτή ιστορία οι υποστηρικτές του Μιχαήλ. Ο Παχυμέρης αντίθετα, που, όπως ήδη προαναφέρθηκε, δεν είναι γενικώς ευνοϊκά διακείμενος απέναντι στον Παλαιολόγο, είναι κατηγορηματικός. Τα κίνητρα του βασιλέα ήταν ταπεινά. *Τῷ γοῦν πρὸς αὐτὴν ἔρωτι ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ ἁλούς ἐν ἀσφαλεῖ μὲν εἶχεν, ἐφ᾽ ᾧ τάχα μὴ ἀποδρᾶναι πρὸς τοὺς οἰκείους, ὅμως δ᾽ ἐκείνῃ προνοῶν τῶν ἐπιτηδείων βασιλικῶς πάντα τρόπον ἐπείρα τῆς σωφροσύνης ἐκείνης περιγενέσθαι*[459]. Η Άννα δεν δεχόταν βεβαίως να υποκύψει, μάλιστα κατά τον Παχυμέρη επανέφερε στην τάξη τον Μιχαήλ δίνοντάς του την περήφανη απάντηση ότι δεν αρμόζει σε αυτήν, πρώην σύζυγο τόσο ενδόξου βασιλέα, να σπιλώσει την μνήμη του και να καταλήξει παλλακίδα ενός υπηκόου του, έστω και αν αυτός τώρα είχε καταλάβει τον θρόνο[460]. Τότε ήταν που ο Μιχαήλ της υποσχέθηκε γάμο και ότι θα διαζευχθεί την νόμιμη σύζυγό του Θεοδώρα, όχι γιατί έχει κανένα παράπονο απέναντί της, ούτε επειδή έχει κάτι να της προσάψει. Απλώς οι δύσκολες συγκυρίες τον οδηγούν να σκεφθεί αυτήν την λύση, με τα σοφιστικά-χαρακτηρισμός του Παχυμέρη-επιχειρήματα ότι οι συμπατριώτες της Άννας θα διστάσουν να τους εναντιωθούν αν έχει πραγματοποιηθεί το συνοικέσιο. Ας μείνουμε λίγο ακόμα στο επεισόδιο, που λύθηκε με μία άλλη «διπλωματική» κίνηση, αυτήν της Θεοδώρας: εξέθεσε την υπόθεση στον πατριάρχη Αρσένιο, ο οποίος απείλησε με αφορισμό τον Μιχαήλ, που αναγκάστηκε να μην επιμείνει στα σχέδιά του και να στείλει την Άννα στον αδελφό της[461]. Ως αντάλλαγμα τουλάχιστον επέτυχε την απελευθέρωση του Αλεξίου Στρατηγοπούλου, του πορθητή της Κωνσταντινούπολης, που είχε αιχμαλωτισθεί σε εκστρατεία στην περιοχή της Ηπείρου.

Η αποτυχία προσέγγισης προς τον Μαμφρέδο συνεχίστηκε από προσπάθειες συνεννόησης με τον Πάπα, καθώς τα πράγματα είχαν δυσκολέψει μετά την ήττα του

458 *Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία* IV.3: ό. π., 92: *σωφροσύνης ὥρᾳ τὸν βίον κοσμοῦσα καὶ τρόποις σεμνότητος τὴν τῆς ὄψεως αἴγλην λαμπροτέραν δεικνῦσα.*

459 Παχυμέρης, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι* III.7: ό. π., 245.

460 *μηδὲ γὰρ ἂν καλὸν εἶναι καὶ εὐπρεπές, βασιλέως ἀκούσασαν δάμαρτα οὕτω μεγίστου καὶ φοβεροῦ, ἐν ὑστέρῳ τὸ λέχος αἰσχῦναι καὶ τῷ δούλῳ, εἰ καὶ βασιλεύοι νῦν, παλλακεύεσθαι.* Παχυμέρης, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι*, III.7: ό. π., 245.

461 A. M. Talbot, Empress Theodora Palaiologina, wife of Michael VIII, *Dumbarton Oaks Papers* 46 (1992), 295-303.

γενουατικού στόλου-υποστηρικτή του Μιχαήλ, όπως προαναφέραμε- σε μια ναυμαχία με βενετικά πλοία στον Αργολικό κόλπο, κοντά στις Σπέτσες[462]. Αλλά και ο Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος, μόλις ο Πάπας Ουρβανός Δ΄ τον απάλλαξε από τις δεσμεύσεις του στράφηκε εναντίον του Μιχαήλ και οι συγκρούσεις στην Πελοπόννησο δεν είχαν αίσιο τέλος για τον τελευταίο[463]. Ούτε η στροφή προς τον Πάπα, μέσω αλλεπάλληλων επιστολών, το περιεχόμενο των οποίων γνωρίζουμε εμμέσως μόνο από τα πρακτικά της παπικής curia- είχε αποτέλεσμα. Ο Μιχαήλ άφηνε να εννοηθεί ότι θα δεχόταν την ένωση των εκκλησιών, αν ο Πάπας δεν βοηθούσε τους λατίνους ηγεμόνες στην Ελλάδα. Αλλά ο θάνατος του Ουρβανού προς το τέλος του 1264 ανέστειλε αυτά τα σχέδια, τα οποία βεβαίως ο καθένας επεδίωκε για δικούς του σκοπούς, ο Μιχαήλ για να κερδίσει χρόνο μετά τις στρατιωτικές αποτυχίες του, ο Πάπας για να εξασθενήσει την επιρροή του Μαμφρέδου[464].

Και σχέδια συμμαχίας με την Βενετία δρομολόγησε ο Μιχαήλ, γύρω στα μέσα του 1265, αλλά στην συγκεκριμένη περίσταση δεν κατέληξαν σε συμφωνία: φαίνεται ότι η Γαληνοτάτη τελούσε σε αναμονή, εφόσον ήδη ήταν σε εξέλιξη η σύγκρουση του Μαμφρέδου με μία άλλη δυναμική προσωπικότητα, τον Κάρολο τον Ανδεγαυό, ο οποίος θα μας απασχολήσει εκτενέστερα παρακάτω. Η διαμάχη Μαμφρέδου και Καρόλου έλαβε τέλος στις αρχές του 1266 (26 Φεβρουαρίου συγκεκριμένα) στην μάχη του Benevento, στην οποία ηττήθηκε και σκοτώθηκε ο πρώτος. Σύμφωνα με την απλοϊκή και άτεχνη αφήγηση στο *Χρονικό τοῦ Μορέως*:

ἐκεῖ ἐσκοτώθη ὁ ρόϊ Μαφρές, τὸν πόλεμον ἐχάσε,
κι ὅσοι ἐνέμειναν ἀπ' αὐτοῦ, λέγω ἀπὸ τὸν λαόν του
ὅλοι ἐπροσκυνήσασιν τὸν μέγα ρόι Κάρλον,
καὶ οὕτως ἐνέμεινεν αὐτὸς μὲ ἀνάπαψιν κ' εἰρήνην
ρήγας αφέντης Σικελίας καὶ τοῦ ρηγάτου Πούλιας[465],

αφήγηση που δεν συγκρίνεται βέβαια με την περιγραφή στο τρίτο κάντο του καθαρτηρίου της δαντικής *Θείας Κωμωδίας*, όπου με τον Δάντη συνομιλεί μεταξύ άλλων και ο Μαμφρέδος,

biondo era e bello e di gentile aspetto
ma l'un de' cigli un colpo avea diviso[466]...

462 Geanakoplos, *Michael*, 121-122.

463 Geanakoplos, *Michael*, 123.

464 Geanakoplos, *Michael*, 136-140.

465 *Χρονικὸν τοῦ Μορέως*, στ. 6236-6240, ό. π., σ. 255.

466 *ὥριος, ξανθός, μ' εὐγενικὸ τὸ διῶμα,*
μὰ μοίραζε πληγὴ σὲ δυὸ τὸ φρύδι...
(κατά την μετάφραση του Νίκου Καζαντζάκη)

και με την οποία περιγραφή απαθανατίστηκε και λογοτεχνικά η καθοριστική αυτή σύγκρουση.

Τα πράγματα τώρα ήταν πολύ πιο κρίσιμα, καθώς ο Κάρολος, αδελφός του περίφημου Λουδοβίκου Θ΄ της Γαλλίας, κατόρθωσε να συσπειρώσει όλους τους εχθρούς του Μιχαήλ και να κάνει τα πάντα για να ανακτήσει την Κωνσταντινούπολη[467]. Οπως πολύ επιτυχημένα γράφει ο Γρηγοράς ήθελε να ανασυστήσει την αρχαία ρωμαϊκή αυτοκρατορία[468], συμμάχησε λοιπόν με τον Βαλδουίνο, συμφώνησαν να παντρέψουν τα παιδιά τους και η προίκα της κόρης του Βαλδουίνου περιλάμβανε και την Κωνσταντινούπολη. Ο Κάρολος ήταν ικανότατος να αποφασίζει περί του πρακτέου, αλλά και να υλοποιεί τα σχέδιά του επισημαίνει πάλι ο Γρηγοράς [469]. Ως προς την δύναμη και την σύνεση υπερέβαλλε όλους τους προ αυτού. Και ανησυχούσε ο Κάρολος, προσθέτει ο Γρηγοράς, αφού και ο Μιχαήλ είχε τα ίδια γνωρίσματα και φοβόταν μήπως τον οδηγήσει *εἰς τὰς ἐσχάτας περιστάσεις*. Και πράγματι ο Μιχαήλ δεν περίμενε το κτύπημα του αντιπάλου, αλλά πριν πάθει κάτι ανήκεστο, με τις σοφές του επίνοιες πρόφθαινε εκείνος να του προκαλέσει ανεπανόρθωτη βλάβη[470]. Αν δεν βασίλευε ο Μιχαήλ θα είχε επικρατήσει ο Κάρολος, και το αντίστροφο[471]. Μετά την κατανίκηση λοιπόν του Μαμφρέδου *ἐμεγαλύνετο ῥήξ ὁ πρότερον κόντος, ὡς τοῦ ῥηγὸς Φραγγίας αὐτάδελφος τοῦτο γάρ οἱ καὶ συμπεφωνημένος μισθὸς ἦν παρὰ τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐπὶ τῷ Μαφρὲ ἀποστατοῦντι ὁρμῆς, ἄν εἰς τέλος νικήῃ*[472].

Δείγμα για το πώς διαμορφωνόταν η νέα κατάσταση αποτελεί η συνθήκη του Viterbo του 1267, η οποία πρέπει να θεωρηθεί ως ένα νέο είδος partitio Romaniae. Εκεί διαπραγματεύθηκαν αφενός ο Πάπας -τον θρόνο κατείχε τώρα ο Κλήμης ο Δ΄- και αφετέρου ο Κάρολος, ο Γουλιέλμος και ο Βαλδουίνος σχετικά με την τύχη της λατινικής αυτοκρατορίας. Ο Μιχαήλ αποκαλείται σχισματικός, σφετεριστής του τίτλου του αυτοκράτορος, και υπόσχονται όλοι ότι θα συμβάλουν όσο μπορούν για την

467 Για την πολιτική του Καρόλου γενικότερα βλ. Μαρίας Ντούρου-Ηλιοπούλου, *Η Ανδεγαυική κυριαρχία στην Ρωμανία επί Καρόλου Α΄ (1266-1285)*, Αθήνα 1984.

468 *τὴν ὅλην, ὡς εἰπεῖν, Ἰουλίου Καίσαρος καὶ Αὐγούστου μοναρχίαν ὠνειροπόλει*, Γρηγοράς, *Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία*, V. 1: ό. π., 123.

469 *δεινὸς γὰρ ἦν ὁ ἀνὴρ οὐ μόνον σκέψασθαι τὰ δέοντα, ἀλλὰ καὶ ῥᾷστα τελεσιουργὸν τὴν σκέψιν ἐν τοῖς ἔργοις ἐνδείξασθαι:* Γρηγοράς, *Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία* V. 1: ό. π., 123.

470 *Ἀλλ' ἀντέπραττε αὐτῷ καθάπαξ εἰπεῖν ἡ τοῦ βασιλέως δραστικωτέρα ὀξύτης καὶ ἀντεκάθητο ὑπερδέξιος.* Γρηγοράς, *Ῥωμαϊκὴ Ἱστορία* V.6: ό.π., 144. Βλ. συνολικά και Geanakoplos, *Michael*, 145-147.

471 Γρηγοράς, *Ρωμαϊκὴ Ἱστορία* V.6: ό.π., 144-145.

472 Παχυμέρης *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι* IV. 29: ό. π., 411

ανασύσταση της λατινικής αυτοκρατορίας. Ουσιαστικά ο σκοπός του Πάπα ήταν να υποταγεί μεν η ελληνική εκκλησία (με κατάλληλη εκμετάλλευση των φιλοδοξιών του Καρόλου) αλλά συγχρόνως να μην ενισχυθεί ο τελευταίος υπερβολικά[473].

Η στροφή του Μιχαήλ προς την Γένουα και την Βενετία, με τις οποίες υπογράφηκαν συνθήκες, το 1267, οδήγησε και τον Κάρολο σε αντίστοιχες διπλωματικές κινήσεις: αφού το 1268 είχε κατανικήσει τον Κορραδίνο Hohenstaufen, ανιψιό του Μαμφρέδου, τους τελευταίους μήνες του 1269 κατόρθωσε να συμμαχήσει με την Ουγγαρία, την Σερβία και την Βουλγαρία[474].

Είχε προηγηθεί (αρχές του 1269) αποτυχημένη προσπάθεια του Μιχαήλ Η΄ να παντρευτεί η κόρη του Άννα τον κράλη Σερβίας Στέφανο Ουρός. Εδώ είναι χρήσιμο να σημειώσουμε και πάλι όσα γράφει ο Παχυμέρης, ότι πήγε πρώτα μία αντιπροσωπεία, με επικεφαλής τον ίδιο τον πατριάρχη Ιωσήφ και άλλους κληρικούς, να ελέγξει πώς είναι οι συνθήκες στην σερβική αυλή, αλλά απογοητεύθηκαν από την φτώχεια και την λιτότητα που διαπίστωσαν: *ἦσαν δὲ καὶ τὰ κατ᾽ αὐτοὺς τὸ παράπαν λιτὰ καὶ εὐτελῆ*[475], ενώ και ο κράλης εντυπωσιάστηκε από την πολυάριθμη και πολυτελή συνοδεία των βυζαντινών, και ιδιαιτέρως από τους ευνούχους, και δήλωσε ότι η νύφη δεν χρειάζεται τέτοια πολυτέλεια. Συνέβησαν και άλλα, κάποιο βράδυ π.χ. έκλεψαν τα άλογα των πρέσβεων, και τελικά δεν επετεύχθη συμφωνία[476].

Άλλη ενέργεια του Μιχαήλ ήταν να απευθυνθεί στον αδελφό του Καρόλου, τον περίφημο Λουδοβίκο Θ΄, υπέρμαχο πάντα της διοργάνωσης σταυροφορίας για τους Αγίους Τόπους. Η πρεσβεία, έφθασε στο Παρίσι το 1269. Μεταξύ των δώρων που προσκόμιζαν οι απεσταλμένοι ήταν και ένα πολυτελές αντίτυπο της *Καινῆς Διαθήκης*, ο σημερινός κώδικας Coislinianus 200 της Εθνικής Βιβλιοθήκης των Παρισίων[477]. Ακολούθησε το επόμενο έτος και άλλη πρεσβεία: *ἔπεμπε δὲ καὶ ἄνδρας ἐκκλησιαστικοὺς πολὺ τὸ ἀξιοπρεπὲς ἔκ τε τοῦ τρόπου καὶ ὀφφικίων ἔχοντας*, σημειώνει ο Παχυμέρης[478]. Όταν όμως έφθασαν στην Σικελία πληροφορήθηκαν ότι ο Λουδοβίκος είχε εκστρατεύσει

473 Geanakoplos, *Michael*, 150-153.

474 Geanakoplos, *Michael*, 165-167.

475 Παχυμέρης, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι* V.6: ό. π., 453.

476 Παχυμέρης, *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι* V.6: ό. π., 455.

477 Στο φ. 2 του χειρογράφου σημειώνεται χαρακτηριστικά *Michail-semper Augustus serenissimo domino Ludovico illustrissimo Regi Francorum Salutem optatam et dilectionis augmentum. Hic rex Francie recepit d[.....] pro unienda ecclesia graecorum [.....] cum romana anno domini 1269 itaque in estate istius anni fuerunt ad dominum regem, et in hieme sequente venit alius nuncius ab eodem Michaele ad eundem Regem*: βλ. R. Devreesse, *Bibliothèque Nationale, département des manuscrits. Catalogue des manuscrits grecs.II. Le fonds Coislin*, Paris 1945, 178-179.

478 *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι* V. 9: ό. π., 463.

στην Τυνησία, οπότε άλλαξαν και αυτοί δρομολόγιο. Το πλοίο τους παραλίγο να βουλιάξει, κατόρθωσαν όμως να φθάσουν τελικά σώοι, αλλά ο Λουδοβίκος πλέον ήταν πολύ άρρωστος: με δυσκολία κατάφερε να δηλώσει ότι δέχεται τις συμφωνίες, αλλά ο θάνατός του τον εμπόδισε να πραγματοποιήσει τα σχέδιά του. Ο Κάρολος αναγκάστηκε να συνεχίσει τις πολεμικές επιχειρήσεις του αδελφού του στην Τυνησία, και η αιφνίδια καταστροφή του στόλου του στο ακρωτήριο Trapani της Σικελίας ανέστειλε για μία ακόμα φορά τα σχέδια του Ανδεγαυού να αρχίσει επιχειρήσεις εναντίον του Παλαιολόγου[479].

Το 1272 ο Μιχαήλ κατόρθωσε να επιτύχει ελληνοουγγρική συμμαχία: ο γιός του Ανδρόνικος (ο μετέπειτα αυτοκράτορας Ανδρόνικος Β΄) νυμφεύθηκε την Άννα, κόρη του Στεφάνου Ε΄ (1270-1272) , ο οποίος ήταν γιός του Βέλα Δ΄ (1235-1270) και της Μαρίας Λασκαρίνας, κόρης του Θεοδώρου Α΄ Λάσκαρι: ο Παχυμέρης σπεύδει να θυμίσει ότι *ὁ ῥὴξ ἐκείνων υἱὸς ἦν ῥωμογενής, ἐκ μητρὸς τῷ ῥηγὶ γεννηθείς, τῆς τοῦ παλαιοῦ Λάσκαρι θυγατρός*[480]. Παράλληλα ο Κάρολος κατέλαβε εδάφη στην Αλβανία και ανακηρύχθηκε (αρχές του 1272) βασιλεύς και της Αλβανίας[481], κυριάρχησε δηλαδή στο παιγνίδι των ισορροπιών. Εν τω μεταξύ είχε εκλεγεί νέος Πάπας, ισχυρή προσωπικότητα, ο Γρηγόριος Ι΄ (1271-1274), οπότε άρχισαν και πάλι οι διαπραγματεύσεις με την Αγία Έδρα, ενώ παράλληλα ανανεώθηκαν οι συμφωνίες με την Γένοβα, και ίσως και με την Βενετία, επειδή προφανώς ο Μιχαήλ θυμόταν τις προηγούμενες συζητήσεις που δεν τελεσφόρησαν. Πάντως αυτή την φορά οι συνομιλίες με τον Πάπα είχαν αποτέλεσμα: δεν μπορούσε ο Μιχαήλ να υπόσχεται αορίστως την ένωση, ο νέος Πάπας ήθελε έμπρακτες αποδείξεις, οπότε η ένωση συμφωνήθηκε το 1274 στην περίφημη σύνοδο της Λυόν[482]. Ο Παχυμέρης[483] περιγράφει τις περιπέτειες της αποστολής που είχαν ξεκινήσει με δύο πλοία, από τα οποία το ένα, το οποίο μάλιστα ήταν κατάφορτο με πλούσια δώρα, βούλιαξε στο ακρωτήριο Μαλέας, Το άλλο έφτασε με δυσκολία στην Ιταλία και το ταξίδι συνεχίστηκε οδικώς έως την Λυόν, όπου επιτεύχθηκε η συμφωνία της ένωσης, Οι εξελίξεις αυτές μπορεί να ανέστειλαν προσωρινά τα σχέδια του Καρόλου, αλλά προκάλεσαν σφοδρότατες αντιδράσεις στην Κωνσταντινούπολη, τόσο μεταξύ των λαϊκών, όσο και μεταξύ των κληρικών, και ανάγκασαν τον Μιχαήλ να προβεί σε σκληρότατα μέτρα προκειμένου να επιβάλει τις απόψεις του. Τουλάχιστον μεσολάβησε μία εξαετία για

479 Geanakoplos, *Michael,* 172-173.

480 *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι* IV.29: ό. π., 411. Βλ. και Μηλιαράκης, ό. π., 135.

481 Βλ. Μαρία Ντούρου-Ηλιοπούλου, ό. π., 68-71.

482 Geanakoplos, *Michael,* 178-212.

483 *Συγγραφικαὶ Ἱστορίαι* V. 21:ό. π., 507-509.

να στραφεί συστηματικά εναντίον του Βυζαντίου ο Κάρολος. Το 1280 ο στρατός του άρχισε επιχειρήσεις στην Αλβανία και πολιόρκησε τα Βελλάγραδα, σημερινό Βεράτιο. Ο Παλαιολόγος συγκέντρωσε στρατεύματα και έστειλε ενισχύσεις. Μία απερίσκεπτη ενέργεια του αρχιστρατήγου του Καρόλου, να πλησιάσει ριψοκίνδυνα με ένα μικρό σώμα τους αντιπάλους του, κατέληξε σε σύλληψή του, οπότε ο στρατός των Ανδεγαυών πανικοβλήθηκε και εγκατέλειψε τις θέσεις του, με συνέπεια να διαλυθεί[484]. Η σημασία της μάχης αυτής είναι ανάλογη της μάχης της Πελαγονίας, γιατί ο Κάρολος έπρεπε να ξαναρχίσει τις ετοιμασίες από την αρχή, αλλάζοντας και προσανατολισμό. Έπρεπε πλέον να σχεδιάσει επιχείρηση κατά της Κωνσταντινούπολης από την θάλασσα, και είναι ευνόητο ότι χρειαζόταν την Βενετία, που, παρά τις συνθήκες με τον Παλαιολόγο, τώρα απέκλινε περισσότερο προς τον Κάρολο, με τον οποίο συμφώνησαν τελικά το 1281. Είχε μεσολαβήσει και η εκλογή νέου Πάπα, του Μαρτίνου Δ΄, υποστηρικτή του Καρόλου: ο Μαρτίνος αφόρισε τον Μιχαήλ, που αναγκάστηκε να στραφεί πλέον προς την Αραγωνία της Ισπανίας: ο βασιλιάς Πέτρος Γ΄ είχε νυμφευθεί την κόρη του Μαμφρέδου Κωνσταντία, θεωρούσε λοιπόν τον Κάρολο σφετεριστή της κληρονομίας της συζύγου του. Οσο κι αν οι πηγές είναι ασαφείς, διαφαίνεται αμυδρά ένα σχέδιο ανατροπής των Ανδεγαυών της Σικελίας, στο οποίο ασφαλώς συνέβαλε και ο Παλαιολόγος. Ηταν τέτοια η φύση του και το δηλώνει και ο ίδιος στην Αυτοβιογραφία. του. «*Σικελοὶ δὲ τῆς λοιπῆς ἰσχύος ἐκείνου ὡς οὐδὲν οὔσης καταφρονήσαντες, αἴρειν ἐτόλμησαν ὅπλα καὶ τῆς δουλείας ἑαυτοὺς ἀνεῖναι. Ὥστ᾽ εἰ λέγοιμι καὶ τὴν νῦν ἐκείνων ἐλευθερίαν Θεὸν μὲν παρασκευάσαι, δι᾽ ἡμῶν δὲ παρασκευάσαι, τῇ ἀληθείᾳ συμβαίνοντα λέγοιμι.*»[485] Η λύση βεβαίως δόθηκε και πάλι από ένα τυχαίο γεγονός: την Δευτέρα του Πάσχα, 31 Μαρτίου του 1282, και ενώ το πλήθος συγκεντρωνόταν για να παρακολουθήσει τον Εσπερινό στην εκκλησία του Αγίου Πνεύματος στο Palermo, ένας γάλλος στρατιώτης παρενόχλησε μία κοπέλα, οπότε οι συγγενείς της προσβεβλημένοι του επιτέθηκαν και τελείως απρόβλεπτα η λανθάνουσα οργή κατά των Γάλλων, λόγω της καταπιεστικής τους διοίκησης, ξέσπασε και γενικεύθηκε, με αποτέλεσμα όχι μόνο ολοκληρωτική σφαγή της γαλλικής φρουράς στο σημείο εκείνο, αλλά και σταδιακή επέκταση σε όλη την Σικελία. Οι ταραχές διήρκεσαν περίπου ένα μήνα (έως τις 28 Απριλίου 1282), έμειναν γνωστές έκτοτε ως Σικελικοί Εσπερινοί, και είχαν ως αποτέλεσμα την σχεδόν ολοκληρωτική εξόντωση των Γάλλων και την αποχώρησή τους[486]. Ο Κάρολος πλέον υποχρεώθηκε να

484 Ο Παχυμέρης περιγράφει αναλυτικότατα τα διαδραματισθέντα στα κεφάλαια VI. 32-33 των *Συγγραφικῶν Ἱστοριῶν*, ό. π, 641-653.

485 H. Gregoire, Imperatoris Michaelis Palaeologi de vita sua, *Byzantion* 29-30 (1959-60), 449.

486 Βλ. λεπτομερώς S. Runciman, *The Sicilian Vespers*, Cambridge 1958.- Geanakoplos, *Michael*, 247-271.

ασχοληθεί με την Σικελία, έτσι ανεστάλησαν για μια ακόμα, αλλά και τελευταία φορά τα σχέδιά του, αφού πέθανε το 1285. Τρία χρόνια νωρίτερα, στις 1282, περίπου πέντε μήνες μετά τους Σικελικούς Εσπερινούς, είχε αποβιώσει και ο Μιχαήλ Παλαιολόγος.

Αν και είχε αντιμετωπίσει με τόση επιτυχία τις αντίξοες συνθήκες που προσπαθήσαμε να σκιαγραφήσουμε, επιδεικνύοντας ευελιξία και προσαρμοστικότητα στις εκάστοτε περιστάσεις, στην συνείδηση των υπηκόων του βάραινε περισσότερο η ένωση των εκκλησιών, η σκληρή του πολιτική και ο σφετερισμός του θρόνου, τα οποία δεν φάνηκαν διατεθειμένοι να του συγχωρέσουν ακόμα και μετά θάνατον[487].

487 Καταλήγοντας, αξίζει να σημειωθεί ότι ένα από τα πιο σημαντικά ελληνικά ιστορικά μυθιστορήματα του 19ου αιώνα αναφέρεται στην προσωπικότητα του Μιχαήλ Η΄. Πρόκειται για το μυθιστόρημα του Ιωάννη Περβάνογλου «Μιχαήλ Παλαιολόγος», που τυπώθηκε το 1883 στην Λειψία: βλ. αναλυτικότερα Κ. Μητσάκης, Το Βυζάντιο στο νεοελληνικό ιστορικό μυθιστόρημα, στην συλλογή μελετημάτων του ιδίου *Τα δοκίμια της Οξφόρδης*, Αθήνα 1995, 93-107. Αλλά και το 2005 δημοσιεύτηκε και άλλο ιστορικό μυθιστόρημα εμπνευσμένο από την δράση του Μιχαήλ Η΄: είναι το έργο του Γ. Λεονάρδου, *Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος, ο ελευθερωτής*.

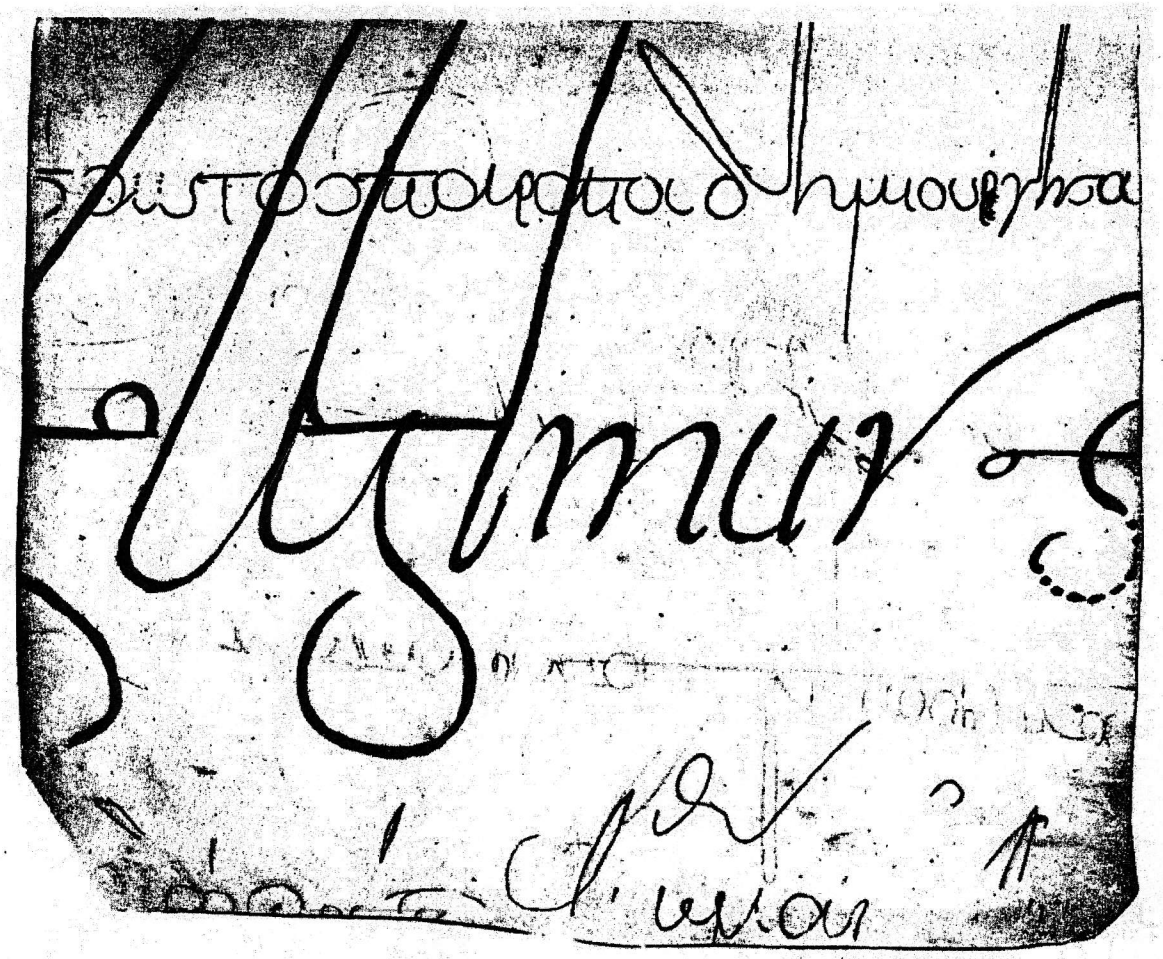

Πίνακας 1

Ο πάπυρος του Αγίου Διονυσίου (αυτοκρατορική ιδιόχειρη σημείωση legimus)

Πίνακας 2

Επιστολή Ιωάννη Β΄ Κομνηνού στον Πάπα Ιννοκέντιο Β΄ (1139)

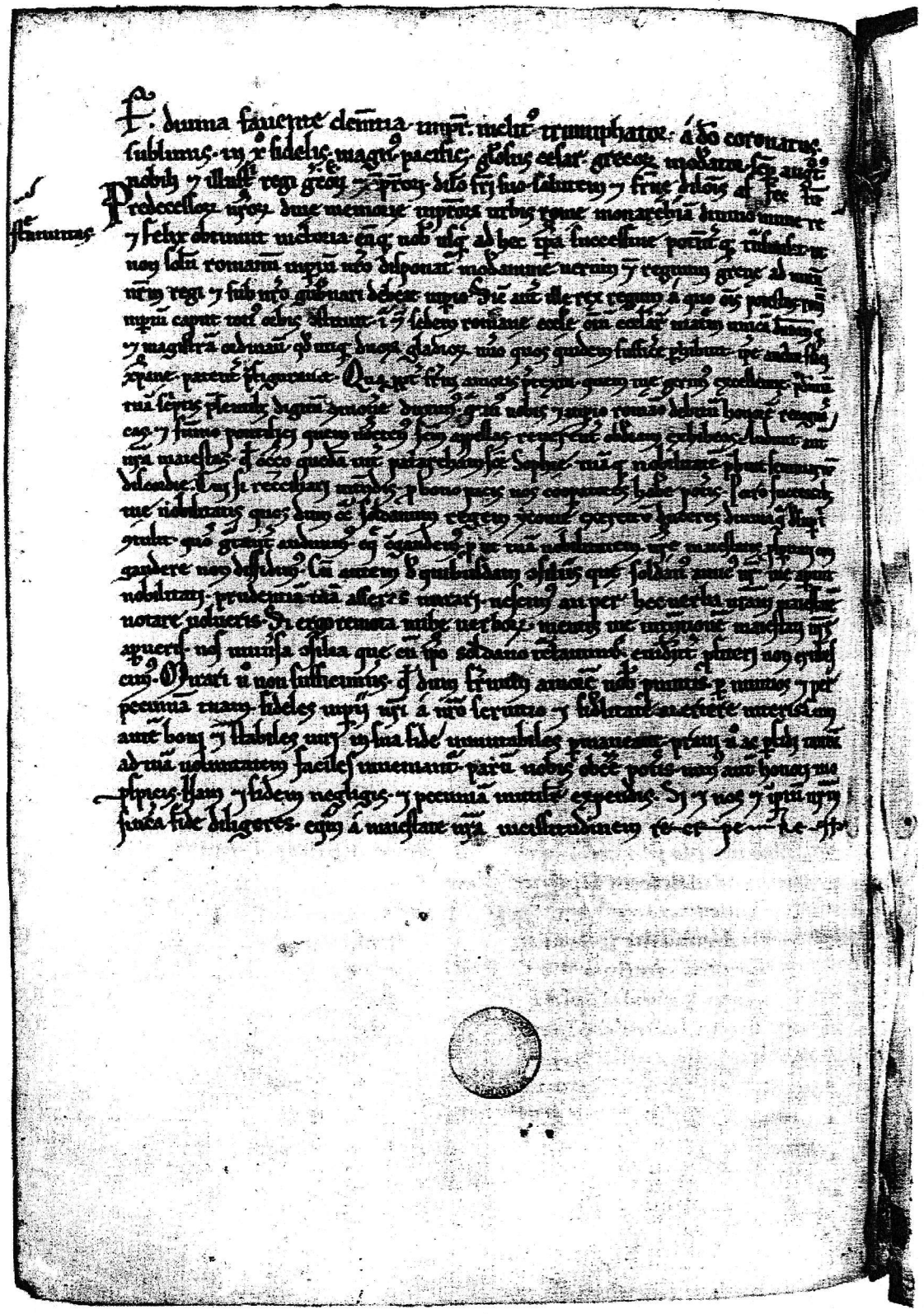

Πίνακας 3

Γράμμα Φρειδερίκου Βαρβαρόσσα στον Μανουήλ Α΄ Κομνηνό (1177).

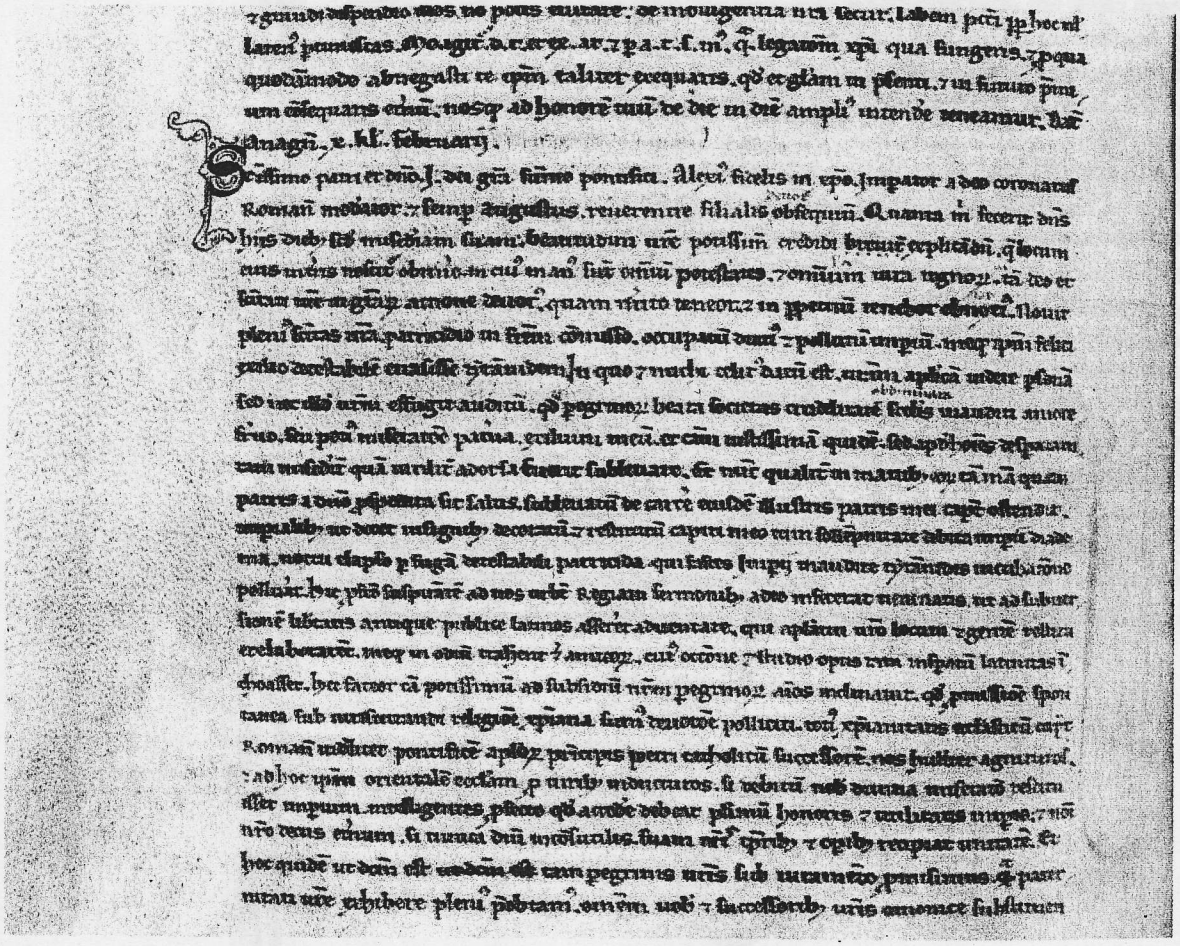

Πίνακας 4

Επιστολή Αλεξίου Δ΄ Αγγέλου στον Πάπα Ιννοκέντιο Γ΄ (1203).

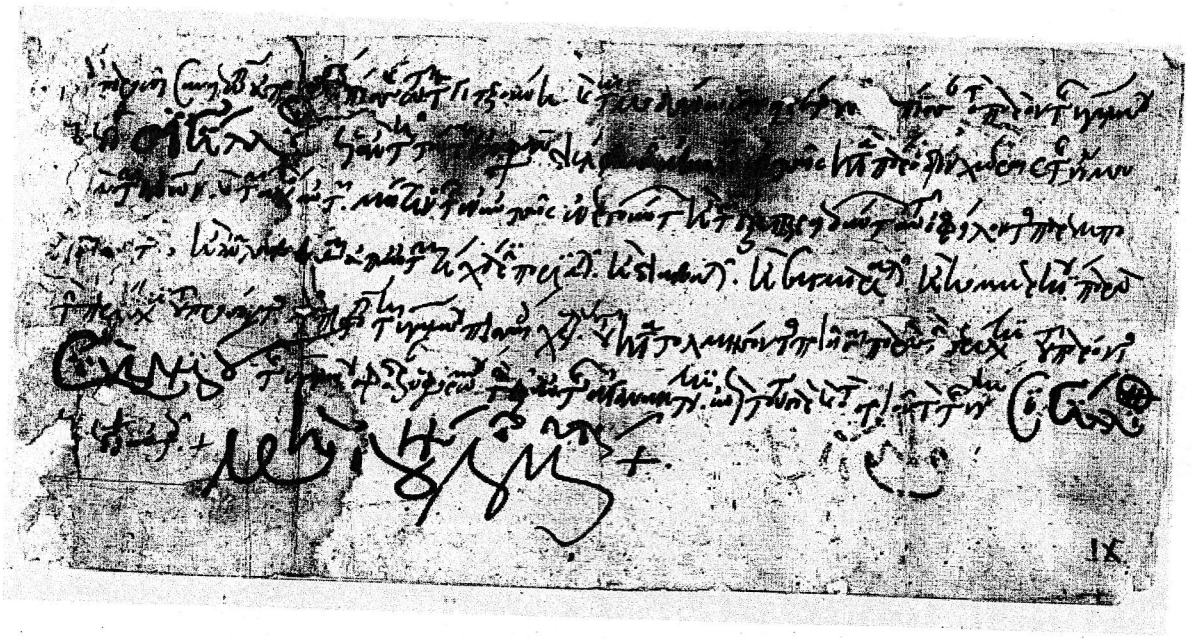

Πίνακας 5

Σιγίλλιον Αλεξίου Γ΄ Αγγέλου (1199).

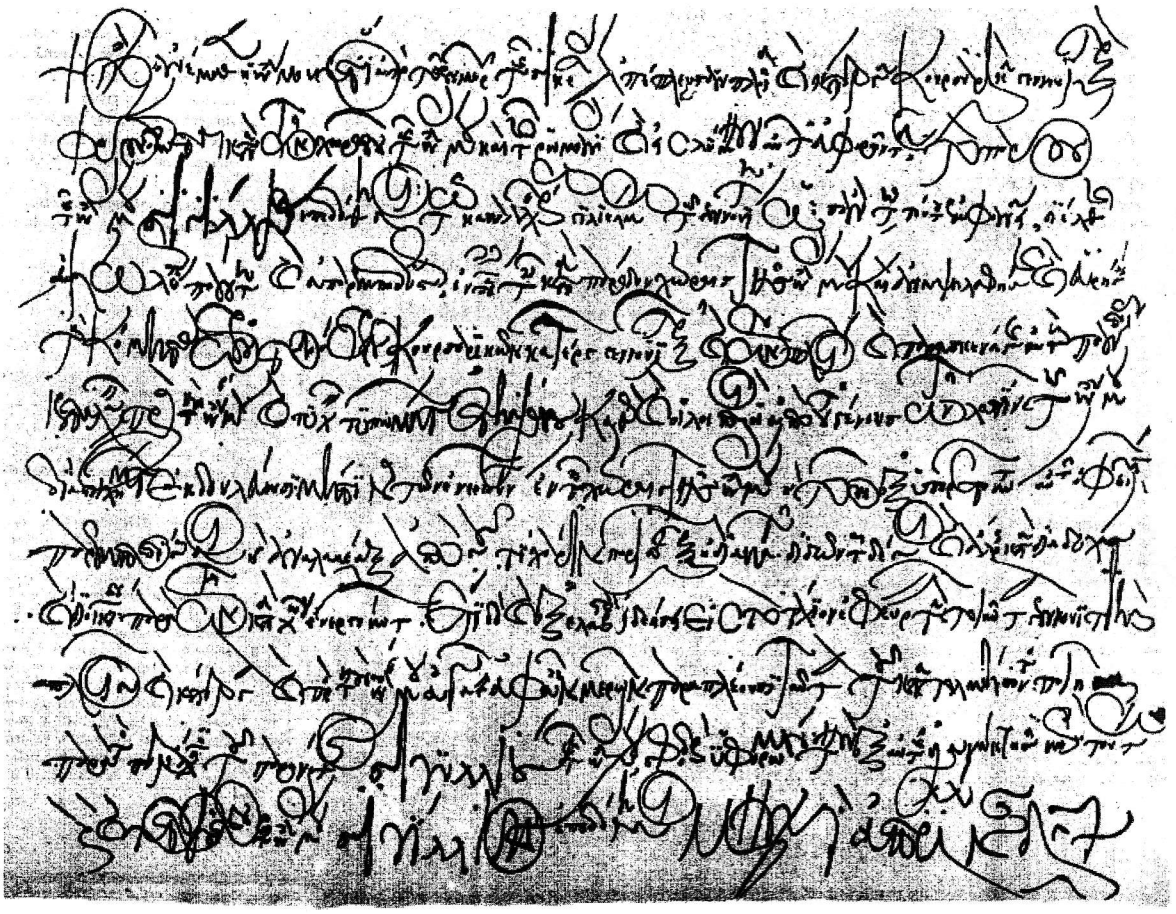

Πίνακας 6

Σιγίλλιον Αλεξίου Γ΄ Αγγέλου (1201).

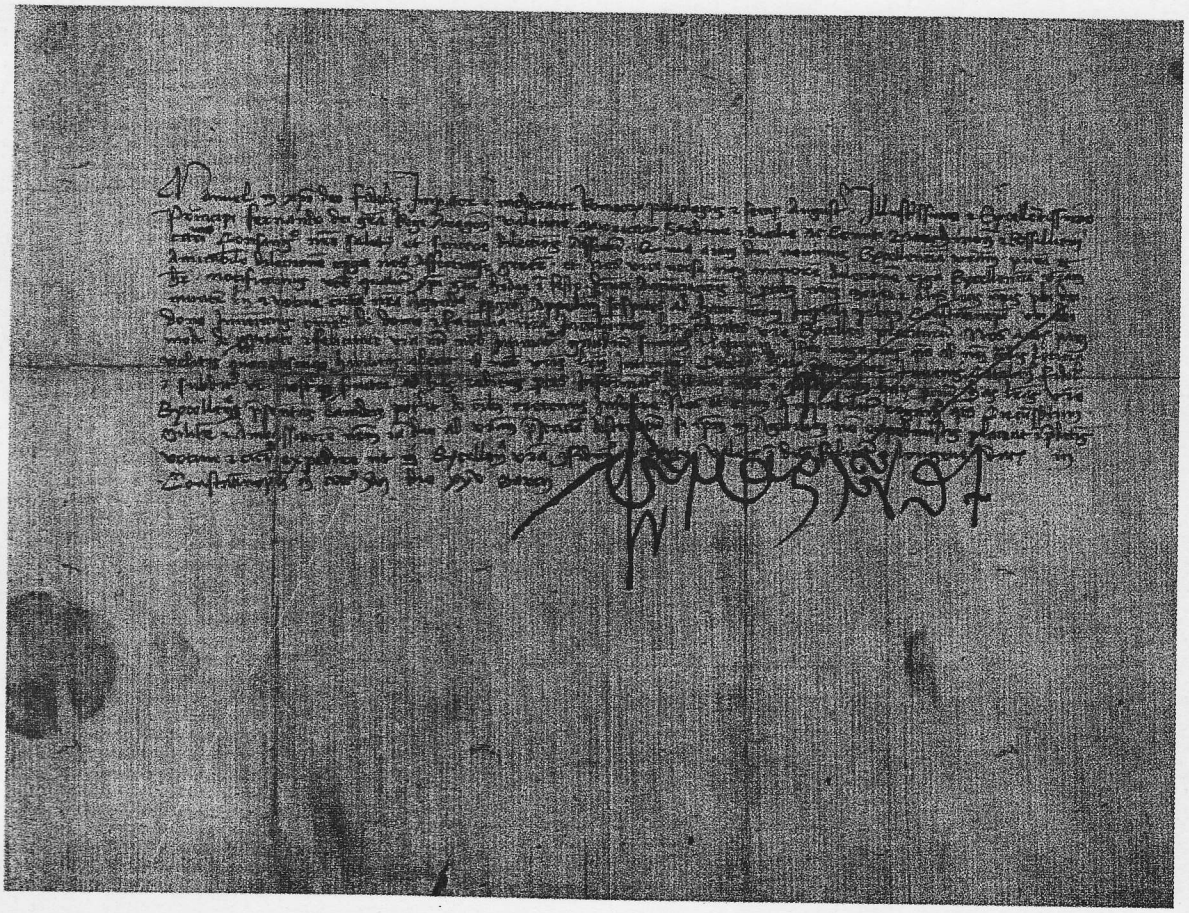

Πίνακας 7

Επιστολή Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγου στον Φερδινάνδο της Αραγώνος (1416).

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝ. & ΠΟΛΙΤ. ΕΠΙΣΤ. - ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ